

KATONA CSABA
PROFESSIONATUS
SPIELEREK

ARCOK ÉS TÖRTÉNETEK BALATONFÜRED MÚLTJÁBÓL

em tiszelt Tadócsky ura kora...

A BALATONFÜRED VÁROSÉRT KÖZALAPÍTVÁNY KIADVÁNYAI 71.

KATONA CSABA

PROFESSIONATUS SPIELEREK

ARCOK ÉS TÖRTÉNETEK BALATONFÜRED MÚLTJÁBÓL

BALATONFÜRED, 2014.

A kötet megjelenését támogatta a
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Megjelent
a Balatonfüred Városért Közalapítvány
kiadásában

Felelős kiadó és sorozatszerkesztő:
MOLNÁR JUDIT
alapítványi elnök

A kötetet szerkesztette:
KATONA CSABA és TÓBIÁS KRISZTIÁN

A függelékét összeállította:
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Korrektor:
BURZA PATRÍCIA KÁRMEN

A címlap a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjtemény
képeslapgyűjteményének felhasználásával készült.

Nyomdai előkészítés: Seleris Project Bt.

Nyomda: OOK PRESS Kft., Veszprém
Igazgató: SZATHMÁRY ATTILA

ISBN 978-963-9990-29-6
ISSN 1589-6803

TARTALOMJEGYZÉK

Arcok és történetek – előszó helyett	7
A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években - Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései	13
A „nemzet bárója” – aki már életében legenda lett	31
Cseh- és morvaországi fürdővendégek Balatonfüreden (1840–1918)	43
Akiket a fürdön ért a forradalom – A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben	49
„Egyik csárdást a másik után kelle lerángatni a hegedűjokról.” – Cigányzenészek a XIX. századi Balatonfüreden	72
Vendéglátás , étel-ital a XIX. századi Balatonfüreden	92
Jókai Mór a Sváb-hegyen és Balatonfüreden: hasonlóságok és különbségek	114
Matskási és Mitskei vagy Flegman és Grósz? Szabolcs megyei fürdővendégek Balatonfüreden	121
A szerencsejátékos haszonbérló és a „professionatus spielerek” (Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére)	133
Cigányzenekarok a XIX. század derekán Balatonfüreden, különös tekintettel a győri zenészekre	151
Adatok a füredi Anna-bálok történetéhez	159
Hóman Bálint és Balatonfüred	164

„Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.” Adatok Bizay Mihály életéhez	176
Fára József és Balatonfüred	183
A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856)	195
Metszéspont: egy író és egy fotós életútjának rövid találkozása	209
A kötetben szereplő írások első megjelenései	219
Függelék	221

ARCOK ÉS TÖRTÉNETEK – ELŐSZÓ HELYETT

Jelen kötet összegzés: azokból a munkákból válogat, amelyek az elmúlt másfél évtizedben (2000 és 2014 között) jelentek meg különféle gyűjteményes kötetekben vagy folyóiratokban. A közös nevező ezen felül a Balatonhoz, pontosabban a Balatonfüredhez való kötődés, már túl azon, hogy valamennyit magam jegyzem szerzőként. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen a Balaton legkedvesebb kutatási témám. Ilyenkor viszont adja magát az obligát kérdés: miért is?

Természetesen van egyfajta személyes, érzelmi kötődés: gyermek- és ifjúkori balatoni nyaralás (Széplak, Boglár, Lelle, Badacsony, Füred, Siófok) emléke, mint szinte mindenkinél, aki e hazában nőtt fel. De ezeken túl még az is, hogy kvázi Balatonfüredre nősültem, hosszú és nem egyszer rögökkel kikövezett udvarlás után: a Csók utca így legbelső világomnak is részévé vált.

Ettől azonban még nem kellett volna történészként is a Balaton felé irányítanom a figyelmemet. Ahhoz az is kellett, hogy előbb elolvassam Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című, ma már talán döcögős nyelvezetűnek ható, kedélyesen anekdotázó kötetének egyik kései kiadását.¹ Továbbá az, hogy 1991 édes emlékü nyarának végén két hetet töltsek a tó partján, felkeresve számos történeti emléket is, egyebek mellett éppen „a Vajda” nyomdokain haladva. A harmadik tényező, ahogy utólag próbálom rekonstruálni a folyamatot, az volt, hogy épp ez év őszén kezdtem meg történelem szakos tanulmányaimat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol az egyik felvett tanegységem Kósa László professzor úr, a Művelődéstörténeti Tanszék akkori vezetője egyik órája volt. Ennek az órának a tárgya a fürdő kultúra volt.

Ezek a tényezők együttesen azt eredményezték, hogy szakdolgozatomat immáron füredi témából írtam, pontosabban az 1840-es és 1910-es évek közötti Füredre látogató vendégek társadalmi és lakóhely szerinti megoszlásából. Balatonfüredről ugyanis kiderült, hogy túl az azt övező gyakran felszínes, ám kétségkívül romantikus elképzeléseken, a magyar művelődés- és társadalomtörténet szempontjából nézve is kiváló kísérleti terep. Afféle laboratórium, ahol a reformkor, az önkényuralom és a Monarchia társadalmának bonyolult kérdéseit mint cseppben a tengert sajátos mintavétellel lehet vizsgálni.

¹ EÖTVÖS Károly: *Balatoni utazás*. Szerk. SZALAY Károly. Magvető Kiadó, Bp., 1982. (Magyar Hírmondó).

Hogy mire is gondolok, azt példákkal szeretném szemléltetni. Anno 1861-ben a *Balaton-Füredi Napló* című lap a különféle társadalmi osztályokhoz tartozó füredi fürdővendégekről az alábbiakat írta: „A vendégek száma nagy s meglepő látvány az, midőn a rendes séta órák alatt a savanyúvíz körüli sétaterén [...] az oly sok, az annyira szép és fesztelen nagyjainkat s a többi osztálynak is nagyobbbrészt kitünő egyéniségeit s másokat nyájas, vidám arcczal, barátságos kedély ömlengései között látja az ember majd egy kebelben olvadni össze egy czél, egy ok s egy ut vezérli őket s vont össze a különös találkozás társaságába, úgy érezzük magunkat ilyenkor, mintha egy roppant *világvárosnak*² legnépesebb, legélénkebb részében volnánk.”³

Ha ezt az idézetet összevetjük Jókai Mór három évvel korábban papírra vetett útleírása, *A magyar Tempevölgy* egy részletével, meglepő hasonlóságra figyelhetünk fel: „...hanem van Balaton-Fürednek még egy olyan tulajdona is, ami egyenesen a beteg szívnek tesz jót. [...] Nem a langy lég, nem a szép táj, hanem egy derék, becsületre méltó, hazafias érzelmű közönség. [...] Öreg zászlós urak, régi hangzatos időkől nagyrabecsült nevek, országos capacitások a megyei világból, deli úrhölgyek, fiatal mágnások, lelkészek, tanárok minden felekezetből, kisebb nagyobb nevek mind egy barátságos ismerős körré alakulva, melly egymást szívesen üdvözli, a *közbeszéd*⁴ tárgyából ki nem fogy, sem nagyságát, sem kicsinségét nem érezteti a másikkal, minden élvezetet megoszt mindenkivel, az első szóra kész és előzékeny bármily okos indítvány felkarolására s iparkodik óráit kellemessé tenni: ezekből áll Balaton-Füred fürdőközönsége.”⁵

De térjünk vissza a *Balaton-Füredi Napló*hoz: a lap tudósít egy 1861 augusztus végi balaton történet kellemetlenségéről. Egy arisztokrata hölgyet táncra kért fel az egyik vendég és a kisasszony a felkérést elutasította. Meglehet, az illető modortalan volt és az elutasítás így jogosnak mondható, vagy a hölgy csupán nem akart táncolni (ennek oka egyszerű fáradtság is lehetett, nem biztos, hogy társadalmi gátak mondták ki a megalázónak vélt nemet). Az elutasított táncos viszont levélben fordult sérelmével a *Balaton-Füredi Napló*hoz. Ami igazán érdekes számunkra, az a lap reagálása: „Akkor, midőn a bizonyosan felettünk álló nagyjaink minden választó közt lebontva⁶ teljes leereszkedéssel nem csak hozzánk közelednek, hanem a legbizalmasabb nyájassággal közibénk vegyülnek, igen kár és méltánytalanság, ha ezen leereszkedés által bár ki is az alsóbb rendekből annyira kiragadtatik, hogy itt magát ehhez, ki hozzá leereszkedett, hasonlónak vélvén, a saját magához hasonlókat, vagy nálánál [...] nagyobbakat lekicsinyel.”⁷

Látható, komoly ellenmondás feszül a két fentebbi idézet, illetve a konkrét esetet leíró újságcikk között. Miként lehet ez? Tóth Árpád, a Miskolci Egyetem oktatója szűk egy évtizede jelentette meg *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reform-*

2 Kiemelés tőlem — K. Cs.

3 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 15. p.

4 Kiemelés tőlem – K. Cs.

5 JÓKAI Mór: *A magyar Tempevölgy*. In. *Vasárnapi Ujság*, V. évf. (1858) 19. sz. 221. p.

6 Kiemelés tőlem – K. Cs.

7 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 17. sz. 134. p.

korban című könyvét.⁸ E kötet a – szűken vett témáján túl – tágabb horizontot is érint, mégpedig a magyar társadalomtörténet-írás egyik kulcskérdését feszegeti. Nevezetesen a középosztály – pontosabban az idehaza is egyre erősebb elfogadottságú angolszász terminus technicus (*middle classes*) szerint a középosztályok –, a középosztály-képződés problematikáját. Szintén ekkortájt látott napvilágot *Zsombékok*⁹ címmel a hazai társadalomtörténet-írás műhelymunkájának eredményeként egy kötet Kővér György szerkesztésében. Ez szintén ezt a rendkívül bonyolult és összetett kérdéskört járja körül, részben a középosztály(ok) létének/nem létének kérdését is felvetve: „Elsősorban az elitképződés, az elitekhez való viszony felől elemezve a hierarchia alakulását, hiszen a középosztályok mindig felfelé igazodtak.”¹⁰

A kötet kiemelt figyelmet fordít arra, hogy az iskoláztatás a felemelkedés és egységesedés egyik eszköze volt. A műveltség, a szaktudás megszerzése volt az, ami átjárhatóvá tette a mocsarat egyik zsombék lakóitól a másikhoz, az az út, aminek révén a középosztály(ok) képviselői felemelkedhettek a hagyományos elit mellé, ha nem is a maguk személyében, de jól iskolázott utódaikban. Ezek az írások kiemelkedő figyelmet szentelnek a tanulók származására. Ezért a mára a társadalomtörténet egyik kulcsszavává érett *rekrutáció* szó gyakorta bukkan fel a kötet hasábjain, így azokban a tanulmányokban is, amelyek egy-egy egyesület tagságának összetételét boncolgatják.

Miért fejtegettem ezt bővebben? Azért, mert Tóth Árpád munkájában a bomlóban lévő rendi társadalom helyén/mentén formálódó polgári (modern) társadalom egyik, tipikusan városi talajon termő (és így a városi társadalommal az átfedések révén óhatatlanul is kölcsönhatásban lévő) tényezőjeként vizsgálja a pesti egyesületeket. Olyan formációként, amelyek a maguk mikrovilágában és sajátos szabályrendszerük keretein belül – szerencsés esetben gyakorlatilag, de elviekben legalábbis – átjárhatóvá tették a rendi korlátok szabdalta társadalmat főnemes, köznemes, polgár között. Nem egy nemzedék csúszással, mint az iskoláztatás révén, hanem saját személyükben.

E kötet számomra legizgalmasabb részei ezért azok, amelyek az egyesületek tagságának összetételét vizsgálják. Vagyis nem kis kérdésekre keresnek választ, hanem igazodva a mikrotörténet legnemesebb vérvonalához, nagy kérdéseket kis léptékű vizsgálattal közelítik meg. Idézzük Tóth Árpádot: „...jelenthette-e például az egyesület a nemesi világba való integrálódás, a »gentryfikáció« egy, a nemesi cím elnyerésénél »puhább« módosítást a polgári származásúak számára? Hasonlóan fontos társadalomtörténeti kérdés az is, hogy milyen társadalmi kapcsolatokon keresztül rekrutálódhatott az egyesület – noha itt elsősorban feltételezésekre vagyunk utalva.”¹¹

8 TÓTH ÁRPÁD: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2005. (A Múlt Ösvényén).

9 A cím Szekfű Gyula (1883–1955) zseniális hasonlatára utal vissza, amely szerint a magyar társadalom egyes rétegei „külön foltokban, egymástól elkülönözött zsombékokon” ülnek. SZEKFI Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., Bp., 1920. 275. p.

10 *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. KŐVÉR György. Fel. szerk. SASFI Csaba. Századvég, Bp., 2006. 11. p.

11 TÓTH ÁRPÁD: *A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka (1817–1848)*. In. Fons, V. évf. (1998) 4. sz. 414–415. pp.

Itt kanyarodnék vissza az általam citált, Balatonhoz kötődő idézetekhez. Vessük össze az egyesületet mint eltérő rétegek képviselőinek sajátos gyűlhelyét a fürdőhelyekkel, így Balatonfüreddel is. „A fürdőéletet arisztokraták és uralkodók kezdeményezték, de a polgárság intézményesítette.”¹² – szögezte le egy alkalommal Kósa László. Nem véletlenül. A fürdők esetében szűk térre szorítva találkoztak egymással akarva-akaratlan a különféle társadalmi osztályok képviselői, de az otthoni megszokott környezetből kiszakadva egy sajátos szabályok szerinti helyszínen így lehetőség nyílt az átjárhatóságra. Vagyis amire az egyesület tudatosan törekedett, azt a fürdőhely jellegéből de facto fakadóan kínálta. A fürdőkön ugyanis létezett az az idea, hogy e sajátos keretek között minden vendég egyforma: a vezetőség arra törekedett, hogy a fizetővendég pénzéért megkapja, amit elvár, ebből pedig következett az egyenlő bánásmód elve. Ugyanakkor tudjuk, hogy jóval komorabb árnyalatok színezik a palettát, ha realitásabban közelítünk a témához, e nemes törekvés gyakorta csorbát szenvedett a gyakorlatban. Mégis hasonlóan érzem ezt az alkalmi, nagyon is behatárolt fizikai térre korlátozó fürdői viszonyrendszert a Tóth Árpád által vizsgált egyesületi keretekhez. Hiszen mindkettőhöz kötődik egyfajta egyenlőségeszme, az *égalité* sajátos és nagyon is törékeny, térben, időben, szellemiségben világosan körülhatárolható felfogása.

Néhány lényeges különbség azonban feltétlen hangsúlyozandó. A fürdőhelyen a fizikai keretek szabták meg, hogy mettől meddig tart az „egyenlősi”, az egyesületeknél ez nem feltétlen kötődött térhez. Továbbá az egyesületi tagságra mindenki tudatosan törekedett, nem véletlenszerűen sodródott oda: az illető, aki tag akart lenni valahol, tudta, kik várnak rá. Fürdőhelyen előre senki nem mondhatta meg pontosan, kikkel kényszerül osztozni a sétatéren, a hajón vagy a gyógyfürdő vizén. S talán a leglényegesebb eltérés, hogy az egyesületben a korábbi tagok elutasíthaták az újonnan jövő közeledését, míg fürdőkön a vendégek nem kérhették/kezdeményezhették, hogy más vendég ne jöjjön oda, ahol ők vannak.

Ami azonban e gondolatfejtés veleje: a feudális maradványokkal terhelt rendi társadalom polgári társadalomba való átmenetének vizsgálatához, akárcsak az egyesületek, kiváló terep a fürdő, így Balatonfüred is. Hiszen az átalakulóban levő társadalmi rendszer(ek) működése, mindennapi korlátai, hibái, feszültségei egy helyre sűrűsödve jelennek meg szemünk előtt, szinte felkínálva a lehetőséget arra, hogy megpróbáljuk megérteni e bonyolult folyamatokat.

E hosszabb bevezetőre azért volt szükség, hogy egyértelmű legyen: jelen írásaim többségének Füred valójában háttérét szolgáltatja és nem ab ovo Balatonfüredről szól. A klasszikus értelemben vett helytörténet híveinek tehát meglehet, csalódást okoz e kötet. Ám az is tény, hogy miközben a fürdővendégekre, azok sajátos mikrotársadalmára, azon keresztül pedig a magyarországi rendi és polgári társadalomra igyekeztem fókuszálni, kétértelműen kívül felszínre jött számos, Füreddel kapcsolatos adat, tényező is. Így tehát születtek olyan írások is, amelyek révén fordult a kocka: a nézőpontot megváltoztatva a kutatás során összegyűlt tapasztalatot immáron Füredre figyelmezve formáltam tanulmánnyá. Végül – a fókusz még szűkebbre állítván – arra is akadt példa, hogy egy-egy konkrét ese-

12 KÓSA LÁSZLÓ: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig. In. Európa híres kertje. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – KÓSA LÁSZLÓ. Orpheus Kiadó, Bp., 1993. 203. p.

mény vagy személy kerüljön előtérbe, szintén azzal a szándékkal, hogy valamiféle általánosabb tanulságot is le lehessen szűrni történetükből.

Erre pedig, mint számomra egyértelművé vált, nagy szükség volt. Balatonfüred – főleg XIX. századi – múltját ugyanis oly mértékig lepte és lepi el a romantikus pátosszal átszótt naiv elképzelések tömege, hogy az még a megszépített történelem irányt oly fogékony Magyarországon is meglepő. E port épp ideje volt lefújni Füred múltjáról: a történelem – Füredé sem – nem szorul rá arra, hogy szépítsék. Természetesen korántsem gondolom azt, hogy e munkát én már el is végeztem: bőven van tennivaló, magam csak neki kezdeni tudtam.

Miért is fontos ez? Mert nem elégedhetünk meg azzal, ha valóban tiszteljük őseinket és érdekel, miként, hogyan éltek, gondolkodtak, látták a világot, hogy néhány jól hangzó megállapítás, elcsépelet közhely mögé bújva vágyakozzunk egy olyan világ után, amilyen nem is létezett, megelégedve a felszínes tudás hamisan csillogó illúziójával. Hadd hozzak erre is egy másik példát: gróf Batthyány Lajosét. Az ő nevéhez ugyanis „két olyan dolog kötődik, amely tökéletesen alkalmas arra, hogy elfedje személyiségét és cselekedeteit: az, hogy ő volt az első magyar miniszterelnök, illetve koncepció alapuló kivégzése. E két, könnyedén memorizálható tény ismerete azt látszik sugallni, hogy jelentős tudás birtokában vagyunk őt illetően, többnyire azonban közhellyé merevült mondatok ismételtetése tapad nevéhez, szigorúan a fentiek mentén körözve. Ha valaki bármiben az első, az eleve alkalmas arra, hogy más, meglehet fontosabb tényezők háttérbe szoruljanak, így a gróf esetében reformkori politikai szerepe. A mártírhálal ugyanakkor glóriát von alakja köré. Meglehetősen groteszk, hogy az igazságtalan ítélet és a brutális kivégzés érdemmé nemesedik...”¹³

A két fenti tényező tehát jószerivel mindent elfed, ismeretük a megalapozott tudás érzetét kölcsönözheti, ám Batthyány alakja, személyisége, jelleme valójában homályban marad, a felszínesség pedig tort ül. A közelmúltban (2007) a politikus születése kétszázadik évfordulójának messze nem volt akkora visszhangja, mint az azt pár évvel (2003) megelőző Deák Ferenc-bicentenáriumnak.

Hasonló módon Balatonfüred XIX. századi történelme sem „csupán” az Anna-bál zenéje, Kossuth Lajos, Széchenyi István és Wesselényi Miklós füredi időzése, Jókai Mór és Blaha Lujza villája. Ne féljünk megismerni ezt a – mesékhez mérten – nem oly szép és tökéletes, ám végtelenül izgalmas, nagyon is emberi, esendőségekkel terhelt és nagyszerű dolgokkal gazdagított, karakteres egyéniségekkel benépesített, nem naftalinillatú, hanem nagyon is eleven világot. Bízom benne, hogy az olvasó, aki társamul szegődik e felfedező úton, nem fog csalódni.

Végezetül jeleznem kell pár technikai dolgot. Ahogy már utaltam rá, az írárok cirka 15 év termékei: újraközlésük során az időbeliség bizonyult a legcélszerűbb rendező elvnek. Mindegyik máshol, máskor jelenet meg. Ebből adódóan kétségkívül előfordulnak ismétlések, néhol erősebb átfedések is az írárokban. Másrészt az eredeti megjelenésük óta kiadott új szakirodalom értelemeszerűen nem szerepel bennük most sem. Ugyanakkor fon-

13 KATONA Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” *Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere*. In: *Kisebbségkutatás*, XVI. évf. (2007) 3. sz. 560–561. pp.

tos, hogy a levéltári forrásokat oly módon hivatkozza jelen kiadás, ahogy azok ma fellelhetők. Erre azért volt szükség, mert az egészen közeli múltban a magyarországi levéltárak jelentős részének a neve megváltozott, a visszakereshetőséget, a hitelességet pedig a ma is használatos jelzet szavatolja. A tanulmányok egy része jegyzeteletlen: ez azért van, mert így jelent meg annak idején. Ahol azonban (és ez a döntő többség) vannak jegyzetek, ott azok egységesek, az eredeti kiadástól függetlenül. A korábbi megjelenésekben előforduló elütéseket, apró tollhibákat, értelemzavaró fogalmazásokat természetesen javítottuk. Ezért pedig Burza Patrícia Kármennek és Tóbiás Krisztiánnak mondok örömmel köszönetet, ahogy sok minden másért is, e kötet kapcsán. Hasonlóan hálás vagyok Tóth Györgyinek, a balatonfüredi Városi Múzeum igazgatójának, valamint Tilcsik Györgynek, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára igazgatójának, amiért az általuk vezetett helytörténeti gyűjteményben, illetve levéltárban őrzött képanyagot önzetlenül bocsájtották rendelkezésemre. Ugyancsak itt köszönöm meg Fodor Pálnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatójának, az MTA BTK Történettudományi Intézet igazgatójának, hogy támogatta a könyv megjelenését.

Budapest–Balatonfüred, 2014 novemberében

Katona Csaba

A BENCÉS REND MINT FÜRDŐTULAJDONOS – BALATONFÜRED FEJLESZTÉSÉNEK FŐ KÉRDÉSEI AZ 1860-AS ÉS 1870-ES ÉVEKBEN

„Ily fönséges tó, ily leírhatatlanul szép vidék birtokában nem lenne nehéz Füredet a száraz föld legelsőrendű fürdőjévé emelni. De ehhez egyéb is kellene még az áldott természet mellett: hanem fájdalom a Főtisztelendő uraknak legkisebb gondjuk az építkezés. [...] »Hátha bedugul a forrás, mit csinálunk akkor a sok épülettel« mondja a Főtisztelendő úr.”¹ – ostorozta meglehetősen keménységgel és némi túlzással a bencés rendet mint Füred fürdő tulajdonosát 1831-ben az erdélyi Újfalvi Sándor.

„A Balaton körüli fürdők, így a somogyi partokon Siófok, Boglár, a zalai partokon Keszthely – hogy csak a nagyobb helyeket említsük – oly nagyarányú, rohamos fejlődést, emelkedést mutatnak az utolsó évtized alatt, hogy e tény gondolkodóba ejti az embert s önkéntelenül az a kérdés tolu elénk, hogy mi lehet az oka Balatonfüredfürdő és a község hátramaradottságának, mely pedig a hetvenes években első fürdője volt a Balatonpartnak. [...] A tulajdonos Szent Benedek-rend konzervativizmusa, mely nem vette észre, hogy mily erős versenytársak lettek a többi balatoni fürdők, melyeket eddig félvállról vett, de amelyek megérezve a modern áramlatokat, igyekeztek fejleszteni fürdőjüket, minél több kényelmet nyújtani a fürdőző publikumnak, mely inkább oly helyet keres fel, hol drága pénzért kényelmet, szórakozást talál: szinte úgy látszott, mintha a tulajdonos erővel le akarná jártni a Balaton gyöngyszemét, Balatonfüredet.”² – 1912-ben a *Balatonfüredi Hírlap* újságírója foglalta össze ekképp ugyancsak nem túl hízelgő véleményét a fürdőtulajdonos rendről.

A két idézet között nyolc évtized telt el s ezt a hosszú időszakot mintegy keretbe foglalják az ímént idézett elmarasztaló sorok. A vélemények egybecsengnek: a bencés rend gondatlan kezelője Füred fürdőjének. Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy a rend képviselői másképp vélekedtek erről. Jól példázza ezt Rimely Mihály főapát egy 1857. november 8-án kelt levele, amelyben bizonyos „füredi lövöldöző urak” a fürdői céllövölde felállítását megköszönő soraira válaszolt: „Szivem örömeire szolgált [...] olvashatni magas megelégedésüket a’ Balaton-Füredi lövölde felett. [...] Valamint tehát a Szent Szerzet máiglan is mindent, mi Füred emelésére, a’ tisztelt vendégek kényelmére, multságára

1 Ujfalvy Sándor levele testvéréhez. Romladék, 1831 télutó 6. Közli: *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*. Közreadta: GYALUI Farkas. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1941. 222. p.

2 Balatonfüredi Hírlap, II. évf. (1912) 2. sz. 1. p.

szolgált – a’ mennyire ereji engedék – két kezével fölkarolta: ugy e’ Szives kötelességének jövőre is megfelelni törekedik.”³

Vajon mennyire lehet a két bíráló kijelentés megállapításait általánosságban is elfogadni a mintegy nyolcvan évet átfogó időszak egészére? Kissé jobban elmerülve a forrásokban látni fogjuk, hogy a bencés rend a két bírálat kelte által keretbe foglalt időszak egésze során korántsem volt annyira rossz gazdája Fürednek, mint az a két idézetből kiderül. Az 1860-as, 1870-es években a fürdő fejlesztése korábban soha nem látott méreteket öltött. Ez meglehetősen szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy 1865-ben váltás történt mind a tihanyi apátság, mind pedig a pannonhalmi főapátság élén. Annál is inkább érdekes ezt a témát feszegetni, mert a rend Füred karbantartása és fejlesztése révén óhatatlanul kilépett a világi, sőt a világias porondra, így a rend irányításában bekövetkezett változásokat a külvilág is jobban érzékelhette. Az alábbiakban szándékunk szerint arra teszünk kísérletet, hogy elsősorban a fenti két évtized füredi vonatkozású eseményeit vonva vizsgálat alá, újabb adalékokkal járuljunk hozzá a bencés rend történetének megismeréséhez.

RÖVIDEN A FÜREDI FÜRDŐRŐL

Néhány gyengébben sikerült balszerencsés idényt leszámítva a füredi fürdő – a múlt században közkeletű nevén a Savanyúvíz – tisztos bevételt hozott évről-évre a bencés rend kasszájába. (Ilyen kivétel volt például 1843, amikor a dühöngő kolerajárvány elérte a fürdőt. Az akkori füredi állapotokra jellemző a Füreden gyakorta vendégszereplő Komlóssy Ferenc színtársulatának esete: „A kolera veszedelmét nagyon megérezte az a színtársulat is, amely Komlóssy Ferenc igazgatásával a járvány dühöngésekor augusztus 10-től október 23-ig Balatonfüreden vesztegzár alatt volt.”⁴) A fürdő jól jövedelmező voltának biztos jeleként értékelhetjük, hogy amikor 1826. augusztus 15-én egy tűzvész komoly károkat okozott a fürdőtelepen és ezért az Esterházyakat, mivel a tűz az ő birtokukon álló kocsmából csapott át a fürdőtelepre, perbe fogta a tihanyi apátság, meg sem várva a hosszan elnyúló és bizonytalan kimenetelű per végét, a következő idény elejére a tűz okozta károkat helyreállították, jóllehet ez 32 000 forintot emésztett fel.⁵ Mindez busás hasznot sejtet, amiből viszont arra lehet következtetni, hogy Füred nem tartozott az olcsó fürdőhelyek közé. Anélkül, hogy e helyt részletekbe menően taglalnánk a füredi árakat, álljon itt néhány idézet. Frankenburg Adolf, aki 1856-ben kereste fel Füredet, kiadásairól ekképp emlékezett meg: „Cikkemet tizenöt forintra honorálta, éppen annyival, amennyibe egy napi mulatásom került Füreden.”⁶ 1880-ban a *Vasárnapi Ujság* tudósítója bírálta a füredi árakat és szolgáltatásokat: „Balaton-Füredről [...] szó sem lehet, éppen olyan kegyetlen drága,

3 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár (MNL VeML) XII 4. h. Üdülőhelyi (Balatonfüred–Savanyúvíz) iratok. (XII. 4. h.) 1. d. Hivatalos levelezés.

4 LAUSCHMANN Gyula: *Székesfehérvár története III. A városi polgárosodás kezdetei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849.* Székesfehérvár Városi Levéltára, Székesfehérvár, 1995. 73. p.

5 Részletesen ld. ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred.* Balatonfüred Városi Tanács, Veszprém, 1988. 164. p.

6 FRANKENBURG Adolf: *Az ágyak és szekrények alatt is turkáltak.* In. *A föld megőszült I. köt.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985. 134. p.

mint amaz (ti. Ótátrafüred), csakhogy kevesebb kényelmet és kevesebb természeti kincset ad: forrásban él az ember drága pénzen: szóval egészen magyar embernek való hely, aki minden kellemetlenséget eltűr.”⁷

Az árak magas voltára még számos példát hozhatnánk, melyek alapján túlzás nélkül lezögezhetjük, hogy a múlt században és a századelőn Füred a legköltségesebb magyar fürdőhelyek egyike volt. Lássuk, hogy a vendégek erszényét oly jelentős mértékben megterhelő fürdőhely vajon hol kapott helyet a fenntartó bencés rend ügyeinek hierarchiájában?

A FÜRDŐ IRÁNYÍTÁSÁNAK RENDSZERE

A vizsgált korszakban – vagyis a reformkor, az önkényuralom, majd a Monarchia idején – Füred fürdőtelepét a rend végső soron többé-kevésbé állandó gonddal felügyelte és fejlesztette, legalábbis azt követően, hogy 1834 nyarán, egy, a Horváth-házban kitört tűzvész (amely szerencsére nem követelt emberéletet)⁸ a váratlanul feltámadt szélnek köszönhetően jóformán az egész fürdőtelepet lángba borította. Eddig a szerencsétlen esetig a tihanyi apátság a fürdőt bérleti rendszerben működtette, a bérlők felügyelete pedig az apátsági kasznár feladata volt (1822-ig), majd pedig az apátság adminisztrátoráé.⁹ Ennek ellenére óhatatlanul kiütköztek a fürdőn a bérleti rendszer okozta gyengeségek, nem véletlen, hogy az írásunk elején Újfalvi Sándortól idézettek ebben az időszakban datálódtak. Az 1834. évi tűzkar helyrehozatala után viszont a korszerűen újjáépített fürdőtelepet az apátság, okulva a korábbiakból, már nem adta bérbe, hanem saját irányítása alá helyezte azáltal, hogy 1835-ben fürdőfelügyelőt nevezett ki a telep élére, Écsy László ügyvédet,¹⁰ aki több mint fél évszázadon át, egészen 1888-ig töltötte be posztját („Ki nélkül Savanyú-vizet nem is képzelhetem magamnak...”¹¹ – írta róla Rómer Flóris).

Az energikus Écsy csak a következő évtől foghatott munkához, mivel ekkor járt le a fürdő korábban megkötött bérleti szerződése,¹² kezét pedig ekkor is erősen megkötötte, hogy pénzügyi kérdésekben a tihanyi uradalmi számvevőszéknek volt alárendelve, amelynek élén 1851-ig az uradalmi ügyész, majd pedig a perjel állt. A jövedelmeket, valamint az esetleges beruházások költségeit pedig a tihanyi jószágkormányzó kezelte, akinek havonta

7 H. Z.: *Keszthelyi fürdő-riadózás*. In. Vasárnapi Ujság, XXVII. évf. (1880) 32. sz. 533. p.

8 „A szolgák lihegve kapkodták össze a még épen maradt derékaljakat és pihevánkosokat, de az úri családok ifjai is cipeltek mindenfelől és az első emeleti erkélyről ledobálták a Gyógy-térre, azután rájuk ugráltak ifjak-vének.” TÁBORI Kornél: *Tűz Balatonfüreden, 1834. július 26-án*. In. Balaton, XXXV. (1942) 2. sz. 14. p.

9 HUDI József: *A balatoni fürdőkultúra a reformkorban*. In. *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1988*. Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 28.) 117. p.

10 „Ez időben az intézet bérlő kezében lévén, 1834-ben az is határozatott, hogy amint a bérlet letelik, a szerzet maga veszi át az összes kezelést. Ezen határozat következtében 1835 óta egy intézeti felügyelő, jelenleg igazgató által házilag kezeli.” JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1878. 25. p.

11 RÓMER Flóris: *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Sauervein Géza, Győr, 1860. 186. p.

12 „Écsy [...] azonban hivatalos működését csak a bérlés idejének lefolyása után, t. i. 1836-ik évi április hó 12-én kezdte meg.” ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés, Pest, 1863. 58. p.

számolt el a fürdőfelügyelő.¹³ Écsy igazgatósága kezdetének a – nyilván a fentiekből is következő – már-már kínos pénzügyi precizitását jellemzi az a szerződés, amelyet Schwarz Zsigmonddal pápai „portékással” kötött a fürdő. E szerint Schwarz „A Savanyu vizi Házbutorokhoz megkivántató kilentz száz hetven két lepedőknek” szállítását vállalta megfelelő ár ellenében úgy, hogy „folyó márczius hónap 30-ig okvetlen személlyesen Tihanyba szállítsa”, továbbá azt is, hogy bizonyos „Vánkos Czihákat is a fent kitett időre” eljuttat a fürdőbe.¹⁴

1855-ben a fürdő irányítását a fürdőbizottság vette át, amely testület egészen 1913-ig fennállt.¹⁵ Ennek tagja volt a tihanyi jószágkormányzó, a fürdőorvos és a fürdő felügyelője, Arács és Füred falvak bírása, valamint a vendégek két választott képviselője. A bírák helyét két évvel később egy harmadik vendég vette át,¹⁶ 1905-től pedig helyet kapott a testületben a megszaporodott nyaralótulajdonosok két képviselője is¹⁷ – ez utóbbiak, akár csak a vendégek által „delegált” két képviselő, rendszerint a füredi törzsközönséghez tartozó arisztokraták köreiből kerültek ki.¹⁸ A fürdőbizottság az üléseiről készült jegyzőkönyveket jóváhagyásra a pannonhalmi főapáthoz terjesztette fel.¹⁹ Alapvetően tehát minden döntés a főapáttól függött, döntő súllyal esett latba, hogy e poszt betöltője hogyan viszonyul a fürdőhöz. Ebből az erős személyi kötöttségből fakadóan Füred fejlődése szakaszosnak mondható, időről időre komolyabb beruházásokra került sor, amelyeket aztán rövidebb-hosszabb pauza szakított meg. Ez az oka annak, hogy először csak az 1834. évi tűzvész nyomán került sor jelentősebb változásokra és eredendően akkor is a kényszer szülte helyzet okán.

A FÜRDŐ FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA A REFORMKOR UTOLSÓ ÉVEITŐL AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐESTJÉIG

Örvendetesen felgyorsult a fejlesztési folyamat Bresztyenszky Béla 1838-tól datálható tihanyi apátsága idején. „Mindent mozgásba hozott, mi az intézet csinosbulására befolyással lehet.” – méltatta őt Füredet bemutató könyvében az ugyancsak bencés Jalsovics Aladár.²⁰ Bresztyenszky apáti évei idején, 1844-ben épült fel a mai Blaha Lujza (egykori

13 HUDI József: i. m. 117–118. pp.

14 MNL VeML XII 4. h. 1. d. Szerződések.

15 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 200. p.

16 Ennek oka az volt, hogy a fürdő költségeiből nem vállalt részt sem Füred, sem Arács, ellenben szálláshelyek kiadásával és terményeik értékesítésével a falusiak jelentős haszonra tettek szert: „Az arácsiak, gabona termő földjük csak kevés, jobbadán határjuk szőlőkkel lévén ültetve, azoknak mivélésével foglalkoznak, és nemesített gyümölcsceikből főképp spanyol meggyükből a' tó szomszédságában eső savanyúvizi piaczon szép pénz összeget vesznek be. [...] Látszik rajtok (ti. a füredieken), és háztüzikön a' vagyonoosság melyet a' közel lévő Savanyúviznek köszönhetnek, mert minden természetmivényeiket, gyümölcsceiket, baromfiakat, zöldségeiket pesti áron adhatják.” HORVÁTH Bálint: *A Füredi savanyúvíz, s Balaton környéke*. Czéh Sándor, Magyaróvár, 1848. 17. p.

17 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 234. p.

18 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 200. p.

19 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 202. p.

20 JALSOVICS Aladár: i. m. 25. p.

Templom) utcában álló Kerektemplom, ami a katolikus fürdővendégek vallási igényeinek kielégítésére szolgált (a református templom Füred falu központjában állt). Az új templom keresztjét maga az apát áldotta meg: „1844 december 4-én tette föl Hayek Vencel uradalmi ácsmester az apát ur által megáldott aranyozott keresztet.”²¹ (Füred katolikus lakosai egyebiránt a paloznaki plébániához tartoztak. Amikor Zichy Domonkos veszprémi püspök az 1846. évi canonica visitatio során Füredet is felkereste, felvetődött annak gondolata, hogy a Kerektemplomot tegyék meg füredi plébániának. 1847. március 7-én a püspök az alapítólevelet is kiadta, ám a plébánosi tisztségre kiszemelt Kollár Henrik túlzott anyagi igényei miatt a terv nem valósult meg, majd 1848–1849 eseményei hosszabb időre elterelték a figyelmet a kérdésről.²² A füredi katolikus híveknek egészen 1918-ig kellett várniuk arra, hogy saját templomuk és plébániájuk legyen.²³)

Bresztyenszky 1850-ben bekövetkezett halála véget vetett az általa elindított folyamatnak. Személyében a korszerű gazdálkodás hívét tisztelheték kortársai, az ő apátsága idején, 1848-ban vezették be azt, hogy négyhavonta készítik el a tihanyi apátság gazdasági számadásait, a füredi fürdőét pedig évente.²⁴ Füred szempontjából sajnálatos, hogy halála után Rimely Mihály főapát tizenöt éven át betöltetlenül hagyta a tihanyi apáti posztot és Krisztián Pius jószágkormányzó vette át Tihany ügyeinek irányítását és ez, mint utóbb kiderült, meglehetősen kaotikus gazdasági állapotokat eredményezett.²⁵

Az ezt követő újabb jelentős fellendülés az 1865. évhez köthető, amikor a sokáig üres tihanyi apáti széket Simon Zsigmond foglalta el, a pannonhalmi főapát pedig az a Kruesz Krizosztom lett, aki szintén kiemelt figyelmet fordított Füredre. Ismét Jalsovicstól idézve: „Ugyanazén évben (1865) [...] neveztetett ki a pannonhalmi fő apátságra Dr. Kruesz Krizosztom úr, ki fürdőhelyünk emelkedését s virágzását szívén hordva, magas befolyását, mint a szerzet főpapja, a tihanyi apát úrral karöltve áldásosan érvényesíti.”²⁶

Simon Zsigmond hosszúra nyúlt apátságának évei alatt került sor a Füred városképét napjainkig meghatározó építkezésekre. Akkor, amikor egy vizsgálat nyomán napvilágra kerültek az apát nélküli tizenöt év gazdasági visszaállásai²⁷ és akkor, amikor azok már elkerülhetetlenek voltak ahhoz, hogy Füred megőrizhesse korábban kivívott rangját. „Simon Zsigmond apát [...] nem kímél semmi áldozatot, hogy Füredet az első rendű európai fürdők színvonalára emelje. [...] Simon Zsigmond Balatonfüred újjáteremtőjének méltán nevezhető, mert ő kezdte meg azt a korszakot, ahol a modern európai fürdők sorában méltán foglalhat helyet.”²⁸ – méltatta az általa kezdeményezett beruházások

21 JALSOVICS Aladár: i. m. 84. p.

22 MESZLÉNYI Antal: *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban*. Egyházmegyei Nyomda, Veszprém, 1941. 28. p.

23 A füredi római katolikus plébánia létrejöttére bővebben: ANTY Illés: *Balatonfüred*. Balatonfüredi Római Katolikus Egyházközség, Veszprém, 1933. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából. Plébániák története 1.).

24 FÜLÖP Éva Mária: *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1995. (METEM-Könyvek 8.) 36. p.

25 FÜLÖP Éva Mária: i. m. 37. p.

26 JALSOVICS Aladár: i. m. 27. p.

27 FÜLÖP Éva Mária: i. m. 38. p.

28 *Balatonfüredről R[OBOZ]. I[stván]*. In: Vasárnapi Ujság, XXV. évf. (1878) 31. sz. 205. p.

nyomán az apátot a Füredről több évtizeden keresztül minden nyáron tudósító kaposvári újságíró, Roboz István.

1885-ben váltás történt a bencés rend főapáti posztján, ám ez Füred szempontjából szerencsés folyamatosságot jelentett. Kruesz Krizosztom utódja a pannonhalmi főapáti székben Vaszary Kolos lett, aki mint egyszerű rendtag, már pápai tanárként törzsvendeg volt Füreden. Főapátként ő is támogatta Simont bevallottan kedvenc fürdője ápolásában, bár tény, hogy az 1870-es évek végére – tehát Kruesz Krizosztom főapátsága idején – a legfontosabb beruházások már befejeződtek. Mindamellett talán nem szükségtelen hangoztatni, hogy Vaszary életének és pályájának fontos állomásai kapcsolódtak a Savanyúvízhez, így például épp Füreden jelentette be Rimely Mihály akkori főapát-nak, hogy rendtag szeretne lenni.²⁹ A századelőn már igencsak koros Vaszary erős füredi kötődését igazolja az alábbi esemény is. Meglehetősen későn, 1909-ben Füredet is elérte a vasút. A Balaton északi partján húzódó vonalon külön állomása volt – és van ma is – Arácsnak és Fürednek. A vasútvonal mérnöke, Vasdinnyi Pál a *Balaton* lapjain mutatta be ezt a két állomást: „Az Arács–Balatonfüred között mellett létesített Arács megállótól állandó lassú eséssel érünk a balatonfüredi nyaralók háta mögött Balatonfüred állomásra. Ez a község és a fürdőtelep között középen fekszik, s míg egyrészt kielégíti a község forgalmát, addig másrészt a fürdőtelep nyugalmát sem zavarja.”³⁰ Az így méltatott új vasútnak nem más volt az első utasa, mint maga Vaszary Kolos: „A hercegprímás [...] mint rendesen, az idén is Balatonfüreden tölti a nyarat. Május másodikán utazott el kedvelt nyaralóhelyére, s hogy az agg főpásztort megkíméljék a fásasztó hajóúttól, a kormány megengedte, hogy szalonkocsiját a még meg sem nyílt vonalon vontassák Balatonfüredre.”³¹ Vaszary életpályájának egészét tekintve azt sem felejtethjük el, hogy a halál is Füreden érte saját nyaralójában 1915-ben.³²

Visszatérve a kronologikus sorrendhez: Simon Zsigmond 1891-ben hunyt el és ugyanekkor került a magyar katolikus egyházi hierarchia élére Vaszary Kolos mint esztergomi hercegprímás. Tihanyban – igaz, ezúttal csak három év erejéig – ismét üresedés állt be: Simon örökét csak 1894-ben vette át Halbig Ciprián (egészen 1927-ig). Pannonhalma élén Vaszaryt Fehér Ipoly (1892–1909), őt pedig Hajdú Tibor (1910–1918) követte. Bár volt példa arra is, hogy Halbig, Fehér és Vaszary mindhárman egyszerre időztek Füreden, Fehér Ipoly már korántsem kötődött oly mértékben a fürdőhöz, mint hivatali elődei. Blaha Lujza, akinek ugyancsak Füreden volt nyaralója, meg is jegyezte visszaemlékezésében: „A nyarat rendesen ott töltik Halbig Ciprián tihanyi, Francsics Norbert bakonybéli apát urak. [...] Fehér Ipoly főapát úr ritkán jön, és kevés időt tölt Füreden. Ő nyáron, mint mondá, pihenni akar, itt meg, mint a fürdő főurat, minduntalan zaklatják képtelen óhajok- és mindenféle hasonló panaszokkal. Mióta a hercegprímás őminenciája felépítette

29 „Két napi út után Balatonfüreden találja Rimely Mihályt, sz. Benedek-rend főapátját s alázatos kéréssel jelentkezik, hogy vegye fel a szent hivatást teljesítő rend tagjai közé.” KEMÉNYFY K. Dániel: *Vaszary Kolos 1855–1905*. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom, 1905. 22. p.

30 VASDINNYEI PÁL: *A balatonvidéki vasútról*. In. *Balaton*, II. évf. (1909) 32. sz. 8. p.

31 *A balatoni vasút első utasa*. In. *Balaton*, II. évf. (1909) 30. sz. 11. p.

32 *Vaszary halálhírére: Vaszary Kolos (1832–1915)*. In. *Vasárnapi Ujság*, LXII. évf. (1915) 37. sz. 587. p.

nyaralóját, kevesebbet látjuk a sétányon és a templomban, legtöbbször saját villáját övező kertjében sétál.”³³

Láthattuk tehát, hogy a Tihany és Pannonhalma élén állók közül többen személy szerint is kedvelői voltak a füredi fürdőnek és nem csupán a rend egyik birtokát látták benne. A továbbiakban kissé részletesebben a kortársai által oly sokat magasztalt Simon Zsigmond apátsága (és Kruesz Krizosztom főapátsága) idején végrehajtott fejlesztéseket mutatjuk be. Részben azért, mert ez az időszak döntő jelentőségű volt a fürdő fejlesztése szempontjából, részben pedig azért, mert a füredi beruházásokat jellemző újszerű lendület nem csupán a Savanyúvízzel kapcsolatos újításokban mutatkozott meg, hanem Kruesz Krizosztom³⁴ főapáttá kinevezése révén a rend egészének működésére is rányomta bélyegét az új főapát egyénisége.

KRUESZ KRIZOSZTOM FŐAPÁTTÁ ELŐLÉPÉSÉNEK JELENTŐSÉGE FÜRED SZEMSZÖGÉBŐL

A pannonhalmi főapátok személyének Füred szempontjából is meghatározó volta leginkább a Rimely–Kruesz utódlás idején volt tetten érhető. Amikor 1865-ben az elhunyt Rimely Mihályt Kruesz Krizosztom követte a főapáti székben, nem „csupán” annyi történt, hogy a halott főapát helyét elfoglalta utódja. Kruesz és Rimely között ugyanis régóta húzódozó ellentét feszült. Utóbbi meggyőződése szerint Krueszt afféle belső ellenzéknek tekintette – éppenséggel nem is teljesen alaptalanul –, aki ráadásul tekintélyes támogatottságot is maga mögött tudhat a rendtagok soraiból. Míg Rimely a politikai katolicizmus konzervatív vonulatának tipikus képviselője volt,³⁵ addig Kruesz gyökeresen más szemlélettel rendelkezett. A kettejük közötti különbséget szemléletes módon jelzi pl. az, hogy miként viszonyultak az 1848–1849 után emigrációba kényszerült rendtársukhoz, Rónay Jácinthoz. Kruesz már első főapáti évében levélben fordult Rónayhoz és abban hazatérését szorgalmazta. A levél hangvételéből az őszinte nagyrebecsülést érezhetjük ki: „Mióta az isteni gondviselés szerzetünk rúdját kezembe adta, testvéri óhajom kötelességemmé vált, mely engem egyúttal arra is int, hogy, a múltnak hibáit kijavítván, a túl szigorú apának hangját, édes atyai szóval felcseréljem.”³⁶ Rónay Kruesz levelét az „apának” szónál rövid lábjegyzettel látta el: „Érti elődjét, Rimely Mihályt, ki a rend-

33 *Blaha Lujza naplója*. Közreadja: CSILLAG Ilona. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1987. 277. p.

34 Nevéhez fűződik a pannonhalmi apátsági templom nem kis költségekkel járó felújítása (1875–76), ám korszerű gazdálkodási elvei nyomán főapátsága idején kétszeresére növelte a rend jövedelmeit. A füredi fürdő gazdasági ügyeinek rendbetétele, a fürdő fejlesztése szervesen illeszkedett Kruesz főapáti tevékenységének egészébe. Életére és működésére nézve részletesebben: SÓLYMOS László Szilveszter – VÁRSZEGI Imre Asztrik: *Pannonhalmi főapátok I. Kruesz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1990. (METEM-könyvek 2.) 370 p.

35 Rimely politikai nézeteiről, valamint Rimely és Kruesz ellentétéről legújabban: FAZEKAS Csaba: *Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen*. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 1998. (Győri Tanulmányok 22.) 65–69. p.

36 RÓNAY Jácint: *Napló*. S. a. r. HÖLVÉNYI György. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp.–Pannonhalma, 1996. (METEM-könyvek 13.) 325. p.

Vaszary Kolas hercegprímás nyaralója. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

nek minden összeköttetést vélem megtiltott, s okmányaimat, nehogy hozzám juthassanak letartóztatta.³⁷

Rimely és Kruesz szemléletbeli különbsége nem volt titok a kortársak előtt, de jelentősége és súlya különösen – legalábbis Füred szemszögéből nézve – azt követően nyilvánult meg, hogy Kruesz került Pannonhalma élére. Főapátsága kezdetén a Rimely vezetésének utolsó mintegy tíz–tizenöt éve alatt bekövetkezett számos gazdasági visszaállás feltárására került sor és ez a tevékenység érintette – egyebek mellett – a tizenöt évig apát nélkül működő tihanyi apátság gazdasági ügyeit, így a füredi fürdő kezelését is.

Mivel a fürdő ügyeiben végső soron a mindenkori főapáté volt a végső szó, a fürdő e korszakbeli fejlődését is döntően határozta meg a Rimely és Kruesz szemlélete közötti különbség. A fürdőtörténet ehhez az időszakhoz kötődő legfontosabb eseményeinek áttekintése révén az egyháztörténet-írás fő csapásirányától eltérően, más szemszögből vizsgálhatjuk a bencés rend belső fejlődésének alakulását. A füredi fürdő mint gazdasági egység, mint a rend világi szerepvállalásának egyik terepe, esetenként mint konkrét helyszín, értelemszerűen nem meghatározó jelentőségű a bencés rend egésze szempontjából, ahhoz azonban feltétlenül segítséget nyújthat, hogy ez irányból is megközelíthessük a rend történetének néhány érdekes és a korszakot meghatározó vonását.

Ezek között Füredhez köthetően kiemelt szerepe volt az 1860-as évek kezdetén a politikai áramlatok erőteljes felszínre törésének. Rimely, a konzervatív katolicizmus tipikus képviselője, aki 1848–1849-et korántsem tekintette kizárólagosan pozitív ese-

37 RÓNAY Jácint: i. m. 325. p.

ménysornak, jelentős részben a forradalom és szabadságharc idején hozott törvénykezésnek a katolikus egyházat is érintő passzusai okán, ekkor még főapát. Amikor 1860-ban, majd főképp 1861-ben országosan tört felszínre a '48-asság mint politikai alap és eszmény nyílt hirdetése a különféle események, így a megyerendszer és az országgyűlés visszaállítás stb. mentén, az jelentős mértékben érintette a történelmi egyházak politikai alapállás tekintetében korántsem egységes tagságát is. Nem volt ez alól kivétel a bencés rend sem. Minthogy 1861 politikailag „legforróbb” időszaka épp tavasz végére és nyárra, azaz a fürdőidényre esett, a füredi fürdő – amelynek reformkori éveit ekortájt kezdte a nemzeti mítoszok ködébe burkolni a kialakuló legenda, mint az akkori reformok legfontosabb képviselőinek (Kossuth, Deák, Széchenyi stb.) nyári találkahelyekét – ebben az évben is nem egyszer politikai színezetű események otthonává vált. Ezek pedig a '48-assághoz tapadva bukkantak fel a fürdőn, oly módon, hogy nem egy esetben a katolikus egyház, illetve konkrétan a bencés rend tagjai is aktív szerepet vállaltak bennük. Mindezt úgy, hogy Rimely gyakorlatilag semmit sem tehetett ellene, sőt arra is volt példa, hogy az éppen Füreden tartózkodó főapátnak szó szerint az ablaka alatt zajlottak le olyan események, amelyekről akkor még nem lehetett tudni, hogy nem váltják-e ki a hatalom rosszallását. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy ezeken az eseményeken a rendtagok nem hivatalos minőségükben voltak jelen és a rend valamennyi birtoka közül a leginkább világias jellegű fürdőhely szerencsés lehetőséget kínált számukra arra – dacára a „hazai pályának” –, hogy az adott időszakban (1861 nyarán) Zala megyében politikailag erősen frekventált Füreden szélesebb körben adhassanak hangot nézeteiknek.

A POLITIKA FELSZÍNRE TÖRÉSE A FÜRDŐN 1861-BEN

A reformkori Füredről máig élő elképzelések, amelyek szerint a kor politikai és művészi elitje a Balaton partján tanácskozott arról, hogy mik lesznek a legfontosabb teendők Pozsonyban, a legközelebbi országgyűlésen, nyilvánvalóan abból táplálkozott, hogy 1848 előtt a fürdő csakugyan vendégül látta Kossuth Lajost, Deák Ferencet, Széchenyi Istvánt, Vörösmarty Mihályt stb. Arról kevesebb szó esik, hogy szívesen töltötte nyarait a Deákot Zalában megbuktató Forintos György is, aki főszerepet vitt a zalai liberális követutasítás megbuktatásában 1843-ban, s így abban, hogy Deák Ferenc nem vállalta a követséget³⁸ az 1843–1844. évi országgyűlésen, vagy a később tragikus véget ért gróf Zichy Ödön is. A neves személyiségek jelenléte ellenben korántsem csak a reformkor jellemzője volt. Sok más neves vendéggel egyetemben mind 1848–1849 előtt, mind pedig utána megtisztelték jelenlétükkel a fürdőt az uralkodóház tagjai is. Felbukkanásuk soha nem maradt hatás nélkül.

1852-ben pl. országjáró körútja során látogatott Füredre Ferenc József. Bogyay Lajos, Zala megyefőnöke a következő nyomtatványt juttatta el többek között „Nagyon Tisztelendő Rauch Szaniszló urnak tihanyi kolostor Perjelének”: „Még az ország min-

³⁸ Erre nézve részletesen: MOLNÁR András: „Deák Ferenc nékiünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In. *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Összeállította: GERŐ András. T-Twins Kiadó, Bp., 1993.

den részeiben a' népek millióinak örömjaja Ő FELSÉGÉNEK dicsőségesen uralkodó CSÁSZÁRUNK és APOSTOLI KIRÁLYUNKNAK honunkban legkegyelmesebben tett megérkeztét, – ,s azon szerencsét hirdeti, hogy magas jelenlétével az ország minden részeit boldogítja, Zala megyének is azon kitünő szerencse jutott oształékul, hogy Ő FELSÉGE, Legkegyelmesebb CSÁSZÁRUNK és APOSTOLI KIRÁLYUNK folyó hó 29-én regveli órákban Keszthelyen, majd ugyan az napon B.Füreden e' megye hódolatát elfogadni kegyes leend.”³⁹ Kézírással még a következő szöveg olvasható a lap alján: „Megjelenési idő délután 4 órákor Füreden.”

Ezen a napon összesen 117-en érkeztek a Savanyúvízhez, magát a császárt is beleszámitva, aki valamennyi címe és rangja felsorolásával egy egész lapot töltött be a kurlistán (1909-ben majd Vaszary Kolost éri ez a megtiszteltetés). A koronás fő kíséretét összesen hatvanan alkották Bécsből és Budáról. Ha őket nem is számítjuk az aznap érkező vendégek közé, a megmaradt ötvenhét fő is idénycsúcs volt. Aligha szükséges bizonygatni, hogy közülük többen a császári látogatás miatt időzítették érkezésüket erre a napra.

Az uralkodóház tagjainak Füredre érkezése tehát önmagában is vonzerővel bírt, így füredi látogatójaik jó hírverést jelentettek a fürdőnek. Erről Kisfaludy Sándor is megemlékezett egy 1832-ben írt levelében József nádor korábbi füredi tartózkodása kapcsán: „Füreden három hetet töltöttem, hol most annyi vendég sereglett össze, a' mennyit a' Palatinusnak 1824-ben ott mulatása óta nem tudok.”⁴⁰ Az 1847 nyarán Füreden tartózkodó Degré Alajos hasonlóan számolt be István nádor füredi látogatásáról: „A hetek óta néptelenné vált Balaton-Füred ma minden zugában megtelt, épületein lobogók, szőnyegek s virágok lengtek, terein a nép ünnepies viseletben hullámozott.”⁴¹ Szőgyény-Marich László pedig István nádor fogadásának hivatalos oldalát emeli ki: „Szeptember 30-án reggeli 8 órákor a Kisfaludy nevét viselő gőzösre szállottunk, s nagy kísérettel és zenésző mellett a Balatonon előbb Tihanyba, megnézvén az apátságot, onnét Füredre mentünk. Tihanyban és Füreden a benediktánus apátok fogadták ő fenségét. Veszprémmegye és más egyéb testületek fogadtatása után Füreden nagy ebéd volt.”⁴²)

Amint azt a fenti idézet is sejteni engedi, Tihany és Pannonhalma lojális volt a hatalomhoz, amit számos más apróság is igazol. 1871-ben például az egyik legnagyobb füredi fürdőépület, az ún. Új-fürdőház az Erzsébet-udvar nevet kapta. míg „párja”, az Ó-fürdőház a Habsburg-család egy másik, ott 1872-ben megszállt tagja után azontúl Klotild-udvar néven fogadta vendégeit.⁴³ (Ez a jelenség nem kizárólag Füred jellemzője volt, a Monarchia idején a fürdőhelyeken előszeretettel keresztelték el a különféle épületeket a Habsburg-ház tagjairól.

Az 1860-as évek elején azonban bizonyos ellentmondásosság már kétségkívül kitapintható volt e lojalitás téren – igaz, nem a fürdő vezetése, hanem a vendégek körében. Ez a jelenség a kiegyezés előtt Füreden járó angol hölgynek, Rachel Harriette Busknak is felkel-

39 Megyefőnöki hirdetmény. Zalaegerszeg, 1952. június 13. Városi Helytörténeti Gyűjtemény Irattára, Balatonfüred

40 Kisfaludy Sándor levele Ujfalvy Sándorhoz. Sümeg, 1832. augusztus 1. Közli: *MEZŐKÖVESDI UJFALVY Sándor emlékiratai...* i. m. 244. p.

41 DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim*. S. a. r. UGRIN Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 156. p.

42 Szőgyény-Marich László *emlékiratai I. köt.* Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Bp., 1903. 206. p.

43 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 463. p.

tette a figyelmét: „Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvéért királyt és királynőt kellene mondanom, mivel egy magyar sem venné a szájára az ausztriai titulust, a velük való érintkezésben az udvariasság megköveteli azok mellőzését), mivel új keletű érdeklődésükből fakadóan ismét felkeresik Magyarországot, Füredre is ellátogatnak a következő idényben, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón fog épülni.”⁴⁴

Nehéz elképzelni, hogy mindez nem szűrt szemet a bencés rendnek. Valóban, a főapát környezete tökéletesen tisztában volt azzal, hogy némi politikai felhang jellemzi a fürdő mindennapjait. Pannonhalma azonban látszólag semmit nem tett ennek mérséklésére.

Ennek az időszaknak fontos forrása az első füredi fürdői lap, az 1861–1863 között megjelenő *Balaton-Füredi Napló*, amely nem csupán a fürdői hétköznapok apró mozzanatait rögzítette már-már mérnöki pontossággal, hanem a sorok közé rejtve a lényegét, tudósított a politikát súroló eseményekről. Ennek az kölcsönöz tárgyunk szempontjából különös jelentőséget, hogy a fürdő vezetőségének – teljesen érthető – lojalitásából következően a fürdő iratai között, még a politikai áramlatokkal olyannyira áthatott 1861-es nyári idény eseményei dacára is, nehéz erről árulkodó forrásokat felfedezni. A pannonhalmi Bencés Főapátság segédkönyveiben Füreddel kapcsolatban 1861-ből pl. egyetlen bejegyzés sem található, 1860-ból pedig a leginkább „politikai ízű” iratként az akkor felállított Kisfaludy Sándor-szobor avatására szóló meghívót tekinthetjük.⁴⁵ Lássuk tehát, miről árulkodik a *Balaton-Füredi Napló*.

1861. június 27-én rendezte meg Zala vármegye Teleki László-émlékünnepélyét. Ennek helyszínéül szinte törvényszerűen kínálkozott Balatonfüred, mivel a megyei közgyűlés tagjai nagyrészt egyébként is ott időztek a nyáron. A Teleki-émlékünnepélynek kiemelkedő fontosságot tulajdonított a megye, amit jelez, hogy a júniusi közgyűlés ennek tárgyalásával indult. Koppány Ferenc megyei első alispán javasolta, hogy az országgyűlés elhunyt korelnöke, Palóczy László, Miskolc képviselője, valamint Teleki emlékére Füreden tartanak megemlékezést: „A haza e két kitűnő polgára felett a helvét hitvallásnak szertartásai szerint a Balaton Füredi megyebeli helvét hitvallásu ima házban az egész megye nevében a [...] legünnepélyesebben tartassanak meg.”⁴⁶ Nem árt felhívni a figyelmet, hogy a megye a bencés rend kezén lévő birtok református templomába vitte az eseményt!

„Az ünnepély nagyobbyszerűsítése végett a gyászoló sokaságra vonó erővel bíró, a természetből gazdag szépségekben pazarul megáldott B. Füredre tevő azt, hogy elhunyt nagy hazánkfia hitfeleinek egyszerű szépséggel bíró tágas templomában tartassék az meg.” –állapította meg elégedetten a *Balaton-Füredi Napló*.⁴⁷ Az ünnepély a „Balaton-

44 „It is expected that the Emperor and Empress (King and Queen I ought to say, for your true Hungarian never sullies his lips by the use of the Austrian title, nor is it considered polite to mention it in conversation with him) will, in their newly-found zeal to make themselves at home in Hungary, visit Füred next season, and a new Kur-saal is being built in their honour.” BUSK, Rahcel Harriette: *The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks*. In. *Illustrated travels: a record of Discovery, Geography and Adventure*. Ed. BATES, Henry Walter. Cassel, Petter & Galpin, London–Paris–New York, 1870. 141. p. Saját fordítás.

45 MNL OL X 4751. A pannonhalmi Bencés Főapátság segédkönyvei. Fasciculi recentiones kivonata. 172. p.

46 MNL OL X 8003. IV. 251. a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. júniusi közgyűlés iratai. 1–2. p.

47 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

melléki énekkar” alkalomra írt gyászdalával kezdődött, ezt követően Pap Gábor litéri lelkes mondott beszédet Teleki nagyságáról, majd Kerkápoly Károly pápai bölcsészstanár beszéde után az énekkar következett s végül a *Szózat*. Az események ezzel azonban korántsem értek véget: „A gyászünnepélyt egy nagy társasbéd váltá fel az uradalmi nagy vendégházban.”⁴⁸ A toron hazafias beszédek egymásutánjai következtek. Amint az eddigiekből is kiderült, meglehetősen forró hangulat alakult ki, a tor felért egy nyílt politikai állásfoglalással. Kerkápoly ismét szólásra emelkedve a szintén akkor elhunyt Cavour-ról emlékezett meg, majd nem más, mint Krisztián Pius, a tihanyi jószágkormányzó emelte poharát „a katolikus egyház magyar érzelmű tagjaiért.”⁴⁹

Ugyanezen a napon Balatonfüredre érkezett Bémer László, az egykori nagyváradi püspök, aki ’49-ben legtovább tartott ki a szabadságharc mellett a katolikus főpapok közül, és reggel 9-kor misét celebrált Füreden. Esemény volt az ő érkezése is, miséjén mindenki jelen volt, aki számított valamit Füreden: „Az isteni szolgálat után püspök Ur [...] több tekintélyes férfiak társaságában [...] Korones László veszprémi kanonok ur szőlőjébe vonult.”⁵⁰ Nem tudjuk, maga Bémer részt vett-e a Teleki-ünnepségen, de nem kétséges, hogy rá is gondolt Krisztián Pius, amikor az egyház „magyar érzelmű” tagjait éltette (a püspök látogatása egyébiránt némi üzletre is lehetőséget adott: már másnap kapni lehetett a sétányon Bémer arcképét ábrázoló metszeteket).

Mintegy két héttel később, július 10-én megérkezett Füredre Rimely Mihály, majd egy nappal ezt követően, 11-én – tehát a főpát jelenlétében – ismét felélénkítette a fürdő hétköznapijait a politika: „Ghiczy Kálmán, alsóházi elnök ur, július 11-én B.-Füredre érkezvén, az egész fürdői közönség kebelében mondhatatlan örömet, a fürdőbe új élénkséget érkeztetett.”⁵¹ Ez egyebek mellett abban is megnyilvánult, hogy az esti színházi előadás után fákyás tömeg vonult Ghiczy szállásához zenészek kíséretében, akik a *Rákóczi-indulót* játszották.

(Megszakítva az események ismertetését, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy adott időszakban a Rákóczi-induló hallgatása már önmagában politikai állásfoglalást jelentett. 1860–1861-ben az induló népszerűsége – korábban is létező mögöttes jelentéstartama miatt – különösen erős volt. A csehországi Josephstadt várbörtönét is megjárt erdélyi Deák Farkas (1832–1888) pl. leír egy olyan esetet, ami vele és néhány barátjával történt meg 1860-ban Kolozsváron egy fogadóban, ahol rajtuk kívül néhány főtiszt is jelen volt: „Salamon keservesen húzta a szép nótákat. Egyszer gondolja, hogy talán a tiszt urak kedvéért jó lenne egy valcert is megreszkírozni, a mi asztalunk rákiált, hogy: »Le vele! Nem kell német nota! Csárdást! Rákóczit!« Föllépésünk oly erélyes volt, hogy Salamon azonnal rákezde a Rákóczit, de ez azon időben ily nyilvános helyen oly szokatlan is volt, hogy a vendégek közül sokan elsápadtak, s féltek a következtől, hozzám is közeledett egypár ember, és suttogva kért, hogy az istenért vigyázzunk, mit teszünk.”⁵² A leírásból kiderül,

48 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

49 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

50 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 2. sz. 14. p.

51 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

52 DEÁK Farkas: *Fogságom története*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 58. p.

hogy 1860-ban ezt már meg lehetett tenni következmények nélkül. Egy évvel később pedig – az általunk elemzett évben – annál inkább, amit egy még jellemzőbb példán keresztül is érzékeltethetünk. Amikor a drezdai elfogatása után kiszabadult Teleki László 1861 elején Dákán meglátogatta Batthyány Lajos özvegyét, a pápaiak küldöttséget menesztettek hozzá: „A menet a Rákóczi-indulóval vonult végig a Dáka felé vezető utcákon, s mire a Laki-útra ért, száma jól megnövekedett. Kéttornyú-Lakon a Hunyadi-indulóval mentek át, s Dákára a Klapka indulóval vonult be a menet.”⁵³ A menet egyik vezetője egyébiránt Vaszary Kolos volt.)

Visszatérve az események ismertetéséhez: a *Szózat* eléneklése után több beszédet intéztek Ghiczyhez, aki maga is megjelent szállása ablakában: „Legnagyobb leve a csend, – mindenki látá, miként az ország elnöke kíván szót emelni. – Még a lombok levelei sem suhogának.”⁵⁴ Ghiczy úgy fogalmazott, hogy az őt itt ért megtiszteltetés valójában az országgyűlésnek szól: „Válságos idöket élünk, [...] a legnehezebb feladat [...] az országgyűlésnek jutott: mely hazánk javát s boldogságát a fegyveres erő és hatalom ellenében csupán a jogosság erkölcsi fegyverével védheti.”⁵⁵

A „roppant néptömeg” lelkes éljenzéssel fogadta Ghiczy szavait, hitet téve az országgyűlés mellett. A fáklás felvonulás mégsem alakult egyértelműen aktuálpolitikai tüntetéssé, bár tartalmát tekintve felért azzal, ami még a lap visszafogott tudósításából is kiderül. Az összegyűltek Kisfaludy Sándor szobrához vonultak, ahol előbb az író Rózsaági Antal a költőről emlékezett meg, majd a magyar nemességet méltatta annak kapcsán, hogy 1848-ban önként mondott le privilégiumairól.

Másnap gróf Pálffy József tihanyi hajókázást rendezett „a vendégek felsőbb köre” számára. Tihanyban Rimely Mihály és Fink Jusztinián perjel fogadta a vendégeket, akik megtekintették az apátságot, majd a visszhanghoz vonultak. A politika ezúttal sem hagyta érintetlenül a látszólag ártalmatlan programot: „Több tréfás és élczes mondatokat kiáltozván az a végre megjelenni szokott gyerköczék által [...] Garibaldi kiáltozása közben, egy valaki így kérdezte volna a gyermeket: »Öcsém! Tudod e ki az a Garibaldi« Következőleg felelt a kérdezt. Azt jobban tudja főnagyságtok, mint én, – én csak annyit tudok róla, hogy igen derék és híres magyar ember.”⁵⁶

Újabb pár nap elteltével, 14-én ismét olyan eseményre került sor, amely az adott év ellentmondásait világítja meg. Egy aznap este megtartott „halászesztély” után a résztvevők Rózsaági Antal vezetésével Rimely főpát ablakához vonultak, ahol Rózsaági a bencés rendet magasztaló beszéddel fordult Rimelyhez.⁵⁷ Ugyanaz a Rózsaági Antal, aki néhány nappal korábban egyik vezető résztvevője volt a Ghiczyt ünneplő és '48-at éltető felvonulónak. Rimely főpát megköszönte Rózsaáginak a rendet magasztaló szavait, majd aludni tért, abban azonban nem lehetnek kétségeink, hogy álma nem volt nyugodt. Az ilyen

53 Kis Ernő: *A pápaiak gróf Batthyány Lajos özvegyénél 1861-ben.* In. *Pápa város egyetemes leírása.* Összeállította: KAPOSZY Lucián. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1905. 115. p.

54 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

55 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

56 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 7. sz. 52. p.

57 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 7. sz. 53. p.

és hasonló jellegű események sűrűn borzolták a kedélyeket a felújításra szoruló fürdőn, azonban ahogy elfojtásukra nem történt – nem is történhetett – kísérlet, úgy az irányban sem történtek lépések, hogy a fürdőlétesítményeket korszerűbbé tegyék. Ehhez szükség volt Simon Zsigmond és Kruesz Krizosztom fellépésére.

SIMON ZSIGMOND TIHANYI APÁTSÁGÁNAK MÉRLEGE

A *Győri Közlöny* egy karcos humorú tudósítója az 1860-as évek elején ekképp kezdte fürredi tudósítását: „Életrendünk egyformaságát a szeszélyes idő változtatja meg néha, midőn hulló könnyei által szobánkba kényszerít, s alkalmat nyújt a halandóra általgában, az üdülőkre pedig kiválóan hasznos »magába térésre!« A keresztény egyháztól üdvözítőnek hirdetett e »magába szállási alkalmak« unalmasak ugyan, és sétálási csarnokok, társalgási s olvasó termek által akadályozhatók, s egyebütt a korral haladó fürdőkben gátoltatnak is, de a mi igazgatóságunk sokkal emberibb, semhogy a természet rende ellen működvé, még az üdvözülésre előkészítő egyetlen módot is elmesterkélje!!! [...] Igaz, hogy e »szűk világ« gyönyörű s minden pontján a Balatonnak színeiben változatos és mozgásban nyughatatlan víze, s az örökké tiszta levegő által – üdítő, sőt megengedem, hogy maga a gyüpontoni sürgés-forgás a »látásra« jöttek előtt kedves is: de azokra, kik hosszabb élvezésére utalvák, – unalmas!”⁵⁸

Az idézet csupán egy példa a sok közül. Mielőtt Simon elfoglalta volna a tihanyi apáti széket, nem csupán a fürdő árait, de szolgáltatásait is számos kritika érte – többé-kevésbé nem is alaptalanul. Az addigi beruházások – ha voltak egyáltalán – szinte kizárólag csak a karbantartást szolgálták. Simon tihanyi apátsága idején viszont olyan fejlesztésekre került sor, amelyeket nem a szükség, hanem az előrelépés dicséretre méltó szándéka diktált. Egyebek mellett (pl. a déli vasút Siófokot is érintő vonalának kiépítése) ennek következménye is, hogy az 1860-as évek közepétől erőteljesen növekedett Füred vendégeinek a száma. 1865-ben a fürdőhely fejlődésének új szakasza vette kezdetét, amely a vendégek által korábban oly sokat hiányolt⁵⁹ kurszalón 1879-es létrehozásával tekinthető lezártnak. Füred fejlődésének legdinamikusabb szakaszaként értékelhetjük az 1860-as, '70-es éveket – amihez, nem kisebbítve Simon érdemeit, hangsúlyozzuk, hogy elengedhetetlen volt Kruesz Krizosztom szilárd támogatása Pannohalmáról⁶⁰ –, s bár a szakirodalom kevés ki-

58 Sz. M.: *Utiképek* In: *Győri Közlöny*, V. évf. (1861) 67. sz. 266. p. Közli: GERENCSÉR Miklós: *Újdonászi ódonóságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből*. Jókai Mór Városi Könyvtár – Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Pápa, 1997. 73–74. pp.

59 Jellemző, hogy a gyógyterem hiányáról az első fennmaradt bejegyzés az 1830-as és 1840-es évek fordulóján vezetett Panaszok, javítások, szépítések, javaslatok jegyzőkönyve lapjain maradt fenn. Ez nagyjából a ma is használatos panaszkönyveknek megfelelő füzet volt, ahova azonban a vendégek panaszai mellett jobbító szándékú javaslataikat is bejegyezheték. A „panaszkönyv” az 1950-es évek során sajnos ismeretlen helyre került, tartalmának rekonstruálása az az megelőző időkben készült tanulmányok révén lehetséges: „A társaságos élet, könnyebb esmerkedés, napközi folytonos mulatozás, estvéli táncvigalmaknak [...] mindenkoron s kényelmesen lehető eszközlése tekintetében egy s az évről-évre nevezkedő vendégek számához, illetőleg nagy és díszes társasági teremnek – a bártfai igen célszerű hason épületnek mintájára –, melynek egyik oldalán az ebédlő, más oldalán pedig a billiárd, dohányzó és cukrászati szobák vagnak szerkesztve, mielőbbi építtetésének alig halaszthatónak vélem.” DADAY András: *A régi Balatonfürdőről*. In: *Gyógyászat*, LXXXII. évf. (1941) 16. sz. 232. p.

60 „Nagyobb építkezésekkel járó változásokra azonban csak 1864-től került sor, amikor mind a főpáti, mint a tihanyi apátsági székbe vállalkozó szellemű papok kerültek.” KÓSA László: *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvi-*

Vaszary Kolos hercegprímás nyaralója. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

vétellel⁶¹ ezt zömében nem veszi figyelembe, de megítélésünk szerint a fürdőhely ekkor és nem a hírességek állandó és legtöbbször csupán közhelyszerűen kihangsúlyozott jelenlétének fénytörésében idealizált reformkorban élte igazi fénykorát. Mivel tudjuk ezt igazolni?

1866-ban kezdődött meg a polgári fürdőtelep kiépülése. Korábban nyaralók vagy villák építésére – engedély híján – nem volt lehetőség. Többek között maga a fürdőigazgató, Écsy László is nemleges választ kapott erre irányuló kérelme ügyében. Az uralkodó csupán 1866 nyarán engedélyezte tizenegy hold terület felparcellázását házhely céljára.⁶² Érdekes dokumentuma a polgári fürdőtelep létrejöttének – s egyszersmind a tihanyi perjel figyelmességének – az az elismervény, amelyben Fink Jusztinián perjel igazolja, hogy a Jókai Mór által ma is álló villája telkéért fizetett összeget a rend bevételezte: „Hogy a Jókai Mór és neje által Balatonfüreden megvett 23dik számú házhelynek ára ötszáznegyvennégy for[int] osztr[ák] értékben a Veszprémi Takarékpénztárba folyó év Júl 30án betéteztet és a takarékpénztári könyvecské könyvlap 352. folyó sz. 1845 az apátsági pénztárba betéteztet igazolom.”⁶³ Megjegyzendő, hogy Fink természetesen nem csupán a Jókai vásárlása után bevételezett összegről írt elismerést saját kezűleg, hanem hasonlóképp járt el valamennyi házhely eladása után.

lágosodástól a XX. század elejéig. In: *Európa híres kertje.* Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – KÓSA László. Orpheus Kiadó, Bp., 1993. 217. p.

61 „Ekkor éli a reformkor utáni második reneszánszát Balatonfüred.” KOTNYEK István: *A Zala-Somogyi Közlöny és a mezőgazdasági ismeretterjesztés (1862–1873).* In: *Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Kutatások a gazdasági, a társadalmi és kulturális élet szolgálatában.* Szerk. KANYAR József – TROSZT Tibor. Somogy Megyei Tanács, Kaposvár, 1978. 61. p.

62 SZÜCSNÉ MEZEI Mária: *Balatonfüred polgári építkezései* In: *Müemlékvédelem, XXX. évf. (1986) 4. sz. 296. p.*

63 MNL VeML XII. 4. h. 1. d. Elismervények a Balatonfüreden eladott házhelyek tőkésítéséről.

Hogy a parcellázások jóváhagyása mennyire időszerű lépés volt, az megnyilvánult abban is, hogy alig tíz évvel később már újabb területeket kellett erre a célra biztosítani. Így jött létre több, a falut és a fürdőtelepet összekötő több utca 1877-re.⁶⁴

1866-ban ért véget a mai Tagore sétány elődjét kialakító munka is, amely azonban már Simon tihanyi apátságának első évében, 1865-ben megkezdődött: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakítottatott, [...] a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.”⁶⁵ A sétány a Zalában különösen népszerű Deák Ferencről nyerte nevét: „A lakoma vig zene hangjai, s a Balatonon rendezett diszes tűzijáték fénye mellett folyt s midőn vége felé járt, a tihanyi konvent tisztelt, őszhaju adminisztrátorra főlemelé poharát s lelkes szavakkal felköszönté Deák Ferencet, mint az új sétatér keresztatyját.”⁶⁶ Ezekben az években egy új hidegfürdő is kiépült, a melegfürdőben pedig fokozatosan, 1866-tól 1877-ig kiépítették a márvány-, cin- és fakádas fürdőket, illetve a gőzfürdőt.⁶⁷

Ugyancsak 1865-ben, Erzsébet királyné következő évben esedékes látogatása okán megkezdődött a még 1835-ben épült fürdőépület, az Új-fürdőház felújítása. „Midőn mindezeket látja az ember, szinte felsóhajt: miért nem volt csak minden ötödik évben is egy-egy fejedelmi látogatás itt? Ez esetben már régen az európai hírneves fürdők sorában volna Balatonfüred, melynek a természet oly pazar kézzel osztá szépségeit.”⁶⁸ – sóhajtott fel a *Somogy* című lap tudósítója 1866-ban az átépítés láttán. Erzsébet látogatásának terve a porosz háború miatt ugyan dugába dőlt, ám a megkezdett korszerűsítést további munkálatok követték 1869-től. Ekkor készült el az Új-fürdőházhoz toldva a mai Állami Kórház déli része, az úgynevezett „díszlak”.

A munkálatok jelentőségét kellőképp érzékelteti az 1848–1849 utáni hosszú emigrációjából hazatért tudós bencés, Rónay Jácint naplójának – 1867-ben papírra vetett – idevágó sorai: „A gőzös gyorsan átszelte a Balatont, Füred, a kedves Füred partján kikötötünk. Itt minden új, a Horváth-házat kivéve egyetlen épületre sem ismertem a múltból.”⁶⁹

1878 – 1879-ben orvosolták Füred legfájdóbb hiányosságát: „Az 1878-dik évi fürdő-idényre a földött sétány, az 1879-dikire pedig a gyógyterem is elkészült. A kávécsarnok és a földött sétány már készen áll.”⁷⁰ Az új gyógyteremben jutott hely olvasóteremnek, zongorateremnek, kártyaszobának, táncteremnek, valamint ide költözött a kölcsönkönyvtár is. A beruházás fontosságával a kortársak is tisztában voltak, példaként idézzük ismét Roboz Istvánt: „Most 1879-ben készült el a pompás gyógyterem. Szóval Balatonfüred ma már mindennel el van látva, amire egy elsőrendű fürdőnek szüksége van.”⁷¹

Végezetül talán nem hiábavaló Simon gondosságának jellemzésére két levelet szó szerint idézni a fürdő hivatalos iratai közül. Mindkettő címzettje a tihanyi apát volt. Az idő-

64 SZÜCSNÉ MEZEI Mária: i. m. 299. p.

65 JALSOVICS Aladár: i. m. 27. p.

66 TANKRÉD: *Deák Ferenc Balaton-Füreden*. In. *Hazánk s a Külföld*, II. évf. (1865) 32. sz. 510. p.

67 JALSOVICS Aladár: i. m. 30. p.

68 Idézi: LÓCZY István: *Kölcsönhatások a balatoni fürdő kultúra kialakulásában, különös tekintettel a déli partra*. In. *Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása...* i. m. 61. p.

69 RÓNAY Jácint: i. m. 354. p.

70 JALSOVICS Aladár: i. m. 30. p.

71 *Balatonfüredről R. I...* i. m. 205. p.

ben elsőt, amely 1867. július 1-jén kelt, Écsy László fürdőigazgató írta: „Vendég hála az égnek szép számmal van, s folyamatosan érkeznek naponként, a szénsavas fürdő igen nagyban használtatik, olyannyira néha egy kis aprehentiát sem lehet kikerülni. Tegnap ezen két ház használatából 19 f[orin]tot vett be a pénztár. [...] Ha szerencsém lesz Nagyságos Urhoz 1000 F[orin]tot azonnal át adhatunk s így folytonosan fizetek meg Isten segítségével a mult szerencsétlen év tartozását leróva. [...] Mágásunk csak gróf Vaynó van, de július 10e felé remélem több is leszén.⁷² A levélből világosan kiderül, hogy Simon folyamatosan rajta tartotta tekintetét a fürdő ügyein, esetenként kölcsönökkel is segítette az intézményt, amit azonban pontosan vissza is kért és kapott. Écsy részletekbe menő tudósítása egyértelmű bizonyítéka annak, hogy Simon Zsigmond apáti kötelességén túlmenően is fontosnak tartotta a füredi fürdő fejlődését.

Ezt látszik igazolni másik, e helyt idézett forrásunk is. 1869. június 9-én Füreden papírra vetette levelében Cometter Bernát mérnök ekképp fordult az apáthoz: „Direktor úr tegnap jöveletekor mondotta, hogy Nagyságos Apát úr olyannyira el volt keseredve a munka menete miatt hogy az ígért 5000 forintoknak kifizetését megtagadta.”⁷³ Vagyis Simon esetenként igencsak keményen számon kérte a szerződésekben rögzített munkák végrehajtását.

A FONTOSABB BERUHÁZÁSOK UTÁNI ÉVEK FÜREDEN

Az 1880-as, '90-es évben nem került sor a fürdőn igazán lényegbevágó fejlesztésekre, de ennek oka elsősorban abban gyökerezett, hogy a megelőző mintegy másfél évtizedben valamennyi főbb munkát elvégezték. A századvéghez közeledve újabb emelettel bővült az Eszterházy, 1895-re pedig új szálloda épült, az akkori főapát nevét viselő kétemeletes Ipoly-udvar 36 szobával, vízvezetékekkel, villannyal ellátva.⁷⁴ Az újabb komolyabb beruházásokra viszont több mint egy évtizedet kellett várni és mivel a kisebb Balaton-parti települések többsége épp ekkor lendült komolyabb fejlődésnek,⁷⁵ Füred észrevétlenül elveszítette évtizedekig élvezett monopolhelyzetét a tópart idegenforgalmában. Ezt a helyzetet rögzítette az írásunk elején idézett bírálat 1912-ben.

Egy évvel később, 1913-ban tett újra jelentős lépést Füred. Az Erzsébet-udvarral egybeépített Klotild-udvart lebontották és egy új, kétemeletes épületrészt húztak fel az alapokon. Ez lett az Erzsébet-szanatórium, amelyet a *Balaton* hasábjain mutatott be igazgatója, Schmidt Ferenc: „E sanatórium berendezése mindenben a kor igényeinek megfelelő, nem csupán a gyógyításra vonatkozó, hanem a vizsgálatokra szükséges összes eszközök tekintetében is. [...] Ez az új intézmény Füred jövőendő nagyságának alapját alkot-

72 MNL VeML XII 4. h 1. d. Hivatalos levelezés.

73 MNL VeML XII 4. h 1. d. Hivatalos levelezés.

74 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 227. p.

75 A témáról és különösen a déli part kiépüléséről bővebben: KANYAR József: *Fonyód fürdőkultúrájának történeti korszakai*. In: *Fonyód története*. Szerk. KANYAR József. Magánkiadás, Fonyód, 1985. Néhány innen kölcsönzött adattal könnyen szemléltethető ez a fejlődés: Földvár 1907-ben, Fonyód 1908-ban, Boglár, Szemes és Siófok 1912-ben építette ki kikötőjét. 174. p.

ja és tovább fejlesztve Balatonfüredet világhírűvé tenni lesz hivatva.⁷⁶ 1913 krónikájához tartozik még, hogy emelettel bővült a Nagyvendéglő is, melynek befogadóképessége így negyven szobával gyarapodott és az új idők jeleként az előkelő – vagy inkább előkelősködő – Grand Hotel nevet kapta.⁷⁷ Ezek a XX. századi építkezések azonban már Füred történetének egy másik epizódjához tartoznak.

ÖSSZEZGÉS

A fentiek során Füred fürdő néhány évtizedének vázlatos bemutatásán keresztül a bencés rend XIX. századi történetének megítélését szándékoztunk árnyaltabbá tenni, különös tekintettel arra a folyamatra, amikor az 1848–1849 utáni elnyomás enyhülésével a rend, csakúgy, mint a katolikus egyház egésze, mindinkább szembesült a modern idők polgárosuló társadalma által diktált kihívásokkal. Ezek egyike – a rend szemszögéből nézve nyilván csupán periférikus kihívás – volt a rend által kezelt fürdő fejlesztésének sürgető szükségessége. Az ehhez nélkülözhetetlen lépések bő évtizeden át vártak magukra, megtételükhöz a rend egészét érintő személyi váltásokra volt szükség, továbbá arra is, hogy az 1865-ben Pannonhalma, illetve Tihany élére került apátok ne csupán személyükben, hanem szemléletükben is változást hozzanak. Úgy gondoljuk, hogy a fürdőhely fejlesztését tekintve Simon Zsigmond tihanyi apát és Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát maximálisan megfeleltek hivatalukkal járó kötelezettségeiknek. A bencés rend élén betöltött szerepük egészének értékelésére e helyt természetesen nem vállalkozhatunk, a Füred érdekében tett lépéseik azonban egyértelműen pozitív irányba befolyásolják a róluk alkotott összképet.

76 SCH[MIDT] F[erenc]: *Az új Balatonfüred*. In. *Balaton*, VI. évf. (1913) 7. sz. 78. p.

77 ZÁRONYI Ferenc: i. m. 457. p.

A „NEMZET BÁRÓJA” –AKI MÁR ÉLETÉBEN LEGENDA LETT

A pátozra olyannyira fogékony XIX. század Magyarországá bővelkedett a nem hivatalos, ámde közkeletű címek, rangok, elnevezések adományozásában és használatában. Nem volt ez szigorúan magyar vagy e századi sajátosság – elegendő e helyt csupán a cremonai Paganinire, az „ördög hegedűsére”, esetleg Bismarckra, a „vaskancellárra” utalni, vagy Napoleon seregének két tábornokára: Murat volt a „legvitézebb huszár”, míg Ney a „bátrak bátra” –, de a magyar történelem eme évszázadát mégis sajátosan jellemezte az, hogy egy-egy közismert személyiségre rövid, ámde találó titulussal utalt a róluk beszélő. Ezek a többnyire jelzős vagy birtokos szerkezetbe foglalt elnevezések a kor tájékozottabb, olvasottabb rétegek közé tartozó embere számára egyértelműen jelezték, hogy kire gondol a beszélő. Érdemes ennek igazolására néhány máig közismert példát felhozni. Köztudott, hogy gróf Széchenyi István volt a „legnagyobb magyar”, hasonló kaliberű politikai ellenlábasa pedig „Kossuth apánk” (majd száműzetésében: a „turini remete”), nemzedékük harmadik politikus óriása, Deák Ferenc, a „haza bölcse”. De kortársuk és az 1848–49. évi szabadságharc küzdelmei során harcostársuk volt Noszlopy Gáspár, a „XIX. század legbátrabb embere”, gróf Andrássy Gyula, a párizsi szalonokban Világos után hazatértéig olyannyira közkedvelt „szép akasztott”, vagy Guyon Richárd, a „branyiszkói hős”. Az ellentáborban pedig ott találjuk a véreskezű Julius von Haynau bárót, a „bresciai hiénát”. Az ilyen – hol erőltetett, hol közhelyes, hol igencsak találó – elnevezések azonban nem csupán a politikusokat jellemezték. Gondoljunk csak gróf Sándor Móricra, az „ördöglovasra”, aki e néven Kálmán Imre egy operettjének is címszereplője lett, a „nagy mesemondó” Jókai Móra, a „nagy palóc” Mikszáth Kálmánra vagy Eötvös Károlyra, a „vajdára”.

Ezekben az elnevezésekben közös, hogy szinte mindegyik valami rendkívüli, kiemelkedőre utal. Vagy a jelző (legnagyobb, nagy, legbátrabb), vagy birtokos szerkezet esetén valamelyik főnév (hős, mesemondó, bölcs), esetenként a szóösszetétel mindkét eleme egyértelművé teszi, hogy nem hétköznapi emberekről, nem hétköznapi tulajdonosságokról van szó. Ez igaz még Haynau fentebb idézett elnevezésére is, a bresciai hiénára, hiszen a rendkívüli, a mindennapi felett álló, nem feltétlenül pozitív értelemben kiemelkedő.

„MERT A NEMZET TARTOTTA EL”

A XIX. századi politika és közgondolkodás egyik vezérfonala volt a nacionalizmus, a nemzeti érzés fogalma, gondolata. Nem csoda tehát, ha a fenti elnevezések között több olyan is található, amelyek a hazára, hazafiságra, nemzetre utalt, sőt akadt olyan is, amelyikben a nemzet szó maga is szerepel. Ki ne tudná még napjainkban is, hogy Blaha Lujza volt a „nemzet csalogánya”? A magasztosság, a rendkívüliség, a közösség teljességének tudata ebből az elnevezésből tökéletesen kiviláglik.

Fenti gondolatsor után kétségtelenül meghökkentően hat írásunk hőisének, Bizay Mihálynak közkeletű elnevezése: a „nemzet bárója”. Hiányzik belőle minden magasztosság, sőt még logikailag is nehéz indokolni ezt a sajátos ízű birtokos szerkezetet. Mert az, hogy a hazának van tekintélyes bölcse, természetes, hogy a branyiszkói csatát egy igazi hős vezetésével nyerte meg a szabadságharc hadserege, már-már szükségszerű, mint ahogy nem szorul magyarázatra az sem, hogy az ország legjobb torkú, körülrajongott színésznője a „nemzet csalogánya”, de ugyan mi szüksége van egy nemzetnek arra, hogy saját bárója legyen? A válasz egyértelmű: semmi – a tiszta logika szabályai szerint legalábbis. Ezt az elnevezést azonban nem a nagyság iránti tisztelet szülte, hanem valami egészen más. A „nemzet bárója” nem volt nagy ember, nem vitt végbe semmi kiemelkedő cselekedetet, nem volt olyan tulajdonsága (sem fizikai, sem lelki), ami embertársai fölé emelte volna. Éppen csak hosszú-hosszú időn át mindenki ismerte, így ragadhatott rá elnevezése, korántsem bármiféle tisztelet, hanem sokkal inkább gúnnyal elegy szeretet jeleként. Bizay Mihály, a „nemzet bárója”, rövidebben egyszerűen csak a „báró” a XIX. századi Magyarország úri társaságának afféle udvari bolondja volt több emberöltőn át. Hogy mitől volt (pontosabban nem volt) báró, az az alábbiakból kiderül. S hogy miért a nemzet bárója volt? Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály találó magyarázata szerint: „Mert a nemzet tartotta el.”¹

„DE AZÉRT ÚR VOLT, GAVALLÉR VOLT MINDEN IDŐBEN”

Aki otthonosan mozog Krúdy Gyula vagy Eötvös Károly műveinek sajátos hangulatú világában, annak nem ismeretlen Bizay alakja. Egyebek mellett épp e két írónak „köszönheti”, hogy ma már sokkal inkább irodalmi figuraként őrzi az emlékezet, mintsem hús-vér emberként. Pedig az volt, de hiteles adatokat összeszedni róla igencsak nehéz, annál is inkább, mert életében igazán senkit nem foglalkoztatott, hogy honnan jött, mit csinált azelőtt, milyen családból származott? Hogy mégis milyenek látták/láthatták őt kortársai, arról idézzük először kissé bővebben Porzót (Ágai Adolfot), a régi Pest-Buda avatott krónikását: „Saját külön termése a régi Pestnek. Magyar udvarházaknál talán még ma is él tipusa annak az uriforma bejárónak, sokszor benlakónak, aki apró szolgálatokért szabad s többnyire bő asztalt élvez. [...] Válfaja ezeknek a nagyvárosi ingyenélő,

1 http://mnytud.arts.klte.hu/szlang/zol_ged/zg_bpold.htm

akinek mindig volt terítéke több finomabb vendéglőben azon a czimen, hogy ő pompásan el tudja mulattatni a vidéki urakat java-anekdotákkal s a pirosra sült malaczfőnél is ropogósabb, a káposztánál is zsírosabb, a paprikánál is borsosabb tréfákkal, színházi pletykával, mi egyébbel. A szabó-számla miatt sem álmatlankodott. Hiszen, ha ő sétál végig a Váczi-utcán: van-é, kinek szeme nem akad meg a hitelbe varratott ruha előkelőségén, s aki ne kérdezné, hogy kinek a műve ez a remekbe szabott öltözet? Hát szakasztott ilyen ur vala Bizay, a »nemzet bárója«.²

Irodalmibb ihletésű jellemzését Eötvös Károly jeles munkájában, a színes, anekdotázó stílusban papírra vetett, ámde korántsem közhitelű adatokkal teljes *Baltoni utazásban* lelhetjük fel: „Nem jött olyan fiatal menyecske Balatonfüredre, akinek a nagymamájával el ne járta volna a ballagót és a ropogóst, mikor az még lány volt. Több mint ötven éven át volt állandó vendége Balatonfürednek. Tíz apátúr, tizenkét perjel dőlt ki mellőle. Három nemzedéknek látta támadását enyészését. Őt megváltozni nem látta soha senki. [...] Birtoka, foglalkozása, ipara, kenyérkeresete semmi nem volt. De azért úr volt, gavallér volt tetőtől talpig, minden időben. Élődsi volt, de ezt a közönség soha észre nem vette.”³

Élődsi... A szó már-már durván csattan a kedélyes hangvételű mondatok végén és meglepően reálisan jellemzi Bizay személyiségét. Konkrétumok azonban Eötvös soraiban sem találhatók róla.

„BIZONYTALAN FOGLALKOZÁSÚ, DE ISMERT SZÍNÉSZBARÁT”

Ha valójában nem is derült ki soha az emberek számára, hogy honnan is szalajtották e világba Bizay bárót, legendák szép számmal tenyésztek vele kapcsolatban. Sőt mi több, az, hogy e szürke tények és adatok nem voltak ismertek, még inkább lehetőséget nyújtott a mendemondák keletkezésére. Ezek közül talán a legelterjedtebb az volt, hogy Bizay a Tiszántúlról, Békés vármegyéből származott el, közelebbről Gyula városából, ahol tanult mestersége szerint borbélylegényként tevékenykedett, míg nyakába nem vette az országot. Valójában azonban senki nem tudta bizonyosan, hol élt, mivel foglalkozott, mielőtt Balatonfüreden, a XIX. századi úri és polgári Magyarország e kedvelt gyógy- és nyaralóhelyén a fürdőközönség kedvencévé lépett volna elő. A személyét övező bizonytalanságokat kiválóan példázza, hogy Csillag Ilona, *Blaha Lujza naplójának* közreadója mit írt róla a kötet – egyébként példamutatóan pontos – névmutatójában: „Bizay Mihály (1800–1884). Bizonytalan foglalkozású, de ismert színészbarát. [...] Vörös nadrágban, trombitálva táncolt végig a fasorok között, hogy eleven reklámként színházba csábítsa a közönséget.”⁴

2 PORZÓ [ÁGAI Adolf]: *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság–Révai Testvérek, Bp., 1909. 342. p.

3 EÖTVÖS Károly: *Baltoni utazás I. köt.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982. 185. p.

4 *Blaha Lujza naplója.* Közreadja: CSILLAG Ilona. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1987. 321. p.

„OLYAN HANGADÓ VOLT FÜREDEN, HOGY NEKI
[...] NEM SZOKTAK ELLENTMONDANI”

Ahogy az Eötvös Károly fenti idézetéből is kiderült, Bizay Balatonfüreden tett szert általános – a korabeli viszonyok között országosnak mondható – ismertségre. Nem lehet tudni, hogy pontosan mikor tette tiszteletét a jó hírű és népszerű fürdőhelyen először, az azonban tény, hogy több évtizeden át minden nyarát ott töltötte és tréfáival igyekezett vidámabbá tenni a fürdővendégek életét – mellesleg pedig vastagítani a saját pénztárcáját. Nem kétséges, hogy ezeken a tréfákon ma már nem sokan kacagnának, de tudjuk, az ízlés korról-korra változik. Mai értékrendünk szerint leginkább ripacsnak minősíthetjük a bárót, vitathatatlan azonban, hogy kortársait szórakoztatták személyisége és cselekedetei. Mit csinált nyaranta Füreden? Idézzük erről Ágai Adolf sorait: „Működésének főterét azonban B.-Füred szolgáltatta. Egykor, midőn még nagyobb volt a fogékonyság pozsgásabb tréfa iránt, rendezett ő nem minden elmésség nélkül nyáros is farsangi bolondériákat vízen és szárazon, éjjeli zenét fura figurákkal. Mezei virágfüzérékkel ékesítette föl művészek ajtaját, úgy, hogy a szobájába vagy be nem mehetett, vagy onnan ki nem jöhetett az ünnepelt. Csomóban hajszolta a cigány gyerekeket rókatánczra, futtatott patkányokat, birokra keltett öles tótot apró gyerekekkel, mely viaskodásban persze a kis fiu vágta a földhöz a hórihorgas üveges tótot. Birok után pedig sorra járta a nőzőket a »csöpp Toldy Miklós« és a »rengeteg Holubár« fölsegelésére. Persze a begyült összeg kétharmada oda sikadt az impresariónak szivárványszínű foulardja mögé, melyet hűsítőül akasztott a nyakába. A 29 fokos melegben színházba hajszolá a közönséget, olyan hazafias beszéddel, hogy az kaczagva tódult az előadásra. Betegekről Écsy fürdő-igazgató, az egészségesekekről, s ezek voltak nagy többségben, a nemzet bárója gondoskodott. Ő volt ezenkívül a fő-szállásmester, ő a füredi szerelmes levelek postamestere, ő a csöndes »nemzeti színjáték« igazgatója s a tombolának állandó főnyertese.”⁵

Egy idő után olyannyira kedveltté vált a fürdővendégek körében, hogy azt már az – egyébként a bencés rend tulajdonában lévő⁶ – fürdő vezetésének is respektálnia kellett. Olyannyira, hogy állítólag a fürdőidény idején kosztot-kvartélyt biztosított számára a fürdőigazgatóság nyaranta. Hogy ez igaz-e, nem lehet pontosan tudni, de hosszú éveken átívelő példátlan füredi népszerűsége tényekkel is igazolható. Lássunk ezekből néhányat.

1861-ben került az érdeklődők kezébe először Györök György szerkesztésében Füred első helyi lapja, a *Balaton-Füredi Napló*. Ez a nyári idény során hetente kétszer megjelenő lap, amely alapvetően a fürdővendégek érdeklődését volt hivatva kielégíteni, többek között szőrejtvényeket is közölt. 1861-ben, a „negyvennyolcasság”, a hazafiság éledésének évében⁷ a kor és a hely hangulatát igencsak tükröző megfejtések sorjázta egymás után

5 PORZÓ [ÁGAI Adolf]: i. m. 343. p.

6 A bencés rend füredi birtoklására nézve: SÖRÖS PONGRÁC: *Tihany, mint fiókapátság 1701-től napjainkig*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., Bp., 1911 (*A tihanyi apátság története II.*); illetve KATONA Csaba: *A bencés rend mint fürdő-tulajdonos az 1860–70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései)*. In. Egyháztörténeti Szemle, I. évf. (2000) 2. sz.

7 Az 1861. évi füredi eseményekre nézve: KATONA Csaba: *A balatoni nyár – anno 1861*. In. Pannon Tükör, VI. évf. (2001) 2. sz.

a *Napló* hasábjain: Füred, szabadság, haza, Balaton, hullám, szerelem, Deák Ferenc. Akadt azonban egy olyan rejtvény is, amelynek megfejtése sem a tóhoz, sem a szerelemhez, sem a hazához nem kötődött. A rejtvény a következőképp hangzott:

„Rangom a magam dicső fénye, / Ábécénknek közepe, –
De mellem a betűk között / Legegyszerűbb betű neve, –
Derekam minden zeg zugban, / Ha bánod is, de benne van,
A térdemet bár mint nézed, / Mindig görbe feje lehet,
A lábfejem egy ipszilon, / Ugy, mintha lógna két ponton.
Ebből látszik, hogy hat betű / Az egész mit most elrejtünk,
S olyan, ki az, ha már tudjuk, / Kit sokszor emleget eszünk.”⁸

A megfejtés „B[áró] Bizay” volt. De nevével nem csupán e helyt találkozhatott az, aki felütötte a *Balaton-Füredi Naplót*. Hírértéke volt annak is, amikor az idény elején a báró végre megérkezett Füredre. Érdemes figyelmesen olvasni a tudósító szavait: „Bizay B. ur megérkezvén, erős hitünk van, miszerint a fürdői elevenség ujabban fog villanyoztatni általa, ki B.-Fürednek évenként s már oly számos évek óta egyik életadója volt.”⁹

A báró nem is okozott csalódást, így például amikor egy mágnások által szervezett házestélyre került sor a Kisfaludy-szobornál, amin mintegy 120-an vettek részt jó hangulatban, máris külön említést érdemlően viselkedett: „Bizay mihamar kedélyeskedő élceivel többszörösen hangos kacajra fakasztván a társaságot, sokakat igen jól mulattatott.”¹⁰

Ha pedig hír volt, hogy Bizay végre Füreden van, hír volt az is, hogy távozott. Augusztus vége már utódidénynek számított, de igazán akkor fejeződött be a füredi nyár, amikor a báró is elhagyta a Balaton partját. Ezt is megírta a *Balaton-Füredi Napló*. Az idény végét jelző híradások közül az első Bizay távozásának említése. Augusztus 20-án hagyta el 1861-ben Füredet a „nemzet bárója”, majd 24-én már bezárták a hideg és meleg fürdőt egyaránt, valamint: „A főorvos és Huray alorvos urak téli szállásukra utaztak. A fürdőszolgák és lányok mind eltávoztak. – Elutazott Pestre Drexler Máté fürdői borbély és köpürakó alsebéz ur is.”¹¹ Egy nappal később elhagyta Füredet és Triesztbe utazott Écsy László fürdőigazgató és megszüntették a savanyúvíz árusítását. Az idény véget ért.

Mindezeket az eseményeket – meglehet, nem is tudatosan – úgy tálalta a *Balaton-Füredi Napló*, mintha éppen Bizay távozása indított volna el a mindent elsöprő lavinát: a báró elutazott, tehát bezárt a fürdő, távozott az orvos és a fürdőigazgató, vége az nyárnak. Az események természetesen nem eme logika mentén zajlottak, ami azonban lényeges: Bizay elutazása az idényt lezáró fontos események meghatározó eleme volt.

Végezetül még egy jellemző adalék. A fürdőigazgatóság által évente kiadott fürdővendégek névsorában rendre felbukkant Bizay neve is. A vendégek nevét, lakóhelyét

8 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 5. sz. 40. p.

9 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 5. sz. 37. p.

10 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 10. sz. 79. p.

11 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 17. sz. 137. p.

és „characterét”, valamint a fürdő látogatóinak számát tartalmazó névsor, a fürdőlista, 1839-ben jelent meg először nyomtatva Füreden. Még 1836-ban, amikor a fürdőt saját kezelésébe vonta a bencés rend, életbe lépett az előző évben megalkotott fürdői rendtartás.¹² Ennek értelmében a fürdővendégek adatait jegyzőkönyvbe kellett venni, még akkor is, ha magánházaknál szálltak meg.¹³ Az adatokat úgynevezett *Bevallási jegy* (németül *Fassiens Zettel*) nevű adatlapokon rögzítették német és magyar nyelven. Feltüntették az érkező vendég nevét, valamint, hogy vendégként, kereskedőként (iparúzóként), netán házalóként tartózkodik-e a fürdőn, s eszerint azt is, hogy melyik osztályba tartozónak „vallja magát”. Ezenkívül meg kellett jelölni hetenként, naponként és összesítve a tartózkodási időt és a kísérő személyek számát is (nők, 15 év alatti gyermekek, rokonok, társalgók, nevelők, nevelőnők, komornyikok – ez a beosztás egyébként tökéletesen megegyezik a soproni helytartósági osztály által kiadott rendeleten megtalálható beosztással).¹⁴

Bizaynál a fürdőlistákon a „characteré” (foglalkozása) rovatban rendre vagy a *privatier*, vagy a *magánzó szó* szerepelt. 1872-ben azonban már öntudatosan jelölte meg mint foglalkozását a „nemzet bárója” titulust.¹⁵ Mármost az, hogy a fürdőre érkezéskor kitöltendő úgynevezett *Bevallási jegyre* (*Fassiens zettel*), amelynek adatai alapján a fürdőlisták készültek, beírta, hogy ő tisztes foglalkozása szerint nem más, mint a „nemzet bárója”, az még nem jelent (és jelez) semmit. De az, hogy a fürdő vezetése ezt ki is nyomtatta a fürdőlistán és ez által közzé is tette, az már igen. Nem is csoda, ha Blaha Lujza az alábbiakat jegyezte le naplójába: „Bizay olyan hangadó volt Füreden, hogy neki, kivált a színház kötelékébe tartozók, nem szoktak ellentmondani. Ő vitte ebben az időben a nagy szót: a fürdőközönség egy része úgy táncolt, ahogy ő füttyült. Mindennapra gondolt ki valami elmésséget. Ezért aztán az ott időző mágánások, valamint a többiek is szerették.”¹⁶

„Ő AVATTA FEL A VÁCZI-UTCÁNAK ŐSZI SZEZONJÁT”

A lakóhely megjelölésére szolgáló rovatba Bizay következetesen Pestet írta be. Mindez azért bír jelentőséggel, mert a róla fennmaradt szinte összes adat füredi működését igazolja. De mit csinált, hol lakott a báró akkor, amikor nem nyár volt, vagyis az év nagyobbik részében? Saját bevallása szerint tehát Pesten volt állandó lakhelye s ebben nemigen kell kételkedni. Hogy mit csinált Pesten, miből élt? Blaha Lujza naplójának egy sora sejteti, hogy

12 „Egyszersmind fürdő-rendszabályok dolgoztattak ki, melyek – következő fürdőidényben – életbe is léptettek.” ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedés, Pest, 1863. 58–59. p.

13 „A névsorok kellő szerkesztése és a meghatározott gyógy- és zenedíjak pontos beszedése végett, tartoznak a t. cz. vendégek megérkezésük után azonnal a bejelentési ívek rovatát kitölteni.” JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1878. 68. p.

14 *Fassiens Zettel – Bevallási jegy*. É. n. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

15 Országos Széchényi Könyvtár. P. 28.124/1872. Balatonfüredi fürdőlisták.

16 *Blaha Lujza naplója...* i. m. 250. p.

hasonló életvitelt folytathatott ott is, mint Füreden: „Akkor aztán már annyira megnyertem jóindulatát, hogy azontúl Budapesten is lelkes tapsolóm volt.”¹⁷

Aligha véletlen, hogy Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály *Budapest a fattyúnyelvben* című, 1956-ban napvilágot látott művében a „nemzet bárója” titulust már a fővárosi szlengben meggyökeresedett szókapcsolatként említi: „A nemzet bárója: kávéházi ingyenélő. (Ilyen tipikus alak volt a múlt század közepén Bizay, aki aláírása után – úgy volt olvasható, hogy B. Zay – kapta a báró titulust. Bizay volt a nemzet bárója [...] és figurája után nyerte a többi ingyenélő ezt a nevet.)”¹⁸

Aki igazán sokat tudott Bizay Pesten viselt dolgairól, mi több azt írásban is megörökítette, az a főváros lelkes krónikása, Porzó volt, aki *Utazás Pestről Budapestre* c. munkájában egész fejezetet szentelt Bizaynak. Ennek címe – természetesen – *A nemzet bárója*. Idézzünk e fejezetből: „A tavasz déli óráin ott feszített a belvárosi korzón, harsány beszéddel köszöngetve jobbra-balra, »pát« legyintve elegánsan meghajlított kezével s bizalmasan integetve valamely hintóba, főképen ha nem ült benne senki. Könnyebb volt elképzelni a Váczi-utcát a nagy Kristóf – Füredet a Balaton-tava – mint ezt a kis pontját a földnek Bizay nélkül.

Amint lehanyatlott a nap Füreden, legott felkelt Pesten. Ő avatta fel a Váczi-utcának őszi szezonját. Kucsuján tündöklött a forgó, bekecsén a drágaköves gomb, kezén pördült az aranygombos buzogány-bot, csikorgó csizmája sarkán az ezüst vak sarkantyú.”¹⁹

A báró tehát Pest szívében, a máig a sétálóutca funkcióját betöltő Váci utcában ütötte fel tanyáját, amikor épp nem Füreden múlatta idejét. Nem kétséges, hogy jó érzékkel választotta meg a helyszínt. Az a város, ahonnan minden évben a legtöbben keresték fel Füredet, Pest volt.²⁰ Az a Pest, amelynek polgári és nemesi elitje egyaránt előszeretettel korzózott a Váci utcán. Így aztán Bizay vélhetően jórészt ugyanazokat az embereket (is) szórakoztatta Pesten, mint a nyári Balaton partján. Hogy tevékenysége itt is hasonló volt, mint a fürdőhelyen, egy konkrét példával is bemutatathatjuk. Az esetet ugyancsak Porzó jegyezte fel: „Noha sohasem tanulta, a báró beszélt valamennyi élő és holt nyelven: ha kellett görögül, keltául, arabusul – de még »londonul« is tudott. A francziát, olaszt kábitó gyorsasággal hadarta, mindegyiket a maga természetes fonetikájával, úgy, hogy a távolabb álló valónak vélte. Az angol szót meg azzal a fogcsikorgató, csukott szájjal való módon morzsolgatta, mint az igazi cockney. Egyszer valami lord Trevelyan és az ő gyuluforgácsfürtözetű ladyje épp ő hozzá, a Váczi-utca főrovogatójához fordult, tudakolván tőle, a nagy Kristófnak van-e valami külön vallási jelentősége, vagy nemzeti vonatkozása. Erre Bizay: – »Möcs eni bodi szájkolodzsi in did, jesz ször, jesz milédi. Evrimen dzsentlemen, god szév ze kvín. Zet szöbör iz not ä faszent, iz iz ä küszent, jesz milord. Ä veri fájn faragvésön. In ze pätik hir ju káp ti of brösz. Ze kvín of Ingland, ze king of Höngერი, ze king Mátyás

17 Blaha Lujza naplója... i. m. 250–251. pp.

18 http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/zol_ged/zg_bpold.htm

19 Porzó [ÁGAI Adolf]: i. m. 343. p.

20 A pesti fürdőlátogatók létszámára nézve: KATONA Csaba: *Füredvendégek Balatonfüreden (különös tekintettel Szabolcs megyére és Nyíregyházára)* In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIV.* Szerk. GALAMBOS Sándor – KUBJUSNÉ MECSEI Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2000

tuletroá frejnd änd tuletroá hotel jesz.« Az angol utaspár nyájasan köszönte meg a szédítő gördülékenységgel adott felvilágosítást s bár nem értette teljesen, mégis kedvesen tudomásul vette, hogy a magyar nyelv mennyire hasonlít az angolhoz.”²¹

„PÉNZTÁRCÁMAT KEZÉBE VÉVE PÉNZEMMEL MINDENT KIFIZETETT”

A korábbiak során néhány konkrét példán keresztül már láthattuk, miből is állt Bizay meglehetősen olcsó humorra épülő szórakoztató tevékenysége. Buzgó iparkodásával megkacagtatta az erre fogékony közönséget és nem kétséges, hogy ezért hol pénzben, hol természetben csurrant-cseppent számára valami jövedelem. Megélhetésének legbiztosabb forrása azonban az volt, ha sikerült neki – mai kifejezéssel élve – „palimadarat fognia”. Ez a sors várt gróf Zichy Gézára²² 1865 forró nyarán. Amikor a mindössze 16 éves ifjú gróf megérkezett Balatonfüredre, hogy testileg-lelkileg megerősödjön egy tragikus vadászbaleset után, amelyben fél karját veszítette el, a fürdőn jószerivel azonnal belebotlott Bizayba. A báró tapasztalt szeme pedig azonnal észrevette, hogy a fiatal arisztokrata a „ő embere”. Adjuk át a szót Zichy Gézának: „Balaton-Füreden egy vén piperkőc csodabogár fogadott, fűrtös parókával, festett bajusszal: kezében ezüsfogantyús botot hordott, melyre nagy B, két pont és Zay volt bevésve. Én azt hittem, hogy ő Zay báró, pedig az ismert, bolondos, tányérnyaló Bizay volt. Ez karonfogott engem, a nagy étterembe vezetett, hol száz személynél többen vacsoráltak s a pincéért előszólítva mondá: »A gróf úr velem fog vacsorálni, tisztelje meg a vendéglátót és a vendéget gazdag menüvel.« Legalább húszféle ételt és pezsgőt hoztak s én a vén kalandorral a legvidámabb hangulatban fogyasztottam mindent. Egyszerre csak Bizay felugrott a terített asztalra s a közönség felé fordulva megszólalt: »Hölgyeim és uraim! Mi egy illusztris vendéget kaptunk, kit én védőszárnyaim alá vettem. Jobb dolga már sehol nem lehet.« Mindenki nevetett: »Igaz, úgy van! Brávó Bizay!« kiáltották minden oldalról. Ekkor Bizay dicsérni kezdett s felszólította a jelenlevőket, hogy hangozzanak. »Éljen!« hangzott minden asztalnál s a fürdővendégek egészségemre ittak. Én kimondhatatlanul szégyelltem magamat s ügyetlenül hajlongtam jobbra-balra, aztán ki akartam egyenlíteni számlámat, de a vén szélhámos közbe vágott: »Ezt semmiesetre sem engedhetem meg!« s pénztárcámat kezébe véve pénzzel mindent kifizetett, királyi borraival osztogatva végül még tíz forintot vett magához eme kijelentéssel: »Nagyon sokat ettem, ezt megtartom mint kártérítést fogaim kártalanításáért!« mire a pénzt a legnagyobb nyugalommal mellénye zsebébe csúsztatta.”²³

Zichy Géza tehát akarva-akaratlanul hamar megtanulta, hogy mit is jelent Bizay pártfogása Balatonfüreden. Hamarosan mást is megtanult. Porzó – igen finoman és érzékletesen – korábban idézett írásában „a füredi szerelmes levelek postamesterének” nevezte a bárót.

21 Porzó [ÁGAI Adolf]: i. m. 344–345. p.

22 Gróf Zichy Géza fél keze elvesztése ellenére rövidesen Európa-hírű zongorista lett, aki pályája csúcán a budapesti Operaház intendánsa is volt. Méltatlanul hanyagolt emlékiratai a múlt századi magyar memoárirodalom legszebb példái közé tartoznak.

23 ZICHY Géza: Emlékeim I. köt. Franklin Társulat, Bp., 1912. 117–118. pp.

A Horváth-ház és a Nagyvendéglő. Alt Rudolf litográfiája Libay Károly rajza után.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

Zichy leírása alapján valószínűsíthető, hogy a derék Bizay egyebek mellett kerítéssel is foglalkozott: „A színtársulatnál működött ekkor Sz. kisasszony, mint drámai szende, az öreg Bizay egyre lovalt, hogy udvaroljak a kisasszonynak – bár erre teljes ártatlanságomban semmi hajlandóságot nem éreztem, – a vén korhely elhitette velem, hogy ez hozzátartozik a gavallérsághoz. Egy párszor meglátogattam Sz. kisasszonyt, ki kedvesen fecsegett velem s nagyon megkedvelt. Egy bizalmas órájában két keze közé fogta arcomat, s így szólt hozzám: »Valamit mondok kicsikém: kerülje az asszonyok társaságát, kár lenne a maga tiszta lelkéért! Ne fecsérelje el életét könnyelműen és óvakodjék a színésznőktől!«²⁴

A báró attól sem riadt vissza, ha soros áldozatát mások előtt kellett neveltségessé tennie. Ilyenekben pedig ugyancsak nem volt hiány sem Füreden, sem Pesten. Utóbbi helyszínen Rigondeau francia újságíró az alábbi eset után aligha fordult még egyszer Bizayhoz jótanácsért: „Egy francia újságíróval (Rigondeau, kit a báró állhatatosan Fricandeaunak nevezett) elhitette, hogy holnap, midőn a belvárosi választók fátylós zenével fognak tisztelni Deák Ferencz ablakai alatt, régi szokás szerint a megválasztott képviselőjelölt a zutczán cigány muzsika mellett a Rákóczi-indulót solóban fogja eljární. Amit Mr. Rigondeau, mint a festői jelenet tanulja, legott apróra meg is irt az ő lapjának. Mikor a »Figaro« illető száma ide érkezett s a közönség nevetve is, felháborodva is olvasta azt a léha módon megeresztett bolondériát, a báró már messziről intett oda a francia újságírónak, hogy: »Cheromant capendu!« Hogy mit jelent ez a mondás, Rigondeau ur nem értette. De nyilván maga a báró sem.²⁵

24 ZICHY Géza: i. m. 118–119. pp.

25 POZRÓ [ÁGAI Adolf]: i. m. 345. p.

Igen valószínű, hogy Bizaynak helyenként ízetlen, néha már-már a durvaság határát is súroló tréfái is akadtak. Mégsem tudunk arról, hogy bárkit megsértett volna annyira, hogy az illető tartós haraggal viseltessen iránta. Talán épp az volt személyiségének titka, abban rejlett népszerűsége, hogy mindig megérezte, hol van az a határ, amit nem szabad átlépnie. Zichy Géza, akinek füredi tobzódásai alatt kisebb vagyontól segített megszabadulni a báró, az alábbiakban összegezte véleményét önzetlen „mentoráról”: „Bizay barátom gyámkodása végeredményben még is hasznos volt, engem nem vontak ki a közforgalomból.”²⁶

„IGEN SZEMTELENÜL VISELTE MAGÁT A SZÍNHÁZBAN”

Füreden különösen meghitt kapcsolatot ápolt Bizay az ottani színházakban, a Kisfaludy-féle első dunántúli kőszínházban,²⁷ illetve a Kiserdőben felhúzott úgynevezett Arenában²⁸ nyaranta fellépő társulatokkal. Ez néhány korábbi idézetből is kiderült, nem véletlen például, hogy az ifjú Zichy Gézát Sz. kisasszonyhoz, a drámai szendéhez próbálta „kiközvetíteni”. A füredi színjátszás és a báró kapcsolatát kiválóan mutatja az is, hogy volt rá példa: ő invitálta a fürdőhöz Blaha Lujzát: „Ma ismét egy régi színlapra találtam, abból az időből, amikoriban másodszor időztem pár hétig Füreden. Bizay jött hozzám, hogy lépnek fel kétszer-háromszor az ott időző társulatnál.”²⁹

Különösen fontos volt azonban a színházak működésével kapcsolatosan Bizay két, más irányú tevékenysége. Ezek közül az egyik az volt, hogy mindenféle úton-módon igyekezett a füredi fürdőközönséget a színházba terelni, ami természetesen (siker esetén) növelte az adott nyárra leszerződött színi társulat bevételét. Ha sikerrel járt, nyilván a báró sem járt rosszul anyagilag. Hozzá kell tenni, nem ő volt az egyetlen – még Füreden sem – aki ily módon igyekezett pártfogolni a nemzeti színészetet. Jókai Mór 1864-ben az *Üstökös* hasábjain például egész cikket szentelt a témának *Színházi publikumfogás fürdőn* címmel. Ez a rövid írás az alábbi sorokkal kezdődik: „Másutt is nehéz a közönséget arra felláztatni nyáron, hogy színházba menjen, hát még fürdőn, ahol az ember, ha egymást nézi, az is elég mulatság. Már délután három óra van s még egy jegyet sem vittek el a pénztártól: pedig a veranda és a gyógyudvar teli van válogatott közönséggel. Egy, e tárgyban sok érdemmel bíró toborzó neki indul a keserű adószedésnek.”³⁰

A közönség toborzásában tehát konkurenciája is volt a bárónak. Amit azonban az előadások alatt művelt, abban senki nem kelt, de nem is kelhetett versenyre vele. Adjuk át a szót ismét pártfogoltjának, Zichy Gézának: „Bizayt igyekeztem távol tartani magamtól, dacára annak, hogy furcsaságai szórakoztattak. Ő a színházi előadásokat mindig hangos megjegyzé-

26 ZICHY Géza: i. m. 119. p.

27 A színházra nézve: FÁRA József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei*. Zrínyi Nyomda, Zalaegerszeg, 1925.

28 „Balatonfürednek most két színháza van. A régít Kisfaludy Károly (sic!) indítványára építtette Zala- és Somogy megyék közbirtokossága, melyet azonban csak esős időben szoktak használni.” K-s M-n [JÓKAI MÓR]: *A balaton-füredi új nyári színház*. In. Vasárnapi Ujság, IX. évf. (1862) 30. sz. 353. p.

29 *Blaha Lujza naplója...* i. m. 249. p.

30 Idézi: LIPÁK Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Bp., 1960. 56. p.

sekkel kísérté, csodálatosképpen senki nem pissegett, hanem nevetve kiáltották: »Brávó Bizay!« Otello előadásánál különösen elemében volt: midőg Jago Desdemónát gyanúsítani kezdte, odakiáltott Otellónak: »Ne higgy a kutyának!« Desdemona a magánéletben az anyagás rögös útján botorkált, midőn a színpadra lépett, Bizay egy nagy fekete zsebkendőt húzott elő a zsebéből, megtörölte szemeit és síró hangon mondá: »Szegény asszony, ő bizonyára ártatlan: meglátjátok egy fekete bőrű gyermek fog tanuskodni mellette!« A fojtogatási jelenet alatt felugrott helyéről és odakiáltott Otellónak: »Békében hagyj, te fekete keménykotró, te!« Sohasem láttam vígabb tragédiát.”³¹

Az egészben csakugyan az volt a lenyűgöző, amit Zichy is fontosnak látott kiemelni: senki sem szólt rá, hogy viselkedjen illendően, hanem helyette megéljenezték. A füredi törzsvendégek nyilván megszokták, sőt egyenesen elvárták, hogy az ismert darabokat a fürdőhelyen az ő „elméncségeivel” fűszerezve lássák-hallják. Ha azonban olyan ember tévedt a füredi színház nézőterére, aki még nem volt járatos a helyi viszonyokban, igencsak elcsodálkozott azon, amit ott tapasztalt. Ez történt Táncsics Mihály 1873-ban Füreden nyaraló nyomott kedélyű leányával, Eszterrel is, akinek férjével, Csorba Gézával közösen vezetett naplójában az alábbi, visszafogott rosszallást éreztető mondat olvasható: „Bizay igen szemtelenül viselte magát a színházban.”³²

A többség számára azonban e szemtelenség nemcsak vonzerővel bírt, de egyfajta sajátos hatalmat is biztosított Bizay számára. Blaha Lujza naplójában megörökítette, hogy Bizay miként tudta akarátát keresztülvinni a nézőtérén helyet foglalva A színész előző nap a *Tündérlak* című népszínműben tomboló sikert aratva adta elő a *Jer szívemre, tubicám* c. dalt. Másnap az *A szép Galatheát* játszották: „Amint a darabot elvégeztük, Bizay felkiáltott hozzám: »Jer szívemre, tubicám.« Tapsolt, felállott a pad tetejére, onnét integetett a színpad felé a páholyokba. Persze mindenki utána indult, tapsolt és nem hagytak békében addig, amíg újra el nem kezdtem énekelni a »Jer szívemre, tubicám«-at. Mint szobor, fehér parókával, görög kosztümben, magyar nótára gyűjtani!? De hát mit volt mit tennem? El kellett énekelnem, mert Bizay úgy akarta.”³³

„MERT LÁTOM, HOGY PARÓKÁJA VAN”

A nemzet két jelese, a csalogány és a báró a színházon kívül is ismerte egymást és alkalmanként keresték is egymás társaságát. Így esett, hogy Blaha Lujza – aki számos fellépése és balatoni nyaralása során maga is annyira megszerette Füredet, hogy 1903-ban villát vásárolt a fürdőhelyen – kissé meg is bántotta az öregedő Bizay hiúságát. A báró kétségkívül figyelemre méltó külsejét illetően megegyeznek a források híradásai: szinte mindenki megemlíti a kezében tartott botot, rajta a „B. Zay” felirattal, a fekete parókát, a festett bajszot és a viruló arcot. A színész érdeklődését ez utóbbi keltette fel: „Egyszer azt kérdeztem tőle, mi csinál, hogy oly szép pirospozsgás arcszíne van? Mert azt láttam, hogy festék

31 ZICHY Géza: i. m. 118. p.

32 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója. Szerk.: BUZA Péter. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994. 58. p.

33 Blaha Lujza naplója... i. m. 250. p.

nincs az arcán. Elkomolyodott kérdésemre, nem szólt semmit és otthagytott. Úgy mondták el később a többiek, hogy ez az ő gyenge oldala. Ekkor tudtam meg, hogy naponként dél előtt egy óráig nyers húst tesz az arcára és ettől oly szép és fiatalos az arcbőre. Már gondolkozni kezdtem, miképp békítsem ki a »nemzet báróját« – mert ez volt általános neve. Mikor elibém került, ő mondta, miért nem kérde, hogy mitől oly koromfekete a hajam. Ekkor láttam, hogy tréfára vette a dolgot. Nekibátorodva azt feleltem: »Ezt azért nem kérdezem, mert látom, hogy parókája van.« Ezzel ismét szent volt köztünk a barátság. Megdicsértem délceg tartását, és kiemeltem, milyen szép tőle, hogy hű maradt a magyar viselethez.”³⁴

Az eset Bizay egyik jellemző tulajdonságát világította meg: a hiúságot. Nem lehetünk azonban bizonyosak abban, hogy csupán az eset idején már nem éppen fiatal báró vele született különcsége volt az oka annak, hogy érzékeny volt a megjelenését firtató kérdésekre. Nevezhetjük Bizayt narcisztikusnak, vagy exhibicionistának is, meglehetősen, mindkét állításban van igazság. Erős a gyanú azonban, hogy Bizayt még egy tényező sarkallta abba az irányba, hogy ily mértékig adjon a külsejére: az őt régen ismerő közönség alighanem elvárta tőle, hogy a megszokott „design” ne változzon. Az időt pedig a „nemzet bárója” sem állíthatta meg, még ha igyekezett is nyomait eltüntetni.

„HAZUG, LÉHA, DE ÖTLETES. AZ AKKORI MAGYARORSZÁG UDVARI BOLONDJA”

E ponthoz érve fel kell tennünk egy fontos kérdést? Ki volt az igazi homo ludens, a játékos ember? A nemzet bárója, vagy az, aki élvezettel figyelte ripacskodásba hajló produkcióira felfűzött mindennapjait, heteit, hónapjait, éveit, egész életét? Számára a mulattatás a munkája volt, kenyérkeresete, létének alapja, de aki őt nézte, annak csak játék, mulatság, tréfa, pihentető epizód, nyári kikapcsolódás: egy pillantás az útszéli fákra, az éjjeli zene hangfoszlánya, hajókirándulás Tihanyba, Bizay egy-egy színházi elméncsége mind-mind a nyár egy-egy tovatűnő játékos pillanata volt. Ők voltak az igazi játékosok, Bizay mindenkori közönsége, hódolója, eltartója, ura és parancsolója, egyszóval a XIX. századi Magyarország mulatságra vágyó polgársága. Bizay csakugyan a nemzet bárója volt. Búcsúzzunk tőle Ágai Adolf szavaival: „Korát valójában senki sem tudta. Arcza mindig piroslott (a festéktől), kacski bajsza mindig feketéllett (a viaszpomádétól). És dusan omlottak alá parókájának setét fürtjei. Sokban hasonlított Falstaff Jankóhoz: épp oly henczegő, ha ellenállásra nem talált, épp oly gyáva, ha az ember keményen a szeme közé nézett. Hazug, léha, de ötletes. Az akkori Magyarország udvari bolondja. Típusa vele együtt veszett ki.”³⁵

34 Blaha Lujza naplója... i. m. 250. p.

35 Porzó [ÁGAI Adolf]: i. m. 343–347. pp.

CSEH- ÉS MORVAORSZÁGI FÜRDŐVENDÉGEK BALATONFÜREDEN (1840–1918)

Közismert tény, hogy a XIX. század folyamán a nagyhírű cseh- és morvaországi fürdőhelyeket, Karlsbadot, Marienbadot, Franeznbadot, Gräfenberget előszeretettel látogatták magyar fürdővendégek.¹ Anélkül, hogy a részletekbe belemerülnénk, e helyt csupán egyetlen neves magyar csehországi fürdői időtöltését idéznénk fel röviden: Deák Ferencét, aki éppen 200 évvel ezelőtt, 1803-ban látta meg a napvilágot.

Deák kedvenc fürdőhelye Balatonfüred volt,² de tudjuk, hogy külföldön is látogatta a fürdőket, így pl. Marienbadot. Ide látogatott el pl. 1857-ben, amint azt a sógorához, Oszterhueber Józsefhez³ Marienbadban írt levelének július 21-én papírra vetett sorai is tanúsítják „Két nap óta használok a vizet; lótok-futok, keveset alszom, s oly fáradt vagyok, mintha megverték volna.”⁴ Ekkor már nem is először járt ott, mert egy évvel korábban, 1856-ban az akkor megözvegyült Pázmándy Dénesnéhez⁵ írt levelet a csehországi fürdőhelyen.⁶ Deákot korántsem a friss levegő vagy a víg társaság vonzotta Marienbadba: őt bizony az egészsége kényszerítette a gyógyvíz használatára. Talán nem is eredménytelenül, mert 1860. március 5-én Pestről így írt Pulszky Ferencnek⁷ egy esetleges újabb csehországi fürdőlátogatásról: „Én is fürdőbe készülök. [...] talán június végével megyek valamegyik fürdőbe. Még teljes bizonyossággal nem tudom, hová, de valószínűleg Marienbadba.”⁸

1 A magyar fürdővendégek cseh- és morvaországi fürdőlátogatására nézve: KÓSA László: *Magyar fürdővendégek Karlsbadban. Ab imo pectore. Rákos Péter hetvenedik születésnapjára.* Univerzita Karlova, Praha, 1995. (Slavica Pragensia XXXVII. Acta Universitatis Carolinae Philologiae 1.) 194–198. pp.; KÓSA László: *Magyarországi vendégek csehországi fürdőhelyeken.* In: Prágai Tükör, III. évf. (1995) 3. sz. 35–43. pp.; CSOMA Borbála: *Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel.* In: Korall, III. évf. (2002) 7–8. sz. 78–94. pp.

2 A Füred község határában található, de a bencés rend kezelésében lévő füredi fürdő (Savanyúvíz) a korabeli Magyarország egyik leglátogatottabb fürdőhelye volt, Deák Ferenc is törzsvendégei közé tartozott. A mai Tagore-sétányt 1865-ben – tehát még életében – róla nevezte el a rend: a sétány egészen 1957-ig viselte Deák nevét. Deák füredi jelenlétére nézve: KATONA Csaba: *Deák Ferenc és Balatonfüred.* In: Füredi História, III. évf. (2003) 2. sz. 2–6. pp.

3 [Tarányi] Oszterhueber József (1792–1869) zalai birtokos, Deák Klára férje, Deák Ferenc sógora és haláláig közeli barátja.

4 *Deák Ferenc emlékezete II. Levelek 1822–1875.* Szerk. VÁCZY János. Ráth Mór, Bp., 1890. 238. p.

5 ifj. Pázmándy Dénes (1816–1856) ellenzéki politikus, 1848-ban az országgyűlés elnöke özvegye, Domonkos Lidia.

6 *Deák Ferenc kiadatlan leveleiből.* Vál., jegyz. ellát. és az előszót írta: SÁNDOR Pál. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1992. 94–96. pp.

7 Pulszky Ferenc (1814–1897) liberális politikus, publicista, régész, művészettörténész, 1848-ban a Batthyány-kormány államtitkára, 1867-ig emigrációban él, hazatérte után a Nemzeti Múzeum elnöke.

8 *Deák Ferenc emlékezete...* i. m. 270. p.

A Ferenc József-forrás kútháza. Képeslap.
 (Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

Láthattuk tehát, hogy a „haza bölcse”, Deák mind a csehországi, mind a magyarországi fürdőkben otthonosan mozgott, csakúgy, mint számos más honfitársa. Jogos tehát a kérdés: vajon a cseh- és morvaországi vendégek is jól ismerték a magyar fürdőket? A választ a XIX. század egyik legismertebb magyar fürdője, Balatonfüred vonatkozó adatainak vizsgálatával próbáljuk megadni.

KÜLFÖLDI VENDÉGEK BALATONFÜREDEN

A XVIII. század második felében kezdett kibontakozni erőteljesen – döntően a német nyelvterületeken – a fürdőknek és a fürdőzésnek az a divatja, amely az Osztrák–Magyar Monarchia idejére érte el fejlődése csúcspontját, majd annak bukásával együtt hanyatlott le és tűnt el végleg a maga sajátos formáival, néhol már merevvé rögzült kereteivel együtt.⁹ Az erősebben polgárosult német, osztrák és cseh területeken (mely utóbbiak köztudottan szintén nagyszámú német lakossággal bírtak, főleg a városi polgárság köreiben), valamint néhány más területen (pl.: Lombardia, Belgium) a fürdőkultúrának egy egészen sajátos, csak ezekre a területekre, szűkebben véve a későbbi Monarchiára jellemző rendszere, szellemisége volt kialakulóban a XVIII–XIX. század fordulóján. De hogy még a mai Belgium területén levő fürdők is nevesek voltak, arra bizonyítékul idézném Leopold von Dernath

9 A kialakuló fürdőkultúrára, majd ennek virágkorára nézve összefoglalóan: KÓSA LÁSZLÓ: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Bp., 1999.

gróf 1825-ben megjelent munkájának egy mondatát, ahol a ma Forma-I-es versenypályájáról ismert Spa fürdőjével összevetve dicséri Füredet: „A füredi kutak javarészt pótolják Spa forrását.”¹⁰ Majd negyven évvel később Huszár Imre ugyancsak egy Belgium területén található fürdővel vetette össze Füredet: „Füröd Magyarország Ostendéje.”¹¹

Ez a folyamat, az egységesülő fürdőkultúra mintegy feltételezett egyfajta nemzetköziiséget a fürdőkön. Tény, a füredi fürdőben is már a XIX. század elején találkozhatunk nem magyar vendégekkel. Michael Eissl osztrák utazó, aki 1818-ban gróf Festetich György vendégeként a kenesei Festetich-birtokról Keszthelyre utazva útjába ejtette Füredet, így írt: „Ide Magyarország minden részéből tódulnak az emberek. [...] Találkoztam itt magyarokkal, szlávokkal, németekkel, rácokkal, minden rendű és rangú emberrel a Kis- és Nagyalföldről és a Kárpátokból.”¹²

Füred tehát nyitott volt a külföld irányába, másképp aligha példálózta volna méltatói a külországi fürdőkkel való összevetésében. A korabeli sajtót lapozgatva is megtalálhatjuk annak bizonyítékát, hogy a füredi fürdő nem csupán Magyarországot tartotta vonzáskörzetének. Kultsár István lapja, a *Hazai Tudósítások* már az 1820-as években is rendszerint közölt hirdetéseket a fürdői szolgáltatások áráiról, így pl. a fürdő egyik legkelendőbb árucikkéről, a palackozott savanyúvízről. Ennek meglehetősen borsos árát (20 krajcár) indokolva a lap több érvet is akkurátusan felsorolt. Ezek közül az egyik ez volt: „Ezen hasznos, és eléggé meg nem becsülhető orvosló víznek igazi híre, a továbbra nem csak hazánkban, hanem *külföldre* is való szállításban egyedül jó rendtartás, és egy bizonyos felvigyázás alatt tartathatik fenn.”¹³

Később, az 1860-as évek elején, az első balatonfüredi újság, a *Balaton-Füredi Napló* első száma e szavakkal indult: „B[alaton] F[üred] édes magyar hazánknak valóságos éden kertje, elvitázhatatlanul legkiesb vidéke, sőt Európának is legszebb tájképei közé számíthatik. [...] B[alaton]-Füred nem csak a hazai fürdők közt lett legfényesebb s fényűzőbb, legkedvesebb és kitünőbb, de a *külföldi* fürdők sorában is méltán előkelőbb helyet foglalt.”¹⁴

Az írás ekképp folytatódott: „...az eddig is megjönni szokott *külföldi* előkelőbb vendégek, a megkönnyebbült utazhatás¹⁵ miatt, jövőre nagyobb számmal várhatók oda, hol saját nemzetünk legjobbjai is megszoktak jelenni, a fürdőnek nyerevénye mellett, azon szép remény lelkesíthet mindnyájunkat, miszerint jobb és vonzóbb alkalmat nyertünk nemes hazánknak, rég megérett, tudományilag művelt, férfikeblű és jellemű, nemes és szí-

10 ZEPESHÁZY Károly – VON THIELE, J. C.: *Merkwürdigkeiten des Königreichs Ungern, nach officiellen, von den Behörden eingesendeten Daten, und andern authentischen Quellen, in alphabetischer Ordnung*. Carl Werfer, Kaschau, 1825. 68. p.

11 HUSZÁR Imre: *Baltoni saisonok*. In. *Nayad. Fürdői-album*. Szerk. BALÁZS Sándor – HUSZÁR Imre – RÓZSAÁGI Antal. Lauffer és Stolp, Pest, 1863. I. évf. 23. p.

12 DÖMÖTÖR Sándor: *Lóhátan Keneséről Keszthelyre 1808-ban*. In. *Baltoni Kurir*, VII. évf. (1939) 1. sz. 2. p.

13 Árszabása azon cikkelemeknek, melyek a szállásbeli alkalmaztatásra, kosztra, fürdőre, nem különben a savanyóvíz szállítására nézve, a fürdői rendtartásokkal egyetemben az illető uradalom által 1825-dik esztendőre a balatonfüredi savanyóvízre határozottak. In. *Hazai s külföldi Tudósítások*, XX. évf. (1825) 36. sz. 5. p.

14 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 1. sz. 2. p.

15 A szerző arra utal, hogy a Pestről induló déli vasút elérte a Füreddel szemben, a Balaton túlpartján fekvő Siófokot és ez által onnan hajóval meg lehetett közelíteni a fürdőt. Korábban Fürednek még ilyen szintű vasúti közlekedése sem volt. – K. Cs.

lárd elvü, szabad szellemü, a megszilárdult europai nemzetek közé méltán beilleszkedő nemzetünknek [...] a *külfölddel* leendő bővebb megismerhetésére.”¹⁶

Nem kétséges tehát: Fürednek voltak külföldi vendégei már a XIX. század elejétől fogva, sőt vélhetően ezt megelőzően is. Más kérdés az, hogy számarányuk mennyiben volt jelentős a fürdői vendégsereg egészéhez képest. A fürdővendégek lakóhely szerinti megoszlása a fürdőigazgatóságot is foglalkoztatta, amint az Orzovenszky Károly fürdői fürdőorvos 1856. évi statisztikájából is kiderül: „Magyarország 528, Budapest, 172, Szerbvajdaság 43, Bécs 22, Temesi Bánság 18, Szlavónia 11, Katonai végvidék, Morva, Gallicia, Szerbia, Ausztria, Tirol 2-2, Cseh, Szilesia, Moldova, Porosz, Hessen-Kassel, Afganistan 1-1.”¹⁷

Az Orzovenszky-féle statisztikában tehát, ha szerényen is, olyan egzotikus helyek, mint Afganisztán társaságában, de meghúzódik Csehország, illetve Morvaország is – ám mindössze egy, illetve két fővel... Lássuk ezek után a konkrét számadatokat.

A CSEH- ÉS MORVAORSZÁGI VENDÉGEK A FÜRDŐLISTÁK ALAPJÁN

Amikor Écsy László fürdőigazgató 1854-ben fürdőügyi tanulmányutat tett osztrák és cseh–morva területen, az útról írt jelentésében kiemelte, hogy ennek során Prágában és Bécsben felkereste az ott lakó füredi törzsvendégeket.¹⁸ Hogy hányan lehettek ezek, azt sajnos nem tudjuk. A cseh- és morvaországi fürdővendégek egy-egy idényre eső számát azonban a Balatonfüreden 1839-től évente megjelenő vendégnévsorok (kurlisták) alapján meghatározhatjuk, mivel ezek tartalmazták – igaz, nem mindig pontosan – a vendégek lakhelyét. Az alábbiakban az 1840., 1841., 1852., 1857., 1861., 1862., 1863., 1868., 1869., 1872., 1884., 1908. és 1916. éveket érintően vizsgáljuk meg a cseh- és morvaországi fürdővendégek létszámát (azért ezekben az években, mert ezekre vonatkozóan maradt fenn teljes, egész idényre vonatkozó statisztika).

A konkrét számokra áttérve: 1840-ben Budweissből érkezett egy vendég, 1852-ben Brünnből jöttek hárman, illetve volt egy olyan vendég is, akinek lakóhelyéről csak ennyit jegyeztek fel: Csehország. 1857-ben a jeles fürdőhelyről, Franzesbadból, illetve a másik híres fürdővárosból, Teplitzből érkezett egy-egy vendég. 1861-ben a morvaországi Olmütz két, 1862-ben Brünn egy, illetve Prága négy lakója kereste fel Füredet. 1868-ban ugyancsak Prágából érkezett egy látogató, illetve egy másik vendég esetében csak annyit tudunk, hogy Morvaországban lakott. 1869-ben hasonló a helyzet: egy fő „Morvaországból” jött, ketten Prágából, egy vendég pedig Kuttenbergből. 1872-ben egy brünni, illetve egy iglauri látogató időzött a Balatonnál, 1884-ben két olmützi, egy prágai és egy chomutovi. Áttérve a XX. század elejére: 1908-ban egy cseh fürdővendég volt, aki Vitkovicéből kelt útra,

16 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 1. sz. 3. p.

17 ORZOVENSZKY Károly: *Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Ud. Könyvekérkedés), Pest, 1857. 1. p. Városi Helytörténeti Gyűjtemény irattára, Balatonfüred.

18 DADAY András: *Az első magyar fürdőügyi tanulmányút*. In. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1956*. A Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Bp., 1956. 107. p.

1916-ban pedig Prágából érkeztek ketten. A többi vizsgált évben nem érkeztek vendégek cseh és morva földről.

Összességében roppant alacsony ez a létszám, főleg ha a füredi fürdővendégek összlétszámával vetjük össze: évente mintegy 1500-4000 fő között mozgott a füredi fürdőzők összlétszáma a vizsgált időszakban. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy miközben a magyarok sűrűn keresték fel a cseh- és morvaországi fürdőket, ez fordítva is így volt. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy Füred – csakúgy, mint a többi magyar fürdő – soha nem volt igazán vonzó a külföldi látogatók számára, dacára a fentebb citált, inkább optimizmust, mintsem a realitásokat tükröző idézeteknek. Kevés volt a külföldi vendég, e kevéshez viszonyítva pedig a cseh- és morvaországiak létszáma már korántsem volt olyan alacsony, mint az összlétszámhoz képest.

Ha azt vizsgáljuk, hogy melyik külföldi városok lakói bukkantak fel Füreden, akkor egy város, Bécs kiemelkedik ezek közül. Érdekességként megemlíthető ugyan New York, Tokió vagy a kanadai Vancouver, de igazán a német nyelvterületről (beleértve Cseh- és Morvaországot is) keresték fel rendszeresen nem magyar vendégek Füredet. Főleg osztrák (Linz, Klagenfurt, Graz, Krems, stb.), bajor (München, Nürnberg, Würzburg), szász (Drezda, Lipcse), cseh (Budweiss, Prága) és morva (Olmütz, Brünn) városok lakóit regisztrálták, de szerepelnek a listán olyan távolabbi német városok is, mint Hamburg vagy Frankfurt am Main. Bár Füredet csakúgy a világ minden tájáról felkeresték, nemzetközi forgalma mégsem volt jelentősnek mondható, és ez mit sem változott az évtizedek során, sőt figyelembe véve a német anyanyelvű, főleg a bécsi fürdővendégek döntő többségét a külföldiek között, itt is a regionális jelleg érvényesült.

Ennek ellenpéldájaként bemutatjuk az ausztriai (azaz a Monarchiának nem a magyar koronához tartozó részein fekvő) fürdők háromévi összesített vendégforgalmát s ezen belül a külföldről érkezettek arányát: 1867-ben 76 158 vendégből 29 135 érkezett más országokból, 1869-ben 91 010-ből 35 554, míg 1870-ben 86 573-ból 33 060 látogató volt külföldi.¹⁹

AZ ALACSONY KÜLFÖLDI LÁTOGATOTTSÁG OKA

Számos, részleteiben meg nem fogható oka van annak, hogy a füredi fürdővendégek lakóhely szerinti megoszlásának regionalitása erőteljes vonalakkal megrajzolható. Nem szabad megfeledkezni Füred konkurencijáról: épp a cseh- és morvaországi vendégek elmaradása esetében pedig külön hangsúlyozni kell, hogy jelentős volt, különösen a Monarchia idején, a nagyhirű csehországi (Karlsbad, Marienbad, Franzensbad) és ausztriai (Baden bei Wien, Gleichenberg, Ischl, Gastein) fürdőhelyek elszívó hatása is, ami alól még a magyarok sem vonhatták ki magukat. Jellemző, hogy Gleichenbergben már 1853-tól volt magyar nyelvű ismertető, 1863-tól pedig ez már Karlsbadról is elmondható. Apró, de érdekes adalék Gleichenberg magyarországi népszerűségével kapcsolatban a *Vasárnapi Ujság*

¹⁹ KONEK Sándor: *A magyar birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára*. Franklin Társulat, Bp., 1875. 49. p.

1880. évi évfolyamából merített idézet: „Itt vannak még magyar fürdőkül: Radegund, Gleichenberg és Mehádia.”²⁰

Az okok között azt is meg kell említeni, hogy a magyarországi fürdők nem érték el az ausztriai vagy csehországi fürdők színvonalát: Füreden pl. csak az 1860-as években vette kezdetét a fürdő komolyabb fejlesztése.²¹ Nem véletlen, hogy Széchenyi István gróf már a reformkorban így írt Füredről: „Szinte semmiben sem létezik Füreden azon csín, azon falusi csend, azon kényelem, azon minden fesznélküliség és még is mindennek fölött illedelem, melly más, kivált *külföldi* fürdő- és borviz-helyeket olly magához vonzó bájerövel ruház fel, hogy mind a már sokat élvezett, mind a még sokat élvezni akaró egyiránt és nagy számban tódul beléjük.”²²

Aligha vitázhatunk Petneki Áron állításával: „...a múlt század közepén a legnagyobb magyarországi fürdőhelyek többé-kevésbé ugyanabba a kategóriába tartoztak, mint a cseh és osztrák középmezőny.” Az elmaradással többé-kevésbé a hazai szakemberek is tisztában voltak, így nem meglepő, hogy Écsy László 1854 őszén tanulmányútra indulva kereste fel Vöslau, Helenthal, Teplíc, Bilin, Karlsbad, Franzensbad és Marienbad fürdőit.²³ Hogy a Petneki által leírt jelenség a következő évtizedekben sem változott, azt egy kiragadott példán keresztül a statisztika is alátámasztja. 1870-ben Karlsbad 13 549, Baden bei Wien 9017, Teplitz 6506, Franzensbad 6210, Marienbad 6148 és Ischl 4471 vendéget fogadott, addig Füred az évi vendégeinek száma csupán 2160 fő – a nevesebb nem magyar fürdők közül ezzel csak az 1264 főt fogadó Gasteint előzte meg.

20 H. Z.: *Keszthelyi fürdő-riadozás*. In. Vasárnapi Ujság, XXVII. évf. (1880) 32 sz. 532. p.

21 KATONA Csaba: *A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései)*. In. Egyháztörténeti Szemle, I. évf. (2000) 2. sz. 53–74. pp.; KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In. Századok, CXL. évf. (2002) 6. sz. 1423–1454. pp.

22 SZÉCHENYI István: *Balaton-i gőzhajózás*. Trattner és Károlyi Intézete, Pest, 1846. 31. p.

23 DADAY András: *Az első magyar fürdőügyi tanulmányút*. In. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1956. A Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Bp., 1956. 107. p.

AKIKET A FÜRDŐN ÉRT A FORRADALOM – A BALATONFÜREDI FÜRDŐ 1848–49-BEN^{*1}

„Az önkéntes nemzetőröknek a holnapi napon leendő kiindítására határozatott: A f[olyó] hó 30-án regveli 6 órakor az önkéntes nemzetőrök táborig mise után a megye terén az esküt leteendik, a hatósági kedvezményekről szóló levél nekik átadatván, az ajánlott kocsikon Lepsénybe szállítatnak, s onnét aznap Siófokra utaznak.² A székesfehérvári tanács 1848. augusztus 29-i ülésén ekképp határozta meg a város önkéntes nemzetőreinek kivonulási útját a városból. A fehérvári nemzetőrség – az ünnepélyes búcsúztató után – e döntésének megfelelően el is jutott a Balaton partjáiig: „a vissza folyó marosig tömendek közönség kíséretében gyalog, onnét pedig a kebelbeliek által nemeslelkűen feles számmal állított kocsikon számos kíséreléssel az első állomásig, Lepsényig mentek és több városi tisztviselők jelentése szerént a lepsényi határnál Fodor Lajos Veszprém megyei mezőföldi szolgabíró úr által küldöttséggel fogadtatván, a megkeresés nélkül a tisztelt szolgabíró úr által rendelt 80 előfogatos kocsikon aznap második állomásra, Siófokra szállítattak.”³

A fehérvári nemzetőrök nem időztek ugyan sokáig a Balatonnál, hiszen rövidesen továbbindultak a Csány László kormánybiztos által kijelölt helyre, a Somogy megyei Marcaliba,⁴ ám tény, hogy a felfegyverzett csapatok felbukkantak az akkor még Veszprém vármegyéhez tartozó Siófokon. A leendő virágzó fürdőtelepülés ekkor még nyomát sem mutatta későbbi fejlődésének, csupán egyike volt a Balaton mentén szerényen meghúzódó falvaknak. Nem úgy az északi parton, Siófokkal szemben fekvő Balatonfüred, amely ekkor már hosszú ideje országosan ismert fürdőhely volt. Augusztus vége – ha a főszezon a július 26-i Anna-bállal évről-évre véget is ért Füreden⁵ – még része volt a für-

1 A Győrött Győr Megyei Jogú Város Levéltára által 2003. április 29-én rendezett *Győr, a vizek városa* c. konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

2 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SzVL). Tanácsülési jegyzőkönyv (Tjkv.) 1848. No. 3082.

3 SzVL Tjkv. 1848. No. 3132.

4 VIZI László Tamás: *Polgárórság és nemzetőrség. Városvédelem Székesfehérváron a XIX. század első felében*. In: „Akit szolgáltatok egy árva hon volt”. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József – DEMETER Zsófia. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 2000 (Közlemények Székesfehérvár történetéből 1.) 77. p.

5 Füreden az először 1825-ben megrendezett Anna-bál eredendően idénnyáró bál volt és sokan zárták le ezzel nyaralásukat. „Szinte megijesztettek bennünket, hogy az Anna-bál után a fürdői közönség oly kevés és igénytelen számmal lesz képviselve. [...] nem éppen mondhatnánk, mert noha a magasb arisztokratia nincs is képviselve oly élénk fürdői életünk, hogy legkisebb panaszunk sem lehet.” – írta a *Balaton-Füredi Napló* még 1861-ben is. (*Hírharang*. In: Balaton-Füredi Napló, I. évf. [1861] 12. sz. 91. p.) A Jókai Mórral Füredre látogató unokahúga, Váli Mari is hasonló tapasztalatokat

dőidénynek. Vajon az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc mennyiben érintette az országosan népszerű fürdőhelyet? Az alábbiakban e kérdést kíséreljük meg körüljárni a fennmaradt források alapján.

A FÜRDŐ LÁTOGATOTTSÁGA AZ 1840-ES ÉVEKBEN

A füredi fürdővendégek létszámáról a legtöbb évre vonatkozóan pontos adat maradt fenn a XIX. század első harmadától. Ezek alapján jól nyomon követhetőek a létszám változásában kirajzolódó tendenciák. A fürdővendégek létszáma az 1830-as évek végétől az 1850-es évek elejéig az alábbiak szerint alakult:⁶

Évszám	Vendégek létszáma
1839	1443
1840	1561
1841	1799
1842	1708
1843	1542
1844	1348
1845	1327
1846	1815
1847	2167
1848	2270
1849	2560
1850	2112
1851	2055
1852	2044

1842-től 1846-ig a létszám csökkenése volt a jellemző, nem szabad azonban megfeledkezni pl. arról, hogy 1843-ban az akkor kitört kolerajárvány erősen éreztette hatását a fürdőn is. Az akkori füredi állapotokra jellemző a fürdőhelyen gyakorta vendégszereplő színidirektor, Komlóssy Ferenc színtársulatának esete: „A kolera veszedelmét nagyon

szerzett: „Mi az Esterházy vendéglőben kaptunk szállást – Anna-bál utáni idő lévén: meglehetősen jó szállást.” VÁLI Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955. 156. p.

6 ZÁKONYI FERENC: *Balatonfüred*. Balatonfüred Városi Tanács, Veszprém, 1988. 187., 198. pp.

megérezte az a színtársulat is, amely Komlóssy Ferenc igazgatásával a járvány dühöngésekor augusztus 10-től október 23-ig Balatonfüreden vesztegár alatt volt.⁷⁷ A karantén nyilván befolyásolta az éves létszám alakulását és nem lehetetlen, hogy az azt követő néhány évre is többé-kevésbé kihatott a járvány emléke. 1846-tól viszont növekedés figyelhető meg – s ezt, elsősre több mint meglepő módon az 1848–49. évi szabadságharc sem törte derékba, sőt! Az 1840-es években soha nem volt annyira magas a vendéglétszám Füreden, mint éppen ebben a két viharos esztendőben. Ezt követően pedig 1850-től a fürdőzők száma ismét csökken, majd egy-egy év magasabb száma ellenére a kiegyezésig stagnálást mutat (ráadásul 1855-ben a kolera újfent elérte a fürdőt⁸).

FÜRED 1848–49-BEN

Több mint szembeszökő az 1848–49. évi magas létszám! A logika azt diktálná, hogy a forradalom és szabadságharc fegyveres harcokkal is terhelt két éve során egy békés fürdőhely látogatottsága visszaesik. Ám az elbeszélő források részben – de csak részben! – elmentmondanak ennek. Az nem kétséges, hogy Füredet is érintették a forradalom történései. A korabeli lapok azonban többnyire 1848-ban is olyan híreket adtak Füredről, amilyenek a korábbi években megszokottá váltak. Így pl. májusban az *Ungar* még az idénykezdetet hirdette: „Az előkelő világ idén Balaton-Füreden tölti a nyarat. [...] A fürdőigazgatóság már meg is tette az első előkészületeket, s a fürdőidényre Farkas Jancsi bandáját szerezte Párisból.”⁹ Júniusban azonban már a következőket olvashatták az érdeklődők a *Spiegel* hasábjain: „Balaton-Füreden – mint onnan írják – az idén mindenütt nagy az elhagyatottság. Alig látni egy-két fürdővendéget, s ha valaki odajön, látva ezt a nagy egyhangúságot, másnap kétségkívül hazautazik.”¹⁰ Júliusban újabb híradás érkezett a fürdőélet pangásáról: „Balaton-Füredről írják, hogy ott az idén elmarad a szokásos Anna-báli multság, mert eddig mindössze csupán két vendég nyaral ott, egy papgazdasszony és egy somogyi öreg földbirtokos. Ezeknek pedig – írja a *F[ünfkirchner] Z[eitung]* – aligha volna kedvük tánczolni.”¹¹

E hírek a fürdő elhagyatott voltát látszanak igazolni. Ugyanakkor azonban a mezőföldi kisnemesi családból származó – s a Balatont olyannyira szerető – Eötvös Károly tanúbizonyosága szerint 1848 szeptemberében is volt még mozgolódás a fürdőn. A forradalom idején még gyermek író leírása szerint édesapja, hogy biztonságban tudja családját, Füredre küldte Mezőszentgyörgyről feleségét és kisebb fiait: „Alkonyat felé kocsi rakta anyámat Laczi öcsémmel, a ki akkor négy éves volt s elküldte Balaton-Füredre, a Balaton

7 LAUSCHMANN Gyula: *Székesfehérvár története III. köt. A városi polgárosodás kezdetei 1801–1848. A nemzeti függetlenség küzdelem 1848–1849.* Székesfehérvár Város Levéltára, Székesfehérvár, 1995. 73. p.

8 „Az 1855-ki járványt, melynek néhányan itt is áldozatul estek, úgy hozta magával egy vendég.” JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva.* Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1878. 42. p.

9 *A magyar szabadságharc története napi krónikákban.* Egybeszerlte: KÉRY Gyula. Franklin-Társulat, Bp., 1899. 295. p.

10 *A magyar szabadságharc története...* i. m. 376. p.

11 *A magyar szabadságharc története...* i. m. 418. p.

éjszaki partjára, ottani kis birtokunkra. Ott nem járt ellenség. De Lepsény felé a rendes úton még se merete küldeni, mert arra ellenséges csapatok portyáztak, hanem a kocsi a fehérvári országútra vezető mellékúton ment s a szőlők mellett dűlőutakon. Füle felé kerülve csak reggel felé ért Veszprémbe, s onnan azután Balaton-Füredre.”¹²

Eszerint tehát a jeles fürdőhelyen – legalábbis kora ősszel – viszonylagos nyugalom honolt abban az időben, amikor a Balaton déli partja, a tavat délről, dél-keletről övező Mezőföld, tágabban érintve: Veszprém megye dél-nyugati része, valamint Fejér megye fenyegetve volt Josip Jellačić horvát bán támadó hadaitól. Hogy a későbbi író édesapja, Eötvös Lajos helyes döntést hozott családjá érdekében, rövidesen igazolódott. A család fő szeptember 27-én meg akarta látogatni Füredre küldött szeretteit, de Lepsényen átutazva ellenséges csapatok közeli mozgolódásáról értesült, ami legalábbis elgondolkodtatta őt: „Apám nem akart letenni füredi útjáról. Balatonfő-Kajár jó négy vagy öt kilométer Lepsényhez. Rendes hajtással husz percnyi távolság. Husz perc alatt sokat lehet gondolkodni. Apám is gondolkodott, vajjon jól cselekszik-e most, ha Balaton-Füredre megy, a helyett, hogy otthon volna.”¹³ Miután a Lepsényben kapott kedvezőtlen híreket Balatonfőkajáron is megerősítették, Eötvös Lajos letett arról, hogy a vészterhes helyzetben elhagyja birtokait és visszatért Mezőszentgyörgyre. Érdekes, hogy épp ezen a napon, szeptember 27-én fogták el a főkajári nemzetőrök Lepsénynél Jellačić postáját.¹⁴ A Veszprém megyei felkelők aztán komoly szerepet kaptak Roth¹⁵ és Philippovics tábornokok fegyverletételében is, amint arra Erdős Ferenc is felhívta a figyelmet: „Veszprém megye nemzetőreinek és népfelkelőinek felsorakozása Palota–Ösi–Berhida–Lepsény–Mezőszentgyörgy települések vonalán azt jelentette, hogy az ellenség köré vont gyűrű bezárult. A teljes pusztulástól csak a kapituláció menthette meg a Roth-hadtestet.”¹⁶ Ehhez persze kellett az is, hogy Veszprém megye külön bizottmányt hozzon létre a Mezőföld védelmére, egyebek mellett épp azért, mert Eötvösök faluja, Mezőszentgyörgy határában három horvát esett áldozatul a védekező felkelőknek és tartani kellett a megtorlástól.¹⁷

Ami témánk szempontjából az Eötvös által legyezett események fontos tapasztalata, az az, hogy Füred ebben az időszakban kevésbé volt fenyegetve a hadi eseményektől. Ezt támasztja alá, hogy Eötvös Lajos oda küldte családját, de még inkább az, hogy letett látogatásukról. Ha ugyanis kétségei lettek volna, hogy valóban biztonságban vannak-e szerettei a fürdön, aligha tesz így, bármekkora veszélyben érzi is birtokait. Nyilván rajta kívül mások is tisztában voltak azzal, hogy a bizonytalan viszonyok közepette a fürdőhely viszonylagos biztonságot nyújt. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy vajon miért bukkantak fel számosan Füreden a forradalmi időkben is.

12 EÖTVÖS Károly: *A nagy év*. Révai Kiadás, Bp., 1908. 22. p.

13 EÖTVÖS Károly: i. m. 29. p.

14 CSERNY Margit: *Adatok az 1848-as forradalom és szabadságharc történetéhez Veszprém megyében*. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. Veszprém, 1970. 136. p.

15 Karl von Roth császári királyi vezérőrnagy, Jellačić tartalékhadtestének parancsnoka

16 ERDŐS Ferenc: *Népfelkelés és honvédelem Fejér megyében (1848 szeptember–október)*. In: „Akit szolgáltatok egy árva hon volt”. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József – DEMETER Zsófia. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 2000. (Közlemények Székesfehérvár történetéből 1.) 115. p.

17 CSERNY Margit: i. m. 136. p.

Füred a reformkor éveiben, majd az azt követő évtizedekben is elsősorban Pest-Buda, valamint a környező dunántúli vármegyék nemeseinek és városi polgárainak volt a kedvelt nyaralóhelye.¹⁸ A forradalom és szabadságharc hónapjaiban nyilván számos olyan ember „menekülhetett” oda – vagy menekíthette oda családját –, akik szerették volna átvészelní a veszélyesnek mutakozó eseményeket. Füreden mint fürdőn ráadásul volt ideiglenes szálláshely, ugyanakkor a településnek stratégiai jelentősége nem volt, nem kellett szembenéznie nyílt ellenséges támadással, nem válhatott ostromlott hadszíntérré: nyilvánvaló volt, hogy aki a közeli Veszprémet birtokolja, az az úr az ugyan Zala vármegyéhez tartozó, de a városhoz oly közel eső Füreden is.

Az viszont bizonyos, hogy – a nyugodtnak mondható keretek ellenére – valamelyest Füred is érintett volt 1848-ban ősszel, a forradalom eseményeiben, annyiban legalábbis, hogy időről-időre a fürdőhelyen is mozogtak fegyveres csapatok. Csány László kormánybiztos 1848. szeptember 17-én Keszthelyről válaszolt Varga Lajos, a tapolcai járás szolgabírája augusztus 1-jén kelt levelére (amelyet a szolgabíró történetesen épp Füreden datált¹⁹). Ebben egyebek mellett arról is szó esett, hogy „Füredről Veszprémben viendő töltvények szállítására mintegy 30 szekér megrendeltessen.”²⁰ Csány egy nappal később István főherceg nádornak ugyancsak Keszthelyről az alábbiakat írta: „a töltvények is Füredre szállítottak.”²¹

Szintén Füred érintettségét mutatja Csány 1848. szeptember 19-én Tapolcán kelt utasítása az 5. (Radetzky) huszárezred tartaléktelepének parancsnokához: „Rendeletem vételevel Ön az ezred egész rendelkezése alatti telepével Győrre menend – útirende Füredről, ha Füreden találja rendeletem, a legközelebbi út, melyet Ön határozand meg;”²² Csány egy másik, ugyanazon a napon, de már Nagyvázszyban keltezett, gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz írt levele pedig arról ad hírt, hogy István nádor Tapolcáról Füreden át Veszprémbe ment.²³

Az is bizonyos, hogy október 13-án Perczel Mór hadteste tartózkodott Füreden, majd másnap e csapatok Keszthelyre távoztak a hadi célokra használt Kisfaludy gőzös fedélzetén.²⁴ A fürdő tehát ez év őszén stabilan a magyar honvédcsapatok fősege alatt állott, adott helyzetben pedig a katonák jelenléte nem a bizonytalanság, hanem a biztonság érzetét fokozta.

1849 januárjában – igaz, ekkor fürdővendégek a legkevésbé sem jártak arra – Mednyánszky Sándor Győrött toborzott szabadcsapata vonult át Füreden, hogy aztán Tihanyból átkeljen Somogyba, majd onnan Pécsre vonuljon.²⁵

18 Erre nézve ld. KATONA Csaba: *Füred és vendégei. Egy fürdőhely „társadalma” a múlt században*. In: *Füredi História*, I. évf. (2001) 1–2. sz. 14–23. pp.; KATONA Csaba: *Füred vonzásában. Intézmények és vendégek Balatonfüreden 1834–1865 között*. In: *Új Balaton*, I. évf. (2002) 2. sz. 56–61. pp.; KATONA Csaba: *Füred és vendégei. Egy fürdőhely és „társadalma” az 1840–1860-as években*. In: *Korall*, III. évf. (2002) 7–8. sz. 56–77. pp.; KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In: *Századok*, CXXXVI. évf. (2002) 6. sz. 1423–1454. pp.

19 Csány László kormánybiztos iratai 1848–49. I. köt. S. a. r. HERMANN Róbert. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. 145. p.

20 Csány László kormánybiztos iratai... i. m. 302. p.

21 Csány László kormánybiztos iratai... i. m. 303. p.

22 Csány László kormánybiztos iratai... i. m. 310. p.

23 Csány László kormánybiztos iratai... i. m. 311. p.

24 VERESS D. Csaba: *Szabadságharc a Balatonon*. In: *Új Balatoni Futár* (1992) 20. sz. 21. p.

25 CSERNY Margit: i. m. 139. p.

1849 nyaráról egy levélrészlet arról tanúskodik, hogy számosan afféle mentsvárnak tekintették a fürdőhelyet. A néhány sor arról is árulkodik, hogy a vendégek létszáma magas. Pusztaszentmihályról Chernel Ignác²⁶ az alábbiakról számolt be rokonának, Chernel Eleknek Körömdre írt, július 28-án datált levelében: „Muló héten a gőzősen Füreden voltam, nincs ott a régi vígság az elég számos vendégek közt, mindenki csak a sok hírekkel és újságokkal vesződik. Találkoztam sok ismerőssel, és a vassiakkal²⁷ is.”²⁸

Mátray Gábor naplójának egy részlete is tudósít röviden – ha áttételesen is – füredi eseményekről. Ekkor már kevésbé volt nyugodt a Füreden magukat meghúzó fürdővendégek élete Mátray augusztus 15-én kelt bejegyzése szerint: „Bizonyos Metzger báró²⁹ Budán beszélé, hogy a legközelebbi hetekben Füreden volt és a fürdőt használta. Múlt napokban azonban Besze János³⁰ országgyűlési követ parancsára öregnek, ifjúnak, sőt a fürdővendégeknek is el kellett menni a népfelkeléshez, de az említett báró, ki szintén kényszerítve volt résztvenni, Fehérvár előtt megszökött tőlük.”³¹

Érdemes kiemelni e rövid leírás két kifejezését: „a fürdőt használta”, illetve: „a fürdővendégeknek is”. Itt rejlik ugyanis a látogatók az évi magas létszámának egy másik lehetséges oka: még ezekben az időkben is akadtak olyanok, akik egész egyszerűen nem akartak mást, csak használni a fürdőt, úgy, ahogy évről-évre megszokták azt. Nyilvánvalóan nem lehet – természetesen nem is kell – vegytisztán elkülöníteni a forradalom eseményei elől magukat meghúzókat és a korábbi években megszokott menetrend szerint „csak” gyógyulni–pihenni–mulatni vágyók táborát, de az 1848–49. évi fürdőidények magas létszámának fő okait döntően e két motívumban jelölhetjük meg.

Igaz, nem teljesen ide tartozó adat, de tán nem érdektelen megemlíteni, hogy 1849 nyarán Füred faluban is zajlottak olyan események, amelyek egyértelműen a nyugalom jeleit mutatják. A veszprémi református egyházmegye épp 1849 nyarán határozott úgy, hogy levéltárát Balatonfüredre költözteti: „az egyházmegye minden esperes változáskor levéltárának egy helyről más helybe által szállításakor, mi elkerültethetnék, ha annak állandó helye lenne, s véleménye szerint B[alaton] Füredet, mint az egyházmegye középpontját tartja arra legalkalmasabbnak a helybeli lelkész fölügyelése mellett.”³² Mármost a határozatot nemcsak elfogadták, de végre is hajtották, méghozzá nyáron, júniusban: „Egyházmegyei

26 Chernel Ignác 1834–49 között Batthyány Fülöp kanizsai uradalmának ügyésze, 1848-ban Zala megye táblabírája, 1850–55 között zalaegerszegi, majd szekszárdi törvényszéki elnök, 1856–61 között Sopronban úrbéri főtörvényszéki tanácsos. 1848-ig Zala megye táblabírája volt.

27 A Vas megyei fürdővendégek füredi jelenlétére nézve ld. KATONA Csaba: *Vas vármegyei fürdővendégek Balatonfüreden, 1840–1918*. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, XXVII. évf. (2000) 4. sz. 50–66. pp.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML) XIII. 4/10. Chernel család levéltára. Chernel Ignác levele Chernel Elekhez. Pusztaszentmihály, 1849. július 28. A forrást Bajzik Zsolt, a Vas Megyei Levéltár akkori levéltárosa bocsátotta rendelkezésemre, szívességét ezúton is köszönöm.

29 Báró Metzger Károly, aki öt napot töltött a fürdőhelyen a Horváth-házban. MNL VaML XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. (XIII. 18/25.) No. 139. A Horváth-ház 1849. évi számadása (No. 139)

30 Besze János 1848–49-ben Esztergom képviselője, 1849 júliusában Fejér megye kormánybiztosa.

31 MÁTRAY Gábor: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989. 245. p.

32 Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) II. 217. A veszprémi református egyházmegye iratai (II. 217) Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1849. június 15. 6. p. Idézi: JAKAB Réka: *Levéltárügy a dunántúli református egyházkerületben. A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században*. In: Acta Papensia, I. évf. (2001) 3–4. sz. 157. p.

gyűlés által N[agy] t[iszteletű] Simony Imre és T[isztelt] Somody Dániel urak az egyházmegye archívumának rendbe szedésére és az archívumnak Köveskálról Füredre szállítása végett ki küldetvén, fuvar s más költségek öszvesen volt 7 f[orint] 30 kr[ajcár].”³³ Végezetül egy utolsó adat: az esperes ősszel Füredre látogatott, hogy megtekintse a levéltárat.³⁴ Ezt pedig aligha tette volna, ha azt nem hozzák nyáron olyan állapotba, hogy érdeemes legyen megnéznie.

Ugyancsak 1849 nyarához kapcsolódik az a hír, miszerint túl sok a prostituált a fürdőhelyen – éppenséggel ez sem az ürességtől kongó fürdőre utaló tényező: »1849-ben Balatonfüred közigazgatásának vezetője, a polgári biztos arra kapott utasítást, hogy a „szabad személyeket«, ha kell karhatalommal, de telepítse ki Balatonfüredről Arácsra, mert az általában férjükkel érkező hölgyek nem hajlandóak [...] a fürdőhelyre jönni.”³⁵

A katonaság biztonságot nyújtó jelenléte 1849-ben is kétségtelen Füreden és környékén. Májusban Gaál Miklós tábornok, aki Tihany erősítésével volt megbízva, egy zászlóalj lovasságot és egy teljes úteget akart Füredre rendelni, valamint a dunántúli megyékből toborzott újoncokat is oda szerette volna irányítani.³⁶ Felmerült ugyanis az az ötlet, hogy Tihanyt a félsziget átvágásával szigetté alakítsák. Ebből azonban semmi nem lett, bár a nem feltétlenül megbízható Eötvös Károly saját bevallása szerint még beszélt egy idős fürredivel, aki maga is ásta az árkot Tihanynál.³⁷ Ugyancsak májusban történt, hogy Csertán Sándor zalai kormánybiztos arról számolt be, hogy 900 horvát foglyot a Muraközből Keszthelyre szállítanak, majd onnan hajóval tovább Füredre. Ez a terv is jelzi: Füredet biztonságosnak ítélték a szabadságharcos erők. Aminthogy az is, hogy Csertán, aki népgyűlést szándékozott összehívni Keszthelyen július 16-án, látva, hogy a helységbe érkező Vas megyei menekülők³⁸ hírei nem kívánt nyugtalanságot keltenek, Füredre akarta áthelyezni a gyűlést (e szándéka azonban végül kudarcot vallott).³⁹

Július 23-án Hertelendy Károly, a balatoni gőzhajózás egyik megteremtője már arról írt Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztosnak, hogy a Kisfaludy Keszthelyről Füredre tart, fedélzetén a zalai nemzetőrökkel, akiknek csapata „a körülményekhez alkalmazva vagy Füreden v[agy] Szántódon ha öntől más rendelete nem érkezik, – fog szállásolni: – ezekkel van a vasi kormánybiztos,⁴⁰ s néhány vasi menekülő tisztvise-

33 DREL II. 217. A veszprémi református egyházmegye pénztári számadáskönyvei. I. kötet. 1839–1882 (Szkv.) 1849. június 15. Idézi: JAKAB Réka: *Levéltáriügy a dunántúli református egyházkerületben...* i. m. 157. p.

34 DREL II. 217. Szkv. 1849. október. Idézi: JAKAB Réka: *Levéltáriügy a dunántúli református egyházkerületben...* i. m. 159. p.

35 HALÁSZ Imre: *Nyaralás, idegenforgalom és a „szerelmi szabadfoglalkozásúak”*. In: *História*: V. évf. (1983) 3. sz. 13. p.

36 SZARKA Lajos: *A Tihanyi-félsziget és a Balaton-felvidék az 1848–49-es szabadságharc utolsó hónapjaiban*. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988*. Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 28.) 158. p.

37 EÖTVÖS Károly: *Balatoni utazás II. köt.* Magvető Kiadó, Bp., 1982. 345. p.

38 Vas megye lényegében 1849 januárjától császári kézre került. Erre nézve részletesen: KATONA Attila: *„A csend helyreállítása” – Vas vármegye megszállása 1849 januárjában*. In: *Előadások Vas megye történetéből III.* Szerk. TILCSIK György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2000. (Vas megyei levéltári füzetek 9.) 413–447. pp.

39 VAJDA Lászlóné: *Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztosa (1809–1864)*. In: *Zalai történeti tanulmányok*. Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) 239. p.

40 Vas megye kormánybiztosa Vidos József volt, aki azonban aligha utazhatott a Kisfaludy fedélzetén július végén

lők.”⁴¹ (Vélhetően épp ezekről a vasi tisztviselőkről emlékezett meg fent idézett levelében Chernel Ignác július végén: az tény, hogy Ivánkovits János, Vas megye helyettes kormánybiztosa 1849. augusztus 3-án Füreden datálta egy hivatalos levelét.⁴²) 1849 július végén Füreden tanácskozott a zalai tisztikarral⁴³ Csertán Sándor zalai kormánybiztos,⁴⁴ aki azonban 23-án már Tihanyban tartózkodott, mivel a „népfelkelés és nemzetország az ellenség ellenében elegendő erőt nem nyújtana, kéntelenítetünk a Tisztviselő karral egyetemben Tihanyba vonulni.”⁴⁵

Augusztus 5-ről már arról van adatunk, hogy Noszlopy Gáspár – még Somogyból – elrendelte Fejér megye alispánjának, hogy az újoncokat Füredre irányítsa: „felhivom önt hogy mind azon katonai erőt, melyet e levél meg érkezétekig kiállított, minél előbb azonnal Füredre elszállítani hazafiúi kötelességének ösmerje.”⁴⁶

Összességében a fent idézett adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a fürdőhelyet biztonságosnak tekintették: másképp aligha tanácskozott volna ott egy egész megye tisztikara, aligha rendelik éppen oda a harci tapasztalatokat még nem szerzett újonc katonákat stb.

Katonai szempontból az kölcsönözött némi jelentőséget Fürednek, hogy kikötője, valamint a Kisfaludy gőzös révén a vízen is megközelíthető volt, vagyis a Balaton túlszárjáról is gyorsan el lehetett érni. A Kisfaludy – amely ekkor hadigőzsként⁴⁷ szolgált – rendszeresen közlekedett Keszthely és Füred között, amíg Keszthely is a forradalmi erők ellenőrzése alatt állt. Viszont 1849 júliusában, amikor Keszthely már az ellenség kezén volt, Hertelendy Károly még mindig arról írt Noszlopy-nak, hogy a hajó naponta kiköt Füreden: „a gőzös naponként Badacsonyi és Fülöpi⁴⁸ átjárásokig fog mindaddig utazgatni Füredről és vissza, még ön a kedvezőbb körülmények fordultával a Gőzösnek Keszthelyig menetelét előbbi rendszerébe vissza állítva meg engedi; – de meg vannak téve a rendelések, hogy Badacsonyi és Fonyódi kikötőjénél a Gőzös mind a Somogyi mind Keszthelyi vidéki s Zalai körülállásokrul

Füredre. Az ekkor már súlyos beteg Vidos ugyanis néhány nappal később, augusztus 3-án Mihályfán elhunyt. TILCSIK György: *Vidos József politikai pályája*. In. *Előadások Vas megye történetéből II*. Szerk. TILCSIK György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1993. (Vas megyei levéltári füzetek 6.) 36. p. A fedélzeten szinte bizonyosan Ivánkovits János helyettes kormánybiztos utazott, aki nem sokkal később Füredről írt levelet Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztosnak (ld. alább).

41 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) H 108 Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai (H 108) 2. d. 110. Hertelendy Károly levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. H. n., 1849. július 23.

42 MNL OL H 108 2. d. paginálatlan. Ivánkovits János Vas megye helyettes kormánybiztosa levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Balatonfüred, 1849. augusztus 3.

43 „Mind magam, mind pedig az egész tiszti kar védelem nélkül állunk az Isten oltalma alatt – ennek folytán én ma Füredre megyek a gőzösnél értekezni a tiszti karral a teendők miatt.” MNL OL H 108. 130. Csertán Sándor zalai kormánybiztos levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Keszthely, 1849. július 21.

44 ANDRÁSSY Antal: *Noszlopy Gáspár, Dél-Dunántúl kormánybiztosa*. In. *Somogy megye múltjából* 16. Kaposvár, 1985. 323. p.

45 MNL OL H 108 2. d. 113. Csertán Sándor zalai kormánybiztos levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Tihany, 1849. július 23.

46 MNL OL H 108 3. d. 19. Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos levele Fejér megye másodalispánjához. Tab, 1849. augusztus 5.

47 Noszlopy – érthető módon – különös figyelmet szentelt a Balaton egyetlen gőzhajójának: „Kisfaludi gőzös igazgatója és kormányzoja ezennel halálos büntetés fenyegetése alatt le tiltatik az ellenségnek bármilyen néven nevezendő egyeneit – pogyaszait [...] szállítani Somogy részről” MNL OL H 108. 3. d. 197. Noszlopy Gáspár nyílt rendeletének fogalmazványa. É. n., h. n.

48 Révfülöp – K. Cs.

tudósításait nyerhesse s azokat Füreddel sietve s biztosan közölhesse.⁴⁹ Hertelendy a gőzös érdekében tett óvintézkedésekről is írt: „Keszthelyen, Badacsonnál rendelkezések vannak téve, hogy ha osztrák katonaság beszállástol volna, a Gőzösnek jelek tétessenek utja elébe, hogy rögtön vissza fordúlván biztosítsa magát elfogatás ellen.”⁵⁰

Noszlopy, a „XIX. század legbátrabb embere”, a Balaton északi partjára átkelve Somogyból, Füreden ütötte fel főhadiszállását augusztus elején. Ő is tekintélyes számú vendéget talált itt, amiről testvére is megemlékezett: „Az itt előttünk mulatozó urak, kardcsörtető tisztviselők és úriasszonyok, akik már elparentálták a forradalmat, most Noszlopyék kedvében jártak. Volt tánc, zene és egyéb szórakozás. [...] Mintha előérzetök sugallta volna, hogy magukat részegítő örömöknek adják át, mert utoljára van szerencsájök e honi paradicsom látásában örvendeni.”⁵¹

Noszlopy, ez az elhivatott szabadságharcos, véget vetett a fürdői nyugalomnak. A fürdői főigazgatói posztot több, mint fél évszázadig, 1833-tól 1888-ig betöltő Écsy László egy levelében pl. azzal fordult a kormánybiztoshoz, hogy a fürdői birtokosának, a tihanyi apátságának négy lóva már 4. napja ágyúkat szállít Veszprémbe: „Könyörgésem megújítom, s esedezem az Apátság nevében ne terheltesék rendelkezni hogy minel előbb a kérdésben lévő 4 ló két kocsis megjöjjen.”⁵²

Fogyokat is őrizetek ekkor a fürdőn, amiről Francsics Károly veszprémi borbélymester is megemlékezett naplójában: „8-án három utazóhintók fogattak el itt a városban [ti. Veszprémbe – K. Cs.], melyeken 3 kamara tiszték s néhány dámák voltak a bennülő utasok. [...] a férfiak másnap fegyveres késéret alatt mint fogyok Füredre vitettek. Ezen napon fogtak el 3 szekér tisztet is, melyek Bécsből Pestre voltak szállítandók. Ezek is Füredre késértettek.”⁵³

Augusztus 9-én még két század vadász és egy huszárszázad szállt partra Fürednél, ahonnan másnap Veszprémbe vonultak.⁵⁴ Noszlopyhoz Füreden csatlakozott előbb Fejér megye alispánja ötszáz katonával, majd a Kisfaludy fedélzetén Fejér és Tolna vármegyéből érkezett újoncok jöttek Füredre.⁵⁵ Másnap, 10-én Noszlopy összehívta Füredre a Zala megyei bizottmányi ülést, hogy anyagi segítséget és további újoncokat kérjen, ám hiába, ezeket nem kapta meg.⁵⁶ Ismert, hogy aznap többen Keszthelyről a Kisfaludy fedélzetén érkeztek Füredre e tanácskozásra és a hajó fedélzetén ott volt Deák Ferenc is.⁵⁷ Noszlopy au-

49 MNL OL H 108. 2. d. 114. Hertelendy Károly levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. „Kisfaludy Gőzősről”, 1849. július 23. A levelet Noszlopy már másnap megválaszolta. (MNL OL H 108 3. cs. 7. Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos levele Hertelendy Károlyhoz. Kaposvár, 1849. július 24.).

50 MNL OL H 108 2. d. 110.

51 NOSZLOPY Antal: *Az 1848–49-ki dunántúli önvédharc pótrajzául az általános magyarokri önvédharc történetéhez.* Másolat. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred (VHGyBf) 192. p.

52 MNL OL H 108. 2. d. 156. Écsy László főigazgató levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Balatonfüred, 1849. augusztus 12.

53 FRANCICS Károly: *Kis kamorámban gyertyát gyújték.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1973. 241. p.

54 VERESS D. Csaba: *Szabadságharc a Balatonon...* i. m. 21. p.

55 ANDRÁSSY Antal: *Noszlopy Gáspár, Dél-Dunántúl...* i. m. 328–329. pp.

56 CZIGÁNY László: *Laky Demeter és Sebesy Kálmán a szabadságharcban (1848–1849).* In: *Zalai történeti tanulmányok.* Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) 210. p.

57 AMBRUS József: *Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus papkatonák albuma.*

gusztus 14-én Füredről Veszprémbe távozott,⁵⁸ amiről Francsics is említést tett naplójában: „Délre ismét jöttek Füred felől vagy 3 negyedfél ezer magyar katonák, 9 ágyú és több mindenféle poggyászos szerekkel, kik szinte [szintén – K. Cs.] a tegnap jöttekhez szálltak táborba.”⁵⁹ Újabb egy nap elteltével azonban a Veszprémbe irányított honvédsereg már továbbvonult a városból. Idézzük ismét Francsicsot, aki egy ismerősétől értesült az aznapi eseményekről: „egyik része elment Fehérvár felé, másik Pápára, harmadik visszament Fürednek. Azt mondják, Somogy megye felől nagy csorda horvát nép jön, holmi 15-16 ezret beszélnek. Azt is mondják, hogy tegnap a Balatonon lebegő gőzhajóra ágyúztak is, de az szerencsésen elillanván, Fürednél kikötött.”⁶⁰

Maga Noszlopy, miután értesült a világosi fegyverletételről, mellette kitartó bajtársai-val Veszprémből visszatért Füredre és továbbvonulása előtt ott rejtette el kormánybiztosi iratait, amelyet a Horváth-ház „Alfonzó”⁶¹ nevű alkalmazottja” 1850 júliusában átadott Bogyay Miklós szolgabírónak.⁶² (Az iratokat aztán Csorba Edvárd császári királyi főbíró még abban a hónapban átvette Bogyaytól, de az e tanulmányban is többször idézett egyik forrás, Noszlopy Antal „önélet-leírása” Bogyaynál maradt.⁶³)

Egyes híradások szerint Noszlopy a kardját is egy füredi szénapadláson dugta el, és az 1930-ban onnan épségben elő is került – ám ez utóbbi, kissé legenda-ízű adat nehezen ellenőrizhető.⁶⁴ Érdekes azonban, hogy azt minden kétség vagy kritika jele nélkül átvette az 1988-ban megjelent *Füred-monográfia*.⁶⁵

Noszlopy füredi és veszprémi tartózkodása alatt a rendkívüli helyzetre tekintettel a kérmény kéz politikáját gyakorolta. Egyik meghiúsult intézkedéséről a paloznaki plébánia *Historia Domusa* árulkodik: „Augusztus 20-án [...] veszély fenyegette a Plébánost, ugyanynyira, hogy már ki is adá az akkoriban Savanyó-vízen tartózkodó Noszlopi Gáspár a parancsot, miszerént harmadnap múlva elfogassék, s csak úgy menekült meg, hogy azoknak, kik elakarták fogni, magoknak is rögtön el kellett Füredről távozni.”⁶⁶

Hogy a paloznaki plébános alighanem komoly veszélytől menekült meg, azt kiválóan példázza Kapi József székesfehérvári szenátor szomorú sorsa.⁶⁷ Kapinál, aki az 1849. augusztus

Nagykikinda, 1892. 244. p.

58 ANDRÁSSY Antal: *Noszlopy Gáspár illegális évei (1849–1853)*. In. *Somogy megye múltjából* 13. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1982. 103. p.

59 *Francsics Károly visszaemlékezései*. S. a. r. és szerk. HUDI József. Pápai Református Egyházkerület Levéltára, Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványa. Forrásközlések 3.) 256. p.

60 *Francsics Károly visszaemlékezései...* i. m. 256. p.

61 Alfonso Ferenc, a Horváth-ház inspektora (felügyelője).

62 ANDRÁSSY Antal: *Noszlopy Gáspár illegális...* i. m. 105. p.

63 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. IV. 152 b. Somogy Vármegye Császári–Királyi Megyehatóságának Iratai. Megyefőnöki közigazgatási iratok. Einreichungs Protokoll. 1850. No. 1824. A forrást Csóti Csaba levéltáros bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezúton is köszönetet mondok.

64 Csizmadia Darab József levele a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményhez. Bp., 1997. október 21. VHGYBf.

65 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 538. p.

66 VERESS D. Csaba: *Az évezredes Paloznak*. Paloznaki Önkormányzat, Veszprém, 1993. 182. p.

67 Kapi sorsára nézve értékes dokumentumokat közöl: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forrásai*. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József – HUDI József – KOVÁCS Eleonóra. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 1998. (Források Székesfehérvár történetéből 1.) 440–442. pp.

2-án Gaál Eduárd császári és királyi biztos által kinevezett új városi tisztviselői karnak tanácsnoki rangban lett a tagja,⁶⁸ Mednyánszky Sándor szabadcsapata városa hódoló nyilatkozatát lelte meg. Ezért Kapinak életével kellett fizetnie: mivel Fehérvár ekkor már császári kézen volt, kivégzésére épp augusztus 20-án került sor Veszprémben. Aznap, amikor a paloznaki plébános megmenekedett az elfogatás elől – és aznap, amikor Fehérvárott a városi tanácsot arra utasította az oda bevonult Falkenhayn tábornok,⁶⁹ hogy a városhá-zára tűzzenek ki egy fekete–sárga zászlót...⁷⁰ Kapi szomorú sorsát Francsics Károly naplója is megörökítette.⁷¹

Augusztus 22-én Füred már Nugent⁷² császári tábornok katonái kezére került.⁷³ Szeptember 2-án a Kisfaludy gőzöst a füredi kikötőben vizsgálták át a császári csapatok. Hogy erre miért került sor, azt érdemes – ugyancsak Francsics nyomán – kissé részletesebben is megvizsgálni, ugyanis a jótollú borbély naplója által rögzített események egyértelműen világítanak rá arra, hogy a fürdővendégek tekintélyes része csakugyan nem akart semmi mást a fürdőn, mint meghúzni magát addig, amíg a bizonytalan, csapatok mozgásával járó, vészterhes idők el nem múlnak. A vagyonosabb füredi vendégek egy része ugyanis a Kisfaludy gőzösön bevette magát a tóba, ahol gyakorlatilag megközelíthetetlenek voltak, másik gőzhajó nem lévén a Balatonon: „A Balatonon lévő Kisfaludy nevű gőzhajó, több főurakkal, menekvőkkel bevette magát a szép széles magyar tenger közepére, s már néhány napok óta onnand nézi mosolyogva a partokról utána ásító, de hozzá nem férhető osztrákokat. Hogy meddig maradt azon helyezettetésben, afelől majd alább. Szeptember 2-án vasárnap volt. A balatoni gőzhajó szokott állomásán, Füreden kikötött, s amint megállapoda, azonnal rajt volt a katonai vizsgálat, de nem találtak semmi keresettet, a rajt volt menekvők légből röptek-e, vagy hová lettek, azt megtudni nem lehetett. Mert mire a vizsgálat ment, a hajó minden eleven lénytől üres volt.”⁷⁴

A FÜRDŐVENDÉGEK MEGÍTÉLÉSE

Zene, tánc, multság, prostituáltak... Az 1848–49 során Füredről tudósító gyér hírek – a csapatok mozgásai mellett – többnyire a mindennapi fürdői életvitelt űző, vagy legalábbis azt űzni igyekvő vendégekről tudósítanak. Kik lehettek azok, akik a forradalom és szabadságharc idején is egy fürdőn mulatozva töltötték napjaikat? Milyen társadalmi rétegekből kerültek ki ők? Ugyanazok az emberek keresték-e fel Füredet e két évben, akik a korábbiakban/későbbiekben?

A rendszerváltás előtt, amikor 1848. március 15. ünneplése fokozottan „átpolitizált” volt, a kellőképpen befolyásolt közvélemény többsége is úgy gondolkodott – talán egy

68 SzVL Bizottmányi jegyzőkönyv, 1849. No. 3513.

69 Eugen Isidor Falkenhayn császári tábornok.

70 SzVL Tjkv., 1849. No. 12.

71 *Francsics Károly visszaemlékezései...* i. m. 259. p.

72 Laval Nugent von Westmeath ír származású császári tábornagy

73 CSERNY Margit: i. m. 142. p.

74 *Francsics Károly visszaemlékezései...* i. m. 263. p.

szűk történelmi réteget leszámítva –, hogy aki nem fogott fegyvert a hazáért ezekben a napokban, az csak áruló lehetett. A történeket meghatározó és irányító, illetve az azokra „válaszoló” emberi döntések, cselekvések, magatartásformák mögött rejlő okok feltárásának és megértésének árnyalt megközelítése a legkevésbé sem volt jellemző. Ezt az „egyirányú” gondolkodást erősítette a Monarchia idejéig visszanyúló szépirodalmi hagyomány is.

Érzékletes példát szolgáltat e szemlélet bemutatására annak megítélése, hogy 1848–49 során kik időztek Füreden. Zákonyi Ferenc erről a témáról az alábbi sommás értékelést adta: „Már itt is mindenki a kitört forradalomról beszélt. Nem mintha Füreden akkor különösebben lelkesedtek volna érte. Itt is megváltozott a vendégek köre. Akik érezték, hogy a nemzet életére nézve fontos események kezdődtek, már visszahúzódtak és készültek a későbbiekre, hiszen a józanabbak tudták, hogy a kamarilla nem nézi tétlenül a magyar eseményeket. Viszont a „gutgesinnt” császárhű elemek nagyon jól érezték magukat a fenyegető vihar előszelében is.”⁷⁵ Továbbá: „Éppen 1849-ben, amikor nemzetünk élethalálharcát vívta, emelkedett legmagasabbra a fürdővendégek létszáma. Akkor is voltak olyanok – mint minden nagy nemzeti megmozdulásunk idején –, akik az önző saját céljait fontosabbnak tartották a nemzeténél. Azoknak elődei, akik később, 1919-ben ugyancsak Füred kényelmes szállodáiban, penzióiban megbújva várták a Tanácsköztársaság végét [...] Tehát amikor a nemzet nagy része fájdmában visszahúzódva siratta kivégzett vezéreit, rabságra, börtönre, akasztófára küldött fiait, voltak, akik jól érezték magukat a fürdőn. Sőt 1852-ben hálaadó lelkendezések között fogadták Füreden a szabadságharcot leverő I. Ferenc Józsefet.”⁷⁶

A korábbiakban már esett szó arról, hogy nyilván van összefüggés a két rendkívüli év magas vendéglétszáma és a szabadságharc eseményei között, ekként pedig Zákonyi fenti állítása részgazságokat nyilván tartalmaz. Ám térjünk vissza a korábban feltett kérdésre: kik voltak azok, akik Füreden időztek e két év nyarán? Döntően valóban mások, mint akik a korábbi években megkedvelték a fürdőt? Tényleg „kicsérélődött a vendégek köre”? Lehetséges-e, hogy 1847-tel bezárólag jobbára igaz hazafiak látogatták Füredet, 1848–49-ben viszont a nemzeti ügy árulói lapultak meg a tóparton, majd ezt követően ismét a passzív ellenállásba húzódtott egykori reformkori liberálisok és 48-asok, kivéve 1852-t, amikor az országjáró körútja során a Balaton környékét is meglátogató Ferenc Józsefet ismét a „schwarzgelbek” mamelukhada fogadta füredi látogatás alkalmával?

PÁPAI FÜRDŐVENDÉGEK FÜREDEN

Ha megvizsgáljuk az egyik legnagyobb füredi szálló, a vendégek tekintélyes részének kosztot és kvártélyt nyújtó Horváth-ház⁷⁷ fennmaradt számadásait, és ezeken belül a ház-

75 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 196. p.

76 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 198. p.

77 A Horváth-ház Füred legnagyobb szállodája volt, így az ott megszállt vendégek vizsgálata a fürdő egészségének szempontjából nyugodtan nevezhető reprezentatív, vagy akár azon is túlmutató mintavételnek. A ház történetére nézve részletesen: FEISZT György: *Adalékok a balatonfüredi Horváth-ház történetéhez*. In: Műemlékvédelem, XXI. évf. (1977) 3. sz.

ban megszállt vendégek névsorát az 1848., 1849., 1850. és 1851. évből, akkor világosan kiderül, hogy ezekben az években egyáltalán nem fedezhető fel oly lényeges eltérés a megszállt vendégek társadalmi státusában, eltolódás a különféle rétegeket képviselők arányában, sőt törzsvendégek is szép számmal előfordulnak. Hogy konkrét példák is igazolhassuk ezt az állítást, az alábbiakban először – mintaként – a Füredhez a korabeli viszonyok között közel fekvő Pápa városának lakosait⁷⁸ vesszük közelebbi vizsgálat alá a kutatott években.

Közülük pl. az 1846-ban is Füreden nyaraló Spitzer Jakab kereskedőt 1848-ban ott találjuk a Horváth-ház vendégei között.⁷⁹ Szauer József kereskedő 1844 után 1849-ben is felbukkant Füreden,⁸⁰ majd 1851-ben ismét.⁸¹ Krausz Regina kereskedőné pedig 1850-ben szállt meg a Horváth-házban, majd 1863-ban is élvezte Füred vendégszeretetét.⁸² Vagyis e néhány példa azt bizonyítja, hogy akadtak olyanok, akik a forradalom és szabadságharc előtt és után egyaránt nyaraltak Füreden, sőt olyanok is voltak, akik 1848-ban vagy 1849-ben is megfordultak ott. Egyetlen város lakóinak példája alapján!

Egyértelműen bizonyítják ezt más, pápai törzsvendégek példái is, olyanoké, akiknek nevét nem találjuk ott a Horváth-házban megszállt vendégek között 1848–49-ben. Kedvelte a fürdőt a forradalom után egyértelműen aulikusnak mutakozó Pápay Miklós, aki 1849 végén mint a megyehatóság pápai járásának császári királyi főbírája működött,⁸³ és aki ugyan választott tagja volt a Pápai Kaszinónak, 1851-ben mégis köteleességszerűen kötötte engedélyhez annak további működését,⁸⁴ vagy Gyalóky Ferenc, akit 1849-ben helyezte a hatalom Pápa nyakára aljegyzőnek,⁸⁵ de 1851. június 28-án betegségére hivatkozva leköszönt posztjáról.⁸⁶

Am rendszeres füredi törzsvendég volt a forradalom előtt és után egyaránt Páparól budafalvi Vermes Illés uradalmi ügyész is, akit 1848-ban a város követévé választott az első népképviselői országgyűlésbe,⁸⁷ és aki e tisztének becsülettel eleget is tett,

178–181. pp.

78 Részletesen ld. KATONA Csaba: „Páparól igen szép útja van Balatonfürednek” Adatok a reform- és dualizmuskori pápai polgárság mentalitásához. In. *Lapok Pápa történetéből* 4–5. sz. Panniculus ser. C. no. 149–150. pp.; 333–374. pp.

79 MNL VaML XIII. 18/25. No. 226. A Horváth-ház 1849. évi számadása.

80 MNL VaML XIII. 18/25. No. 139.

81 MNL VaML XIII. 18/25. No. 372. A Horváth-ház 1851. évi számadása.

82 MNL VaML XIII. 18/25. No. 273. A Horváth-ház 1850. évi számadása.

83 SOMFAI Balázs: *Pápa mezőváros igazgatása 1848/49 után. Vázlat a múlt századbeli ötvenes évekről*. In. *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk. KUBINYI András. Pápa Város Önkormányzata és a szerzők, Pápa, 1994. 352. p. és *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből*. Szerk. HUDI JÓZSEF. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. 270. p.

84 DREL Kézirattár. O 794. Miscellanea. No. 519. Pápay Miklós járási szolgabíró engedélyhez köti a Pápai Kaszinó működését. Pápa, 1851. július 16.

85 SOMFAI Balázs: i. m. 352. p.

86 SOMFAI Balázs: i. m. 356. p.

87 HERMANN István: *Plosszer Ferenc káplán feljegyzései a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1998. 40. p. Plosszer mint Nagyanna plébánosa, maga is nyaralt Füreden 1855-ben. MNL VaML A felsődéri cs. kir. vegyes szolgabíróság. Közigazgatási iratok. Fürdőfelügyelőség, Felsőőr. 1855. Liste der angekommenen P. T. Gäste/Névsora a t. cz. vendégeknek. 3. p.

egészen a kormány 1848 végi Debrecenbe költözéséig.⁸⁸ Tagja lett a Pápai Kerületi Választmánynak is, több más pápai illetékességű füredi törzsvendég (Bezerédy Mihály, Eöri Szabó Antal,⁸⁹ Pápay Miklós⁹⁰) társaságában.⁹¹ Ugyancsak ő töltötte be a pápai nemzetőrök kapitányi posztját is.⁹² Ennek ellenére 1849. október 22-től ő volt a pápai járás főszolgabírája,⁹³ majd 1851. szeptember 20-tól a városvezetésben is helyet kapott,⁹⁴ 1872-től pedig Veszprém megye alispánja.⁹⁵ (Szomorú érdekesség – s talán a fürdők gyógyulást elősegítő jellegével is összefüggésbe hozható adalék – halálának oka: hosszú ideje kínzó torokbaját orvoslandó, műtétnek vetette alá magát és a balul sikerült beavatkozás közben elvérzett.⁹⁶)

Hogy a politika nem szakította szét teljesen és véglegesen egy adott település elitjét, azt világosan mutatják olyan személyiségek szerepvállalásai a város és Veszprém megye hivatali posztjain már az 1850-es évek első felében, mint Vermes Illés, aztán idősebb Martonfalvai Elek, aki 1849-ben helyettes főszolgabíró volt,⁹⁷ de 1852. március 20-án Pápa város ügyvédje lett,⁹⁸ vagy Mikovinyi Ignác, akit 1848-ban a Pápai Kaszinó főigazgatójává,⁹⁹ majd Pápa város főbírájává választottak,¹⁰⁰ 1856-ban pedig városbíró lett (addig pedig helyettes polgármester volt).¹⁰¹

Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy az 1852. évi füredi fürdőlistán jelen vannak az 1848-ban igencsak aktív szerepet vállalt pápai személyiségek is: Bezerédy Mihály uradalmi jószágigazgató, aki azzal tűnt ki Pápán a szabadságharc során, hogy a nemesfémgyűjtés idején 26 font és 1 egész 1/16 lat súlyú ezüstöt adományozott egymaga,¹⁰² aztán Vermes Illés, Kerkápoly Károly, aki 1847-től tanított Pápán, majd 1865-ben országgyűlési képviselővé választották Deák-párti programmal, 1870–73 között pedig – politikai karrierje csúcán – pénzügyminiszter lett,¹⁰³ továbbá Tarczy Lajos, a kolégium matematika–fizika–filozófia tanára, később az Akadémia rendes tagja,¹⁰⁴ idő-

88 HUDI József: *Pápa város önkormányzata 1848/49-ben*. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk. KUBINYI András. Pápa Város Önkormányzata és a szerzők, Pápa, 1994. 327. p.

89 Ügyvéd, megyei aljegyző, szolgabíró, 1843-tól megyei adóvevő, majd főadóvevő, aki nemzetőrként harcolt 1848–49-ben és eközben érte a halál. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML) IV. 1. a. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (IV. 1. a.) 1843. No. 2957.; MNL VeML IV. 1. a. 1847. No. 1606.

90 Bezerédy, Vermes és Pápay adatait ld. alább.

91 MNL VeML IV. 101. b. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának iratai. 1848. No. 372. A Pápai Kerületi Választmány alakulási jegyzőkönyve. Pápa, 1848. március 26.

92 HUDI József: i. m. 341. p.

93 *Francsics Károly visszaemlékezései...* i. m. 270. p.

94 SOMFAI Balázs: i. m. 455. p.

95 HERMANN István: i. m. 40. p.

96 JAKAB Réka: *Az ugod–vadkerti fürdő a reformkorban*. In: *Acta Papensia*, I. évf. (2001) 1–2. sz. 51. p.

97 HUDI József: i. m. 338. p.

98 SOMFAI Balázs: i. m. 357. p.

99 DRELA Pápai Kaszinó jegyzőkönyvei. 1849. No. 3. Tisztújítási jegyzőkönyv. Pápa, 1849. január 7.

100 HUDI József: i. m. 329. p. és HERMANN István: i. m. 40. p.

101 SOMFAI Balázs: i. m. 355. p.

102 HUDI József: i. m. 327. p.

103 *Pápai pedagógus lexikon*. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa, 1997. 60. p.

104 *Pápai pedagógus lexikon...* i. m. 115–116. pp.

sebb Martonfalvay Elek – épp a Ferenc József füredi látogatása által fémjelzett évben. Ugyancsak jellemző eset, hogy az aulikus Pápay Miklós mint császári királyi szolgabíró tett javaslatot 1849 októberében Pápa hivatalszervezeti átalakítására s ennek során bírónak javasolta Mikovinyi Ignácot.¹⁰⁵

Az, hogy ezek az emberek szűk három évvel az 1848–49. évi szabadságharc leverése után a nem éppen olcsó áraitól nevezetes Füreden időznek, cáfolni látszik azt a tényt, hogy ezekben az években az ország egésze a teljes elnyomatás és keserűség igáját nyögte. A kétségtelenül rendkívül nehéz politikai helyzetben is a maga medrében folyt tovább a mindennapi élet, láthatóan a forradalmi eseményekben erőteljesen „kompromittálódott” személyek tekintélyes hányada számára is. A pápai törzsvendégek szemléletes példája azt látszik igazolni, hogy az általános megítélés, miszerint a reformkorban jobbára derék hazafiak, 1848–49-ben és azt követően, az '50-es években viszont a nemzet sorsa iránt érzéketlen léhűtők nyaraltak inkább a Balatonnál, nyilvánvalóan hamis. Hogy más példával is éljünk a pápaiak mellett: vajon élitélhető-e pl. Ebenhöch Ferenc későbbi győri kanonok, akkor győr-újvárosi plébános, amiért 1850 nyarán néhány napot a fürdőn töltött: „Julius 19én füredre utaztam, ebéd Cseszneken, hálás veszprémben 20 reggel füreden, kirándulás arácsra, a balatonon gőzösön, 21én Tihanyba, este Veszprémig vissza, 22én Győrött”¹⁰⁶

Összegezve az állapítható meg, hogy a pápaiak között többen is állandó vendégei voltak Fürednek az 1840-es, '50-es, '60-as évek egésze során. A törzsvendégek felbukkanása mind 1848–49 előtt, mind pedig utána egyértelművé teszi, hogy a forradalom és szabadságharc a fürdő látogatása szempontjából nem nevezhető cezurának. Vajon ezt az állítást erősítik-e meg a Horváth-ház 1848., 1849., 1850. és 1851. évi számadásában szereplő nevek?

AZ 1848–49-BEN A HORVÁTH-HÁZBA SZÁLLT VENDÉGEK

Bizonyos Baumgartner Ábrahám 1848 nyarán kétszer is megszállt a Horváth-házban, de őt sejthetjük az 1850-ben ugyanott szobát kivevő „Baumgartner A.” személyében is. Az 1848-ban Schlesinger Leopold néven szereplő vendég is azonos lehet az 1850-ben és 1851-ben is Füreden nyaraló Schlesinger Lipóttal. Stein Náthán a vizsgált időszak két „szélső” évében, 1848-ban és 1851-ben bukkant fel Füreden. Sihulsky Ferenc neve 1848-ban, 1850-ben és 1851-ben is ott van a Horváth-ház listáján, s aligha kétséges, hogy őt takarja az 1849. évi „Sihulsky úr” bejegyzés is. 1848-ban bizonyos „Grünhut J.” nevét találhatjuk meg a listán, 1851-ben ugyanő kétszer is megszállt a Horváth-házban: egyszer mint „Grünhut doktort”, egyszer mint „Grünhut Ignác doktort” jegyezték be a nevét. Az Inkey család tagjai közül Lajos 1848-ban egyszer, míg 1849-ben összesen négyszer szállt meg a Horváth-házban. Inkey József neve egyszer olvasható az 1851. évi listán, 1848-ban viszont ő is három ízben

105 HUDI József: i. m. 327. p.

106 Győri Egyházmegyei Levéltár. N 631 Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch. Kivonat sajátkezű naplóm-ból, nagyobb kirándulások s utazásokra vonatkozólag. 1880. 4. Ebenhöch életrajzának összefoglalása: Győri Életrajzi Lexikon. <http://www.gyel.hu/tartalom/data/01720.htm>

A Kerektemplom. Libay Károly munkája.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

fordult meg a szállodában. Vélhetően az 1848-ban Füreden időző Strasser Dávid is azonos az 1849-ben ugyancsak ott felbukkanó Strasser úrral. Wodianer Sámuel neve is mindkét forradalmi évben fellelhető a Horváth-ház vendégei között. Vélhetően az 1848-ban bejegyzett „Gosztonyi úr” és az 1850-ben listára vett „Gosztonyi tanácsos” is ugyanazt a személyt takarja: Gosztonyi Pál hétszemélynököt, a fürdő régi törzsvendégét. Füred állandó vendége lehetett az a férfi is, akit mind 1848-ban, mind pedig 1849-ben csak mint Torma urat jegyeztek be, de 1849-ben „idősebb Thorma József” is a Horváth-házban vett ki szobát. Valószínű, hogy az 1848-ban a Horváth-házba szálló „Salamon úr” is azonos az 1849-ben hasonlóképp cselekvő Salamon Lajossal. A Csapodi Pál nevű vendég csak 1849-ben kereste fel a Horváth-házat, de ezen a nyáron három ízben is! Bizonyos Edelmann Károly hasonlóképp tett, ám ő „csupán” két ízben, 1851-ben. 1849-ben és 1850-ben is fellelhető a névsorban bizonyos Sárközy úr neve, akinek személyében vélhetően szintén régi törzsvendéget tisztelhetünk. Valószínűleg azonos az 1849-ben Blauhorn úrként feltüntetett vendég az 1851-ben említett Blauhorn M-mel, és ugyanez a helyzet az 1849-ben bejegyzett Szauer József és az 1851-ben a Horváth-házban megszállt Sauer József esetében is (ld. említését fentebb a pápai fürdővendégek között). Rein Ignác neve 1849-ben, 1850-ben és ’51-ben is felbukkan, éppúgy, mint a jeles építészé, Pollack Mihályé. Úgy szintén fenti két évben kereste fel a Horváth-házat Bezerédy Miklós is, azzal a különbséggel, hogy 1849 nyarán ő kétszer is szerencsételte jelenlétével a jeles szállodát. Ebben az évben egy bizonyos Badakovits úr is Füreden nyaralt, valamivel később érkezett meg a felesége(?), akit egyszerűen mint Badakovitsnét jegyeztek fel. 1849-ben és 1850-ben is a Horváth-házban hált Scheiber J., előbbi évben egy „Scheiber urat” is feljegyeztek a vendéglistára. A jeles

dunántúli Ostffy család tagja, Sándor 1849-ben és 1850-ben kereste fel a Horváth-házat Füreden. Az 1849-ben kétszer is a Horváth-házban megszálló Varga Ignác is azonos lehetett az 1850-ben az épületet ugyancsak felkereső Varga úrral. Egy Govrik Márton nevű vendég pedig csak 1849-ben található meg a házban megszállók listáján, ekkor azonban – másokhoz hasonlóan – kétszer is. Ugyanez a helyzet egy Delimanics István nevű vendéggel 1850-ben. Bizonyos Löwy Ignác két egymást követő évben, 1850-ben és '51-ben vette igénybe a Horváth-ház szolgáltatásait, ő tehát a forradalom és szabadságharc idején nem szállt meg ott. Vele ellentétben a Németh Antal nevű vendég 1849-ben és 1850-ben időzött Füreden. Grün Rosalia 1849-ben és 1851-ben volt a jeles szálloda vendége. Az pedig aligha kétséges, hogy az 1850-ben Füreden időző Dona Dömötör azonos az 1851-ben hasonlóképpen cselekvő Dona Demeterrel. Azonos személy lehet az 1849-ben Rothauser Wolf, 1850-ben Rathauser Farkas néven bejegyzett vendég. A hölgyek közül Goldberger Zsanett 1850-ben kétszer is a Horváth-ház vendége volt, 1851-ben pedig egyszer. Magyarai Ferenc 1850-ben és 1851-ben lakott a Horváth-házban füredi nyaralása idején. 1848-ban a Horváth-ház vendége volt a gróf Zichy Ferraris család egyik, a listán meg nem nevezett tagja, aki gyaníthatóan azonos az 1850-ben és 1851-ben is Füreden időző gróf Zichy Ferraris Manóval (Emánuellel).¹⁰⁷ A Zichy család egy másik tagja, Károly,¹⁰⁸ 1848-ban éppúgy megszállt a Horváth-házban, mint 1851-ben. Ugyancsak az arisztokraták közül pedig bizonyos gróf Andrássyné 1849-ben kétszer is a legnagyobb füredi szállodában vett ki szobát.

Fenti példák világosan bizonyítják, hogy számos esetben volt példa arra, hogy azok az emberek, akik 1848–49-ben Füreden időztek, később is megtették ezt. Ez azonban még nem bizonyítja azt, hogy nem csupán aulikus, a forradalommal szembenálló személyiségekről van szó. Ha azonban a vendégekről a számadásokban fennmaradt adatok alapján megkíséreljük a személyek legalább egy részét azonosítani, ennek alapján megerősítést nyer az a korábban hangoztatott állítás, hogy sokkal árnyaltabban kell kezelnünk a forradalom és szabadságharc idején a fürdőn idézők megítélését. Lássunk néhány példát először 1848 nyaráról.

A fentebb említett gróf Zichy Ferraris Manó (Emánuel), aki 1848-ban, 1850-ben és 1851-ben volt a Horváth-ház vendége, fegyverrel harcolt a forradalom idején. Később pedig az 1860-as évek elején a rendszerint Füreden időző arisztokrata társaság vezéralakja, a fürdőközönség ünnepelt kedvence volt: „Lehetetlen különös elismeréssel nem emlékezni gr[óf] Zichy Manó ő méltóságáról, ki különben is B[alaton]-Fürednek számos évek óta valóságos szellemi fűszere, lelke, éltetője és hangadója lévén, a nemzeti öltözködésben is oly hatásdús és elragadó példával megy előbb.”¹⁰⁹ Alighanem csúnya méltánytalanság volna azzal vádolni őt, hogy a tősgyökeres „schwarzgelbek” közé tartozott. (Igaz, testvére, Zichy Ferraris Bódog (Félix) viszont 1849-ben Moson és Győr megyék császári és királyi biztosa,¹¹⁰ korábban pedig – 1845-1848 között – Vas megye adminisztrátora

107 Gróf Zichy Ferraris Manó (Emánuel) (1808–1877), Zichy Ferenc tábornok fia, katonatiszt, a szabadságharc idején honvéderősnagy.

108 Gróf cifferi Zichy Károly, Vas megye volt adminisztrátora.

109 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 3. sz. 22. p.

110 KATONA Attila: i. m. 421. p.

volt.¹¹¹ Azonban az ő megítélése sem illeszthető be a merev sablonok keretei közé. Vidos Józsefről, Vas kormánybiztosáról idézve Tilcsik Györgyöt: „Zichy Félixhez fordult [...], akit Vidos az utolsó rendi országgyűlésen [...] alaposan „ájtett” és cserbenhagyott, és – aki nagyvonalú módon 1849 áprilisában egy olyan útlevelet állíttatott ki Vidos József számára, amelynek segítségével az felkereshette őt a Moson megyei Oroszváron.”¹¹²)

Ugyanez mondható el az ugyancsak 1848-ban a Horváth-házban megszállt báró Lo-Presty Lajosról is, aki ugyancsak fegyvert fogott a forradalom oldalán 1848–49-ben, később pedig – ugyancsak Füred arisztokrata törzsvendégei közé tartozva – ’48-asságával tüntetett 1861 olyannyira átpolitizált nyarán¹¹³ a fürdőn: „Báró Lo-Presty Lajos [...], ki egész családjával, nevezetesen nejével, született Esterházy Seraphin grófnő asszonysággal, s a fürdő csillagaival, Eugénia és Seraphin b[áró] kisasszonyokkal, úgy Esterházy Sarolta grófnővel már június 16-a óta szerencsételti és ékesíti a fürdőt s annak összes vendégeit, június 28-án sötétkék posztóból készült fehérre uriasan és fényesen kizsinorozott pitykés dolmányban és mellényben, bőujju ingben, hosszú rojtós bő gatyában, sarkanytus csizmákban jelent meg perge kalappal nagyjaink közt a sétatéren. [...] Lo-Presty báró úr az egész tánczvizalmat fennebbi öltönyében lejté a legmeghatóbban s oly kellemmel, köztetésszel végig, hogy mindenki dicséretekkel halmozá el.”¹¹⁴

A fenti leírás alapján szinte kínálja magát a megoldás, hogy a báró cselekedetét egyszerű népszerűség-hajhászásként, a tüzes ’48-asság puffogatásaként könyveljük el. Azonban, ahogy már említettük, Lo-Presty Lajos 1848–49-ben a saját költségén toborzott huszárcsapat élén vett részt a szabadságharcban s így nem lehet azt állítani, hogy csupán kérkedett 1861-ben ’48-as szellemiségével, illetve az azokra utaló magyaros ruhadarabok viselésével (vagy ha azt is tette, volt rá jogalapja). Sőt ha a megfelelő helyen felütjük Degré Alajos visszaemlékezéseit, ahol Lo-Presty Lajos és testvére, Árpád viseletét írja le, akkor az is kiderül, hogy a báró már 1848-ban is adott a látványos külsőségekre: „Mindkettő lobogós ingujjat, sujtásos vörös mellényt s panyókára vetett zöld dolmányt viselt. Fején kalpag s oldalán kard volt.”¹¹⁵ A *Balaton-Füredi Napló* szerkesztőiben 1861-ben fel sem merült a kétség a báró őszinte hazafiságával kapcsolatban.

A Horváth-ház vendégei között lelhetjük fel bizonyos „Woynits úr” nevét is. Bár személye nem azonosítható teljes bizonyossággal, valószínű, hogy Vojnits István szabadkai (Bács megye) táblabíró rejtőzik a bizonytalan meghatározás mögött, aki régi, visszatérő vendége volt Fürednek, 1841-ben pl. bizonyosan ott nyaralt.¹¹⁶ A Vojnits-család több tag-

111 TILCSIK György: i. m. 36. p.

112 TILCSIK György: i. m. 36. p.

113 Erre nézve: KATONA Csaba: *A balatonfüredi nyár – anno 1861*. In. Pannon Tükör, VI. évf. (2001) 2. sz. 12–23. pp.

114 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 3. sz. 21. p.

115 DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim*. S. a. r. UGRIN Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 400. p.

116 Vojnits 1841. évi füredi jelenlétének egyik biztos forrása az az évi füredi fürdőlista, amely a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményben lelhető fel (Fl), illetve zadjeli Schlachta Etelka Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött naplója. Ennek 1841-ben kelt, füredi vonatkozású része három részben megjelent. KATONA Csaba: *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)*. In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002.) 2. sz. 126–145. pp.; KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész)*. In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002). 3. sz. 256–276. pp.; KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész)*. In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002). 4. sz. 333–346. pp.

ja is – más délvidéki családokhoz hasonlóan¹¹⁷ – Füred visszatérő látogatója volt, nem csupán 1848-ban látogatták meg a jeles fürdőhelyet, hogy ott „meghúzzák” magukat.

Ekkor időzött a Horváth-házban Wodianer Sámuel¹¹⁸ bankár és nagykereskedő is, aki-ről végképp nehéz lenne feltételezni azt, hogy Füredben vélte megtalálni a menekülés biztos helyét. Ő vélhetően tényleg nem akart mást, csak pihenni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1849-ben is a Horváth-házban találjuk őt.

Füreden nyaralt 1848-ban Gosztonyi Pál hétszemélynök is, majd pedig ezt tette 1850-ben is. Csakúgy, mint jó néhányszor a korábbi években, így pl. 1841-ben is.¹¹⁹ Gosztonyi a Heves megyei Gyöngyösön lakott, ahonnan rendszeresen ellátogatott Füredre nyaranta. Vajon feltételezhető-e, hogy ő is csupán a hadi események alól akarta kivonni magát, amikor a forradalom évében is a fürdőre utazott Gyöngyösről?

Bizonyosan az udvarhű elemeket képviselte viszont gróf Zichy Károly, jelenléte azonban korántsem bizonyítja azt, hogy: „Itt is megváltozott a vendégek köre. Akik érezték, hogy a nemzet életére nézve fontos események kezdődtek, már visszahúzódtak és készültek a későbbiekre, hiszen a józanabbak tudták, hogy a kamarilla nem nézi tétlenül a magyar eseményeket.” Zichy Ferraris Manó okán már esett szó a Zichy család füredi jelenlétéről, e helyt azonban érdemes kiemelni, hogy a reformkor éveiben ez a grófi család feltűnően kedvelte Füredet. Így pl. 1841-ben ott nyaralt Zichy György feleségével és három fiával, valamint Zichy Jozefa és Zichy Amália, továbbá Zichy Ödön Kálozról (Fejér megye), akit 1848-ban Görgey Artúr akasztatott fel Csepelen, illetve maga Zichy Károly is Pozsonyból.¹²⁰ S ez csupán egyetlen év. Így Zichy Károly 1848. évi füredi jelenléte sem nevezhető egyszeri, kizárólag a rendkívüli eseményekkel indokolható eseménynek.

Végzetül csupán példának még néhány név 1848 nyarának azon füredi vendégeiből, akik a Horváth-házban vettek ki szobát: gróf Esterházy Mihályné báró Sophie Schopping, báró Lafferth Antal, a Deák Ferencsel is rokoni kapcsolatokat ápoló Tolna megyei (Paks) nemes családból származó Nemeskéri Kiss Paulina.

1849-ben bizonyosan a menekülő „hedonisták” táborát gyarapította a már említett báró Metzger Károly, aki Besze János sorozási kísérlete elől tovább továbbállt Füredről augusztusban, de a Horváth-házban még júniusban szállt meg. Nem lehetetlen, hogy a szállóvendégek névsorában említett Hertelendy úr nem más, mint Hertelendy Károly, a balatoni gőzhajózás elindításának egyik fő motorja, ugyancsak Füred régi törzsvendége. Arról, hogy Wodianer Sámuel báró ez évben is, hasonlóan 1848-hoz, megfordult a Horváth-házban, már esett szó. Az 1849-ben a Horváth-házban kétszer is megszálló Bezerédy Miklós (aki 1851-ben is fel-

Vojnits említése a naplóban többek között: KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (3., befejező rész). 335. p. Schlachta Etelka személyére nézve: KATONA Csaba: *Napló és írójá. Egy lány balatoni „szerelméi” 1841-ben.* In. *Női sorsok a történelemben.* Fel. szerk. MÓZER Ibolya. Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2002. (Partes Populorum Minores Alienigenae 7.) 201–230. pp.

117 Erre nézve: KATONA Csaba: *A balatonfüredi színház létrejöttének Bács megyei vonatkozásai.* In. *Bácsország, VIII. évf.* (2002) 10–12. sz. 40–42. pp.

118 Bécsi állami bankár és nagykereskedő, aki Pesten is folytatott üzleti tevékenységet.

119 Fl., „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (2. rész). In. *Soproni Szemle, LVI. évf.* (2002). 3. sz. 256–276. pp.

120 Fl.

bukkant Füreden) annak a Dunántúlon sokfelé birtokos Bezerédy családnak a tagja, amely szintén a fürdő törzsvendégei közé tartozott. Ugyancsak néhány példát hozva jelenlétükre 1841-ből: a fürdőn időzött ez évben a már említett pápai Bezerédy Mihály táblabíró mellett Bezerédy Kálmán táblabíró Ménfőről (Győr megye), Bezerédy Ferenc táblabíró Győrből stb.¹²¹ Szintén a törzsvendégek közé tartozott a Tolna megye vezető családjai közé tartozó Perczel család, akik közül bizonyos „Perczel úr” 1849-ben is szobát vett ki a Horváth-házban. A többször említett 1841. évben pl. a később honvédtábornok, Perczel Móric is ott volt Füreden,¹²² csakúgy, mint Perczel Ádámné szül. Rosty Franciska Bonyhádról.¹²³ Ugyancsak 1849-ben volt a Horváth-ház vendége bizonyos „gróf Haller.” Meglehet, azonos azzal a bihari gróf Haller Sándorral, aki 1841-ben is Füreden töltötte nyara egy részét.¹²⁴ 1849-ben szállt meg a Horváth-házban a neves építész Pollack Mihály is – majd pedig ezt tette a két következő évben is. S akárcsak egy évvel korábban, a Horváth-ház vendégei között található a Nemeskéri Kiss család egy tagja, ezúttal Nemeskéri Kiss Pálné.

Olyan vendégek nevével, akik már korábban is megfordultak Füreden, a két másik év (1850, 1851) számadásából is példálózhatunk. 1850-ben Ányos István és egy bizonyos „Attems grófné” jelenlétét említhetjük. Ányos, ez a nagysztergári (Veszprém megye) táblabíró, szintén Füreden volt a már sokat emlegetett 1841. évi nyáron is,¹²⁵ Attemsné alakjában pedig alighanem gróf Attems Lipót ulánuskapitány feleségét, Schärfenberg Emília grófnét kereshetjük, aki ugyancsak Füreden vendégeskedett 1841-ben.¹²⁶ 1851-ből viszont egy olyan ember nevét hozhatjuk fel, aki szintén régi vendége volt Fürednek (így pl. a „kontrasztanyagként” rendszeresen felhozott 1841-ben is), ugyanakkor azonban 1848–49 során egyértelműen kiállt a forradalom ellenében. Ez Fiáth Ferenc, 1844-ben Fejér megye alispánja és országgyűlési követe, majd 1860-ban és 1865-ben Veszprém megye főispánja.¹²⁷ Fiáth 1849-ben rövid ideig Székesfehérvár császári biztosa is volt, akit 1849 januárjában pl. le is tartóztattak Fehérvárott, mivel nem tudta igazolni a városba jövele célját.¹²⁸

AZ 1848–49-BEN A HORVÁTH-HÁZBA SZÁLLT VENDÉGEK LÉTSZÁMA, ÉRKEZÉSÜK, TÁVOZÁSUK IDŐPONTJA

A fennmaradt számadások alapján a vendégek létszámának az alábbi hullámzása figyelhető meg 1848 és 1851 között. 1840-ben összesen 50 tételben jegyezték be vendégek érke-

121 Fl.

122 „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (2. rész)... i. m. 263. p.

123 „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (2. rész)... i. m. 274. p.

124 Fl., „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (2. rész)... i. m. 265. p.

125 Fl., KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (3., befejező rész)... i. m. 338. p.

126 KATONA Csaba: *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben* (*Schlachta Etelka naplója*) ... i. m. 133. p.

127 Emlékirata: FIÁTH Ferenc: *Életem és élményeim I–II. köt.* Tettey Nándor és Társa, Bp., 1878. Részlet: FIÁTH Ferenc: *Balatonai récevadászat.* In: *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól II. köt.* Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978. 87–96. pp.

128 SzVL Állandó bizottmányi jegyzőkönyv 1849. No. 4840.

zését, 1849-ben 119, 1850-ben 115, 1851-ben pedig 112 tétel olvasható a számadásokban. A tételek száma azonban önmagában még nem bír kellő forrásértékkel, mert egy-egy vendég több családtaggal, illetve személyzettel is érkezhetett/érkezett, továbbá volt, aki csak 1-2 napot, mások viszont heteket maradtak. A Horváth-ház egy-egy nyári forgalmáról sokkalta inkább árulkodnak az egy-egy évben a vendégek után befolyt summák. A bevételek az alábbiak szerint alakultak. 1848: 1280 forint 23 krajcár, 1849: 2922 forint 45 krajcár, 1850-ben: 4356 forint 36 krajcár, 1851-ben: 3559 forint 39 krajcár.

Ezek az összegek azt mutatják, hogy míg 1848-ban kiemelkedően alacsony volt a Horváth-ház vendégek után húzott jövedelme (amint ezt a mindössze 50 bejegyzett tétel is sejtette), és dacára annak, hogy 1849-ben gyakorlatilag ugyanannyi tétel került bejegyzésre a számadáskönyvbe, mint az azt követő két nyugodt évben, a bevétel akkor is jóval alacsonyabb volt. Ami azt mutatja, hogy számos olyan vendég fordult meg 1849-ben a Horváth-házban, akik csekély bevételt hoztak az intézménynek, vagyis csak rövid ideig tartózkodtak ott. Ez a zűrzavarból fakadó nagy „átmenő” forgalom bizonyítéka, egyúttal itt találjuk számszerűen is a kimagasló 1849. évi vendéglétszám egyik összetevőjét. Ugyanakkor azonban az 1848. évi alacsony szám még inkább ellentmond az ez évi fürdővendégek összességére magas számának.

Mindenképp érdemes figyelmet szentelni a vendégek érkezése és távozása időpontja hullámzásának, valamint annak is, hogy az egyes vendégek hány napot töltöttek el összesen a Horváth-házban 1848-ban, illetve 1849-ben. A vendégek érkezésének és távozásának időpontját hetekre lebontva az alábbi táblázatba összegeztük.

időpont	érkezők száma		távozők száma	
	1848	1849	1848	1849
ismeretlen időpont	–	12	–	8
május 21–31.	1	1	–	–
június 1–10.	1	7	1	6
június 11–20.	1	6	2	–
június 21–31.	3	21	2	5
július 1–10.	9	24	4	16
július 11–20.	6	33	2	15
július 21–31.	14	24	9	37
augusztus 1–10.	16	10	14	21
augusztus 11–20.	11	8	20	10
augusztus 21–31.	7	–	13	9
szeptember 1–10.	1	–	3	1

Amint a táblázatból is látható, 1848-ban elsősorban a július 21-től augusztus 20-ig terjedő időszakban volt nagy az érkezők száma. 1849-ben ez sokkal inkább az augusztus 1-től 31-ig terjedő időszakban volt így. A távozások száma 1848-ban elsősorban az augusztus 1–31. közötti időszakban volt magas, míg 1849-ben a július 1-től augusztus 10-ig terjedő időszakban ugrott meg a távozóknak létszáma. Mit mondanak számunkra ezek az adatok?

1848-ban a távozások július végétől megugró száma illeszkedik a korábbi – békésebb – évek gyakorlatához: az Anna-bál után egyre több vendég hagyja el a fürdőhelyet. Az Anna-bál „hatását” érzékelhetjük a Horváth-házba érkezők számának növekedésében is: részben a kifejezetten az Anna-bálra érkezhettek meg többen a vendégek közül, azt követően pedig a fürdő kevésbé zsúfolt volta, illetve ebből következően az alacsonyabb árak gyakorolhattak vonzerőt számos fürdővendégre. Mondhatni: a számok „vallomása” szerint 1848-ban a fürdőélet normális rendje szerint zajlott az élet Füreden.

1849-ben azonban korántsem ez volt a helyzet. Június 21. és július 31. között folyamatosan kiemelkedően magas az érkezők száma a Horváth-házban (emlékezzünk a Kisfaludy fedélzetén Keszthelyről Füredre érkezőkre, így pl. a sokat emlegetett Vas megyeiekre), ugyanakkor július 1. és augusztus 10. között ugyancsak szokatlanul magas a távozóknak létszáma is, különösen július utolsó hetében, ami összesítve azt is jelzi, hogy igen nagy volt az átmenő forgalom a fürdőn egész júliusban, de különösen annak második felében, a hónap vége felé. Hertelendy Károly, Noszlopy Gáspár, Csertán Sándor fentebb idézett levelei döntően ezekben a napokban keltek, az azokban rögzített erős „átmenő forgalom” létezését a számok visszaigazolják. S ami mögött már Noszlopy erős egyénisége bontakozik ki: augusztus 1–10. között ugyan 10 fő érkezett a Horváth-házba, de e vendégek mindegyike két napon jelentkezett be oda: 1-jén vagy 2-án. Utána pedig egészen augusztus 13-ig nem olvashatunk új nevet a jeles szálloda 1849. évi számadáskönyvében.

Ha ezt az adatot összevetjük a Chernel Ignác-féle levél azon részletével, amely a híreket leső vendégek nagy számáról beszél július végén, illetve azzal, hogy Csertán kormánybiztos Füredre hívta össze tanácskozni a zalai tisztkart, nyilvánvaló, hogy az élénk mozgások hátterében a felélénkült politikai és hadi események, illetve az azokról szóló kósza hírek állnak. Aminthogy az is valószínű, hogy az augusztus 1–10. között távozóknak nagy létszáma – 21 fő – mögött ugyancsak Noszlopy Gáspár füredi jelenlétét kell keresni, pontosabban érkezésének hírét, mivel partraszállása napján, augusztus 9-én, csupán egy fő hagyta el a Horváth-házat, az előtte való napokban azonban számosan.

HŐSÖK ÉS ÁRULÓK (ÖSSZEGZÉS HELYETT)

Árulók „üdültek”-e tehát Füreden 1848 és 1849 nyarán, miközben a harctereken hősök ontották vérüket a haza szabadságáért? Árulók menekültek-e el Noszlopy csapatai elől? A válasz egyértelmű nem. A tényeket tiszteletben tartó értékelés még „élesebb” történelmi helyzetekben is csinján kell, hogy bánjon a szélsőséges értékítéletet mutató jelzőkkel.

Hősei és áruói minden rendkívüli történelmi helyzetnek vannak. Így 1848–49 forradalmának és szabadságharcának is voltak hősei és áruói egyaránt. A két év nyarán Füreden időző vendégsereg tagjait azonban nem illethetjük a két jelző egyikével sem *pusztán* annak alapján, hogy 1848-ban vagy 1849-ben megfordultak a Balaton partján, s ha már ott voltak, akkor – *horribile dictu!* – jó néhányan közülük használták is a fürdő létesítményeit. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a fürdővendégek között egy sem volt a forradalom hőse vagy áruója – de ha volt is köztük ilyen, az nem azzal érdemelte ki akár egyik, akár másik jelzőt, hogy Füreden időzött.

Mint fenti példáinkból – szándékunk szerint – kiderült a két vizsgált év nyarán Füredet felkereső vendégsereg között éppúgy akadt a forradalmi eszmékkal azonosuló, azokért akár tevőlegesen, sőt fegyverrel is fellépő ember, mint az 1848–49 eszméit elutasító elem. S legfőbbsképpen akadt számos olyan, teljességgel apolitikus vendég, aki nem akart mást, csupán magát és/vagy családját biztonságban tudni addig, amíg csillapulnak a ki tudja mivel fenyegető viharos idők. Aminek végső summázata csupán az, hogy néhány elszórt adat, vagy éppen aktuális ideológia okán nem szerencsés dolog súlyos jelzőket osztani egy-egy szövevényes és bonyolult történelmi helyzet mégoly lényegtelennek ható epizódja okán sem, mint egy fürdőhely nyári idénye.

**„EGYIK CSÁRDÁST A MÁSIK UTÁN
KELLE LERÁNGATNI HEGEDŰJÖKRŐL”
– CIGÁNYZENÉSZEK
A XIX. SZÁZADI BALATONFÜREDEN**

„És a szeptember mégis elérkezett. Néhány nap alatt kiürültek a villák, a szobák. A vendéglős elbocsátotta a pincéreket, és maga maradt a feleségével. Ők ellátták ennivalóval azokat, akik még otthon maradtak. Nagyon kevesen maradtunk. Egy öreg méltóságos úr valamely minisztériumból, egy fiatal házaspár [...] – más senki. A cukrászda elől elhordták a székeket, a cigányok pavilonját lebontották. A fürdőbe fürödni csak a fürdőorvos járt.”¹ A fenti sorokat a tragikus sorsú író, Csáth Géza (Brenner József) vetette papírra *Kék csónak* c. novellájában. Csáth, aki maga is gyakorló fürdőorvos volt, előszere-ttel választotta írásai helyszínéül a fürdőket. Bár az irodalmi alkotások mindig kiemel-kedően gondos forráskritikával kezelendők, aligha írhatjuk a véletlen számlájára, hogy nála is, akárcsak a XIX–XX. század számos más írójánál, rendre visszatér a fürdői zene, a fürdői zenekarok, köztük a cigányzenekarok említése. Idézzük e helyt a mindig kellő forráskritikával kezelendő Eötvös Károly irodalmi ihletésű sorait: „A cigány? Az meg a szép asszonyhoz tartozik. Valamint az utazás és a fürdő is. Úton, fürdön és cigány mel-lett udvarolj az asszonynak.”²

A történeti források hasonló bőséggel vallanak az általunk választott témáról. Az alábbiakban e forrásokat fogjuk vallatóra, megkísérelve feltárni, hogy a XIX. századi Magyarország egyik legismertebb, leglátogatottabb fürdőjén, Balatonfüreden miben rej-lett a cigányzene jelentősége?

A „hosszú XIX. században”, a reformkor, az önkényuralom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia idején a fürdőkultúrának kialakultak a jellemző keretei.³ Így például hozzátar-tozott a jól menő fürdőhely képéhez az apró tavakkal, precízen elhelyezett sziklatömbök-vel, esetenként műromokkal romantikusabbá varázsolt angol, vagy az arisztokrácia kas-télyparkjainak szabályos, szimmetrikus vonalait követő francia kert, majd idővel a *kurpark*, amely már nem próbálkozott meg olyanfajta illúzióba ringatni a benne sétálót, mint az an-gol kert, továbbá a sétány, a *promenád*, ahol az ivókúra szertartásának lehetett eleget ten-

1 CSÁTH Géza: *A kék csónak*. Uő: *Álmok asszonya*. Vál. és szerk. HUNYADY Csaba. Lazy Kiadó, Szeged, é. n. [2002] 73. p.

2 EÖTVÖS Károly: *Balaton utazás I. köt.* Szerk. SZALAY Károly. Magvető Kiadó, Bp., 1982. (Magyar Hírmondó) 94. p.

3 Ennek legteljesebb összefoglalására ld. KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Bp., 1999. 1–270. pp.

ni, lassú, andalgó séta közepette. A séta tempóját rendre a fürdőorvos szabta meg, ez volt az úgynevezett *invalidenschritt*. A parkok és promenádok elengedhetetlen tartozéka volt a forrás felett álló kútház és – ami témánk szempontjából leginkább jelentőséggel bír – a zenepavilon. Écsy László (1807–1895), Balatonfüred kiváló fürdőigazgatója – aki majd’ fél évszázadon át (1835 és 1889 között) töltötte be ezt a tisztséget⁴ –, amikor 1854-ben nyugat-európai fürdőügyi tanulmányútra indult, személyesen tapasztalhatta, hogy a kor egyik legnevesebb fürdőjében, a csehországi Karlsbadban (a mai Karlovy Varyban) is az a gyakorlat, hogy a vendégek délelőtti séta közben hallgatják a zenét.⁵

A magyarországi fürdőkön ún. „magyar” vagy „német” zenét játszottak. Ezek közül az első gyakorlatilag a cigányzenekarokat takarta, míg az utóbbi elnevezéssel a rezesbandák repertoárját illették. Eötvös Károly – a rá olyannyira jellemző eltúlzott hazafiassággal – ekként írta le a füredi német muzsikusokat: „Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvegje és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad élelmezést a kanonok urak asztalhuladékan. Ötven esztendeig legyen is ott: magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.”⁶ A valóság ennél természetesen jóval árnyaltabb volt, az ún. német zene nagyon is kedvelt volt Magyarország fürdőhelyein is, így például az egyik legismertebb fürdői „sláger”, a *Herkulesfürdői emlék* c. művet egy Patzeller Jakab Mária néven ismertté vált úr írta.

Azt már előljáróban le kell szögezni, hogy a cigányzenészek korántsem csak jellegzetes magyar darabokat vagy autentikus cigányzenét játszottak, hanem igen gyakorta – a kor divatjának megfelelően – keringőt, polkát stb. is húztak. Idézzük pl. Pap Gábort 1823-ból: „Azonnal megszólamlott egy cigánybanda, amely úgy látszott, az istentisztelet végét már békétlenkedve várta. Lengyelen⁷ kezdtek szokás szerint a muzsikát és utána mindjárt a mi Lavottánknak⁸ egy szomorkodó magyarját⁹.”¹⁰ Harminc évvel később – 1855-ben – sem volt másképp, amint azt pl. a *Pesti Napló* tudósítójától, Bulyovszky Gyulától megtudhatjuk: „A sétányon már reggel 6 órakor megpendítik ébresztőjüket a Farkas testvérek,¹¹ keringő, polka, Füredi emlékek¹² és ez így tovább megy fáradhatatlanul ebédnél, a színházban, vacsoránál, melyet éjfélig tartó táncok követnek.”¹³ Amint pedig az az alábbiakból majd kiderül, ezek a „nem eléggé” magyaros zenedarabok sokak fülét sértették. Slachta

4 Rövid életrajza legújabbban: *Balatonfüred emlékjeli. Szobrok, emlékművek, emléktáblák, emlékfák, síremlékek*. Főszerk. BÁNDI László. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2004. 204. p.

5 DADAY András: *Az első magyar fürdőügyi tanulmányút*. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1956. A Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Bp., 1956. 104. p.

6 EÖTVÖS K.: i. m. 96. p.

7 Azaz polkán.

8 Lavotta János (1764–1820) zeneszerző, a magyar verbunkos zene neves képviselője.

9 Azaz csárdását.

10 *Történetek a mai időkből I. köt.* Összeszedte: PAP Gábor. Számmer Pál, Székesfehérvár, 1823. 87. p. (Az idézeteket a mai magyar helyesírásnak és központozásnak megfelelően közlöm a könnyebb érthetőség kedvéért. – K. Cs.)

11 Győri cigányzenész testvérpár – személyükről részletesen később.

12 Dalcím – ld. alább.

13 BULYOVSZKY Gyula: *Balatonfüredi képek*. In: *Pesti Napló*, VI. évf. 1855. aug. 29. Idézi: ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred*. Balatonfüred Városi Tanács, Veszprém, 1988. 199. p.

Etelka,¹⁴ az 1841-ben édesanyjával Füreden nyaraló soproni leány igen tömören említ egy ilyen esetet: „Most a champagnerozó¹⁵ urak magyart kívánnának.”¹⁶

A promenádon a zenét a fürdőigazgatóság által az idényre szerződtetett zenekarok szolgáltatták. Füreden több neves muzsikos – pl. Bihari Mihály (1764–1827), vagy előbbi unokája, Farkas Mihály (1829–1890), akiről még bőségesen lesz szó később – is megfordult. Biharit – megint csak erős elfoglaltsággal – Eötvös Károly jellemezte így: „Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzsikus s a legnagyobb magyar zeneszerző. Még máig is a legnagyobb. Se Czinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg sem közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban, magyarságában.”¹⁷ (Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy ő zenei tehetséget anyai vonalon örökölhette, mert apja és apai nagyapja lókereskedéssel foglalkoztak Győrött.¹⁸) Volt kifejezetten Füredhez kötődő fürdői zene is (amit szintén Farkas írt, gróf Csáky Sarolta kisasszonynak ajánlva): „...a Biedermeier-terméshez tartozik a *Balatonfüredi Emlék, Búcsúzó* néven ismert igen érzelmes dal, melyet nagyanyáink erre a szövegre énekeltek: »Képeddel alszom el, / Képeddel ébredek, / Kimondhatatlan az, / Mit érted szenvedek. Stb.« [...] Különlegesen füredi dal, mellyel a fürdői cigányzenekar augusztus végén elbúcsúzik a jövő évadig. Először az egész zenekar játssza. A másodszori játékból eltávozik a flótás, a klarinétos, a harmadikból a szekund, majd elmennek a nagybögös, a kisbögös, a kontrások, végül csak egy szál primás marad és játssza a búcsúdalt, a régi dalt, az álmodó nagy tónak, belesírva a hallgatag nagy estbe. [...] Régen így volt. Nem tudom most így van-e? Farkas Miskákék húzták azt régen.”¹⁹

Az egyébként győri illetőségű Farkas Mihály (Miska) vélhetően az 1850-es évek elejétől–derekától állandó zenésze volt Fürednek. Idézzük vele kapcsolatosan Darnay Kálmánt: „A levendulaillatos Biedermeier-kor dunántúli koronázatlan zeneszerző cigánykirálya Farkas Miska volt. [...] Nem is kíváncsoktunk addig a kúriák nemes kisasszonyai főköntő alá, míg legalább egyszer az »Ida-csárdás«-tól kihevült arcukat meg nem csillogtathatták a Balaton tükreben.”²⁰ A virtuóz primás elismertségét példázza, hogy még az óceán túlsópartjára, Amerikába is eljutott egyszer.²¹ Amikor ő és bandája megérkeztek Győrből, az eseménynek számított, nem véletlen, hogy a *Hazánk s a Külföld* pl. közölte a hírt, hogy

14 Schlachta Etelka személyére nézve: *Zadjeli Schlachtha Etelka soproni naplója 1838–1842*. S. a. r. és jegyz. CSATKAI Endre. In: *Soproni Szemle*, VII. évf. (1943) 1–155. p.; KATONA Csaba: *Napló és írója. Egy lány balatoni „szerelmei” 1841-ben*. In: *Női sorsok a történelemben*. Fel. szerk. MÓZER Ibolya. Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2002. (Partes Populorum Minores Alienigenae 7.) 201–230. pp.

15 KATONA Csaba: *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)*. In: *Soproni Szemle*, LVI. évf. (2002) 2. sz. 145. p.

16 KATONA Csaba: *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)*. In: *Soproni Szemle*, LVI. évf. (2002) 2. sz. 145. p.

17 EÖTVÖS Károly: i. m. 94. p.

18 NÉMETH Ákosné: *Kassai Vidor színész füredi élményei az 1860-as években*. In: *Füredi História*, V. évf. (2005) 2. sz. 5. p.
19 KÖVESKÜTI Jenő: *A Balaton a dalban és zenében*. In: *Balatoni Kalauz*. Szerk. WLAŠSICS TIBOR. Balatoni Társaság, Bp., 1925. 56. p. A XIX. századi cigányzenekarokkal kapcsolatosan összefoglalóan ld. még: SZÍJJÁRTÓ Csaba: *A cigány útra ment... Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptáncárságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig korabeli sajtódokumentumok alapján*. Masszi Kiadó, Bp., 2002.

20 DARNAY Kálmán: *Kaszinózó táblalírák*. Athenaeum Kiadó, Bp., 1928. 89. p.

21 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 788. p.

Farkas Miska már a fürdőn van: „A sétányon Farkas Miska győri zenekara [...] játszik.”²² Francsics Károly, a naplóiros veszprémi borbélymester – Füred visszatérő vendége – is megemlékezett játékaról: „A többség közt mi is a sétatéren fel s alá sétálva hallgattuk a dicső zenét, melynek első hegedűse jelenleg a zeneösmerősök előtt messze vidéken kedvelt egyén. Neve közönségesen csak a Miska cigány, különben pedig Farkas Mihály.”²³

Mínt hogy nevével még sűrűn találkozhat az olvasó, talán nem érdektelen kissé hosszabban idézni vele kapcsolatban a jó tollú Kassai Vidor, a kiváló színész emlékezéseit: „Itt volt Farkas Miska győri cigányprimás is bandájával. Farkas Miska szép, deli ember volt, a *Képeddel alszom el* kezdetű híres Füredi emlék című dal szerzője. Ez a dal (állítólag) Erzsébet királynénknak is kedvenc dala volt. Miska különös, messzeható, hegyes, éles hihíhi szövegű magas hangon szokott kacagni; ezt én párszor (úgy távolról) rögtön utána csináltam. Csak tekintgetett köröskörül, s mikor rajtakapott, így szaporázott: »Az istit a komédiásának!« Igen szerette Vörösmarty Mihály nagy költönket emlegetni. Mindig mondogatta (éles, szapora beszédével), »Vörösmarty Mihály legelső a világon!« Mire én egyszer kissé kötekedve megjegyeztem:

– Nono, hiszen van még más is olyan nagy.

– Hát ki az a más, no?

– Hát például Seszpír.

– Seszpír, Seszpír, az istit neki! Ki az Seszpír, mi az a Seszpír? A magyar az első a világon! Mit akar a nimet? Menjen Emerikába, az istit neki! Vörösmarty Mihály az első a világon. Itt mostam a hátát a Balatonyba. Kedves Vörösmarty Mihály dirik ember vót!”²⁴

Arról, hogy Farkas Vörösmartynak is húzta 1855-ben (a költő halálának évében, tehát utolsó balatoni tartózkodásakor), Eötvös Károly is megemlékezett, aki „nyalka úri cigányprimás”-ként írta le Miskát.²⁵

A *Pesti Napló* 1853-ban azt írta, hogy operát és csárdást egyaránt kiválóan játszik Farkas és bandája, továbbá: „... a magyar ember felvillanyozására a föld kerektségén első társulat, a magyar bandák elsejének is méltán neveztetetik.”²⁶ A *Fővárosi Lapok* 1867-ben arról tudósított, hogy a Farkas-féle banda ellen az egyetlen „panasz”, hogy kézfájása miatt a primás nem mindig tud játszani, 1868-ban pedig ugyanezen lap tudósításából tudjuk, hogy csárdásokat és keringőket játszottak az Anna-bálon.²⁷ Ez volt azonban Farkas Miska utolsó fellépése Füreden, ezt követően neve már nem bukkant fel a fürdőn. Ennek oka állítólag büszkeségében rejlett: a *Győri Hírlap* szerint egyszer egy gróf ötvenest küldött neki egy éjjelizene után, amit Miska kevesellett, ezért mellétett egy másik ötvenest és visszaküldte az inassal, hogy mondja meg a gazdájának, a Miska küldi, mert van elég keresete. Igaz-e

22 *Újdonságok*. In: Hazánk s a Külföld, II. évf. (1866) 28. sz. 432. p.

23 FRANCICS Károly: *Kis kamorámban gyertyát gyújték*. Vál. VÖRÖS Károly. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1973. 392. p.

24 *Kassai Vidor emlékezései*. S. a. r. KOZOCSA Sándor. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, h. n., é. n. 200–201. pp.

25 EÖTVÖS Károly: i. m. 193. p.

26 Idézi: NÉMETH Ákosné: i. m. 5. p.

27 NÉMETH Ákosné: i. m. 6. p.

a történet vagy nem, ma már lehetetlen kideríteni, de az tény, hogy távozásában szerepet játszott, hogy egy idő után jobban a kezére állt a kártya Füreden, mint a vonó...²⁸

Végezetül talán nem érdektelen néhány róla szóló nekrológot idézni, amelyek kellőképp példázzák elismertségét. A *Fővárosi Lapok* így emlékezett rá: „Amerre járt, diadalal fogadták és különösen Balatonfüreden, az úri világ akkori gyűlöhelyén sok aranynapot látott.”²⁹ A *Budapesti Hírlap* pedig ekképp: „A sírva vígadás korszakában pedig cigánymuzsikával gyógyítottak mindent s hozzá úgy fizették a cigányt, mintha csakugyan patikárius lett volna. A legjobb volt valamennyi között a Farkas Miska. [...] Ha úri háznál játszott, nóta után letette a hegedűt s a vendégek közé vegyült maga is. Szívesen szorítottak vele kezét az urak, tegeződött akárhánnyal s a szépasszonyok is szívesen hallgattak a nyalka cigányprímás bókjaira.”³⁰

Fentebb már szó esett róla, hogy a XIX. század első negyede híres cigányzenésének, Bihari Mihálynak³¹ volt az unokája Farkas Miska. A nemzedékeken átívelő kötődés jele, hogy később, már az 1900-as évek elején, a Farkas család egy másik tagja, a szintén győri Vince volt a fürdőtelepi kávéház zenekarának vezetője. Ez a zenekar naponta játszott 6 és 8 óra között a Gyógy téren.³²

A fürdői zene jelentőségét, az iránta meglévő igényt bizonyítja, hogy kevéssel az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte (azaz 1867) után bevezették a fürdőkön az úgynevezett zenedíjat. Ez nem minden előzmény nélkül álló kezdeményezés volt, hiszen a fürdő fejlesztésének, karbantartásának nemegyszer borsos summáját az igazgatóság egyebek mellett a vendégek által fizetendő úgynevezett gyógydíjból (*kurtaxa*) fedezte. Ennek összege Füreden kisebb-nagyobb változásokon ment keresztül az idők során, 1863-ban pl. ez a díjszabás volt érvényben: 3 nap fürdön tartózkodás után 1 forint 50 krajcár, 5 nap után 2 forint, 10 nap után 3 forint, 10-nél több nap után 4 forint.³³ Az 1870-es évekre egyre több lett az olyan vendég, aki csak pár napig időzött a fürdőn – az ilyet hívták futóvendégnek –, de az olyan is, aki akár egész nyarat egy helyen töltötte. („Futóvendégek” jelenlétére azért korábban is akadt példa, így pl. Ebenhöch Ferenc győri plébános (később kanonok) 1850 nyarán csak néhány napot töltött a fürdőn: „Július 19-én Füredre utaztam, ebéd Cseszneken, hálás Veszprémben. 20-a reggel Füreden, kirándulás Arácsra, a Balatonon gőzösön, 21-én Tihanyba, este Veszprémig vissza, 22-én Győrött”³⁴

28 NÉMETH Ákosné: i. m. 6. p.

29 Idézi: NÉMETH Ákosné: i. m. 7. p.

30 Idézi: NÉMETH Ákosné: i. m. 7. p.

31 Bihari Mihálynak emléktáblája is áll Füreden, ahol őt, valamint Pálóczi Horváth Ádám költőt (1760–1820), Csermák Antal zeneszerző, hegedűművészt (1774–1822) és Ruzitska Ignác zeneszerző, karmestert (1777–1833) mint a magyar verbunkos zene jeles képviselőit tüntetik fel. *Balatonfüred emlékjelei...* i. m. 124. p.

32 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 241. p.

33 ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedés, Pest, 1863. 31. p.

34 Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) N 631 Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch (N 631) Kivonat sajátkezü naplóból, nagyobb kirándulások s utazásokra vonatkozólag. 1880. 4. Ebenhöch életrajzának összefoglalása: Győri Életrajzi Lexikon. <http://www.gyel.hu/tartalom/data/01720.htm>

1876-ban már 3 nap után 2, 5 nap után 3, 10 nap után 4, 10 nap és 6 hét között 5, 6 hét felett 6 forint volt a gyógydíj.³⁵ Emellé kellett 1870-től³⁶ zenedíjat is fizetnie a vendégeknek: 1 nap után 50 krajcárt, 3 nap után 1 forintot, 10 nap után 2 forintot (szintén 1876. évi adatok).³⁷ Az első, modern értelemben vett füredi útikönyv, amely két évvel később jelent meg, minimális eltéréssel ugyanezeket az összegeket közölte.³⁸ Hogy a zenedíj lerovását mennyire komolyan vették, azzal kapcsolatosan szintén a fenti művet idézném: „A névsorok kellő szerkesztése és a meghatározott gyógy- és zenedíjak pontos beszedése végett, tartoznak a t.[ekintetes] cz.[ímzetes] vendégek megérkezésük után azonnal a bejelentési ívek rovatát kitölteni.”³⁹

A zenedíj bevezetését egyebek mellett az tette indokolttá, hogy többször is volt példa arra, hogy az idényre szerződött zenekarok – fizetés, vagy legalábbis megfelelő fizetés hiányában – idő előtt elhagyták a fürdőt: „A muzsikuskok az idén is megszöktek, mivel már több napokig semmit sem kaptak.”⁴⁰ Sőt – és ez megint csak a fürdői zene iránti igényt jelzi – arra is volt példa (1859-ben), hogy a vendégekből jött létre alkalmi zenekar: „Ma reggel mentek el a zenészek, t[udni]i[lilik]. a Farkas Miska bandája, s jöttek a veszprémiek. De ezek oly annyira szegények, hogy hangjegyekből játszani sem tudnak, vagy legalább igen nehezen. Van itt egy pápai református főiskolai növendék, Kálmán Farkas, ki már itt mint a dalárda vezetője egy tanulókból álló bandát alakított s meglehetősen sikerrel húzták, ő a maga bandája számára különféle darabokat is szerzett – meglehetősen ügyességgel – 3-4 hangra s azt játszták.”⁴¹

Meg kell még említeni, hogy korábban is előfordult, hogy a vendégek nem csupán szavukat emelték fel a hiányosságok ellen, hanem – már aki tehetett –, az igyekezett is tenni valamit: 1839-ben Füreden megalakult az úgynevezett Fürdőhelyi Bizottság, és az ő feladatuk volt többek között, hogy gondoskodjanak az adott idényre felfogadott zenekarról.⁴² Ugyancsak jellemző, hogy 1844-ben a visszatérő fürdővendégek egy része kidolgozta az ún. *Balaton-Füredi Vendégeket illető alapszabályokat* és ennek során olyan, később hivatalosan bevezetésre kerülő javaslatokat vetettek fel, mint például a zenedíj beszédése: „...e pénz összegnek összeszerezhetési módjai közül legcélszerűbbnek találtatott egy fürdő díjnak megalapítása, mely ezennel öt pengő forintokban oly formán határoztatik, hogy minden egyes vendégnek állásához s jövedelmeihez képest nagyobb díjnak megajánlása tettségétől függ.”⁴³ A Zala vármegyéhez felterjesztett alapszabályokat azonban a megye vis-

35 MANGOLD Henrik: *Balaton-Füred gyógyhatályainak és gyógyhelyi viszonyainak rövid rajza*. In: *Adatok Zalamegye történetéhez I. köt.* Szerk. BÁTORFI Lajos. Szerzői magánkiadás, Nagykanizsa, 1876. 298. p.

36 SÖRÖS Pongrác: *Tihany, mint főkapátság. 1701-től napjainkig*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., Bp., 1911 (*A tihanyi apátság története II.*) 428. p.

37 MANGOLD Henrik: i. m. 298–299. pp.

38 JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyady Mátyás Intézet, Bp., 1878. 72. p.

39 JALSOVICS Aladár: i. m. 68. p.

40 DADAY András: A régi Balatonfüredről. In: *Gyógyászat*, LXXXII. évf. (1941) 15. sz. 215. p.

41 SZABADI: *Levelezés*. In: *Győri Közlöny*, III. évf. (1859) 68. sz. 271. p. Közli: GERENCSÉR Miklós: *Újdonászi ódonságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1997. 68–69. pp.

42 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 352. p.

43 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) Közgyűlési iratok. 1844:2931. A balatonfüredi ven-

szavetette: „Miután a bemutatott alapszabályok törvényben gyökerezve nem lévén, azok azért kötelező erővel nem is bírnának, ennél fogva a megye azok elfogadásába vagy jóváhagyásába nem bocsájtkozik.”⁴⁴

Écsy fürdőigazgató már említett, 1854. évi fürdői tanulmányútja során azt tapasztalta, hogy Ausztria és Csehország fürdőiben a vendégek által önként megajánlott díjakból fizették a fürdői zenészeket, ha pedig ez nem bizonyult elegendőnek, akkor azt a gyógydíjból pótolta ki a fürdő vezetősége.⁴⁵ Ez újabb egyértelmű jele annak, hogy a vendégeknek igazán csak komoly igényük volt a zenére. Krúdy Gyula irodalmi megfogalmazásában: „... kártyánál, cigánynál, majálisnál mélyen benyúlt a bugyellárisba a fürdővendég...”⁴⁶

* * *

A továbbiakban – jobbára a kronologikus sorrendnél maradva – egy-egy konkrét példa bemutatásával kíséreljük meg felvázolni, hogy mik voltak a legfontosabb jellemzői a fürdői cigányzenének, amit a vendégek többsége nagy örömmel hallgatott. 1842-ből maradt fent a már említett veszprémi Francsics borbélymesternek az a feljegyzése, amelyben a muzsikáló cigányok dicséretét örökítette meg: „Midőn a fürdőből kijövénk, a szilasi cigányok éppen azon pillanatban kezdtek a sétatéren muzsikálni, s pompás magyar nótákkal kedveskedének.”⁴⁷ Vélhetően ugyanezekről a cigányokról emlékezett meg a maga sajátos stílusában Francsics 1849-ben is, amikor az azévi augusztusi események sodrában a következőt említette meg: „11-én kora reggel már hallottuk, hogy a kis táborban mily vígan tölték az éjet. Néhány városi fiataljaink a szilasi cigányokat hajták ki magukkal, kiknek kinn egész éjjel egyik csárdást a másik után kelle lerángatni hegedűjokről.”⁴⁸

Ám ahogy írásunk elején már említettük, a fürdőkön nem volt kizárólagos a magyarnak nevezett zene élvezete, már a reformkor éveiben sem, amely időszakhoz kapcsolódóan pedig a közvéleményben egy nagyon is hazafias szellemű vendégekkel teli Füred képe él.⁴⁹ Lássunk egy konkrét példát 1847-ből, amihez az *Életképek* c. lap tudósítójának, Tanárky Györgynek sorait hívjuk segítségül. A népszerű divatlap „újdondásza” az az évi Anna-bál némiképp feszült légkört érzékeltette árnyalt iróniával fűszerezve: „Társalgási tónja: előkelő, azaz német, itt-ott francia és magyar: tánca: német, kevés francia s még kevesebb ma-

dégek alapszabályai (1844:2931) Az iratot Molnár András kollégám, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára igazgatója bocsátotta rendelkezésemre. Szívességéért ezúton is köszönetet mondok. – K. Cs.

44 MNL ZML 1844:2931.

45 DADAY András: *Az első magyar...* i. m. 108. p.

46 KRÚDY GYULA: *Nyári fény. Uő: Balatoni szívhalászat (novellák)*. Vál. KRÚDY Zsuzsa. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém Megyei Csoportja, Veszprém, 1991. (A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára) 24. p.

47 Francsics Károly visszaemlékezései. S. a. r. és szerk. HUDI József. Pápai Református Egyházkerület Levéltára, Pápa, 2001 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3.) 133. p.

48 Francsics Károly visszaemlékezései... i. m. 256. p.

49 Erre nézve: KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In. Századok, CXXXVI. évf. (2002) 6. sz. 1423–1454. pp.

gyar, s egyetlen árva mazur.”⁵⁰ A bált tehát nem éppen a hazafias szellem – pontosabban az annak nevében számon kért külsőségek sora – jellemezte. Ám Tanárky említést tesz két fiatalember látványos demonstrációjáról is, akik megunva a polkát nézni és hallgatni, reggel öt óra tájban lementek a táncterem ablakai alatt levő teraszra, s az ott talált keszthelyi zenebandával húzatni kezdték a *Hejh, hejh magyar ember össze üti bokáját* kezdetű nótát. Az természetesen nézőpont kérdése, hogy ez az eset a jogosan felháborodott hazafiak figyelemfelkeltő cselekedete volt-e, avagy csupán két – meglehetősen pityókás – fiatalember bárdolatlansága, de tény, hogy a reformkori Anna-bálokat eszerint nem mindig jellemezte a nemzeti viselet, a csárdás és más magyar zenék élvezete. De tény az is – és írásunk szempontjából ez érdemel figyelmet –, hogy a bálterem ablaka alatt játszott zene végül lecsalogatta a báli vendégek egy részét, akik maguk is a szabad ég alatt táncoltak tovább.

Az érme másik oldala, hogy számos olyan fürdőhely volt a mai Ausztria és Csehország területén, ahol a magyar vendégek nagy száma miatt külön figyelmet fordítottak az innen érkezőkre. Ez számos dologban megnyilvánult, így az ausztriai Gleichenbergben pl. már 1853-tól, Karlsbadban 1863-tól lehetett kapni magyar nyelvű fürdőismertetőt, ám a magyar vendégek iránti figyelmesség abban is tetten érhető volt, hogy ezeken a fürdőkön is játszottak alkalmilag magyar zenét. Jó példa erre, amikor a számos magyar által látogatott Gleichenbergbe kirándultak az 1880 nyarán Szombathelyen ülésező „magyar orvosok és természetgyógyászok nagygyűlése” résztvevői is. A 120 vendéget D’Orsay fürdőigazgató és Závori fürdőorvos diadalkapuvál, magyar lobogóval fogadta, miközben a gleichenbergi fürdőzenekar a Rákóczi-indulót húzta.⁵¹ Érdekesség, hogy ezen a szombathelyi nagygyűlésen, illetve a gleichenbergi kiránduláson részt vett az az Ebenhöch Ferenc győri kanonok is, akivel fentebb mint Füred 1850. évi vendégével találkozhattunk.⁵²

Maradva a kronologikus sorrendnél, nem hagyható említés nélkül, hogy a füredi fürdő 1848–1849-ben sem kongott az ürességtől. Olyannyira nem, hogy a két forradalmi év nyarán többen időztek Füreden, mint az 1840-es évek más esztendeiben.⁵³ Májusban, tehát még az idénykezdet előtt az *Ungar* c. lap például ügyes reklámfogással csalogatta Füredre olvasóit: „Az előkelő világ idén Balaton-Füreden tölti a nyarat. [...] A fürdőigazgatóság már meg is tette az első előkészületeket, s a fürdőidényre Farkas Jancsi bandáját szerződtette Párizsból.”⁵⁴ (A zenész természetesen nem a francia főváros lakója volt, amit mindenki tudott róla, csupán vendégszerepelt ott, ám tagadhatatlanul frappáns volt a megfogalmazás.) Egy évvel később, 1849-ben az elhivatott forradalmár, a „XIX. század legbátrabb embere”, Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos tapasztalta megdöbbenve, miután a somogyi partokról Füredre érkezett, hogy szép számmal akadnak olyanok, akik nem éppen a hazáért akarnak küzdeni a nehéz időkben. Füreden tekintélyes számú ven-

50 TANÁRKY György: *Füredi képek. Füredi Annabál 1847.* In. *Életképek*, IV. évf. (1847. aug. 22.) 38. p.

51 A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése Szombathelyen. In. *Vasárnapi Ujság*, XXVII. évf. (1880) 36. sz. 599. p.

52 GyEL N 631 10.

53 1848–1849 füredi eseményeire, az ott nyaralókra nézve: KATONA Csaba: *Akiket a fürdőn ért a forradalom. A balaton-füredi fürdő 1848–49-ben.* In. *Századok*, CXXXVII. évf. (2003) 5. sz. 1231–1251. pp.

54 *A magyar szabadságharc története napi krónikákban.* Egybeszerlte: KÉRY Gyula. Franklin-Társulat, Bp., 1899. 295. p.

dégre lelt, amint arról testvére, Noszlopy Antal is megemlékezett: „Az itt előttünk mulatozó urak, kardcsörtető tisztviselők és úriasszonyok, akik már elparentálták a forradalmat, most Noszlopyék kedvében jártak. Volt tánc, zene és egyéb szórakozás.”⁵⁵

1849 nyarát illetően egy levélrészlet is arról tanúskodik, hogy számosan afféle mentevárnak tekintették a fürdőhelyet. Pusztaszentmihályról Chernel Ignác⁵⁶ így írt rokonának, Chernel Eleknek Körmentre: „Múlt héten a gőzösen Füreden voltam, nincs ott a régi vígság az elég számos vendégek közt, mindenki csak a sok hírekkel és újságokkal vesződik. Találkoztam sok ismerőssel, és a vasiakkal⁵⁷ is.”⁵⁸ Mátray (Rothkrepf) Gábor (1797–1875) zeneszerző, zenetörténész, író naplójának egy részlete viszont már arról tudósít, hogy vége a füredi nyugalomnak: „Bizonyos Metzger báró⁵⁹ Budán beszélé, hogy a legközelebbi hetekben Füreden volt és a fürdőt használta. Múlt napokban azonban Besze János⁶⁰ országgyűlési követ parancsára öregnek, ifjúnak, sőt a fürdővendégeknek is el kellett menni a népfelkeléshez, de az említett báró, ki szintén kényszerítve volt részt venni, Fehérvár előtt megszőkött tőlük.”⁶¹

A forradalom és szabadságharc kitérőse, majd bukása cseppet sem törte meg tehát a fürdőélet virágzását. Füreden minden a régi mederben csordogált tovább. 1858-ban pl. a Füredre ismét visszatérő Francsics borbélymester dohogott a sétányon. „A most oly híres és nevezetes veszprémi cigánybanda [...] kitézőtt rendes helyére vergődvén, megszólaltott a zene. [...] Aminő jólesett füleimnek a pompás zene hangja, oly kellemetlen hatással bírt szemeimre a roppant nagy krinolinok látványa. [...] Már ennél undokabb divat nem jöhetett elő az én szemeimnek. Osztán méghozzá [...] ekkora népcsoport közt, mutass nekem, édes feleségem, csak egyetlen érdekes pofát vagy testállást, melynek azt mondhatnák, hogy na, mégiscsak tűrhető.”⁶² – fordult feleségéhez megütközve a derék iparos, akit e szerint nem sok minden kápráztatott el Füreden, ám ami mégis, az éppen a zene volt.

A reformkorral és a Monarchiával ellentétben kevésbé kutatott önkényuralom időszakából különösen sok adat maradt fenn az 1861. évi füredi fürdőidényről,⁶³ köszönhetően

55 NOSZLOPY Antal: *Az 1848–49-ki dunántúli önvédharc pótrajzául az általános magyarkori önvédharc történetéhez*. Másolat. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred. 192. p.

56 Chernel Ignác 1834–1849 között Batthyány Fülöp kanizsai uradalmainak ügyésze, 1848-ban Zala megye táblabírája, 1850–1855 között zalaegerszegi, majd szekszárdi törvényszéki elnök, 1856–1861 között Sopronban úrbéri főtörvényszéki tanácsos.

57 A Vas megyei fürdővendégek füredi jelenlétére nézve: KATONA Csaba: *Vas vármegyei fürdővendégek Balatonfüreden, 1840–1918*. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, XXVII. évf. (2000) 4. sz. 50–66. pp.

58 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML) XIII. 4/10. Chernel család levéltára. Chernel Ignác levele Chernel Elekhez. Pusztaszentmihály, 1849. július 28. A forrást Bajzik Zsolt kollégám, a Vas Megyei Levéltár korábbi levéltárosa bocsátotta rendelkezésemre, szíveségét ezúton is köszönöm. – K. Cs.

59 Metzger Károly báró, aki öt napot töltött a fürdőhelyen a Horváth-házban. MNL VaML XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. No. 139. A Horváth-ház 1849. évi számadása

60 Besze János (1811–1892) 1848–1849-ben Esztergom képviselője, 1849 júliusában Fejér megye kormánybiztos, 1861-ben Esztergom képviselője, 1869-ben a pénzügyi törvényszék elnöke.

61 MÁTRAY Gábor: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989. 245. p.

62 FRANCICS Károly: i. m. 393. p.

63 Az az évi fürdőidény eseményeire nézve: KATONA Csaba: *A balatonfüredi nyár – anno 1861*. In: Pannon Tükör, VI. évf. (2001) 2. sz. 12–23. pp.

az akkor először megjelenő első füredi újság, a *Balaton-Füredi Napló* írásainak. A kéthetente, csak a fürdőidény során napvilágot látó lap első számában egyebek mellett az alábbiak olvashatóak: „Az idei mogorva, kellemetlen s változékony időjárás sokakat visszatartóztatott a fürdőkbei (sic!) utazástól – mennyire a szerkesztőség értesülhetett, a vendégek összes száma mintegy 130-ig terjed. A társas körök máris igen élénkek s távol esnek az unatkozástól, a sétatéri és asztali zenét jelenleg a veszprémi igen jól szervezett zenekar végezi.”⁶⁴

E szerint tehát az előidényre a közeli Veszprémből szerződött zenekart a fürdőigazgatóság. Tekintettel azonban a vendégek alacsony számára, gyanítható, hogy kiválasztásukban leginkább a földrajzi közelség volt a döntő tényező – gondoljunk csak vissza az írásunk elején olvasható esetre, amikor 1859-ben a Farkas Miska zenekarának pótlására ugyancsak Veszprémből érkezett muzsikuskok helyett végül maguk a fürdővendégek hozták létre alkalmi „hangászkat”! Tovább forgatva a *Balaton-Füredi Naplót*, a gyanú bizonyossággá válik, hiszen mire igazán beindult a fürdőélet – azaz június második felére –, már mások húzták a talpalávalót. 24-én ugyanis megérkezett Füredre az a szege-di zenekar, amellyel az egész főidényre szerződött az igazgatóság. Ők még aznap kiálltak zenélni a sétatyra. Mi mást, mint a Rákóczi-indulót játszották bemutatkozásként, ami jószerivel nyílt lázongással ért fel ebben az időben. A zenekar „...a sétatéren jelen volt s fegyelmezett része által a közönségnek megtapsoltatott s megéljenzetett.”⁶⁵ Bizonytal nem véletlen, hogy ez a banda egészen a Tisza mellől, a cigányzenéről híres Szegedről költözött egy idény erejéig a Balaton mellé. Ezúttal kétségtelenül a minőség volt mérvadó a kiválasztásban.

A zene népszerűségét markánsan igazolja, hogy a Füreden mulatozó, Tihanyba hajókirándulásra induló, mulatozó főurak, amikor június 24-én vízre szálltak, magukkal vitték a zenészeket. Már eleve a zenekar kísérete mellett vonultak a kikötőbe, majd velük együtt léptek a fedélzetre, ahol „...nagyjaink nyugodtan s a táj szépségének gyönyöreiben kéjelegve folytatják utjukat egész a tihanyi zárdaorom alá. [...] A legfinomabb, legkedélyesebb magyar zamatú társalgás folyt szép hangzatú anyanyelvünkön, különösen Zichy Manó gróf és Inkey Ádám zalai képviselő uraknak jó kedélye igen kedvesen deríté a társaság minden kisebb koszorúit.”⁶⁶ Az utasok egy része Tihanynál kiszállt, a többieket Révfülöpig vitte a hajó, majd onnan újfent Tihanynak tartottak, hogy felvegyék az ottmaradtakat, közben pedig a fedélzeten táncmulatság vette kezdetét: körmagyart és csárdást táncoltak. Tízkor értek vissza Füredre, ahonnan a kikötőből ismét zene és fáklya mellett vonultak a szállásaikra.

A fürdői cigányzenének a közvélemény előtt talán legismertebb formája a szerenád. Az ablak alatt játszott éjjelizene azonban nem csupán a szerelem, hanem a tisztelet jele is lehetett – természetesen a kettő nem feltétlenül zárta ki egymást, de először utóbbira hoznánk példákat. Így 1861-ben az idény első szerenádjával a fürdővendégek többek között a jeles fürdőorvos, Orzovenszky Károly⁶⁷ feleségét tisztelték meg, pár nappal később pedig

64 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 1. sz. 6. p.

65 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

66 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 14. p.

67 Orzovenszky Károly (1815–1876) a XIX. századi Füred egyik legkiválóbb fürdőorvosa volt. Rövid életrajza legújab-

éjjelzenét adtak Lichnovszky hercegnek, egy Hegedüs nevű kanizsai ügyvédnek és Inkey Ádám képviselőnek is.⁶⁸

Megszakítva az eddigi időbeli sorrendet, a szerenádok esetében néhány más példát is megismertetünk az alábbiakban az olvasóval. Így pl. gróf Zichy Géza, aki 16 éves korában egy vadászbalesetet követően – amelyben fél karját elvesztette – testileg-lelkileg felépülni utazott Balatonfüredre, később finom humorral így írta le ottani életvitelét: „Bohó, zajos élet kezdődött, bálók, csónakázások, szerenádok, színház stb. voltak napirenden. [...] Szórakozásaim és mulatozásaim aggodalmas méreteket kezdtek öltetni, a kúra igen jól sikerült.”⁶⁹ Méghozzá olyannyira jól sikerült, hogy Zichy Gézát az édesapja – hírét véve fia fürdői életvitelének – táviratban rendelte haza a fürdőről...⁷⁰ (Zenéről szóló írásban nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az ifjú gróf később – fél karja dacára – európai híru zongorista lett, pályafutása csúcspontja pedig a fővárosi Operaház zenei intendánsa volt.)

1873-ban Táncsics Mihály Eszter leányát (1856–1881) és férjét, Csorba Gézát (1849–1908) üdvözölték ekképp a fürdőn: „Ma reggel igen kellemes meglepetésben részesültünk. Ti. ablakunk alatt szólt a zene. Üdvözölni jötték minket.”⁷¹

Az éjjeli zenéket illetően feltétlenül külön említést érdemel a XIX. századi Füred híres-hírheft alakja, a ma már Jókai, Krúdy, Eötvös Károly és mások révén irodalmi alakká nemesülő Bizay Mihály, a nemzet bárója.⁷² Porzó (Ágai Adolf) egyebek mellett ezeket jegyezte fel róla: „Működésének főterét [...] Balaton-Füred szolgáltatója. Egykor, midőn még nagyobb volt a fogékonyság pozsgásabb tréfa iránt, rendezett ő nem minden elmésség nélkül nyáron is farsangi bolondériákat vízen és szárazon, éjjeli zenét fura figurákkal. Mezei virágfüzérékkel ékesítette föl művészek ajtaját, úgy, hogy a szobájába vagy be nem mehetett, vagy onnan ki nem jöhetett az ünnepelt.”⁷³

Ámbár a fürdői mulatozás legszelidebb válfajához tartoztak a szerenádok, néha bizony előfordult – amint a Bizayra vonatkozó fenti idézet azt sejtetni enged –, hogy azok tivornyába csaptak át. Az bizonyos, hogy egyre inkább zavarták az éjjel pihenni vágyó részét a fürdőközönségnek, ezért aztán az éji zenéket a fürdőbizottság idővel szabályozni volt kénytelen: „Éji zenét 10 órától adni nem szabad. Kivételt képeznek az előre bejelentett és enge-

ban: *Balatonfüred emlékjelei...* i. m. 58. p.

68 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 7. sz. 55. p.

69 ZICHY Géza: *Emlékeim I. köt.* Franklin-Társulat, Bp., 1912. 120. p.

70 Zichy Géza balatonfüredi fürdőzésére nézve (fent említett emlékiratain kívül): KATONA Csaba: *A szórakozás legális és illegális formái Balatonfüreden: éji zene, mulatság, szerencsejáték, prostitúció*. In: *Hedonizmus*. Fel. szerk. BANA JÓZSEF. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2001. (Győri Tanulmányok 25.) 17–28. pp.

71 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Szerk. BUZA Péter. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994. 58. p.

72 Bizay személyére nézve: KÖHN Dávid: *A nemzet bárója (Visszaemlékezés Bizay Györgyre [sic!])*. In: *Uő: Az élet alkonyán: visszaemlékezések*. Szerzői magánkiadás, Gyula, 1937. 219–224. pp.; KATONA Csaba: *A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett*. In: *Homo ludens I*. Fel. szerk.: BANA JÓZSEF. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2002. (Győri Tanulmányok 26.) 35–46. pp. A gyulai eredetű Bizay származására, illetve 1848–49 előtti – jórészt ismeretlen – tevékenységére nézve Békés vármegye közgyűlésének iratanyaga tartalmaz értékes adatokat: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. IV. A. 1. b. 1911/1825, 1926/1825. Az iratanyag rendelkezésemre bocsátásáért Erdész Ádám kollégámnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára igazgató-helyettesének tartozom köszönettel. – K. Cs.

73 PORZÓ [ÁGAI ADOLF]: *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság–Révai testvérek, Bp., 1909. 343. p.

Pincester

(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

délyezett bálók.⁷⁴ Pedig az állandó panaszok miatt már 1853-ban írásban tett ígéretet a fürdővezetőség: „Gondoskodva lesz, hogy a betegek éji nyugalma semmi lármás multság által ne zavartassék.”⁷⁵ 1873-ban azonban Táncsics Eszter és Csorba Géza nyugalma még mindig zavarta a zene, igaz épp az Anna-bál éjszakáján: „A quade roblee⁷⁶ épp ablakunk elé lett fölállítva. Lárma és zaj folytonos növekedést mutattak volna a hangmérőn.”⁷⁷

A szerenád témáját lezárva végül lássunk egy hosszabb, ám feltétlenül hiteles leírást egy olyan hölgytől, aki maga is kapott éji zenét hódolójától. A már idézett Slachta Etelkát érte az a megtiszteltetés 1841 szép nyarán, hogy udvarlója – későbbi férje – Szekrényessy József⁷⁸ megjelent ablaka alatt néhány cigányzenésszel (akiket érdekes módon – lásd fentebb Farkas Jancsi esetét – Etelka is *párizsi* cigányoknak nevez): „Egyszerre szunnyadásomból kimondhatlan édes hangok ébresztenek fel – felülék – hallgatózék – szerenád vala. Anyám is már ébren vala félkedvetlenül, hogy álmában háborítotték. [...] Az ablakot kinyitám. – »Miért? Hisz úgy is hallhatod?« – »Igen, de én látni is akartam, látni ki azt hozá.« Mert valóban galant⁷⁹ udvarlóim mindenikére eshetett sejtésem. Az abla-

74 JALSOVICS Aladár: i. m. 69. p.

75 ORZOVENSZKY Károly: *Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedés, Pest, 1857. 3. p.

76 Nagyméretű, négyszögletes, több részből összeszerelt emelvény, amint a zenekar játszott (francia).

77 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 65. p.

78 Szekrényessy József (1811–1877) ügyvéd, Széchenyi István gróf korábbi joggyakornoka, a Nemzeti Casino és a Pesti Lovaregylet első titkára. Az ő és Slachta Etelka házasságából született Szekrényessy Kálmán, aki elsőként úszta át a Balatont Füred és Siófok között 1880. augusztus 29-én.

79 Udvarias (francia).

kot betevém, de nem csukám. Ama kimondhatlan fájdalmas érzetű polonézt játszó párizsi cigányaink, oly édesen, oly búsan, mintegy beköszöntőül, a hangok majd hízelegve, majd fájdalmasan hatottak fel. Szívem hallhatóan dobogott; alig mertem lélegzeni, indulatos ábrándjaim után, belső tusáim, harcaim, az oly dús eseményű nap után – még ez is! Füreden az idén először nékem hozatik szerenád – még eddig senkinek sem hoztak –, tehát ebben is én [vagyok], leginkább kitüntetve. Ezt követé ouverture⁸⁰ Normából.⁸¹ Anyám elaludt. Csendesesen tapodva csúsztam a pamlaghoz, az asztal fiókját nesz nélkül kihúzá, s a szemüveget kivevém; kinyitám most ablakom, az iplagot⁸² csendesesen egy kissé félre tolám, s az így nyert résen lövellém fürkésző pillantásom le. Az ablak alatti kertecskében felállítvák barna hangászink. Minden halálcsendesen; alig mertek hangolni, s az éj szent csendét az édes, harmóniateli hangokon kívül egyetlen szó, de még csak susogás sem hasítá. Harmadik darab Egressy⁸³ kimondhatatlan édesbús »kesergője«⁸⁴ vala; valóban úgy játszva, mint Józsi⁸⁴ még soha sem játszott jobban – mintha ő is áthatva lett volna azon érzéstől, szívem meglágyítani, bús érzésit a viszonzatlan szerelmet hozónak lefesteni. Ezt követék a kellemes Reménysugarak⁸⁵ erre a bájos Riquiqui,⁸⁶ erre a kedves polka, s most A Portici néma⁸⁷ ouvertureje, s záradéku Rákóczi indulója. Minden mintegy elővárásolva; nem lehete itt indiquant⁸⁸ szótat hallani; minden már előre megrendelve volt! De ki a hozó? A kerten kívül, egy alak állott. Két más alak közelede most – ezek felé tartott most az első – de még csak susogást sem hallhattam. Azonban az első alak cigarrót⁸⁹ szítt – ennek világnál ösmerék Szekrényessyre. A másik kettőt ki nem vehetém. Csillagos volt az éj, de mégsem világos. Midőn a zenének vége vala, a hangászok a hegynek mentek le, a három alak együtt susogott s a mellékkapunak tartott. Kinyitám az iplagot – ismét minden csendes vala –, szemeim a csillagok milliárdjára tapadt. Hirtelen szél támadt, sötét felhőket úsztatott az égre s a messze láthatáron, egy pár villám kígyózott könnyen le – felingerült helyzetemben kedvem vala ebből jóslatot húzni. Nyilván Szekrényessy – ne dissimulons pas⁹⁰ – hívém, hogy ő hozá a szerenádot – s az ég utána beborul. Nékem hozzon ez borút, vagy csak neki? [...] Még soká néztem ki az éjbe – nem tudtam, örvendjek e, vagy búsuljak?⁹¹

Etelka később természetesen megpróbálta kideríteni, hogy ki is volt az éji zene megrendelője – ki máshoz fordulhatott volna, mint a zenészekhez: „Tercsi biztatásomra – valljon

80 Nyitánya (francia).

81 Vincenzo Bellini (1801–1835) operája.

82 Spalettát.

83 Egressy Béni (1814–1851), a *Szózat* zeneszerzője.

84 A muzsikus cigányok primása.

85 Joseph Lanner (1801–1843) keringője.

86 Dalcím.

87 *A portici néma* (*Der Stumme von Portici*) Daniel-Francois-Esprit Auber (1782–1871) főműve.

88 Rámutató – itt: irányító, a zenét kérő (latin).

89 Cigaretétát (olasz).

90 Ne titkoljuk, ne színleljünk (francia).

91 KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a multság zajába ...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (2. rész). In: Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 3. sz. 260–262. pp.

hazudand-e a cigány –, kérdé az egyik barnát, ki csináltatta tegnapelőtt a zenét a Glaserháznál?⁹² – »Nem tudom.« – volt a válasz – »Tán Józsi tudja.« – »Ő csalfa!« A cimbalmos előttem ült, s egyre gyönyöködtete szólóival melyeket, pour son amusement⁹³ játszott.⁹⁴ Szekrényessy, aki nem vállalta nyíltan, hogy ő adta a szerenádot, később – Etelka jelenlétében – arról érdeklődött Slachtaék szobalányánál – hogy miként aludt Etelka édesanyja, a báróné: „Már ma a kávéházba hallám, hogy Glasernál éji zene vala.” Most Resit kérdező, hogyan aludt a bárónő ma éjjel, ennek válasza: „Nem a legjobban, mert ál-mában háborították a kisasszonynak hozott éji zene által!”⁹⁵ Az Etelkának adott szerenád történetét pedig zárjuk le egy érdekes adalékkal, a cigányoknak fizetett honorárium összegével, köszönhetően annak, hogy a naplóíró leány megtudta, mibe is került udvarlójának a szerenád: „Pénteken Casimir⁹⁶ mondá Szekrényessyhez: – »Hallom, éji zenét kap-tál?« – »Én-e? Szép nevetséges volna! Ugyan nem is tudnám, ki csináltatna nekem ze-nét, de valóban kívánnám tudni, kit illetett a zene közelemben!« – »Hát téged! A cigá-nyok tisztelkedni akartak előtted.« – »Megköszöném! E tiszteltetés 10 pengőmbe ke-rülne!«⁹⁷

Visszatérve 1861-be: a zene a politikai jellegű megmozdulásoknak is fontos része volt. Július 11-én Füredre érkezett az 1848–1849 után 1861-ben először összehívott országgyűlés alsóházának elnöke, Ghiczy Kálmán.⁹⁸ Programját azzal kezdte, hogy Inkey Ádámmal és Nyári Pál szolgabíróval megtekintette a színház esti előadását, majd ezt követően fák-lyás tömeg vonult Ghiczy szállásához a zenészek kíséretében, akik ezúttal is a *Rákóczi-indulót* játszották. A *Szózat* eléneklése után Hertelendy Károly, „Zala megyei éltes föld-birtokos, a fürdői és színház bizottságnak érdemteljes tagja” mondott beszédet, amely-ben köszöntötte Ghiczyt. Ismét a *Szózat* következett, majd „Vezerle nevezetű pesti jogász, a fiatalságnak fénycsillaga” tartott szónoklatot. Ekkor Ghiczy megjelent szállása ablaká-ban: „Legnagyobb leve a csend – mindenki látá, miként az ország elnöke kíván szót emel-ni. Még a lombok levelei sem suhogának.”⁹⁹ Ghiczy úgy fogalmazott, hogy az őt ért meg-tiszteltetés valójában az országgyűlésnek szól: „...válságos idöket élünk, [...] a legnehezebb feladat [...] az országgyűlésnek jutott: mely hazánk javát s boldogságát a fegyveres erő és hatalom ellenében csupán a jogosság erkölcsi fegyverével védheti.”¹⁰⁰ A „roppant néptö-meg” éljenzéssel fogadta Ghiczy beszédét. A felvonulók végül Kisfaludy Sándor szobrá-hoz mentek,¹⁰¹ ahol további beszédeket követően végül a lassan eléggő fáklyákat halomba

92 A Glaser-ház a főleg Krúdy balatoni novellái révén híressé vált Esterházy fogadót takarja, amelyet ekkor bérlőjéről – Glaser (Glázer) Lipót – hívtak így a kortársak. Slachta Etelka és édesanyja itt szálltak meg.

93 A maga szórakozására (francia).

94 KATONA Csaba: „Menj, menj leány... i. m. 267–276. pp.

95 KATONA Csaba: „Menj, menj leány... i. m. 267–276. pp.

96 Inkey Kázmér.

97 KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatság zajába ...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója* (3., befejező rész). In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 3. sz. 338. p.

98 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

99 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

100 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 6. sz. 45. p.

101 A szoborra nézve: FÁRA József: *Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra*. Zrínyi Nyomda, Zalaegerszeg, é. n. [1938]

rakták, miközben a zenekar a *Himnusz*t játszotta. (Ismét hangsúlyoznám azonban, hogy még ebben a politikailag olyannyira túlfűtött légkörű évben sem volt kizárólagos a magyar zene [cigányzene]. A *Balaton-Füredi Napló* tudósítója az egyik táncmulatság rendezőit az alábbiak miatt róta meg: „...nekem sehogy sem volt ínyemre, azt a cotillont két egész órahosszat járták, aztán az a sok polka, zepperl, s Isten tudja mi még, magyar ruhásokhoz csárdás illik csak gyönyörűn, más oly kirívó s majdnem nevetséges.”¹⁰²)

Érdekes adaléka a zenészek anyagi javadalmazásának, hogy a Szegedről szegődött zenekar augusztus 2-án (tehát immáron túl az idény csúcspontját jelentő Anna-bálon) táncvigalmat hirdetett meg a fürdőn azzal a céllal, hogy a bevételből fedezze hazautazásának költségeit.¹⁰³ Ugyanaznap este lépett fel – maradva a zenénél – Auer Lipót hegedűművész (később a szentpétervári cári konzervatórium világhírűvé váló professzora¹⁰⁴).¹⁰⁵ A szegedi zenekar ennek ellenére megfelelő bevétellel zárhatott, mert augusztus 19-én elutazott Füredről, de távozása előtt még egy igen udvarias gesztussal tisztelt meg a fürdő vezetői és nevesebb vendégei előtt: „Augusztus 17-én és 18-án a felügyelőség, orvosok s minden tekintélyesebb fürdői hivataloktól egyenként, saját szállásukon, tiszteletből éji zenével búcsúztak el.”¹⁰⁶ A helyükre – aligha meglepő módon – ezúttal is Veszprémből érkezett egy másik banda, ami azért azt mutatja, hogy kellett lennie annyi vendégnek, hogy a fürdőigazgatóság érdemesnek tartotta új zenekar szerződését (ha nem is Szegedről). 29-én ez a veszprémi zenekar a parton játszott, majd aznap este táncestély is volt az egyik vendéglőben, sőt szeptember 1-jén, amikor a még a fürdőn időző arisztokraták és „köreik” Szántódra, majd Szigligetre hajóztak, ahol Kisfaludy Sándor műveiből tartottak felolvasást, a füredi visszatérés után ismét táncestélyre került sor.

A különösen ünnepélyes alkalmak sem nélkülözték a zenét. Amikor a későbbi Tagoresétányt 1865-ben felavatták,¹⁰⁷ az a „haza bölcse”, Deák Ferenc nevére kapta: „A lakoma, víg zene hangjai, s a Balatonon rendezett díszes tűzijáték fénye mellett folyt s midőn vége felé járt, a tihanyi konvent tisztelt, ősz hajú adminisztrátora fölemelé poharát s lelkes szavakkal felköszönté Deák Ferencet, mint az új sétatér keresztatyját.”¹⁰⁸

Mindamellet a fürdői zene igazi jelentősége éppen nem az ünnepélyes alkalmakban rejlik, hanem sokkal inkább abban, hogy szerves és fontos része volt a mindennapoknak. Táncsics Mihály hullámzó kedélyű Eszter leánya 1873-ban szinte tételszerűen sorolta fel füredi napirendjét, amelyben szinte megbújva, a napi ismétlődő programok részeként találhatjuk meg a zenehallgatást: „Reggel korán mentünk a sétatérre, ittunk és

1–8. pp.; PRAZNOVSZKY Mihály: *Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához)*. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1993–1994. 519–534. pp.*

102 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 10. sz. 78. p.

103 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 11. sz. 86. p.

104 RAKOS Miklós: *Emlékezés Auer Lipótra*. In: *Horizont*, VIII. évf. (1980) 3. sz. 13. p.

105 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 11. sz. 95. p.

106 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 14. sz. 109. p.

107 Deák Ferenc füredi kötődésére nézve legújabbban: KATONA Csaba: *Deák Ferenc és Balatonfüred*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2004 (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 14.) 1–114. pp.

108 TANKRÉD: *Deák Ferenc Balaton-Füreden*. In: *Hazánk s a Külföld*, II. évf. (1865) 32. sz. 510. p.

járkáltunk. [...] A vízivást elvégezvén reggelizni mentünk. Ezután feljöttünk. [...] Géza elhozta a vendégek névsorának legújabb számát. A mama [...] fürdőbe ment. [...] Géza írta a fürdői levelet. Mi is lementünk a fürdőbe. [...] Feljöttünk ebédelni. [...] Ebéd után aludtunk. Felkeltünk, öltöztünk s átmentünk Rabschhoz:¹⁰⁹ a mamáék meleg kávéztak, én jeges kávéztam. [...] Lementünk a Balaton-partra járkalni. Jött a hajó. [...] Még egy keveset sétáltunk [...] s azután feljöttünk az igazgatóhoz.¹¹⁰ [...] Mondta, hogy csak menjünk el a mai bálra. [...] Lementünk a B[alaton] partra zenét hallgatni. Feljöttünk öltözni. Ma a verandán vacsoráltunk. A terembe 10 órakor mentünk be, igen kevesek voltak. [...] Táncoltam egy, mondd egy egész négyest, keringőt és lengyelkét. [...] 11-kor hazajöttünk és lefeküdtünk.”¹¹¹

Összességében tehát a XIX. századi Balatonfüred fürdői időzésének elmaradhatatlan része, fontos és meghatározó jelentőségű eleme volt a cigányzenészek játéka. A cigányzene még ma is része a tópart idegenforgalmát meghatározó sajátos kultúrának, jóllehet korántsem kizárólagosan, ám mint láthattuk, ez már az 1800-as években sem így volt – olyannyira nem, hogy Écsy fürdőigazgató pl. arra tett javaslatot 1854. évi fürdőügyi tanulmányútyját követően, hogy a Balatonon velencei sajkákat kell elhelyezni, amelyen a szerelmes párok este gitár zenéje mellett csónakázhatnak.¹¹² A népszerű zenekarok tagjaként a tehetséges és szerencsés cigány fiatalok kiemelkedhettek környezetükből, az ismert zenészek egy része sikerrel igyekezett generációról generációra átadni tudását gyermekeinek, akik így maguk is részesei lehettek az adott társadalom polgári és nemesi elitje szórakozásának. Megismerhették a középosztály életvitelét, szerencsésebb, jobb körülmények között élhettek, mint a cigányság döntő többsége, sőt az olyan, igazán kiemelkedő tehetségek, mint az oly sokszor emlegetett Farkas Miska, még a művészi elismerést is kivívhatták. Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy teljes mértékig megnyíltak előttük a társadalmi felemelkedés útjai: a cigányzenészre cigányzenészként volt szükség a fürdőn. Gondoljunk csak arra, hogy még halálakor is megemlékeztek a lapok arról, hogy vegyült az úri társasággal, de füredi távozása mögött vélhetően épp ez húzódott meg.

Sajátos ellentmondást hordoz, hogy a cigányság képviselői együtt szelhették a hullámokat pl. 1896-ban a Balatonon a magyar arisztokrácia jeleseivel. Az 1882-ben a Balaton Egylet sportszakosztályaként létrejött Stefánia Yacht Club tagsága lényegében kizárólag a főnemesség soraiból került ki. A Club képes volt igen látványosan felpezsdíteni a csendesen folydogáló fürdői napokat, jó példa erre a névadónak, Stefánia özvegy trónörökösnének a millennium évében megejtett látogatása alkalmával tartott ünnepségsorozat: „A sok ünnepség és fogadtatás keretébe remekül illeszkedtek bele a főhercegnő tiszteletére rendezett vitorlásversenyek. A versenyeket tűzijáték és pompás halvacSORA fejezte be, Esterházy Mihály gróf a vacsorán egyszerre száz üveg francia pezsgőt bontatott, a rengeteg italt természetesen nem tudta meginni a vendégsereg. Három napig részeg volt

109 A Nagyvendéglőbe. Rabsch Róbert a Nagyvendéglő bérlője volt.

110 Écsy Lászlóhoz.

111 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 60–61. pp.

112 DADAY András: *Az első magyar...* i. m. 112. p.

minden pincér Füreden a halvacсора italmaradékától. A halvacсора utáni napon nagy teniszverseny volt, majd nagy kirándulás az összes vitorlás hajókkal a Nagybalatonra. A cigányokat is elvitték erre a kirándulásra, és nagy mulatságot csaptak az urak a vízén. Enniinnivaló bőven volt minden egyes hajón, a motoros hajók pedig kíséretkép mentek a hajókkal, hogy ha a szél el találna állni, ezek vontassák a vitorlás hajókat haza. Ez be is következett és ekkor összeállították az Alma, Álmom és Arám hajókat¹¹³, összekötözve ezek egy nagy báltermet alkottak és hazáig táncoltak a vendégek a motorosok vontatása mellett.¹¹⁴ Megérkezés után nagy vacsora és természetesen ezután ismét a klubházban reggelig tánc volt: 9 óraker reggel pedig ismét kezdetét vette a befejező vitorlásverseny.¹¹⁵

Végezetül nem lehet nem említést tenni egy Magyarországon kevésbé ismert forrásról. 1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated travels: a record of discovery, geography and adventure* címmel.¹¹⁶ Szerkesztője a *Royal Geographical Society* segédtitkára, H. W. Bates volt. Ebben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is, aminek szerzőjeként bizonyos R. H. Busk szerepel. A leírás röviden foglalkozik a Fertő-tóval, majd áttér a Balatonnak és környékének, elsősorban Balatonfürednek és Tihanynak a bemutatására. Nem mehetünk el szó nélkül a szerző személye mellett sem: feloldva az R. H. rövidítést megtudjuk, hogy a két betű a Rachel Harriette nevet takarja és a szerző nem más, mint egy mélyen vallásos, magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy.¹¹⁷ Teljes neve Rachel Harriette Busk – a nem éppen angol hangzású név onnan ered, hogy a család őse csupán a XVIII. század elején települt át Normandiából, és a család eredeti neve Du Busc volt. Rachel Harriette édesapja, az idősebb Hans Busk (1772–1862) vagyonos ember volt, fontos közigazgatási tisztségeket töltött be, de szabadidejét különféle tanulmányokra fordította. Érdeklődését és tehetségét jelzi, hogy több verseskötete is megjelent. Az 1831-ben született Rachel Harriette a legfiatalabb gyermeke volt öt lánya és két fia közül – az idősebb fiú, az ifjabb Hans Busk (1815–1882) szintén jeles személyiség volt mint az önkéntes lövészegyletek fejlesztésének apostola, másrészt mint a hajózás lelkes híve, egyben több jacht tervezőmérnöke, valamint jó hírű gasztro-nómus.¹¹⁸ Ebben a kulturálisan pezsgő, nyitott környezetben Rachel Harriette gondos nevelést kapott, rövid idő alatt több nyelvet sajátított el és megmutatkozott élénk érdeklődése a szellemi népraiz iránt. 1858-ban katolizált, majd érdekes módon követte példáját négy húga és fiatalabb fivére is. 1862-ben Rómába költözött és ettől fogva haláláig itt élt.

113 Érdekességként említeném meg, hogy az Egylet előbb Richard Young, majd Ratsey E. Mihály által irányított üzemenben ez a három jacht készült el először. DEZSÉNYI Miklós – HERNÁDY Ferenc: *A magyar hajózás története*. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1967. 147. p.

114 Jellemző az is, hogy kik voltak a jachtok tulajdonosai: az Alma Esterházy Mihályé, az Álmom Andrassy Gézáé, míg az Arám Károlyi Lászlóé volt. GONDA Béla: *A magyar hajózás*. Műszaki Irodalmi és Nyomdai Vállalat, Bp., 1899. 176. p.

115 GYAPAY Nándor: *A magyar vitorlásport története*. Szerző kiadása, Bp., 1927. 21. p.

116 BUSK, Rachel Harriette: *The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks*. In: *Illustrated travels: a record of Discovery, Geography and Adventure*. Ed. BATES, Henry Walter. Cassel, Petter & Galpin, London–Paris–New York, 1870.

117 A szerző életrajzi adatainak lelőhelye: *The dictionary of national biography. Supplement. January 1901–December 1911. Vol. I. Abbey–Eyre*. Edited by: LEE, Sidney. Oxford, 1912. 276. p.

118 A szerző édesapjára és fivérére vonatkozó adatok lelőhelye: *The dictionary of national biography. Vol. III. Brown–Chaloner*. Edited by: STEPHEN, Leslie – LEE, Sidney. Oxford, 1886–1887. 491–492. pp.

Közkedvelt alakja lett Róma társadalmának, baráti társaságához tartozott többek között Giacchino Pecci kardinális, a későbbi XIII. Leó pápa is. Fő irodalmi tevékenységét néprajzi irányú érdeklődése határozta meg. Több kötetet jelentetett meg névtelenül (*Patranas or Spanish Stories, Sagas from the Far East: Kalmouk and Mongol Tales* stb.) és saját neve alatt is (*The Folk-lore of Rome, The Valleys of Tirol* stb.), emellett mintegy ezer népdalt és népmondát gyűjtött össze utazásai során, melyeknek fő célpontjai Itália, Spanyolország és Ausztria voltak. A mozgalmas életű Rachel Harriette 1907-ben hunyt el, a *The Times* nekrológban emlékezett meg róla.

Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi. A kéziratot vélhetően 1869-ben készítette el: ezt igazolni látszik az, hogy a könyv 1870-ben jelent meg, valamint az is, hogy a szerző a három éve kiszáradt Fertő-tóról ír; az pedig az 1860-as években 1866-tól 1869-ig volt ebben a szomorú állapotban. Ami leírásából e helyt számukra rendkívül érdekes az az, hogy balatoni útja során találkozott egy cigányemberrel, akivel a déli partról Tihanyba együtt kelt át a Balatonon. Néprajzi irányú érdeklődésénél fogva szóba elegyedtek. Talán megbocsátja az olvasó, hogy alább hosszás idézet következik, amelyben nem csupán a cigányzenéről, de másról is vall majd másfél évszázad távlatából az ismeretlen nevű cigányember Rachel Harriette Busk tolmácsolásában.¹¹⁹

* * *

„Itt a tó visszahúzódó szegélye végtelen kiterjedésű parlagot hagyott maga után: ez a senki földje kényelmes táborhelyévé vált a cigányoknak, ahol olyannyira jellegzetes körülményeik között élhetnek. A Balatonhoz¹²⁰ tett első utam alkalmával ott találtam magam e sívárság közepén, azon az elhagyott vidéken, ahol Szöllös van. [...] Úgy tűnt, a vízpart nincs messze és Tihany olyannyira szembeszökően rajzolódott ki a nyugati nap fényében, hogy úgy véltem, csupán kisebb nehézségeim adódhatnak a távolság leküzdésében. Kimerítően hosszú időn át gázoltam előre a homokon, a víz látszólag mégis ugyanolyan messzire volt, akármennyit haladtam is előre. Hirtelen egy félmeztelen alak bukkant elő az általam egyfajta csónakházaknak vélt sátrak egyikének rejtekéből és tört németséggel megszólított: átvette a poggyászatot, előkiáltotta a révészt és még sok minden mást is csinált, ami nekem nem is volt szándékomban, de én ráhagytam, mivel rajta keresztül kedvező lehetőség nyílt néprajzi tudásom bővítésére. Sima barna bőre, formás, fedetlen végtagjai, keskeny, ferde szemei és sötét, göndör haja elárulták nekem cigány voltát: ilyen tiszta keleti típusal még sohasem találkoztam. Ugyanakkor az ő furcsa szóhasználata lehetővé tette számomra azt, hogy megértsem, fajtájának jellemzői közül miért a tréfás karakterből fakadó viselkedés a legszembetűnőbb a magyar tájakon.

Miközben elindultunk, beszélgetésünket felharsanó, metsző kiáltással szakította meg, mellyel láthatóan azt tudatta pereputtyának más tagjaival, hogy jött valaki, aki fizet

119 Magyarul megjelent: *Racher Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról*. Ford. és közléteszi: KATONA Csaba In. Fons, VII. évf. (2000) 2. sz. 289–303. pp. Az itt közölt részlet: 299–301. pp.

120 Az eredeti angol szövegben: *Balaton-See*.

a révésznek, így amikor odaértünk a vízpartra, már egy jókora csapat gyűlt össze utasnak, ugyanabból a hosszú végtagú, ravasz szemű fajtából, amit elárult e csavargók sunyi arckifejezése, és bárminemű öltözéknek bajosan nevezhető viselete is. Az általuk sokra becsült pónik kisebb ménesét terelték, melyeket vélhetően mint a számukra legnagyobb értéket, tenyésztettek ezek a szegény sorsú emberek. Az izgága alak, aki önkényesen afféle személyes testőrömmé lett, elég közlékenynek bizonyult. Az ő népe, okított engem, a legnagyobb lókereskedő Magyarországon. Csak ők foglalkoznak üstfoltozással és más kisebb mesterségekkel, amiben nem akadályozza őket vándor életmódjuk. Ódzkodva adott igazat, amikor én kuruzslással, babonás ráolvasások ismeretével és szerencsejóslással vádoltam meg őket, ám bizonyos büszkeséggel áradozott a nemzeti zene előadásában megnyilvánuló egyedülálló tehetségükről. A magyar nép e téren tehetségtelen, de örömmel hallgatnak zenét. Valóságos szenvedélyük ez és mindaddig, amíg játszik, a cigányzenész játéka szinte rabul ejti őket. Kísérőm elismerte, hogy a mulattatást busásan megfizetik és elmondta, hogy elképzelhetetlen bármiféle ünnepi alkalom, akár alsóbb, akár felsőbb körökben, csakúgy mint a szabadidő eltöltése, beleértve a mindennapos élvezetnek számító étkezést vagy pipázást is, a tsim baloum¹²¹ és a shetra¹²² kísérete nélkül.¹²³ A zenészek közül így sokan tekintélyes összegeket gyűjtenek össze: hiteles feljegyzések szerint egy cigány a lányának 30 000 forintot adott hozományul. Kísérőm szívesen ecsetelte az e téren elért sikereket és láthatóan hasonló lelkesedéssel mesélt az öt eltöltő hazaszeretetről is, hiszen egy ilyen ország szépségei óhatatlanul meg kellett, hogy ragadják ezt a vándorló népet. De az is látszott, hogy éppoly büszke a cigányság sajátos hagyományaira és beszélt, nem mellőzve némi humoros rosszhiszeműséget, Mária Terézia és II. Ferenc¹²⁴ megváltoztatásukat célzó hasztalan erőfeszítéseiről. Ez abból állt volna, hogy házat emelnek és földet osztanak a cigányság számára, ugyanakkor viszont tilos sátorban lakniuk. Gazdag ajándékokkal pedig arra igyekeztek rábírni őket, hogy gyermekeiket adják felnevelni parasztnak és városi polgároknak. Mindez teljesen hiábavalónak bizonyult: a cigányság ragaszkodott vándorló életmódjához és nem változtatott azon egy jottányit sem. Történt ugyan, hogy egy vándor zenész, aki művészete révén hosszú ideig élt városban, venni akart egy házat és egy kis darab földet, ahol majd bevégezheti életét és ahol a mindig úton levőknek így lesz egy állandó helye az erdőben, vagy mocsárban, ahova állandóan visszatérhetnek nemzedék-

121 Cimbalom. A szerző megjegyzése: „Ez a hangszer, nagyjából úgy néz ki, mint egy vízszintes hárfa, amin egy pár rugalmas szóránál fogott ütővel játszanak hihetetlen sebességgel. A dallamokra jellemző egy erős pátosszal átszőtt, hosszú, fájdalmas tétel, amit diadalmas lelkesedés vált föl, majd egy fordulattal újra a legszívjádítóbb hangok kapnak teret. Ez majdnem mindig heves érzelmeket vált ki. Fontos szerepet – ha pontos szavakkal akarom kifejezni magam – igazából csupán két-három hangszer visz a játékban: a tsim baloum és a zenekar többi része, amely kíséri a szertelenül kitarított futamok végtelen változatát: ez tudtommal két fuvalóból, két gordonkából és több – akár hét – hegedűből stb. áll. Nem használnak kottát és hallás után játszanak. Néhány zenekar rögtönzött darabokat is előad.”

122 Citerára.

123 Vö. Pulszky Terézia leírásával: „Nincs Magyarországon olyan ünnepség, amelyen ne húznák a cigányok. Éppen úgy nélkülözhetetlenek a parasztlakodalomban, mint a megyeházán tartott fényes összejöveteleken.” PULSZKY Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. S. a. r. EGYED Ilona. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986 (Magyar Hírmondó) 53. p.

124 Az eredeti angol szövegben: *Maria Theresia, Francis II.* (II. Ferenc 1792–1806 között német-római, majd osztrák császár, 1792–1835 között – I. Ferenc néven – magyar és cseh király.)

ről nemzedékre, de a nép többsége regénybe illő kunyhókban él. Nincs rájuk jellemző viseletük, öltözkük olyan, mint azé a népé, amely közt élnek – s abból áll, amit módjukban van magukra venni. Nagy részük, akár az én alkalmi útitársam, épp csak annyi ruhát hord, amennyit az illendőség megkövetel.”

* * *

A XIX. századi balatonfüredi cigányzene emlékeit felvillantó írásunkat irodalmi idézettel nyitottuk. Úgy illik hát, hogy keretbe foglalva azt, azzal is zárjuk. Krúdy Gyula, aki a Nyírség szülöttéként lett a Balaton szerelmese – talán véletlenül, talán nem – ugyancsak egy Veszprémből szerződtetett cigányzenekart említ abban, a *Cylinder* c. írásában, amellyel a füredi fürdő hangulatának megváltozását érzékeltetette: „Szeptemberben pedig, midőn már megritkult a fürdővendégek koszorúja, csupán a szerelmesek és nagyon öreg emberek maradtak még itt egy-két éjszakára, Surray Edmund, aki mindenben szerette megelőzni korát, egy délben cilinderkalapot tett a fejére. [...] Egy este Veszprémből elhozták a gavallérok a cigánybandát és az angol himnuszt játszották egész éjszaka Fruzsina ablaka alatt, miután a cigányok más idegen nótát nem tudtak. Így verték meg a magyarokat egykor régen Füreden.”¹²⁵

125 KRÚDY Gyula: *Cylinder*. In. Uő: *Szerenád. Válogatott elbeszélések, 1912–1915*. Vál. BARTA András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., é. n. [1979] (Krúdy Gyula művei) 263. p.

VENDÉGLÁTÁS, ÉTEL-ITAL A XIX. SZÁZADI BALATONFÜREDEN

A XIX. század derekán útnak indulni a Balatonhoz, jószerivel egyet jelentett Füred, pontosabban a Füred falutól délre, a Balaton partján fekvő fürdőhely, a Savanyúvíz felkeresésével. Ekkor ugyan már hosszabb ideje működött a közelben Hévíz jeles fürdője is, de az kis-távolabb feküdt a tótól. Az ugyancsak közeli (és tóparti) Keszthely regionális jelentősége vitathatatlan, de a Festeticsek birtokának központja nem volt fürdőhely. Badacsonynak ekkor még csak a szüreti multság kölcsönzött vonzerőt, a többi Balaton mentén meghúzódó településen pedig még nem volt fürdőélet, a falvak jellemző módon – és logikusan – nem is közvetlenül a parton, hanem attól feljebb feküdtek. Így tehát a XIX. század egészét tekintve Füred sokkal inkább a többi nagy múltú magyarországi fürdőhellyel állítható egy sorba: Herkulesfürdő (Mehádia), Bártfafürdő, Stubnya, Szliács stb., annál is inkább, mert fő vonzereje kezdetben – ma már talán meglepő módon – korántsem a Balaton vize, hanem a forrásokból fakadó savanyúvíz volt, az, amelyről a fürdőtelep korabeli nevét is nyerte. Ugyanakkor az a tény, hogy természetes víz partján feküdt, idővel azért szintén növelte a fürdőhely sajátos vonzerejét, egyéni arculatot kölcsönözve neki, egészen addig, amíg a többi balatoni fürdőhely ki nem épült.

A bencés rend¹ tulajdonában levő fürdőtelep a XVIII. század közepén már hosszabb ideje vonzotta több forrásból fakadó vizével a gyógyulni vágyó vendégeket. A rend jó szemmel vette észre a savanyúvíz gyógyhatásában rejlő üzleti lehetőséget és a fürdőt – hol kisebb, hol nagyobb lendülettel – fejleszteni kezdte. A romantika korának beköszöntével már a szép táj, a Balaton is vonzotta Füredre a látogatókat. Ahogy a XIX. században a polgárosulás folyamatával együtt kialakulóban volt a polgári értelemben vett szabadidő, úgy váltak a fürdők nem csupán gyógyhellyé, hanem a szórakozás, a szabadidő eltöltésének helyszínévé is. Viszont amelyik fürdő vezetősége-e célból nem hozta létre a megfelelő intézményeket (gyógyterem, szálláshelyek stb.), vagy fekvéséből adódóan nehézkes volt a megközelítése, annak látogatottsága erőteljesen csökkent. Konek Sándor 1875. évi statisztikájában világosan leszögezte, hogy hová is vezethetett például a vasút hiánya egy-egy régi, nagyhírű fürdőhely esetében: „...hogymiképp közeledhetnek véghanyatlás felé még

¹ Erre nézve: SÖRÖS Pongrác: *Tihany, mint fiókapátság 1701-től napjainkig*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., Bp., 1911. (A tihanyi apátság története II.); KATONA Csaba: *A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860-as, 70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései)*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, I. évf. (2000) 2. sz. 53–74. pp.; SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben (1743–1949)*. Bencés Apátság, Tihany, 2003.

a legismertebb gyógyhatályú források is, azt (gömörmezei) Ajnácskő és Várgede, azt Bikszád, felső Ruszbach és a még híresebb Szmerdnanka (Szepességben), Visk, Kobola-Polány, Tapolcza és számos egyéb pusztulásnak indult gyógyvizeink tanusítják: ezekre csak a vaspályahálózat fokozatos kiterjedésével fog, eddig alig sejthető új felvirulásának hajnala hasadni.”²

Füreden nem ez történt, a bencés rend – mint fentebb már esett róla szó – többnyire gondot fordított a fürdőtelep megfelelő fejlesztésére, bár az is tény, hogy főleg a legendák övezte reformkorban bizony számos kritika érte – joggal – Füredet. A fürdőtelep fejlesztése, a beruházások igazán az 1860-as, 1870-es években vettek lendületet,³ ráadásul épp 1861-től az előbb Szántódot, majd 1863-tól Siófokot – ahonnan hajón keltek át a fürdővendégek az északi partra – is érintő déli vasút folytán Füred, ha nem is közvetlenül, de kapcsolódott a vasúti vérkeringésbe: „Folyó július 6-ától kezdve a nyári idő alatt minden szombaton fog egy személyvonat Fehérvárról Szántód–Füredre a Budáról jövő 7-ik számú vonattal kapcsolatban közlekedni. [...] mi által a tisztelt közönségnek alkalom nyújtatik Balaton-Füred fürdőhelyet kevés óra alatt meglátogathatni, minthogy Szántód Füred közti közlekedés gőzhajó által eszközöltetik.”⁴

A fürdőtelep központjában a XIX. század derekán két nagyobb épület, az Ó- és Új-Fürdőház várta a gyógyulni vágyókat, utóbb ezekből alakult ki a jelenlegi füredi Gyógy tér keleti oldalát elfoglaló Szívkórház. Ezekben nem csupán a kádas fürdők, de szobák is várták a vendégeket. Ezekkel szemben a tér nyugati oldalán állt és áll ma is a Horváth-ház,⁵ hosszabb ideig a legnagyobb épület a Balaton partján, ami már kifejezetten szállodának készült a fürdővendégek számára. Ettől északabbra állt az úgynevezett Nagyvendéglő, ahol szintén lehetett szobát találni, de elsődleges funkciójáról neve árulkodik. Itt, a teret északon lezáró részen állt a Kisfaludy Sándor kezdeményezésére 1831-ben elkészült kőszínház⁶ is, a Dunántúl első kőszínháza, amely azonban 30 évvel a felépítése után már nagyon rossz állapotban volt, ezért a Gyógy tértől még északabbra fekvő Kiserdőben 1860-ban egy új színház, az úgynevezett Aréna felállításába kezdtek bele. A Kisfaludy-féle színházról Arács felé eső részen várta a vendégeket a Krúdy Gyula írásai révén legendássá lett Esterházy. Az épületek által közrefogott Gyógy tér – akkori nevén felső sétatér – volt tehát a fürdőtelep központja. Itt állt a savanyúvíz kútháza (ma erősen átalakított formában ez a Kossuth Lajos-kútház), itt lehetett sétálgatással, beszélgetéssel elütni az időt, itt játszottak a zenészek, itt lehetett elvégezni a fürdőorvos által kötelezően kirótt ivókúrákat. Az alsó sétatér (később Deák Ferenc sétány, a mai Rabindranath Tagore-sétány) egységet

2 KONEK Sándor: *Magyar birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára*. Franklin-Társulat, Bp., 1975. 48. p.

3 Erre nézve: KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In: *Századok*, CXXXVI. évf. (2002) 6. sz. 1423–1454. pp.

4 Élvezeti vonatok. A Cs. Kir. Szab. Déli Államvasúttársaság és a Lombardiai-Venecei és Központi Olasz Vasúttársaság röplapja. Bécs, 1861. július 2. Városi Helytörténeti Gyűjtemény irattára, Balatonfüred.

5 A Horváth-házra nézve: FEISZT György: *Adalékok a balatonfüredi Horváth-ház történetéhez*. In: *Műemlékvédelem*, XXI. évf. (1977) 3. sz. 178–181. pp.

6 A színház alapítására és működésére nézve: FÁRA József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei*. Zrínyi Nyomdaipari R. T., Zalaegerszeg, 1925.

alkotott ugyan a felső sétátérrel, de ez már közvetlenül a vízparton volt. Itt lehetett hosszú mólón a Balatonban álló fürdőházakhoz vonulni – külön a hölgyeknek és külön az uraknak – és „hideg fürdőt” venni a Balatonban. Itt volt a kikötő is, ahol a túlpartról, Siófokról, korábban, a vasút kiépítése előtt Keneséről hajóval érkező vendégeket fogadta a fürdőigazgatóság ünnepélyes keretek között. A felső sétátértől kissé nyugatra állt a fürdői katolikus kápolna, az úgynevezett Kerektemplom, amit a fürdővendégek számára építettek fel 1844-ben. (Füred falu református volt, temploma a falu központjában, a fürdőteleptől északra volt.)⁷

E ponton pedig – a fürdőtelep vázlatos bemutatása után – el is jutottunk ezen írásunk lényegéhez, azaz ahhoz a kérdéshez, hogy milyen szerepet játszott Füreden az étel-ital. Az alábbiakban ennek megfelelően kíséreljük meg egy-egy – reményeink szerint – érdekes esettel megvilágítani a fürdői étkezés és italozás szerepét a Savanyúvízen. Amivel kapcsolatban – mintegy előjáróban – villantsuk fel Rachel Harriette Busk, a XIX. század jeles angol utazója és néprajzkutatója leírását az 1860-as évek Füredéről:⁸ „A fürdőlétesítmény az én látogatásom idején 400 fürdőszobával rendelkezett és ebben az évben jelentős mértékben megnagyobbították a kornak megfelelő felszereltséggel.⁹ Az ételek Magyarország minden részén, beleértve a távoli falvakat is, mindenkor kitűnőek és mérsékelt áron kaphatóak: a konyhai művészet minden nemét szívesen művelik, a Szent István által előírt vendéglátás törvényének¹⁰ megfelelően: ezt a magyarok szinte vallásosan követik. Emellett sehol sincsen jobb háttere a szakácsmesterség művelésének, mint itt. A Bakony erdősége¹¹ gondoskodik a különféle vadakról és a „disznók hizlalásáról”, a tó adja az ízes és finom *fogash-t*,¹² a *puszta* neveli a legjobb húst adó marhákat és a lejtőkön a szőlő minden fajtái és más gyümölcsök teremnek bőségesen. A forrásvíz, mely láthatólag a hely vonzerejének megteremtője, élénk pezsgése és enyhén savanykás, mindazonáltal kellemes íze által gyorsan rabul ejt.”¹³

IVÓKÚRA, SAVÓKÚRA

Füred, eredendően gyógyfürdő lévén, számos gyógyulni vágyó embernek adott otthont és nyújtott enyhülést nyaranta. Az ilyen-olyan nyavalyákban szenvedő embereknek a fürdőn különféle gyógykúrákban volt része, ami számunkra e helyt azért különösképp érde-

7 A fürdő belterületének fejlődésére, az egyes épületek történetére nézve összefoglalóan: ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred*. Balatonfüred Városi Tanács, Veszprém, 1988. passim.

8 Eredeti megjelenési helye: BUSK, Rachel Harriette: *The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks*. In: *Illustrated travels: a record of Discovery, Geography and Adventure*. Ed. BATES, Henry Walter. Cassel, Petter & Galpin, London–Paris–New York, 1870. Magyarul: KATONA Csaba: *Rachel Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról*. In: *Fons*, VII. évf. (2000) 2. sz. 289–304. pp.

9 Valószínűleg az Új-fürdőház nevű fürdőépület felújításáról tesz említést a szerző.

10 *Decretorum liber primus*. Caput 6/4.§. De acceptione exterorum et nutrimento hospitum. (Külföldiek befogadásáról és a vendégek tartásáról).

11 Az eredeti angol szövegben: Bakonyerwald.

12 A dőlt betűvel kiemelt szavak az eredeti angol szövegben is magyarul szerepelnek. – K. Cs.

13 KATONA Csaba: *Rachel Harriette Busk... i. m.* 295–296. pp.

kes, mert ehhez hozzátartozott a savanyúvíz ivása (amit tehát nem csupán fürdésre használtak), részben pedig a savóivás: a savanyúvizet ekkor juhsavóval keverve/oldva itták a betegek, amihez előre ki kellett váltani az ún. savójegyet. A savanyúvíz ivása azért is érdemel külön említést, mert a fürdő ez irányú szolgáltatását általában azok is igénybe vették, akik egészségesen érkeztek Füredre és csak a nyár kellemes eltöltése volt a céljuk – ugyanez igaz volt a fürdőkúrára is.

Utóbbit az Ó- és Új-Fürdőházban elhelyezett kádakban végezték a vendégek a fürdőorvos tanácsai alapján. Ehhez általában hozzátartoztak az olyan jellegű tevékenységek is, mint pl. a foghúzás vagy az érvágás, köpölyözés. A Balatonban az úgynevezett hideg fürdőhöz egy hosszú mólón át lehetett az egymás mellé épített fakabinokba menni, ahonnan a vízbe vethette magát az úszni kívánó vendég. Ez nem annyira gyógy-, mint inkább szórakozási tevékenység volt, noha kétségtelen, hogy egy időben gyógyító erőt tulajdonítottak a füredi iszapnak is, illetve lehetett kádban meleg fürdőt venni balatoni vízben is.

Az ivó- és savókúra helyszíne ellenben a sétatér volt. Szerelmey Miklós 1851-ben így írt a savanyúvízről: „A balaton-füredi gyógyvizek a kénsavas sókat tartalmazó vasas savanyu vizek sorába tartoznak, s az illynemű vizek közt Magyarhonban első helyet foglalnak el. E gyógyvizek három forrásból gazdagon ömlenek fel. [...] Első a főforrás vagy ivókut a sétatér nyugati részén. Ezt a többiek felett kitünő kis csarnokkal van körülvéve, mellynek kúpját négy oszlop tartja, s a lemenet a kúthoz négy oldalról lépcsőskön történik, hol a savanyuviz vas rostély alatt őriztetik. Ez a legrégibb időben használt forrás, s olly vastag erü, hogy egy másod percz alatt többet ömlesz tizenkét itczénél. [...] Az ivás többnyire csak helyben leginkább reggeli órákban, kevésbé az estiekben történik.”¹⁴

A kútházból nyert, egyébként erősen vasas tartalmú, bizonyos mennyiségű savanyúvizet az orvos utasításának megfelelően kellett elfogyasztania a betegnek, meghatározott idő alatt, rendszerint a reggeli séta közben. Részben ezt szolgálta a sétatér, hiszen lassú andalgás közepette, társaságban, a vizet kortyolgatva csak-csak elvégezte a kirótt kúrát a beteg. Az ilyen vízivós sétákat nevezték német szóval *invalidenschritt*nek. Az alábbiakban lássunk egy példát arra, hogy milyen mértékig volt a vendégek mindennapjainak része az ivókúra. Táncsics Mihály erősen borzolt kedélyű Eszter leánya, aki 1873-ban férjével, Csorba Gézával és édesanyjával két hetet töltött Füreden, szinte tételszerűen sorolta fel naplójában füredi napirendjét: „Reggel korán mentünk a sétatérre, ittunk és járkáltunk. [...] A vízivást elvégezvén reggelizni mentünk. Ezután feljöttünk. [...] Géza elhozta a vendégek névsorának legújabb számát. A mama [...] fürdőbe ment. [...] Géza írta a fürdői levelet. Mi is lementünk a fürdőbe. [...] Feljöttünk ebédelni. [...] Ebéd után aludtunk. Felkeltünk, öltöztünk s átmentünk Rabschhoz:¹⁵ a mamáék meleg kávéztak, én jeges kávéztam. [...] Ghyczy színházba ment Dunanont nézni, kérdé nem megyünk-e? Lementünk a Balatonpartra járkálni. Jött a hajó. [...] Még egy keveset sétáltunk [...] s azután feljöttünk az igazgatóhoz.¹⁶ [...] Mondta, hogy csak menjünk el a mai bálra. [...] Lementünk a B[alaton] partra zenét hallgatni. Feljöttünk öltözni. Ma a verandán vacsoráltunk. A terembe 10 órakor

14 SZERELMEY Miklós: *Balaton albuma. Emlék Füred s környékéről*. Edelman Károly, Pest, 1851. 14–15. pp.

15 A Nagyvendéglőbe. Rabsch Róbert a Nagyvendéglő bérlője volt.

16 Écsy László, aki közel fél évszázadon át töltötte be a fürdőigazgató posztot.

mentünk be, igen kevesek voltak. [...] Táncoltam 1, mondd egy egész négyest, keringőt és lengyelkét. [...] 11-kor hazajöttünk és lefeküdtünk.”¹⁷

Mint látható, természetesen része volt a napirendnek a rendszeres étkezés (általában Katona Ferenc¹⁸ vendéglőjében ebédeltek Csorbáék, de megfordultak az Esterházyban¹⁹ is), illetve a kávéház látogatása is. Csorba Gézáék rendszerint Rabschhoz jártak kávézni a Nagyvendéglőbe, itt lehetett kapucínert²⁰ és jeges kávé is inni.²¹ Később ezekről még több szót ejtünk, egyelőre azonban a savanyúvíznél maradva, érdemes még több figyelmet fordítani erre a vízre, már csak azért is, mert ennek köszönhette a füredi fürdő felemelkedését. Táncsics Eszter és Csorba Géza naplójának tanúsága szerint szinte minden nap a savanyúvíz ivásával vette kezdetét, azaz többnyire fegyelmezetten betartották az ivókúráját. Július 22.: „Sietve felöltözvén a sétátra mentünk vizet inni, ma először.”²² Július 23.: „Felöltözés után lementünk vizet inni.”²³ Július 24.: „Reggel korán mentünk a sétátra, ittunk és járkáltunk.”²⁴ Július 25.: „Későn kelvén – már $\frac{3}{4}$ volt 7-re, midőn vizet inni mentünk.”²⁵ Július 27.: „Reggel vizinni mentünk.”²⁶ Július 28.: „Géza egyedül ment le vizet inni.”²⁷ Július 30.: „Vízivás után reggelizés.”²⁸ Augusztus 1.: „Vízivás után reggeliztünk.”²⁹ Augusztus 3.: „Lementünk, a mamáék savóztak, én ma pausáltam.”³⁰ Augusztus 9.: „A második pohár savó után a mama mindjárt feljött.”³¹ Augusztus 10.: „Mama beteg volt, nem jött le vizet inni.”³² Augusztus 12.: „Nehezebben lélegeztünk, vízivás.”³³

Tény ugyanakkor az is, hogy az olyan vendégek, akik évente előfordultak Füreden, nem feltétlen vonzódtak ilyen mértékben a savanyúvízhez. Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya” például évekig volt Füred vendége a XIX. század utolsó évtizedeitől haláláig, sőt saját nyaralója is volt Füreden. Az ő napirendje nem sokban tér el Táncsics Eszterétől és Csorba Gézáétól, de savanyúvízről vagy savóról nem esik szó: „Visszatérve reggeli sétám-ból, rendesen, mielőtt hazatértem, elmentem kis templomunkba,³⁴ elvégzendő napi imáimat. Onnét haza reggelizni, ez a család első összefoetele. [...] Délelőtt fürdés, azután a déli

17 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója. Szerk. BUZA PÉTER. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994. 60–61. p.

18 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. passim

19 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 77. p.

20 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 66. p.

21 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 61. p.

22 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 58. p.

23 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 59. p.

24 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 60. p.

25 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 61. p.

26 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 64. p.

27 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 65. p.

28 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 66. p.

29 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 68. p.

30 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 71. p.

31 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 76. p.

32 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 76. p.

33 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 77. p.

34 A Kerektemplomba.

hajóhoz menés: megnézni kik jönnek? Vannak-e közöttük ismerősök? Azután ebéd, pihe-
nés és újból séta, vagy a fenyvesben, vagy a Balatonpartján. Néha elmegyek a színházba,
sőt évente egyszer-kétszer fel is szoktam lépni. Vacsoránkat, ha az idő engedi, a szabadban
költjük el. Fél tízkor, ritkán később, pihenésre térés.”³⁵

Hogy azonban a fürdővendégek körében milyen jelentőséggel bírt a savanyúvíz, azt vi-
lágosan mutatja az első füredi újság, az 1861–1863 között – ha nem is egész évben, de nya-
ranta – megjelenő *Balaton-Füredi Napló* idényvégi tudósításaiból nyerhető néhány adat is.
Az újság rendre tudósított a napi eseményekről, így 1861-ben megtudhatta belőle az ér-
deklődő olvasó, hogy augusztus 14-én a fürdőt egyre jobban az utóidény kesernyés íze
lengte be: „Lassanként csakugyan kevesbedik a fürdői vendégek száma, azt leginkább ta-
paszthalatni a reggeli és esti sétáláskor a friss savóivásra nem gyűlnek már annyian össze,
mint júliusban, s nagyobbára akik még itt vannak – azok gyógyirul használják Füredet.”³⁶

Kiválóan példázza Füred akkori viszonyait, hogy a lap szóvá teszi, jószerivel már csak
a betegek vannak jelen az utóidényben: egy olyan fürdőn, ami voltaképp gyógyhely vol-
na... Továbbbőngészve a lap sorai között, arra derül fény, hogy 16-án elhagyták Füredet
az utolsó nevezetesebb vendégek is: Ürményi József és Jósika Miklós. Távozásuk jelentő-
ségét mutatja, hogy Écsy László fürdőigazgató, valamint Orzovenszky Károly és Huray
István³⁷ fürdőorvosok elkísérték őket. Ugyanakkor hangsúlyt helyez az újság arra, hogy
még mindig akadnak vendégek, sem a hideg, sem a meleg fürdőt nem zárják be, lehet sava-
nyúvizet kapni, csupán savót nem s „...a csintalan szemű savós leánykára hasztalanul gondol
vissza a távollevő akárki.”³⁸

Valamivel később, augusztus 23-án még Füredre érkezett pár napra „North Frigyes an-
gol parlamenti tag”, aki Tihanyt is felkereste, de egy nappal később, 24-én bezárták a hideg
és meleg fürdőt egyaránt, továbbá ugyanezen a napon elhagyták a fürdőt a fürdőorvosok
is, emellett távoztak a fürdőszolgák és -lányok, elutazott Pestre Drexler Máté füdői bor-
bély. Újabb egy nappal később elhagyta Füredet és Triesztbe utazott Écsy László, a fürdő-
igazgató és – most jön a lényeg – ugyanakkor megszüntették a savanyúvíz árusítását is.³⁹
Az idény véget ért. Meghatározó volt tehát a savanyúvíz szerepe, aligha véletlen, hogy egé-
szten addig, amíg a fürdő vezetője ott volt Füreden, addig az árusítás is folyamatos volt, ezt
követően azonban leállították.

A savanyúvíz – és általában véve a Füred nyújtotta szolgáltatások – iránti keresletet jel-
zi, hogy Kultsár István lapja, a *Hazai Tudósítások* már az 1820-as években is rendszerint
közölt hirdetéseket a fürdői árakról. Így például 1825-ben közli a lap a szállások árát (1 fo-
rinttól 1 forint 30 krajcárig terjedő összeg), egynapi ebéd árát (54 krajcár), az istállóbér-
letet (18 krajcár két lóra), illetve a kádas és balatoni fürdők árát (8-tól 48 krajcárig terjed-
tek az árak, attól függően, hogy milyen kádat vagy hidegfürdőt választ a vendég). De kü-
lön kellett fizetni a gyertyáért, a szénáért, zabért, a palackozott savanyúvízért, sőt az ura-

35 *Blaža Lujza naplója*. Közreadja: CSILLAG ILONA. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1987. 276. p.

36 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 14. sz. 109. p.

37 Korántsem mellékesen: Laborfalvi Jozefa, Laborfalvi Róza testvérének férje lévén, Huray Jókai Mór sógora volt.

38 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 17. sz. 136. p.

39 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 17. sz. 137. p.

sági pecsétért is, ami a palackot hitelesítette. A pecsét nélküli palack olcsóbb volt s nem is kevésssel:

„Üveg hozzáadással, urasági pecséttel egy üveg savanyúvíz 22 xr.

Üveg nélkül urasági pecséttel 8 xr.

Üveg, s pecsét nélkül csak szurokkal 3 xr.”⁴⁰

Vagyis legdrágább az üveg megszerzése volt. Mindezt kellőképpen meg is indokolták, alátámasztásképpen több érvet is akkurátusan felsorolva: „Minekutána ezen hasznos, és eléggé meg nem becsülhető orvosló víznek igazi híre, a továbbra nem csak hazánkban, hanem külföldre is való szállításban egyedül jó rendtartás, és egy bizonyos felvigyázás alatt tartathatik fenn. Azért a visszaélésnek, s történhető meghamisításoknak megelőzésére, az is tudtára adatik tek[intetes] publikumnak: hogy a messzebb szállítandó üvegeknek efféle savanyóvízzel való megtöltése, (mellynek határozott ideje vagyon), szoros becsináltatása, s a hitelességet adandó uradalmi pecsétek felütése a helybéli orvosdoktor úrnak felvigyázása alatt, az itt való patikáriusra bízott, melyre nézve az ára következő:

36. Egy üvegnek savanyóvízzel való megtöltéséről, és a mondott módon való bedugaszolásától, melyhez dugasz, szurok, bőr, spagéta, spanyolviasz, és gyertya kívántatik, üveg hozzáadásával 20 xr.”⁴¹

Nem kétséges, hogy az így palackozott savanyúvíznek megvolt a keletje, bár Szerelmey Miklós szerint az 1850-es évek elején szállításával még gondok voltak: „Esti 8 órától reggel 5 óráig, melly időben a vendégek a kutat nem használják, történik az üvegek töltése, mellyeket magán használat vagy kereskedés végett a közel vidékre elszállítanak. [...] Palackokra szedve hordják ugyan e savanyúvizet a közel vidékekre; azonban távulabb elhordatásra nem olly alkalmas, mint hazánk több más vasas savanyúvize, mert izét és szeszét jól beszurkolt edényekben is csakhamar elveszti.”⁴² Ennek azonban, ti., hogy nehézkes volt messzebbre szállítani a savanyúvizet, számos adat ellentmond. Például a jeles angol utazó, Richard Bright is említést tett erről: „A leghíresebb ásványvizek közé tartozik a füredi. Forrása a Balaton partján tör elő, és Balatonfüredet Magyarország egyik leglátogatottabb fürdőjévé avatja. Az ásványvizeket az ország minden részébe szétküldik.”⁴³ Lichtneckert András kutatásai során egy igen érdekes adatot is fellelt ezzel kapcsolatosan: „Az örvényesi jobbágyok 1833-ban palackokban szállították a savanyúvizet a pozsonyi országgyűlésre.”⁴⁴ A későbbiekben a palackozott gyógyvíz értékesítése egyre fontosabb bevételét adta a fürdőnek, idővel Budapesten és a környékbeli nagyobb városokban is le-

40 *Hirdetés a balatonfüredi savanyúvízről. Hazai Tudósítások*, XVI. évf. (1821) 52. sz. 12. p.

41 Árszabása azon cikkeleknek, melyek a szállásbeli alkalmaztatásra, kosztra, fürdésre, nem különben a savanyóvíz szállítására nézve, a fürdői rendtartásokkal egyetemben az illető uradalom által 1825-dik esztendőre a balatonfüredi savanyóvízre határozottak. In. *Hazai Tudósítások*, XX. évf. (1825) 36. sz. 5. p.

42 SZERELMEY Miklós: i. m. 15. p.

43 *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815.* Szerk. ÉRI István. Vál. és ford. SZERECZ Imre. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1970. 49. p.

44 LICHTNECKERT András: *A balatonfüred-csopaki borvidék története.* Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1990. 238. p.

hetett palackozott formában savanyúvízhez jutni: „A b[alaton]füredi ásványvíz főraktára Budapesten. Édeskuty L. m[agyar] kir[ályi] udv[ari] és szerb kir[ályi] udv[ari] ásványvíz szállítónál: és kapható még Székesfehérvárott Birkmayer és Veszprémben Müller Vizner urak fűszerkereskedésében.”⁴⁵

VENDÉGLÁTÁS A FÜRDŐN

A gyógyvíz, illetve a savó fogyasztása kétségkívül fürdői specialitás, reggelire, ebédre, vacsorára azonban egészséges és beteg embernek egyaránt szüksége van, otthon és fürdőhelyen egyaránt. Ebből következően a fürdő működtetői kezdetektől figyeltek arra, hogy lehetőség szerint ne csupán kvártélyt, de kosztot is kínáljanak a hosszabb időre Füredre látogató vendégeknek, lehetőség szerint mindenki meglegedésére. A fürdőközönység azonban meglehetősen vegyes összetételű volt társadalmi, illetve anyagi helyzetét tekintve egyaránt,⁴⁶ ugyanakkor a fürdőben valamennyiük számára egyenlő kiszolgálást kellett biztosítani. Abban mind megegyeztek, hogy pihenni, szórakozni, ismerkedni (esetenként gyógyulni) mentek a fürdőre, de az egyenlőség érzetének megteremtése, amely állandó törekvése volt a mindenkori füredi fürdőigazgatónak, csak egy bizonyos határig érvényesülhetett. A társadalmi konvenciók határai mellett az erszények különböző vastagsága is – nem egy esetben bántóan éles – határt szabott a fürdővendégek sorai között.

Míg a társadalmi egyenlőtlenségeket orvosolni igyekezett a fürdő vezetése, az anyagi lehetőségek különféleségét a gyakorlatban nem lehetett nem figyelembe venni. Már a reformkortól érvényben volt az, hogy mind az ételek, mind a szállások és fürdői szolgáltatások tekintetében különféle árakat szabtak meg. Lássunk egy konkrét példát. Kádfürdőt például háromféle szobában lehetett venni a fürdőépületben: „1szőr Egy fürdésér az első rendbéli 9 szobába fürdőknek 48 xr. 2szőr A' második rendbéli 14 különoszobákba egy fürdésér 36 xr. 3szőr A' Közönséges szobákba jelessen hol 3 kád van egy fürdés 12 xr.”⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy mindenki azt a szolgáltatást vette igénybe, amelyikre tellett neki, abban azonban szinte minden vendég egyetértett, hogy Füred az egyik legdrágább fürdőhely, amit az újságok is előszeretettel hangoztattak, így például a *Győri Közlöny* felvágott nyelvű tudósítója, aki „megértőleg” ír a magas árakról: „Majd minden fürdőnek célja a »megszivatas«, s mert az eperszedés csak néhány hónapig tart, s a bérlő szép leányú apa, kinek jövőjéről gondoskodni tartozó kötelessége nem magaslom!”⁴⁸

45 A balaton-füredi fürdőidény május 22-én nyitattik meg. A fürdőigazgatóság hivatalos közleménye. Közli: „... szép magyar hazánkank tündérvidéke...” *Emlékek, dokumentumok Füred múltjából 1796–1913*. Szerk: NÉMETH Ákosné – KATONA Csaba. Helytörténeti Egyesület, Balatonfüred, 1997. 96. p.

46 Erre nézve: KATONA Csaba: *Füred és vendégei. Egy fürdőhely és társadalma az 1840–60-as években*. In. Korall, III. évf. (2002) 7–8. sz. 56–77. pp.; KATONA Csaba: *Füred vonzásában (Intézmények és vendégek Balatonfüreden 1834–1865 között)*. In. Új Balaton, I. évf. (2002) 2. sz. 56–61. pp.

47 Fürdői árszabás, 1837. Városi Helytörténeti Gyűjtemény irattára, Balatonfüred.

48 Sz. M.: *Utiképek*. In. Győri Közlöny, V. évf. (1861) 68. sz. 272. p. Közli: GERENCSEK Miklós: *Újdonászi ódonágok Veszprém vármegyéről 1857–61-ből*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1997. 79. p.

A Balaton vendéglő terasza. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

A szolgáltatások árai közötti nagy eltérések igen jól mutatják, hogy a vendégek anyagi helyzete nem volt egyforma és ezzel a fürdő vezetői is tisztában voltak. Az árak közötti különbségek – a fürdő szemszögéből – nem a megkülönböztetést, hanem teljesen logikus módon pusztán a minél magasabb bevételt, a kínálat szélesítését célozták. Jellemző az 1825. évi kínálatból, hogy az 54 krajcár/fő költségű ebéd fogásait külön-külön is meg lehetett rendelni, sőt mint az újság is írja, egyes ételeknek „...némely olcsóbb, némely drágább nemei volnának, az itt kített árt középárnak kell tekintetni.”⁴⁹ Ezt némiképp ellensúlyozandó, a vendégek közti látszólagos egyenlőség megteremtését szolgálta egy jellegzetes fürdői intézmény, a közös asztal, az úgynevezett *table d'hôte*, ahol a különféle rangú, társadalmi helyzetű vendégek közösen étkeztek. Ezzel együtt sokan éppen azt sérelmezték, hogy még az árak és szolgáltatások eltérése is érezteti az egyes vendégek között fennálló társadalmi és vagyoni különbségeket. Ez a probléma nem csupán a reformkorban, de később a Monarchia idején is tovább élt, a *kastengeist* jóformán minden fürdő légrétegébe beleszórt, amihez ráadásul esetenként hol jobban, hol kevésbé fellángoló antiszemitizmus is társult. Ez utóbbi ellen a fürdő vezetői igyekeztek fellépni, hiszen a zsidóság a fizető kereslet igen jelentős hányadát tette ki.

A fürdőigazgatóság az ortodox zsidóságra – és nyilván a tőlük remélhető bevételre – is tekintettel volt, így Füreden külön izraelita vendéglő állt és tudjuk, hogy már az 1820-as években kóser bort készítettek a Savanyúvíz zsidó vendégei számára Csopakon.⁵⁰ A zsidó-

49 Árszabása azon cikkelyeknek... i. m. 5. p.

50 LICHTNECKERT András: i. m. 238. p.

ságnak nemcsak külön vendéglője, de külön fürdője is volt: „Az izraeliták számára a fürdőhely az izraelita vendéglő szomszédságában van.”⁵¹

Az egyenlő bánásmódra való törekvések nem mindig jutottak érvényre a gyakorlatban, Orzovenszky Károly fürdőorvos nyíltan szólt a tapasztalt visszaélésekről, ugyanakkor megemlítve azt is, hogy a fürdő vezetése megtette a szükséges ellenlépéseket: „Gazdasági tekintetben gondoskodva lesz Füreden mindenről, mit a fürdő-vendégek igényei megkívánnak. [...] Gondoskodva lesz továbbá a tisztaságról, szolgálatról, jó rendről, az ételek s egyéb kellékek mérsékelt áráról, hogy a zsarolásnak vége vessék.”⁵² Nem kizárt, hogy valami hasonló esetre utalt Csorba Géza alábbi sora: „Ebédnél kissé több rendet hoztunk be. A pincérek is faragódnak.”⁵³ Szintén ő volt az, aki egy ízben az ebéd minőségére panaszkodott naplójában: „Az ebéd, főleg a palacsinta, rossz volt. Rabschhoz mentünk, hogy kapucinerrel helyreüssük a hibát.”⁵⁴ Máskor pedig hozzá sem nyúltak az ebédhez, éhüket más módon verték el: „Ebédelni mentünk; az ebédet nem fizettük ki. Felzsemlyézve zsebeinket hazajöttünk.”⁵⁵ S a példátarat lezárva, idézzük fel azt, amikor Jalsovich Aladár tisztelendő úr, az első, modern értelemben vett füredi útikönyv⁵⁶ írója volt elégedetlen az étkezéssel: „Elkísért bennünket egy darabig az ebéd útján. Bosszankodott a borjúvesés rendelése miatt.”⁵⁷ De hogy ne legyünk igazságtalanok, azért idézzük fel azt is, amikor az étel kedvére volt az igencsak kritikus Csorba Gézának, aki Katona Ferenc vendéglőjében költötte el ízletes ebédjét: „Pompás, kitűnő beaufsteoköt adott, rá pedig egy adag rostélyost ettem meg. Hatalmas volt!”⁵⁸

DÍSZEBÉDEK, DÍSZVACSORÁK

A fürdő szűkre szabott keretein belül a szórakozási lehetőségek meglehetősen korlátozottak voltak. Nem csoda hát, ha – oldandó az egyhangúságot – a pénzesebb vendégek az evés-ivás örömeiben is menedéket kerestek az untalom fenyegetése elől. Ez részben abban nyilvánult meg, hogy hivatalos események zárultak egy-egy jól sikerült ebédrel vagy vacsorával, részben pedig abban, hogy pusztán a maguk szórakoztatására rendeztek egy-egy nagyszabású fogadást, estélyt. A következőkben az előbbiekre hozunk példákat.

Jellemző esete a hivatalossághoz kötődő fogadásoknak az, amikor Magyarország nádora, István látogatott Füredre. A magas rangú vendég látogatása díszebéddel ért véget. Szógyény-Marich László az alábbiakat írta erről: „Szeptember 30-án reggeli 8 órakor a

51 JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1878. 70. p.

52 ORZOVENSZKY Károly: *Közlemény a balaton-füredi ez évi fürdői időszak érdekében*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udvar. Könyvkereskedés, Pest, 1853. 3. p.

53 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 61. p.

54 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 70. p.

55 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 74. p.

56 JALSOVICS Aladár: I. m. 70. p.

57 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 73. p.

58 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 75. p.

Kisfaludy nevét viselő gőzösre szállottunk, s nagy kísérettel és zeneszó mellett a Balatonon előbb Tihanyba, megnézvén az apátságot, onnét Füreden mentünk. Tihanyban és Füreden a benediktánus apátok fogadták ő fenségét. Veszprémmegye és más egyéb testületek fogadtatása után Füreden nagy ebéd volt.”⁵⁹

Hasonlóan nagyszabású, számos jelesség részvételével megtartott reprezentatív dísz-ebédre került sor 1860-ban. Ekkor leplezték le Füreden a Züllich (Célkuti) Rudolf által alkotott Kisfaludy Sándor-szobrot⁶⁰ június 11-én, hatalmas tömeg részvételével, Eötvös József, Toldy (Schedel) Ferenc, Thaly Kálmán, Podmaniczky Frigyes stb. jelenlétében, de természetesen jelen volt a szobrot felállítató bizottság elnöke, Oszterhueber (Tarányi) József, Deák Ferenc sógora, „Zalamegyének egyik közkedvességű táblabírája” is.⁶¹ A hangulatot érzékelteti, hogy a jelen nem lévő Deákot a 400 fős díszében hosszú tósztok kíséretében megéljenzték Zala megye rendjeivel, az egri érsekkel, az Akadémiával, báró Eötvös Józseffel stb. egyetemben. A Deákot éltető tósztot Tóth Lőrinc mondta.⁶²

Alig egy évvel később, 1861-ben egy szomorú esemény szolgáltatott alkalmat egy társasbédre. Ez évben június 27-én tartotta Zala vármegye a Teleki László-emlékünnepelet, a Határozati Párt elnökeként öngyilkosságot elkövető politikusra emlékezve.⁶³ Ennek helyszínéül jó érzékkel Balatonfüredet választották ki, hiszen a megyei közgyűlés tagjainak tekintélyes része egyébként is Füreden töltötte az időt két közgyűlés között ez év nyarán (is). A Teleki-emlékünnepeletnek kiemelkedő fontosságot tulajdonított a megye, ezt jelzi, hogy a júniusi közgyűlés ennek tárgyalásával indult. Koppány Ferenc megyei első alispán tett javaslatot arra, hogy az országgyűlés elhunyt korelnöke, Palóczy László, Miskolc képviselője, valamint Teleki emlékére Füreden tartsanak megemlékezést: „A haza e két kítűnő polgára felett a helvét hitvallásnak szertartásai szerint a balatonfüredi megyebeli helvét hitvallású imaházban az egész megye nevében a [...] legünnepélyesebben tartassanak meg.”⁶⁴

„Az ünnepély nagyobbszerűsítése végett a gyászoló sokaságra vonó erővel bíró, a természetből gazdag szépségekben pazarul megáldott B[alaton] Füredre tevő azt, hogy elhunyt nagy hazánkfia hitfeleinek egyszerű szépséggel bíró tágas templomában tartassék az meg.” – állapította meg elégedetten a *Balaton-Füredi Napló* is.⁶⁵ Az ünnepély a „Balatonmelléki énekar” az alkalomra írt gyászdalával kezdődött, ezt követően Pap Gábor litéri

59 Szőgyény-Marich László emlékiratai I. köt. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Bp., 1903. 206. p.

60 E szobor nem azonos a ma is Füreden álló Kisfaludy-szoborral. Mivel művészi színvonalra – finoman fogalmazva – kívánivalókat hagyott maga után, nem sokkal később egy másik szobrot állítottak a költőnek: ezt Vay Miklós (1828–1886) formázta meg – érdekességként érdemes megemlíteni, hogy ő később Deák Ferencről is készített szobrot –, és 1877. május 11-én adták át. JALOVICS Aladár: i. m. 97. p. A két szoborra nézve: FÁRA József: *Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra*. Zrínyi Nyomda, Zalaegerszeg, é. n. [1938].

61 R[OBOZ] I[stván]: *Balatonföldvidéki levelek*. In. Hölgyfutár, XII. évf. (1860. június 19.) 583. p.

62 PRAZNOVSZKY Mihály: *Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához)*. In. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20.* (1993–1994). Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2000. 530. p.

63 Az 1861. évi füredi nyárra, ezen belül a Teleki-féle emlékünnepeletre nézve: KATONA Csaba: *A balatonfüredi nyár – anno 1861*. In. *Pannon Tükör*, VI. évf. (2001) 2. sz. 12–23. pp.

64 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 8003. Mikrofilmtár. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. Júniusi közgyűlés iratai. 1–2.

65 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

lelkész (később püspök) mondott beszédet Teleki nagyságáról, majd Kerkápoly Károly pápai bölcsésztanár (később miniszter) beszéde után az énekkar következett s végül a *Szózat*. Az események ezzel azonban korántsem értek véget: „A gyászünnepélyt egy nagy társasbéd váltá fel az uradalmi nagy vendégházban.”⁶⁶ A toron hazafias beszédek egymásutánjai következtek. Amint az eddigiekből is kiderült, meglehetősen forró hangulat alakult ki, a tor felért egy nyílt politikai állásfoglalással. Kerkápoly szólásra emelkedve a szintén akkor elhunyt Cavour-ról emlékezett meg, majd nem más, mint Krisztián Pius, a tihanyi jószágkormányzó emelte poharát „a katolikus egyház magyar érzelmi tagjaiért.”⁶⁷

1865-ben hasonlóan ünnepélyes aktus miatt került sor díszvacsorára: a Balaton partján húzódó sétányt ekkor keresztelték el a „haza bölcséről”, Deák Ferencről: „A lakoma vig zene hangjai, s a Balatonon rendezett diszes tűzijáték fénye mellett folyt s midőn vége felé járt, a tihanyi konvent tisztelt, őszhaju adminisztrátora főlemelé poharát s lelkes szavakkal felköszönté Deák Ferencet, mint az új sétatér keresztatyját.”⁶⁸

AZ ARISZTOKRÁCIA ESTÉLYEI

A tehetősebb emberek jó része – elsősorban a Füreden nyaraló arisztokrácia – a hivatalos aktusoktól függetlenül is előszeretettel hódolt a gasztronómiának, természetesen a fürdőhelyi hedonizmus más örömeivel elegyítve azt. Az arányokat kellőképp képes érzékeltetni például az a tudósítás 1861-ből, amelyből kiderült, hogy július 14-én este 9-kor a „mág-nási kar” rendezett halászesztélyt Kisfaludy Sándor szobránál 105 személy részére: „A helyek mind elfoglaltak, – a nagy világítás, a számos nemzeti és nagy fénygyertyák, a víg társalgás. eleven kedély, felette meghatóan mutatták ki magukat a szép holdvilágnak kedvező közreműködése által.”⁶⁹ A mulatozók a vacsora végeztével nem oszlottak szét, hanem Rózsaági Antal író vezetésével az éppen a fürdőn tartózkodó „fenntartó”, Rimely Mihály pannonhalmi főapát ablakához vonultak, ahol Rózsaági a bencés rendet magasztaló beszéddel fordult Rimelyhez, aki válaszul köszönetét nyilvánította ki. Az este a *Himnusz* el-éneklésével zárult.

Nem sokkal később, július 16-án úgynevezett „kéjutaszra” került sor, ezúttal azonban igen szűk körben. A „rendező” Somsich József gróf és Inkey Ádám voltak, a többi résztvevők pedig – mintegy tízen – a Somsich-, Lo Presty-, Uckermann- és Zichy-családok tagjai, valamint a *Balaton-Füredi Napló* szerkesztője, Györök György. Nem hajóval indultak útnak, hanem a „...balatonfüredi ismert nagyobbserű és kényelmes csolnakok egyikén”. Előbb Tihanyt keresték fel, majd onnan Szántódra tartottak, ahol ismét az étkezés került előtérbe: előre megrendelt ebéd várta őket az ottani csárdában. Azonban a víz a csónakot minduntalan visszavetette Füred irányába, és mivel az idő is romlani kezdett, már épp vissza akart fordulni a társaság, amikor meglátták a közeledő *Kisfaludy* gőzöst, amely

66 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

67 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

68 TANKRÉD: *Deák Ferenc Balaton-Füreden*. In. Hazánk s a Külföld, I. évf. (1865) 32. sz. 510. p.

69 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 7. sz. 53. p.

épp Szántódra tartott Füredről. Ekkor „azon merész ötlete s határozata [...] jó a bátorkeblű s lelkű társaságnak, miszerint a hajójával mellénk állott kapitány urat arra kérjük meg, hogy csólnakunkat a gőzös után engedje kötetni s benünket így Szántódra átröpíteni szíveskedjék.”⁷⁰

Hogy a nem is annyira merész, mint inkább ostoba és felelőtlen ötlet – két gyerek is volt a csónakon – kitől származott, arról szemérmesen hallgat a tudósítás. Mivel a vihar kitört, egészen Szántódig a csónakban ülők állandó életveszélyben voltak. Partot érve úgy döntöttek, hogy visszafelé a gőzössel mennek, emiatt azonban kapkodva, csuromvizesen kellett elfogyasztani azt a bizonyos, megrendelt ebédet. De a sietős étkezés is alkalmat adott egy közhelyek tömkelegét felhalmozó beszédre, amelyet a szerencsés megmenekülés feletti örömeiben mondott el Györök György: „Iszonyú a gondolat, mely előterem, midőn azon képzelgésnek engedénc át magunkat, hogy méltóságokat, nagyságokat, szent hazánknak előzhetetlen nagyjait [...] e szép és minden közjóra jótékonyan hathatandó élet helyett a kiméltlen s kora halál sötét karjaiba ragadták s tették volna a [...] hullámok – de félre az agyat rendítő képzelettel. Isten megmente bennünket, hála neki kegyességéért, s miután a kis magyar tenger felett csak a magyarok Istene menthete meg bennünket, s miután a magyarok Istene csak magyar hazánknak menthete meg bennünket, illő, [...] hogy fogadást tegyünk [...] ha szerettük hazánkat eddig, tiszszeresen szeressük azt mától.”⁷¹

Nem felejtette el Györök kiemelni azt sem, hogy a társaság tagjai milyen bátran viselték magukat a vízen, főleg Inkey Ádám, valamint Somsich Riza, aki „...szép lelkének legszébb nyugodtabb mosolyával nézvé a halálos vész borzalmait.”⁷² A Füredre való megérkezés után jószerivel azonnal a színekörbe siettek, a vihar azonban itt is utolérte a szántódi kirándulókat és a „nézőhelynek szellős és felette ritka teteje lévén” a nézők nyakába zúdult az eső. Erre máskor is számos alkalommal volt példa, s azt, hogy ilyenkor mivel próbálták megelőzni a bajt, azt a Kakas Márton név mögé bújt Jókai Mór árulta el a *Vasárnapi Ujság* hasábjain: „Balatonfürednek most két színháza van. A régít Kisfaludy Károly indítványára építette Zala- és Somogy megyék közbirtokossága, melyet azonban csak esős időben szoktak használni.”⁷³ Minthogy azonban ezúttal az új színházban érte a nézőket a váratlan eső, ezért „...egyenesen Thália deszkáira rohantunk, hol [...] egy kedélyes társalgás, mely a művészeket is koszorújába vevé, váltá fel a művészet folyamát.”⁷⁴

30-án újra halászesztélyre került sor a Kisfaludy-szobornál, amin mintegy 120-an vettek részt jó hangulatban: „...Bizay⁷⁵ [...] mihamar [...] kedélyeskedő élceivel többszörösen hangos kacajra fakasztván a társaságot, sokakat igen jól mulattatott.”⁷⁶

70 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 8. sz. 59. p.

71 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 8. sz. 60. p.

72 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 8. sz. 60. p.

73 K-s M-n [JÓKAI MÓR]: *A Hírharang. Balaton-Füredi új nyári színház*. In. Vasárnapi Ujság, X. évf. (1863) 30. sz. 353. p. Kisfaludy Károly nevének említése tévedés, Kisfaludy Sándor volt a kezdeményező. K. Cs.

74 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 8. sz. 64. p.

75 Bizay Mihály személyéről a legfontosabbakat ld. alább.

76 *Hírharang*. In. Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 10. sz. 79. p.

Az Anna-bál a XIX. század derekán még idényzáró bálnak számított, így az augusztus – ma már szokatlannak ható módon – 1861-ben inkább az utóidény része volt. De azért még akkor is sor került társas eseményekre. 24-én például az Esterházy bérlőnöje táncestetélyt adott, miközben épp az étkezés révén igyekezett a résztvevők számát növelni: „...bemeneti díj és szabad étkezés mellett a fürdői osztályok előkelőbbjeit és válalkozóit, valamint a helybeliket is mind meghívta.”⁷⁷ A sikert mutatja, hogy részt vett az estélyen az 1861. évi füredi utóidény három, talán legnépszerűbb alakja is: Teleki Sándorné, Jósika Miklósné és az idős Grohmann Ede ezredes, valamint gróf Zichy Manó, aki az egész nyári idény során a *Balaton-Füredi Napló* tudósításainak állandó főszereplője volt: „Az est királynéi gróf Teleky Sándorné és báró Jósika Miklósné ő méltóságai voltak, kik mind finom izléssel választott nemzeti öltözékük, mind folytonos magyar társalgásuk leginkább pedig a semmi közfalat nem ismerő s a külön rendből alakult társaságban egyenlő nyájas barátságuk vonzó vig-kedélyük által [...] kitüntek. [...] Kitüntek továbbá Haentjens Hedvig, Német Róza, Korbuly Anna házi kisasszonyok [...] meglepő tánczaik által.”⁷⁸ (Azaz az arisztokrácia – ki más? – és a háziasszony lánya s annak barátnői vitték a prímet. Egyébiránt válaszul erre az estélyre, Mayer Antal, a Nagyvendéglő akkori bérlője is rendezett egyet. Erre annál is inkább oka volt, mert az Esterházyban tartott bált a következőképp méltatta a *Balaton-Füredi Napló*: „...a táncestetélyt minden kétely nélkül az idei második annabálnak kellene elneveznünk.”⁷⁹)

DUHAJKODÁS A FÜRDŐN: A TÚLZÁSBA VITT EVÉS-IVÁS

Természetesen arra is volt példa, s így erről is szót kell ejtenünk, hogy az étel-ital örömeit, ahogy más örömeiket is, túlhajszolták a vendégek. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a szórakozási alkalmaknak a törvény szabta kereteken belül kellett volna maradniuk, egy egyházi kezelésű fürdő – mint pl. Balatonfüred – esetében ráadásul az iratlan erkölcsi szabályoknak is fokozottabban kellett volna érvényesülniük, ez azonban a gyakorlatban nem mindig volt így. A fürdő vezetése által kínált különböző szolgáltatások természetesen megmaradtak a törvény és erkölcs sáncai mögött, a vendégek egy részének igényei viszont már korántsem, és ezzel el is jutottunk a hedonizmus igazi fürdőhelyi térhódításához.⁸⁰ Hiszen már a legális szórakozási formák tekintélyes része is az öncélú örömszerzést szolgálta: a lakomák, szerenádok – nem egyszer komoly haragot gerjesztve a pihenni vágyók körében –, a legális kártyapartik, a céllövöldék. Tudjuk azonban – s ez napjainkban sincs másképp a Balaton partján –, hogy többen is akadtak, akik ennél többre vágytak egy-egy jól sikerült nyáron. Ezek egy része a „hivatásos” szerencsevadászok és naplopók népes táborához

77 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 17. sz. 134. p.

78 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 17. sz. 134. p.

79 *Hírharang*. In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 17. sz. 134. p.

80 Erre nézve: KATONA Csaba: *A szórakozás legális és illegális formái Balatonfüreden: éji zene, mulatság, szerencsejáték, prostitúció*. In. *Hedonizmus*. Szerk. BANA József. Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Győr, 2001. (Győri Tanulmányok 25.) 29–38. pp.

tartozott: őket épp a fürdőhelyi életvitel lazasága csábította a gyógyhelyekre. A törvényi és/vagy erkölcsi korlátokat átlépve szórakozást keresők tekintélyes része azonban a társadalom elismert és kellőképpen betagozódott tagja volt. Ők, kilépve az otthoni, megszokott környezet, a mindig mindenütt jelenlévő szomszédok és más ismerősök óhatatlanul is feszélyező tekintete elől, ugyancsak oldottabbá váltak a kedélyes fürdői időtöltés során. A szilárd keretek időleges elhagyása teljes természetességgel hozott felszínre olyan megnyilvánulásokat, viselkedési formákat, amelyek a megszokott viszonyok között aligha jellemezték „elkövetőiket”. Szemléltetésül talán nem hiábavaló idézni a jótollú Frankenburg Adolf néhány sorát 1856-ból: „Mulattam a tarka társaságon, mely szüntelen mozgás közt pihente ki az élet fáradalmait: a table d’hote udvarias vendégein, akik a Zuspeiséről rendszeren leseperték az egész sült auflugot, s minden ételből kiválogatták a legjavát: a fürdőorvos Orzovenszky barátom dietétikáján, mely a betegeknek is megengedte, hogy túrógaluskát egyék: a zsandárfőhadnagyon, aki csak addig engedte meg a ferblit, míg ő nyert: a tetszelgést korán tökélyre vitt kisasszonyokkal a legérdekesebb szemjáték keresztüztét gyakorló reményteljes fiatalembereken: a szerelmes öregurakon, az örökifjú mamákon két, három leánykájok társaságában, akik állításuk szerint alig haladták meg a tizenégy évet, s csak „idő előtt” fejlődtek oly melldomborúakká, hogy a legleleményesebb nőiruhaszabó se lett volna képes e különben irigylendő tényállást elrejtteni.”⁸¹

Az esetenként bortól mámoros hangulat ahhoz is hozzájárult, hogy – akár magasabb társadalmi körökhöz tartozó vendégek is – áthágják a társasági viselkedés írott és íratlan szabályait. Gróf Zichy Géza – később pályája csúcán a budapesti Operaház zenei intendánsa, fél keze ellenére európai hírű zongoravirtuóz – méltatlanul elfeledett, kiváló stílusban megírt emlékirataiban egy olyan alkalomra tekintett vissza, amikor bizony soknak bizonyult a bor egy fiatal úriembernél. Az akkor tizenhat éves Zichy azért került Füredre 1865-ben, hogy testileg-lelkileg felépüljön, miután egy vadászbalesetben elveszítette fél kezét. Egyik este hosszas unszolás után végre engedett a társaságában lévő hölgyek kérésének és hajlandó volt beállni a táncolók közé: „Az egész közönség tapsolt, csak egy bar-na ifjú úr – ki úgy látszik többet ivott a rendesnél – meredt reám üveges szemével és hango-san nevetett. A vér a fejembe tódult, eléje léptem s kérdeztem: »Min nevet Ön, uram?« »Nevetnem kell, ha egykezű táncol« – felelt az ifjú úr. »Majd leszoktatom a nevetésről!« – szoltam nyugodtan s két ismerősöm által kihívtam párbajra. Az ügy részemre előnyösen és tisztességgel végződött.”⁸²

Tegyük hozzá, hogy az ifjú Zichy Géza igencsak mélyen megmártózott a füredi „dagonyában”. Lássuk miként telt első napja, amely rögtön érkezése után egy vendéglőben folytatódott, mert szinte azonnal belebotlott a mára már irodalmi alakká nemesedett Bizay Mihályba, a „nemzet bárójába”, a XIX. századi Füred egyik emblematiszta alakjába. A „báró” sokat látott szeme azonnal észrevette, hogy a fiatal arisztokrata a „ő ember”. Adjuk át a szót Zichy Gézának: „Balaton-Füreden egy vén piperkőc csodabogár fogadott, fürtös parókával, festett bajusszal: kezében ezüstfogantyús botot hordott, melyre

81 FRANKENBURG Adolf: *Az ágyak és szekrények alatt is turkáltak*. In: *A föld megöszült*. Szerk. TÓTH Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985. 134–135. pp.

82 ZICHY Géza: *Emlékeim I. köt.* Franklin-Társulat, Bp., 1912. 119–120. pp.

nagy B, két pont és Zay volt bevésvé. Én azt hittem, hogy ő Zay báró, pedig az ismert, boldos, tányérnyaló Bizay volt. Ez karonfogott engem, a nagy étterembe vezetett, hol száz személynél többen vacsoráltak s a pincért előszólítva mondá: »A gróf úr velem fog vacsorálni, tisztelje meg a vendéglátót és a vendéget gazdag menüvel.« Legalább húszféle ételt és pezsgőt hoztak s én a vén kalandorral a legvidámabb hangulatban fogyasztottam mindent. Egyszerre csak Bizay felugrott a terített asztalra s a közönség felé fordulva megszólalt: »Hölgyeim és uraim! Mi egy illusztris vendéget kaptunk, kit én védőszárnyaim alá vettem. Jobb dolga már sehol nem lehet.« Mindenki nevetett: »Igaz, úgy van! Brávó Bizay!« kiáltották minden oldalról. Ekkor Bizay dicsérni kezdett s felszólította a jelenlevőket, hogy hangosan éltsenek. »Éljen!« hangzott minden asztalnál s a fürdővendégek egészségemre ittak. En kimondhatatlanul szégyelltem magamat s ügyetlenül hajlongtam jobbra-balra, aztán ki akartam egyenlíteni számlámat, de a vén szélhámos közbe vágott: »Ezt semmiesetre sem engedhetem meg!« s pénztárcámat kezébe véve pénzzel mindent kifizetett, királyi borralókat osztogatva végül még tíz forintot vett magához eme kijelentéssel: »Nagyon sokat ettem, ezt megtartom mint kártérítést fogaim kártalanításáért!« mire a pénzt a legnagyobb nyugalommal mellénye zsebébe csúsztatta.⁸³

Füreden már a reformkor éveiben is mindennapos volt a túlzásba vitt duhajkodás. Lássuk például, hogy a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István miként vélekedett erről, kiemelve a vacsorák és az azt követő, általa igencsak kárhozottatott ivászatok szerepét: „...ha van hely, hol mozgalom, kifejlett kellem és minden magasb érdek hija miatt tán a szivarokat, politikai pletykákat és a mindennapi közös vacsora utáni korcsma-lejtőket kivéve – felüté a nagyobb számra nézve minden kísézőivel együtt az unalom, az bizony a természettől vajmi gyönyörűen ellátott, de az emberektől korántsem eléggé ápoltt, sőt sok tekintetben még jóformán el is roncsolt Füred!”⁸⁴

A túlzásba vitt mulatozás a Füreden időző főnemességet is jellemezte, egyebek mellett természetesen épp azért, mert anyagi helyzetük ezt kényelmesen lehetővé tette. Az 1882-ben létrejött Stefánia Yacht Club jobbára arisztokratákat tömörítő tagsága 1896-ban a névadó Stefánia trónörökösnét fogadta és ennek során bizony derekasan adóztak a gasztronómia örömeinek is: „A sok ünnepség és fogadtatás keretébe remekül illeszkedtek bele a főhercegnő tiszteletére rendezett vitorlásversenyek. A versenyeket tűzijáték és pompás halvacsora fejezte be, Esterházy Mihály gróf a vacsorán egyszerre száz üveg francia pezsgőt bontatott, a rengeteg italt természetesen nem tudta meginni a vendégsereg. Három napig részeg volt minden pincér Füreden a halvacsora itamaradékától. A halvacsora utáni napon nagy teniszverseny volt, majd nagy kirándulás az összes vitorlášhajókkal a Nagybalatonra. A cigányokat is elvitték erre a kirándulásra és nagy mulatságot csaptak az urak a vizen. Enniinnivaló bőven volt minden egyes hajón, a motoroshajók pedig kíséretkép mentek a hajókkal, hogy ha a szél el találja állni, ezek vontassák a vitorlášhajókat haza. Ez be is következett és ekkor összeállították az »Alma«, »Álmom« és »Arám« hajókat⁸⁵, összekötözve ezek

83 ZICHY Géza: i. m. 117–118. pp.

84 SZÉCHENYI István: *Balatonai gőzhajózás*. Trattner és Károlyi Intézete, Pest, 1846. 31–32. pp.

85 Érdekességként említeném meg, hogy az Egylet előbb Young Richard, majd Ratsey E. Mihály által irányított üzemében ez a három yacht készült el először. DEZSÉNYI Miklós – HERNÁDY Ferenc: *A magyar hajózás története*. Műszaki

egy nagy báltermet alkottak és hazáig táncoltak a vendégek a motorosok vontatása mellett.⁸⁶ Megérkezés után nagy vacsora és természetesen ezután ismét a klubházban reggelig tánc volt: 9 órakor reggel pedig ismét kezdetét vette a befejező vitorlásverseny.⁸⁷

Valami hasonlóra került sor akkor is, amikor a névadó néhány évvel korábban – 1892-ben látogatott el az általa kedvelt Füredre, így tehát nemigen beszélhetünk kivételes esetről: „Stefánia hercegnő és udvartartása részére id[ősebb] Esterházy László gróf rendelkezésére bocsátotta saját nyaralóját. [...] Az étkezésre a vendéglátó Stefánia Yacht Egyletnek Döry Jenő adta át nyaralóját, itt rendezték be a konyhát és az ebédlőt. A konyha felett rendelkezett és a szükségesek beszerzéséről gondoskodott Zichy Antal gróf, a napi menüt pedig Esterházy Mihályné grófné és Inkey Istvánné báróné állították össze, a konyhában Esterházy Mihály gróf szakácsa működött, akit e célból a gróf a cseklészi kastélyból hozatott el a szükséges eszközökkel és segédszeméllyel együtt, az asztalra fehérműt Nádasdy Ferenc gróf hozatott a nádasdladányi kastélyból, az üvegneműt Esterházy Móric gróf veszprémi főispán engedte át pápai kastélyából, az ezüstneműt Hertelendy Ferenc, későbbi zalavármegyei főispán hozatta el Lesencetomajból.”⁸⁸

„ESETTANULMÁNY”:

LABORFALVI RÓZA ÉS JÓKAI MÓR HÁZTARTÁSA FÜREDEN

Közismert, hogy a XIX. század nagy romantikus írója, Jókai Mór, miután 1867-ben megvásárolta balatonfüredi telkét,⁸⁹ majd azon felépíttette a ma a múzeumának otthont adó házát, számos nyarát töltötte a Balatonnál. A kor szokásának megfelelően ő és felesége, az egykor ünnepelt színésznő, Laborfalvi Róza teljes háztartással költöztek ilyenkor a tópartra. A megfakult szépségű Róza asszony ekkor már inkább kiváló konyhájáról volt híres, füredi háztartását pedig a Füred falubéli asszonyok termékeivel töltötte fel. Idézzük Lipták Gábor szavait: „Rövidesen bejárnak hozzá Füred faluból [...] a kereskedő asszonyok, s Laborfalvi Róza megtanítja őket, milyen fajta zöldbabot, borsót termeljenek, hogyan ültessenek, honnan szerezzenek korai őszibarackot, torzsátlan körtét s ízes finom »szultánfügét«. [...] Rókané hozza naponta a pontyot, süllőt, fogast a villába; a hal négyféleképpen készítve kerül Jókai asztalára. Egy másik füredi asszony, Bagóné a »tejsűrűt« s a tejet szállítja Róza asszony híres kávéjához, Bertókné pedig édes gyümölcsről s a kis Rózának⁹⁰ tejeskukoricáról gondoskodik.”⁹¹

Könyvkiadó, Bp., 1967. 147. p.

86 Jellemző az is, hogy kik voltak a yachtok tulajdonosai: az *Alma* Esterházy Mihályé, az *Álmod* Andrássy Gézáé, míg az *Áram* Károlyi Lászlóé volt. GONDA Béla: *A magyar hajózás*. Műszaki Irodalmi és Nyomdai Vállalat, Bp., 1899. 176. p.

87 GYAPAY Nándor: *A magyar vitorlássport története*. Szerző kiadása, Bp., 1927. 21. p.

88 GYAPAY Nándor: i. m. 19–20. pp.

89 Csupán érdekességképpen: Fink Jusztinián perjel jegyezte azt az elismervényt, amely Jókai telekvásárlásáról szólt. „Hogy a Jókai Mór és neje által Balaton Füreden megvett 23dik számú házhelynek ára ötszáznegyvennégy for[int] osztr[ák] értékben a Veszprémi Takarékpénztárba folyó év Júl[ius] 30án betéttetett és a takarékpénztári könyvecske könyvlap 352. folyó sz. 1845 az apátsági pénztárba betéttetett igazolom.” Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. XII 4/h 1. d. Elismervények a Balatonfüreden eladott házhelyek tőkésítéséről.

90 Laborfalvi Róza házasságon kívül – még mielőtt feleségül ment volna Jókai Mórhoz – született gyermeke.

91 LIPTÁK Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Bp., 1960. 15–16. pp.

A Milleker-kávéház a Gyönyördével. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

Jókai pápai illetőségű unokahúga, Váli Mari emlékirataiból⁹² ismert, hogy mennyire komolyan vette Laborfalvi Róza háziasszonyi szerepkörét; olyannyira, hogy a konyha körüli teendőket folyamatosan megvitatta magával, Jókaival is: „Róza asszony állandóan zaklatta különféle háztartási gondjaival. Hol a rosszul mért ürühúsrá, hol a baromfiak, halak drágaságára vagy a szállkás babra panaszkodott. Ilyenkor mindig bevitte magával a panasz tárgyát képező portékát, fogast, süllőt, babot, pulykát vagy csirkét Jókai dolgozószobájába. Azon is vele tanácskozott, hogy a Rókáné halait milyen módon készítse el.”⁹³

A fentiek során többször szóba kerültek a halak: Balaton-parti fürdőről lévén szó, természetesen, hogy a füredi konyhának fontos része volt a halétel. A már említett Váli Mari révén ismerünk egy olyan esetet, amikor Laborfalvi Róza egy külföldi vendéget, pontosabban Otto Jankét, a neves berlini könyvkiadót próbálta meg elbűvölni magyaros konyhájával. Janke azért utazott Berlinből Füredre, hogy Jókai műveinek német kiadásáról tárgyaljon. A derék porosz gasztronómiai élményeiről Váli Mari ekképp számolt be: „Róza néni mindenféle speciálisan magyar ételt tálatatott berlini vendégünk elé. De bizony Janke bácsi se a töltött káposztát, se a túrós csipedet nem tudta élvezni, sőt még a belőlük kivett kóstolót sem bírta elfogyasztani, azt pedig valóságos irtózáttal nézte, mikor mi a finom, cukorédességű, frissen tört tejes csöveskukoricát ettük. Csupán a rizzsel körített jó paprikás csirke (amit csirke fricassénak minősített) nyerte meg tetszését, valamint a juhhúsból készült gulyáshúst is élvezhetőnek találta. A pompás balatoni fogast tudta csak kellőképp

92 VÁLI Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955.

93 LIPTÁK Gábor: i. m. 19. p.

méltányolni Janke, s többször emlegette, mennyivel ízletesebb ez minden eddig általa ismert tengeri halnál.”⁹⁴

Ugyancsak Váli Marinak köszönhetjük, hogy ránk maradt az úgynevezett cserepcsíkon sült garda elkészítésének módja is. Ez egy jellegzetes balatoni étel volt, talán nem hiábavaló e helyt hosszabban idézni Jókai unokahúgát: „Sütésének módja pedig szinte elüt más halak elkészítésének módjától, ugyanis amikor a gardát ragyogó apró pikkelyeitől és belső részétől megtisztítják, deszkára fektetik, s mindkét oldalán egész a gerinccontig ható ötven-ötven vágást tesznek (ez a sűrű bevagdolás arra szolgál, hogy a halacska minden szálkája úgy el legyen aprózva, hogy evés közben észre se vehesse az ember azok létezését), az így bevagdalt, száz vágással ellátott halak oldalai azután jó édes paprikával kevert sóval bedörzsölendők, s akkor egy felhasogatott faszindelyből hegyesre faragott kis nyársat, a „cserepcsíkot” a hal száján keresztül úgy nyársalják fel, hogy a hegyes vége a hal farkánál valamivel hosszabban kiálljon, úgyhogy ott meg lehessen fogni ezt a fácskát. A hal feje oldalán pedig még hosszabb darabnak kell kimaradnia a cserepcsíkból, hogy annál fogva a sütni való halat oda lehessen tűzni a parázs mellé.”⁹⁵ Az így előkészített halakat aztán a parázs mellé szurkálva sütötték meg és a nyársról ették meg, Váli Mari leírása szerint füredi cipót és balatonmelléki borokat fogyasztottak mellé. (A füredi cipó népszerű ételle volt a fürdővendégeknek is, Füred faluban készítették, egyebek mellett Csorba Gézáék is megkóstolták.)⁹⁶

„FALUSI TURIZMUS”

Váli Mari azt is megemlítette, hogy a gardasütésen vendégként jelen volt Mórocz Kálmán, Füred falu bírja. Arról is esett már szó, hogy Laborfalvi Róza a falusi asszonyoktól szerezte be háztartási készletei tekintélyes részét. Természetesen a XIX. században még nem létezett az, amit ma falusi turizmusnak nevezünk, de a fürdőteleptől északra fekvő két falu, Füred és Arács lakossága és a fürdőn időzők mégis kapcsolatba kerültek, e kapcsolatnak pedig természetesen volt olyan eleme is, ami az ételeket-italokat érintette; Jókaiék esete ezt kiválóan példázza, de hasonlóan igaz mindez a korábban már sokszor említett Táncsics Eszterre és férjére, Csorba Gézára. Nekik nem volt állandó nyaralójuk a fürdőtelepen, mint Jókainak, de a falusiakkal ők is kapcsolatba kerültek. Csorba Gézát idézzük: „... tervünkhöz hűen, bár Eszter tetszése ellen, Füredre indultunk, csak úgy, gyalogmódban. A falu végén egy malmot bámultunk meg. Itt volt egy gyerkóc, kit megkérdezőnk, hol lehetne aludteteget kapni. Varga Gáborné⁹⁷ földbirtokoshoz mentünk be. Bevezetett szobájába, ozsonnát készített. Aludteteget nem lévén, édes tejet adott. Eszter ennek nem lé-

94 Váli Mari emlékiratait idézi: LUKÁCSY Sándor: *Magyar Robinson és egyéb irodalmi ritkaságok*. RTV – Minerva Kiadó, Bp., 1987. 199. p.

95 LUKÁCSY Sándor: i. m. 200. p.

96 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 62. p.

97 A Varga családra, Füred egyik legnépesebb birtokos családjára nézve: TÓTH Attila: *A szentlászlói és balatonfüredi Varga-család*. In. *Füredi História*, II. évf. (2002) 2. sz. 3–6. pp.

vén barátja, a barackhoz látott. [...] Átmentünk a korcsmároshoz. Ez 48 f[orin]tot kér 3 tál ételért egy óra.⁹⁸ Amikor pedig ugyanők Tihanyba kirándultak, ott, mivel a „nyomorult papok ozsonnára se marasztaltak bennünket”, ők is egy helyi kocsmában költöttek el egyszerű ebédjüket: „A kocsmában finom barnakenyeret és vaját ettünk és jó vizet ittunk.”⁹⁹ Ugyancsak itt kell megemlíteni, hogy amikor a soproni illetőségű Slachta Etelka¹⁰⁰ és édesanyja, báró Hauer Teréz 1841-ben Füreden időztek, ők is megismerkedtek a Varga család egyik tagjának feleségével, sőt egy ízben nála ebédeltek, de a kényes édesanya erre vélhetően nem volt büszke leányának naplója szerint: „Ma Vargánénál ebédelünk, anyám megtiltá, valakinek mondani.”¹⁰¹ Más alkalommal pedig kalácsot és édes szőlőt kapott a barságos birtokosnétól Slachta Etelka és édesanyja.¹⁰²

Látnivaló tehát, hogy a falusiak is hasznot tudtak húzni a fürdővendégek nyári jelenlétéből, a füredi és arácsi kocsmák is tisztos bevételre tettek szert. S ha már szóba jött Arács, érdemes pár szót vesztegetni egy 1861 nyarán történt esetre, amikor is Füredre érkezett a tapolcai járás egy pandúrőrmestere, aki aztán Arácson, a faluban fogyasztotta el ebédjét egy helyi kocsmában, miközben akaratlanul is kisebb pánikot okozott a titokban dohányt is termesztő falusiak között: „Egyenruhája szürke posztóból készült zöld hajtókára és zsinórzatra, s természetes, hogy magyar.”¹⁰³ A falusi asszonyok a tisztet a zöld szín miatt fináncnak nézték és rémületükben megsemmisítették a titkon ültetett dohányt, azonban a templomból miséről hazatérő férfiak már értesültek róla, hogy az egyenruhás alak nem finánc és „a békés ebédelés helyett iszonyú zajt ütöttek, az ételes fazekakat többen felborogatták, némelyek a menyecskét meg is páholták.”¹⁰⁴

A falusi kiruccanások része volt az is, hogy a vendégek előszeretettel látogatták a környékbeli borospincéket. Péter András szeghalmi földbirtokos, korántsem mellékesen Balatonfüred első díszpolgára, aki évtizedeken át látogatta Békés vármegyei birtokáról Füredet, nagy híve volt a balatonmelléki boroknak. Egyik testvérének unokája, Hajdu Endre így emlékezett erre: „Minden nyáron Balatonfüreden nyaralt, ahol igen előkelő ismerőseivel, barátaival találkozott. Ide is sokszor elvitt. Bejártuk az egész környéket le egészen Keszthelyig. Megtekintettünk minden nevezetességet. Persze nem maradhattak el a balatonfüredi gazdák pincéiben való kirándulások, az ún. borkósto-

98 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 59–60. pp.

99 Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója... i. m. 65. p.

100 Slachta Etelka füredi nyaralására nézve: KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába ...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója. 1. rész.* In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 3. sz. 126–145. pp.; KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába ...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója. 2. rész.* In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 3. sz. 256–276. pp.; KATONA Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába ...” *Schlachta Etelka balatonfüredi naplója. 3. rész.* In. Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 4. sz. 333–346. pp.; KATONA Csaba: *Napló és írója. Egy lány balatonni „szerelmei” 1841-ben.* In. *Női sorsok a történelemben.* Fel. szerk. MÓZER Ibolya. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszék, Szombathely, 2002 (Partes Populorum Minores Alienigenae 7.) 201–230. pp.; „... kacérkodni fogok vele.” *Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1840 december–1841 augusztus.* A bevezetőt írta, a naplót közreadja, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: KATONA Csaba. Mediawave Alapítvány, Győr, 2006.

101 *Slachta Etelka soproni úrilány naplója* i. m. 136. p.

102 *Slachta Etelka soproni úrilány naplója* i. m. 178. p.

103 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 10. sz. 78. p.

104 *Hírharang.* In. *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 10. sz. 78. p.

lások sem. B[alaton]f[üred]-i tartózkodása idején mindig meglátogatta unokaöccse, dr. Sz[abó] F[erenc] rákospalotai orvos, akinek megérkezését nagy örömmel várta. Sz[abó] F[erenc] aranyos jó kedélye, szép csengő hangja a pince előtt összegyűlt társaságot teljesen lebilincselte, úgyhogy a pár órai ott-tartózkodás belenyúlt a késő éjszakába, – s ami talán csodálatosan hangzik: a társaság egy kellemes este emlékével józanon sétált be B[alaton]f[üred] községbe, ahonnan mi hárman bérkocsin mentünk ki a fürdőbe.”¹⁰⁵

Végezetül itt kell talán megemlíteni, hogy Füreden bizony sört is mértek. Ez azért fontos, mert a sör fogyasztása valamiképp a köztudatban nem tartozik hozzá a XIX. századi magyar vendéglátás, gasztronómia képzetéhez. Ez nem teljesen így volt, lássuk Táncsics Eszterék példáját: „Elmentünk vacsorálni. Ő nem evett, csak egy pohár sört ivott.”¹⁰⁶ Máskor pedig: „Betértünk egy pincébe. Kaptunk üveg sört. Megittunk 2 üveggel. [...] Mamának a lábába ment a sör.”¹⁰⁷

BEFEJEZÉS

Vázlatos füredi gasztronómiai túránk végére értünk, reméljük, az Olvasó legalább részleteiben betekintést nyert abba, hogy a XIX. századi Balatonfüreden milyen vidám, érdekes, sokszínű élet folyt nyaranta és ennek milyen fontos részét alkották az asztali örökök. Írásunk zárásaként egy konkrét eseményt idézünk fel, azt, amikor 1834-ben jószívrivel az egész fürdőtelep leégett egy, a Horváth-házban kiütött tűzvész kapcsán. S tesszük mindezt azért, mert a tűzvész is kötődik az étkezéshez. Az Anna-bál előkészületei folytak. A konyhában a főszakács éppen a fánkot igyekezett kisütni, azonban a tészta alatt a tűz sehogy sem akart kellőképpen égni, ezért a szakács az üstből folyékony zsírt loccsantott a kialvófélben lévő lángok közé. A tűz végigfutott a zsíron és meggyújtotta az üstöt, amit a megrémült szakács kiejtett a kezéből, az égő zsír pedig szétfolyt és lángra lobbantott maga körül mindent. A tűz villámgyorsan terjedt, hamarosan a folyosók is lángban álltak és a Horváth-házban tartózkodó számtalan vendég zöme bent rekedt az emeleti nagyteremben (a Horváth-ház akkor egyemeletes épület volt, második emeletét a tűz utáni felújítások során húzták fel), ahonnan a lángok miatt képtelenség volt kitorni. Az így a házba szorult embereknek nem volt más választásuk, mint az ablakon át kiugrani az emeletről oly módon, hogy a derékaljakat és vánkösöket dobálták le először, majd ezekre igyekeztek ráugrani. Meglehető módon – és szerencsére – emberéletben nem esett kár, a tüzet azonban képtelenség volt megfékezni. Rövid idő alatt kicsapott a Horváth-ház tetejére és mivel aznap heves szélroham is volt, hamarosan lángban állt a Horváth-házat környező többi épület is. Lángra lobbant előbb a Posta-ház (ami

105 HAJDU Endre: *Péter András családja körében*. In. *Péter András Emlékkönyv*. Szerk. U. NAGY István. Szeghalom Tanács – Péter András Gimnázium és Szakközépiskola – Békés Megye Tanács Művelődésügyi Osztály, Szeghalom–Békéscsaba, 1976. 157–158. pp.

106 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 65. p.

107 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 62. p.

egyébként a nyári idényre Pestről Füredre érkező prostituáltak szálláshelye volt leginkább), majd rögtön utána a Nagyvendéglő is, azt követően pedig az Ó-fürdőház, vagyis a színház kivételével – amit vizes jelmezeikkel a színészek oltottak el¹⁰⁸ – lángban állt az egész fürdőtelep. Így esett tehát, hogy az Anna-báli fánksütés okozta a füredi fürdő talán legnagyobb tűzvészét.

108 KISFALUDY Sándor levele Zala megye közgyűléséhez, 1836. május 2. Közli: *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Szerk. GÁLOS Rezső. Kisfaludy Irodalmi Kör, Győr, 1931. 386–387. pp.

JÓKAI MÓR A SVÁB-HEGYEN ÉS BALATONFÜREDEN: HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK

Jókai Mór, a XIX. század ünnepeit regényírója sajátos karriert futott be 1848–1849 forradalmát és szabadságharcát követően. Amint az köztudott, egyike volt azoknak a márciusi ifjaknak, akik főszerepet vállaltak 1848. március 15. pest-budai máig nevezetes történéseiben. Így aztán, dacára annak, hogy a szabadságharc későbbi szakaszaiban mindinkább hajlott a békülésre, egyáltalán nem lehetett kizárni, hogy kemény megtorlásban lesz része, miután Görgey Artúr Világosnál letette a fegyvert. Ám felesége, a korszak ünnepeit színésznője, Laborfalvi Róza (akit annak ellenére vett feleségül, hogy édesanyja ellenezte, a nő idősebb volt nála, sőt törvénytelen leánygyermeke is volt) elég leleményesnek bizonyult ahhoz, hogy 1849-ben ún. komáromi menlevelet szerezzen a történetesen épp komáromi születésű Jókai Mórnak. Ennek lényege pedig az volt, hogy a Klapka György tábornok vezetésével Komárom várát védőknek (akik csak jóval augusztus 13., azaz a világos fegyverletétel után írták alá a kapitulációt – szeptember 29-én – és adták át a bevehetetlennek tetsző erősséget a Julius von Haynau vezette ostromló csapatoknak) teljes amnesztia járt. Jókait tehát ennek köszönhetően nem érthette bánatalom. Ami azonban bőven elégséges volt ahhoz, hogy személyében ne érje semmiféle sérelem, az egzisztenciáját már igencsak kikezdte: kevéssel a forradalom leverését követően az író és felesége mintegy 1500 forintra rúgó súlyos adósságot halmozott fel, ez pedig igencsak tekintélyes summának számított. Annál meglepőbb tehát, hogy milyen gyorsasággal lett úrrá ezen a komolynak számító anyagi nehézségen a fiatal író, ami súlyos – köztörténeti közhelyeket is feszegető – kérdéseket vet fel. Hiszen azokban az években járunk, amelyet előszeretettel nevezünk az elnyomatás legsúlyosabb esztendeinek: pl. Haynau ez idő tájt Pest város díszpolgára (ne legyenek kétségeink: tömegek ünnepelték) és az 1849. november 20-án ünnepélyesen átadott Lánchíd felavatója. Ugyanakkor Jókai 1850-ben (tehát egy évvel a szabadságharc bukását követően) már rendszeresen publikál Sajó álnéven, az pedig mindenki számára köztudott, hogy az álnév kit takar. A hatóság nem lép fel vele szemben, így aztán a kétségtelesenül briliáns tehetséggel és erős szorgalommal megáldott író nem csupán arra volt képes alig néhány év leforgása alatt, hogy felszámolja a felhalmozott tetemes adósságot, hanem 1853-ban megvásárolhatta az általa később olyannyira megszeretett svábhegyi telkét is.

Jókainak a Svábhegyhez fűződő kapcsolatáról sokan, sokfélet írtak. Mielőtt továbblépnénk, ezúttal – talán kissé hosszan, de aligha hiábavalóan – egy olyan írást idéznénk tőle a Svábhegyről, amelyet a később tragikus öngyilkosságba menekülő Rudolf trónörö-

kös kezdeményezésére az 1880-as években megjelenő *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című kiadvány Magyarországról szóló egyik kötetében jelentett meg – amelyet mellel ő szerkesztett). A *Svábhegy* és a *Zugliget* című részt pedig ki más írhatta volna, mint ő maga?

„Negyven évvel ez előtt a Svábhegy maga is még ősvadon volt. Fűvészek és rovargyűjtők számára valódi kincsbánya. [...] Akkor volt szép a Svábhegy, a mikor még a vad állat volt benne otthon; az ember csak úgy vetődött ide, mint kóbor bujdosó, vagy világkerülő különcz. Egy elrejtett zugában a hegynek látszott valami várrom forma, a hol egy misanthrop dán báró lakott, a ki senkivel szóba nem állt. Egy félreeső hosszú házban tanyázott egy orvos, a ki senkit nem gyógyított; ellenben volt két harangja, a melyekkel a délet és estét harangozta. Egy kősvatag közepén lakott egy czápaszemű gnom, a ki a kőből élt. Az ő kövéből épültek a többi házak. Mélyen egy völgyben eldugva volt a tanyája egy silentiárius ügyvédnek, kit az igazság keze üldözött ki a világból. Az istenhegyi sűrű erdő minden bejáratánál ott állt a tilalomfa. Ez erdőnek a sűrűjében emberszem elől elrejtve állt egy magyar főúr vadásztanyája, ki később a politikai életben nagy szerepet játszott. Bajos volt azt megközelíteni a szomszédjában letelepült barom orvos elvadult nagy kutyái miatt.

[...] A Svábhegyet, mint üdülő helyet, igazán a színészek és az írók fedezték föl. Ők kezdtek el legelőször ide építkezni, s lassanként egy helikoni telep támadt a Svábhegyen, melynek legmagasabb helyét báró Eötvös Józsefnek emeletes nyaralója foglalta el. A Svábhegyen születtek az 50-es években a magyar drámák és regények, politikai röpiratok és tudományos munkák. Itt tanakodtak komoly hazafiak a nemzet jövője fölött.

[...] Kezdett a Svábhegy divatba jönni. Egy-egy lovagvár tornya emelkedett ki az erdők zöldjéből. Svájci nyaralók koronázták a tetőket. Egy ilyenben lakott nyaranta Albrecht főhercegnek a családja is. Megtudta a világ, hogy a Svábhegynek a levegője panacea! Ide epidemia nem jön soha. Itt minden betegség meggyógyul. Különösen a gyermekekre nézve ez a paradicsom.

[...] De csak addig volt a Svábhegy paradicsom, a míg a spekulánsok meg nem tudták, hogy az. Egyszerre csak ellepték a Svábhegyet a szőlőtermesztés vandáljai. Elpusztították az őserdőket; szőlőt ültettek a helyükbe; kivágták Mátyás király mulató kertjének négyszázados hársfa-óriásait, a terebély juharfákat; elűzték a berkekből a rigókat s a múzskákat, és szőlőt ültettek mindenüvé. A Svábhegy aztán azzal állt rajtuk boszút, hogy mikor bort akartak belőle facsarni, a vizet is megtagadta tőlük. Az őserdők kiirtásával elapadtak a források, s míg azelőtt a király kútja Budavárát is ellátta friss ivóvízzel, most a svábhegyi lakosoknak a Dunáról kellett fölhoratni székérrel az ivóvizet. Ez volt a Svábhegy pusztulása.

[...] A Svábhegy manapság elsőrendű mulatóhelye a főváros közönségének, piacczal, boltokkal ellátva, telefon-hálózattal a fővároshoz kötve. [...] A főváros közönsége tudatára jutott annak, hogy az egészség az első alaptőke, a mely a többi gazdagságot meghozza, s ennek a hypothecája a Svábhegy. Az erdei levegőben arany van. S a főváros pazar kézzel siet a Svábhegyet paradicsommá átalakítani. [...] Budapest oly népkertet fog birni, a minővel egy világváros sem dicsekedhetik.”

Azért is érdekes ez az idézet, mert Jókai egyfelől dicsézően szól a még „érintetlen” Svábhegyről, másfelől pedig kiemeli annak élénk társasági életét. Meglehet, őt mindket-

tő egyszerre vonzotta oda: közel is a városhoz, de mégis elvonultan, ahogy sokakat másokat is. Saját feljegyzései szerint – amibe beleszámolt minden létező járulékos költséget is – a telek vásárlásával kapcsolatos anyagi beruházása mintegy 2400 forintját emésztette fel. 1853–1854-ben ebből az összegből ugyan még „csak” 1400 forintot fizetett ki, de rövidesen törleszteni tudta a további vételárat is, mert két, máig példátlanul népszerű regénye, a reformkor éveit(!!!) megidéző *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* 1000-1000 pengőforintot fialt írójának.

Az meglehetősen közismert, hogy Jókai milyen mértékben vonzódott svábhelyi kis birtokához: hosszú éveken át időzött itt előszeretettel, itt (is) írta munkáit, emellett pedig örömmel adózott egyik szenvedélyének, a kertészkedésnek is, megtalálhatta azt a nyugalmat, amire az alkotáshoz szüksége volt, ugyanakkor hódolhatott a társasági élet örömeinek is, hiszen gyakorta voltak látogatói, elvégre a távolság nem volt tényező. Azonban szűk tizenöt évvel ezt követően – konkrétan 1867-ben – újabb ingatlant vásárolt, ezúttal a Balaton partján, Balatonfüreden. Füred akkortájt a bencés rend kezében lévő fürdő révén (amihez a vizet a savanyúvíznek nevezett forrásvíz szolgáltatta eredendően, a Balatonban való fürdőzés csak évtizedekkel később vált maga is a hely vonzerejének részévé) a tópart messze legnépszerűbb fürdőhelye volt. A bencések – akik a fürdői szolgáltatások mellett szállással is várták az ország minden részéről, valamint külfországból is érkező vendégeiket – hosszú éveken át nem járultak hozzá ahhoz, hogy a tóparti fürdőtelep és az attól feljebb húzódó falu között lévő földeket magáncélra felparcellázzák. Érthető módon nem vágytak a konkurenciára, ami pedig már így is létezett az 1825 óta az Anna-báloknak helyet adó Horváth-ház, a Balaton-part első magánszállodája révén, amely az eredendően Vas vármegyében honos Szentgyörgyi Horváth-család birtokában volt. Ehhez olyannyira ragaszkodtak, hogy még saját fürdőigazgatójuk, a posztot egyébként több mint ötven éven át (1835–1888) betöltő Écsy László ez irányú kérését is elutasították. Ez a merevség csupán 1866 nyarán oldódott: ettől kezdve indultak meg a parcellázások (eleinte csupán 11 hold erejéig), ezt követően vásárolt az ünnepezt író is egy telket a Balaton partján (és ekkor juthatott telekhez Écsy is, az ő erre épült villája is mai napig áll Füreden). De vajon mi indokolhatta Jókai telekvásárlását és az azon való építkezést, ha már egyszer volt egy nyaralója a budai hegyekben?

A válasz vélhetően sokrétű és meglehetősen összetett. Jókai Mór számára a vásárlás időpontjában természetesen nem volt teljesen ismeretlen a Balaton. Igaz, hogy csupán 1857-ben járt először a tónál (mindezek dacára a reformkori Füred nagyszerűségét gyakorta éppen az ő soraival támasztják alá). Az ekkor átélt füredi élményei hatására *A magyar Tempevölgy* című, a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent nevezetes útleírásában így lelkenedett: „...hanem van Balaton-Fürednek még egy olyan tulajdona is, ami egyenesen a beteg szívnek tesz jót, s amit eddig az orvosok s vegyészek kifeledtek az analysisből: nem a vas, nem az alkalik, nem a savak, nem a langy lég, nem a szép táj, hanem egy derék, becsületre méltó, hazafias érzelmű közönség. [...] Öreg zászlós urak, régi hangzatos időkbeli nagyrabecsült nevek, országos capacitások a megyei világból, deli úrhölgyek, fiatal mágánások, lelkészek, tanárok minden felekezetből, kisebb nagyobb nevek mind egy barátságok ismerős körré alakulva, melly egymást szívesen üdvözli, a közbeszéd tárgyából ki nem

Huray István fürdőorvos, Jókai sógora és felesége.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

fogy, sem nagyságát, sem kicsinységét nem érzeti a másikkal, minden élvezetet megoszt mindenkiel, az első szóra kész és előzékeny bármik okos indítvány felkarolására s iparkodik óráit kellemessé tenni: ezekből áll Balaton-Füred fürdőközönsége.”

Ez a Jókai által megrajzolt kép természetesen erősen idealizált, sokkal inkább azt, a reformkor pezsgő füredi életéről élő sztereotip (és bizony egyáltalán nem valós), pátoszal bélelt közhelyektől teljes képet idézi, ami általában véve ma is él a XIX. század első felének Füredéről, amiről pl. olyan jelességek, mint Széchenyi István gróf vagy Kossuth Lajos – okkal – nagyon is bíráló hangnemben írtak. Igaz viszont, hogy pl. 1861-ben az első füredi újság, a nyári fürdőidény heteiben megjelenő *Balaton-Füredi Napló* is hasonló hangot ütött meg: „A vendégek száma nagy s meglepő látvány az, midőn a rendes órák alatt a savanyú-víz körüli sétaterén [...] az oly sok, az annyira szép és fesztelen nagyjainkat s a többi osztálynak is nagyobbbrészt kitűnő egyéniségeit s másokat nyájas, vidám arczczal, barátságos kedély ömlengései között látja az ember majd egy kebelben olvadni össze egy cél, egy ok s egy ut vezérli őket s vont össze a különös találkozás társaságába, úgy érezzük magunkat ilyenkor, mintha egy roppant világvárosnak legnépesebb, legélénkebb részében volnánk.” A valóság persze akkor sem volt ilyen idilli, bizony számos bírálat érte a fürdőt, mint már említettük, részben szolgáltatásai fogyatékosága, részben pedig a feudális maradványokkal terhelt társadalom ott is felszínre bukó egyenlőtlenségei miatt. A fontos azonban számunkra e helyt nem ez, hanem az, amit röviden

ekképp foglalhatunk össze a fenti leírások alapján (is): a színes társaság, az élénk társasági élet.

Balatonfüred ugyanis nyaranta csakugyan országos találkozóhelynek számított lényegében véve a XIX. század egészében, de az 1860-as évek elejétől különösen. 1861-től ugyanis már megközelíteni is jóval egyszerűbb volt Pestről: az ún. déli vasút ekkor érte el előbb a Balaton déli partján Szántódot, majd pedig Siófokot, ahonnan a Balaton akkori egyetlen (korántsem mellesleg pedig első) gőzhajója, a Kisfaludy kompként szállította át az utasokat Füredre. (Korábban Pestről vagy Veszprémig kellett kocsizni, majd onnan Füredre, vagy Keneséig, ahonnan a Kisfaludy vitte az utasokat Füredig.)

Ráadásul az 1860-as évek elejétől a fürdő vezetősége – köszönhetően az új szemléletet hozó tihanyi apátoknak és pannonhalmi főapátoknak – rohamléptekkel kezdte meg a már a reformkorban is rendszeresen és joggal hiányolt technikai stb. fejlesztések ütemes végrehajtását is. Mindezen összetevőkből fakadóan Füred népszerűsége nőttön-nőtt, a középregék mellett az előkelőségek is örömmel töltötték idejüket a fürdőhelyen, amelynek vonzerejét egyaránt növelte a jó megközelíthetőség, az új szolgáltatások és megújult szálláshelyek, a gyógyerő, a legális és illegális (prostitúció, szerencsejátékok stb.) szórakozások.

Ez az állítás az utókor által is ismert, azaz a szűkebben vett elitre is igaz. Ennek igazolására néhány év füredi fürdőlistájából (e listákra a vendégek neve, lakóhelye és néhány más adata került fel, majd ezeket nyomtatva adta ki a fürdőigazgatóság, részben azért, hogy mindenki tudomást szerezessen ismerősei esetleges jelenlétéről, részben pedig a hírességek jelenlétéből eredő reklámcéllal) kigyűjtött neveket hoznék föl példának (a teljesség igénye nélkül), csupa olyan évet tekintve, amikor maga Jókai Mór is éppen Füreden időzött adott év nyarán:

1863: Ballagi Mór, Vaszary Kolos, Vajda János, Bajza Jenő, Vas Gereben, Lonovics József.

1868: Klapka György, Andrassy Gyuláné, Kubinyi Ágoston, Szokoly Viktor, Vaszary Kolos.

1869: Vaszary Kolos, Rónay Jácint, Auer Lipót, Horváth Boldizsár.

1872: Kerkápoly Károly, Csemegy Károly, Roboz István, Edvi Illés Gyula, Szigligeti Edéné, Vámbéry Ármin, Vaszary Kolos.

A felsorolt négy évből háromban még nem állt Jókai villája, amely ma közismert és oly látogatott füredi emlékmúzeumának ad otthont. Látható azonban, hogy ennek ellenére az író rendszeresen felkereste a Balatont, azon belül pedig Füredet az 1860-as években is. Ezt a gyakori látogatást az élénk és vonzó nyári társasági életen túl két erős személyes (rokoni) kötődés is komolyan indokolta, illetve ezzel párhuzamosabban egyszerűbbé is tette számára, mint látni fogjuk.

1857-ben, amikor Jókai Mór először járt a fürdőnél, ott volt a Füredhez a korszak viszonyai között számítva is igen közel eső Veszprém vármegyei jeles iskolavárosban, Pápán lakó és okító Váli Ferenc (1810–1882) természetrajz–vegytan tanár, az egykor Pápán is diákoskodó Jókai szeretett sógora, Eszter nevű nővérének férje. Váli Ferenc leányával, Váli

Marival (1840–1915) látogatott Füredre ebben az évben, de rövidesen – igaz, szomorú oknál fogva – ők is visszatérő vendégek lettek. Ennek oka az volt, hogy Mari férje, az ugyancsak a tanári pályára lépő Peti József (1834–1862) súlyosan betegeskedett. Mivel ez a kóros állapot nemhogy javult volna az évek során, hanem egyre rosszabbodott, a fiatal tanárember orvosai füredi gyógykúrárt javallottak számára a gyógyulás reményében. Ilyen kúrára 1862-ben került sor utoljára, de Peti Józsefen sajnos már nem segíthetett a gyógyulását segítő füredi kúra, mert még abban az évben meghalt. Így esett aztán, hogy az ugyancsak pápai lakos, időközben rövid házasságából született gyermekét is elveszítő ifjú özvegy (aki Peti halálát követően soha többé nem ment már férjhez) aztán hosszú éveken keresztül volt a Jókai-házaspár életének mindenese, állandó segítőjük és ekként a család rendszeres füredi nyaralásainak is állandó résztvevője – ráadásul pedig Jókaiék mindennapi életének egyik legfontosabb krónikása is, lévén igen jó tollú író. „Páparól igen szép útja van Balatonfürednek a Bakony hegységein keresztül: de bizony csaknem egész napi kocsit az.” – írta pl. arra az útra emlékezve, amikor lakóhelyéről Jókai Mórral együtt látogattak el a balatoni fürdőhelyre egyik évben. Ez volt tehát Jókai Mór egyik olyan személyes viszonyrendszere, amely – ha áttételesen is – Füredhez kötötte.

A pápai rokonságon kívül azonban volt egy még közvetlenebb személyes kötődése is az írónak Füredhez. Másik sógora, Huray István (1828–1911) 1853-tól volt a tihanyi apátság (azaz a fürdőt fenntartó egyházi intézmény) orvos–sebésze, neve pedig 1865-től immár a füredi fürdőbizottság jegyzőkönyveiben is rendszeresen előfordul, hiszen idővel ő lett Orzovenszky Károly (1815–1876), a hivatásos fürdőorvos mellett a másodorvos, majd pedig utóbbi elhunytát követően ő lett Orzovenszky utódja, és e tisztséget aztán egészen haláláig töltötte be. Huray doktor a nyári idény kivételével Tihanyban lakott, csupán nyaranta, a fürdőidény idejére költözött át Füredre, ahol az apátság tulajdonában lévő ún. Ó-fürdőházban volt szállása ez alatt az idő alatt. Huray 1865-ben vette feleségül Laborfalvi Róza testvérét, Laborfalvi Benke Jozefát, így került sógorságba Jókai Mórral, aki füredi nyaralásai során gyakorta időzött náluk, majd pedig 1866-tól, amikortól, mint már esett róla szó, megkezdődött a házhelyek felparcellázása, Huray saját telket vásárolt Füreden, ahol aztán 1868-tól két villát és egy kisebb épületet húztak fel. Huray volt az, aki – részben az író mind súlyosbodó hörghurutjára való hivatkozással – egyre sűrűbben biztatta Jókait egy saját telek megvásárlására, amire végül 1867-ben került sor. Ahogy Váli Mari írta: „... azzal a nevezetes hírrel jött haza Móric bátyám, hogy villateltet vettünk Hurayék szomszédságában.”

Összességében tehát mi készíthette Jókait a vásárlásra? Szerepet játszott abban a társasághoz való vonzalma, Váliékkel és Hurayékkal való kapcsolata, a Balaton iránti szerete- te és egészségi állapota is, mindezekkel összefüggésben pedig az, hogy a Füredet a telek- vásárlás előtt mind gyakrabban felkereső író saját nyaralóra vágyott, amit 1866-tól a telkek felparcellázása, illetve kedvező anyagi helyzete immár egyaránt lehetővé tett.

Bizonyos az is, hogy korábban többször okozott kisebbfajta kényelmetlenséget a meg- felelő szállás megszerzése. Tudjuk pl. – éppen Váli Maritól –, hogy legalább egy ízben Jókai a ma már leginkább Krúdy Gyula novelláiból ismert, a Füreddel ma már egybeépült és közigazgatásilag is egybetartozó Arácson álló, nevezetes Esterházy-vendéglőben szállt

meg: „Mi az Esterházy vendéglőben kaptunk szállást – Anna-bál utáni idő lévén: meglehetősen jó szállást.”

Fontos itt hangsúlyozni a számos legendával övezett Anna-bál utáni időszakot, hiszen a XIX. században ez volt a fürdőidény fénypontja, utána sokan hazatértek a nyaralásból, előtte azonban igen bajos volt szállást foglalni. Ez ma már talán meglepően hangzik, hiszen Anna-nap július 26-ra esik, de akkortájt mások voltak a nyaralási szokások – az is igaz viszont, hogy az idény vége hivatalosan szeptember 15. volt. Ahogy Jókai írta: Jókait idézve: „A végzetes szeptember 15-e közelít, naponkint Csimborasszóit a bőröndöknek és kaptatulyáknak szállítja a Kisfaludy a Balatonon át.”

Jókai – ugyancsak mindenki által tudott, ám igen kedvelt írói álnevét használva, azaz Kakas Mártonként csipkelődve – így írt ezekről a füredi állapotokról 1860-ban: „Füreden nincs már az a szoba, fürdőkád, kémény, szelelőlyuk, ugy magas tetejű kalap s más efféle kiadható lokalitás, ami vendéggel tömve dugva ne volna: de semmi olyan nagy quantumban nem kapható itt, mint poéta. Itt vannak rajtam kívül [...] Dobsa, Jókai, Tóth Kálmán, Vajda János, Vas Gereben, mely utóbbi legközelebb vesszőt fog futni a füredi hölgysereg sorai között a miért azt írja, hogy Füreden már minden lány menyasszony.”

Nem csoda hát, ha a zsúfoltság és a szállásfoglalás nehézségei helyett inkább a saját otthon nyújtotta kényelmet választotta az író, arról nem is szólva, hogy felesége, az egykor ünnepezt színésznő a színpadtól visszavonulva, mindinkább nehezen viselte a társasági életet. Neki is egyre inkább szüksége volt arra, hogy az egyébként élénk nyaralóhelyen visszavonulhasson – mindamellett előfordult olyan kellemetlen eset, hogy Róza asszony kedvetlensége miatt ért véget idejekorán pl. egy jó hangulatú halsütés Jókaiék kertjében, amikor az író feleségét „váratlan” migrén támadta meg. Arra is gyakorta volt példa, hogy Róza asszony és lányunokája (aki Laborfalvi Róza törvénytelen, Jókai előtti kapcsolatából fogant leányának volt a gyermeke), Jókai Róza (a későbbi Feszty Árpádné) nyaraltak kettesben Füreden, miközben az író a Svábhelyen maradt a nyári napokban és csak hétvégén látogatta meg szeretteit: a hétköznapokon pedig nyugodtan fogadhatta az őt meglátogató barátait, így pl. az éppen hivatalban lévő miniszterelnököt, Tisza Kálmán grófot.

A füredi telket végül Jókai Mór 554 forintért vette meg. Az erről szóló – Fink Jusztinián tihanyi perjel által kiállított – igazolás így hangzott: „Hogy a Jókai Mór és neje által Balaton Füreden megvett 23dik számú házhelynek ára ötszáznegyvennégy for[int] osztr[ák] értékben a Veszprémi Takarékpénztárba folyó év Júl 30án betétezt és a takarékpénztári könyvecske könyvlap 352. folyó sz. 1845 az apátsági pénztárba betéteztet igazolom.”

Egy (1886-ban, azaz Laborfalvi Róza halála után kelt) levélben az író később arról vallott, hogy az évek során a telek és a villa összességében 24 000 forintját emésztette fel. Az olyannyira szeretett füredi háztól ekkor már szabadulni akart az özvegyen maradt idős Jókai: végül 1889-ben sikerült eladnia egy Michelini János nevű veszprémi kereskedőnek, aki összesen 13 000 forintot tett le az asztalra a nevezetes ingatlanért. Jókainak ezek után már csak a fővároshoz tartozó svábhelyi kertje maradt két szeretett „menedékhelyéből.”

MATSKÁSI ÉS MITSKEI VAGY FLEGMANN ÉS GRÓSZ? SZABOLCS MEGYEI FÜRDŐVENDÉGEK BALATONFÜREDEN

1. MATSKÁSI ÉS MITSKEI: AZ IRODALOM VILÁGA

„Karácsonyeste van, otthon, a Nyírben, kerti bort isznak a kalács mellé.”
(KRÚDY GYULA: *A silbak*)

„A füredi gavallérok között volt egy bizonyos Matskási Miklós nevezetű nyírségi úriember.” E szavakat Krúdy Gyula, a XX. századi magyar próza finom tollú mestere – Nyíregyháza szülőtte és Balatonfüred szerelmese – vetette papírra pár évvel az első világháború kitörése előtt egyik novellájában (*A silbak*). E bizonyos Matskási az író szerint olyannyira szeretete a Balaton-parti fürdőhelyet – pontosabban, egy nyaranta ott időző hölgyet –, hogy télen is felkerekedett, mert a nő azt ígérte, egyetlen napra arra viszi útja (*Jégkirályné-keringő*). Ő tehát Matskási, „aki Fruzsinka egyetlen sorára otthagya kényelmes nyírségi otthonát és a téli Balatonra költözött.”

Az 1910-es évek elején Krúdy egy sor olyan novellát jelentetett meg, amelyek a Balaton-part legismertebb fürdőhelyén játszódnak a XIX. század derekán túl. Laza fűzésű gyöngysorként sorakoznak e kurta írások. A közös színtéren kívül a szereplők kötik össze őket: Garamváry Estella, a dzsentrí vénkisasszony, Anton, az Esterházy fogadó öreg bérszolgája, Livin, a lengyel menekült, aki a színtársulat mellett nyert kenyérkeresetet, Surray Edmund, a ripacs színész, Petőfi Sándor állítólagos testi-lelki jóbarátja, és a minden férfi szívét összetörő csábító, Császár Fruzsina. Mi azonban nem rájuk vagyunk kíváncsiak, hanem két másik karakterre, a már említett Matskásira és Mitskeire.

A két nyíri dzsentrinek Krúdy önálló novellát (*Mitskei és Matskási*) is szentelt, ekképp jellemezve őket: „Körülbelül egykorú férfiak voltak, gyermekkoruk óta egymás mellett voltak, itt, a nyírségi faluban, »Punin és Baburin«-nak nevezte őket a vörhenyes Ilonka asszony.” Ezen túl még egy „közös nevezőjük” volt: egyik is, másik is reménytelenül szerette a Bécset, Párizst, Milánót megjárt nagyvilági (és félvilági) Fruzsínát, aki „kacér volt és ábrándos volt, mint a holdas éjjel. Bűbájos volt, mint a keleti mese, a szemében lidérc-lángok, és ajkán csábító mosoly, mint hajdanában a nők, akik még George Sand-t olvasták, és Lavottától dúdoltak a zongora fölött.”

E novellában a két nyírségi úr odahaza ábrándozik: kenyeres pajtássá és sorstárssá kovácsolja őket a bánat, amin osztoznak. Ám megértően hagyjuk magukra kettejüket fájdalommal és figyelmünket fordítsuk arra, hogy a Nyírbe valók. Ezt ugyanis, nem célzatosan erre irányítva a figyelmet, de kellő súllyal említi az író. Lássunk erre néhány példát, először Matskásiról (*A silbak*): „Ha ugyan még él valahol Matskási Miklós [...], bizonyosan jóízű fejbólintással gondol vissza a füredi nyárra. Midőn tavasszal késő őszig nem csinált egyebet, mint kártyázott – bánatában, és este szerelmes levelet írt túláradó boldogságában. Odahaza a Nyírben.”

Érdekes figyelmet szentelni annak, hogy a Nyírség esetében mennyire hangsúlyos az otthon említése Krúdynál, ezúttal Mitskei esetében is (*Esti órák*): „Mitskei nyírségi pajkos, egykori gárdista, az osztrák és olasz határon ült egy vendégfogadóban, amíg az utazókocsi kerekét megigazítja a kovács, [...] és a nyerges ló hosszan nyerít a csöndességben. [...] És otthon, a Nyírben, ahová nemsokára menni kell – hisz a nyárnak vége –, csupán egy vén szuka-agár ásít a tornácon.”

Emellett – tudatosan-e vagy sem – Krúdy utal arra, hogy talán Garamvály Estella is nyírségi: egyik írásában (*Krinolin*) felveti, hogy a Garamvály család Zólyom vármegyei, de nem sokkal később ezt olvashatjuk: „Estella [...] kis falujában, a nyírségi nádak között, a szomszédok csupán pohárköszöntőt és kutyaugatást tudtak.”

Mindez azt látszik érzékeltetni, hogy Füreden sűrűn tették tiszteletüket a Szabolcs vármegyei közép- és kisbirtokosok. Így volt-e, s egyáltalán: „számon kérhető-e” a történetiség az irodalmon? Bizonyos mértékig tükre korának az irodalmi alkotás, de vajon mennyire? E kérdések jegyében próbáljuk meg rekonstruálni, vajon kik és hányan időztek Balatonfüreden az 1800-as évek második felében Szabolcsból és fellelhető-e köztük Matskási és Mitskei valamiféle valós előképe?

Ez utóbbi kérdés annál is inkább érdekes lehet, mert Krúdy műveiben a történeti alakok éppoly sűrűn köszönnek vissza, mint fantáziájának szülöttei. Így pl. egyik legismertebb irodalmi figurája, Bizay, a „nemzet bárója” bizony valóban élt. Évtizedeken át volt Füred kosztra és kvartélyra tartott mindenese, és ahogy az író finoman célzott is rá, az 1825-ben Bécsben csalásért körözött, egyébként Békés megyei származású Bizay az éjjeli zenék, a táncos és zenés multságok, a fizetett színházi közönség stb. szervezése mellett, bizony kerítésből is élt. Amit a 15 évesen fél kezét elvesztő és ezért Füreden lábadozó gróf Zichy Géza (később egy kézzel ünnepelt zongorista, 1891–1894 között a budapesti Operaház intendánsa) naplója is megörökített: „A színtársulatnál működött ekkor Sz. kisasszony mint drámai szende, az öreg Bizay egyre lovalt, hogy udvaroljak a kisasszonynak – bár erre teljes ártatlanságomban semmi hajlandóságot nem éreztem, – a vén korhely elhitette velem, hogy ez hozzátartozik a gavallérsághoz. Egy párszor meglátogattam Sz. kisasszonyt, ki kedvesen fecsegett velem s nagyon megkedvelt. Egy bizalmas órájában két keze közé fogta arcomat, s így szólt hozzám: »Valamit mondok kicsikém: kerülje az asszonyok társaságát, kár lenne a maga tiszta lelkéért! Ne fecsérleje el életét könnyelműen és óvakodjék a színésznőktől!«”

2. FÜRDŐLISTÁK: A TÖRTÉNELEM VILÁGA

„Volt külön névsora az aratás előtti fürdővendégeknek: új „kúrliszta” készült cséplés után, amikor a falusi és pusztai honoráciorok mentek el fürdőzni.”
(KRÚDY GYULA: *Fürdővendégek névsora*)

Kétségkívül éles fordulat az irodalom területéről a történetiség keményebb terepére lépni: óhatatlanul is magában hordozza az illúzióvesztés fájdalmas lehetőségét. Éles a kontaszt, amikor Krúdy ihletett szavait követően a talán legszárazabb(nak) tűnő fürdői forrásanyaghoz, a fürdőlistákhoz fordul az érdeklődő: ez a Füreden időző vendégek nevét, „characterét” és lakóhelyét tartalmazta. Ahogy Jalsovics Aladár fogalmazott Füredről szóló ismertetőjében: „A névsorok kellő szerkesztése [...] végett, tartoznak a t. cz. vendégek megérkezésük után azonnal a bejelentési ívek rovatát kitölteni.”

A névsorok célja a tájékoztatás volt, hogy az újonnan érkezők megtudják, akad-e ismerős, de reklám is, mert egy-egy híresség jelenléte jelentőséggel bírt. A listákat nyár elejétől adták ki az idény végéig, Füreden május 15-től szeptember 15-ig. Egyszerre 1-2 ív jelent meg, az adott napokban ott tartózkodók adataival, így a teljes listát utólag kellett összeállítani. Böngészése megszokott eleme volt a fürdői életnek, Horváth Bálint bencés szerzetes 1848-ban megjelent ismertetőjében teljes természetességgel közölte: „Minden megérkezett vendégnek a neve jegyzőkönyvbe vezetetik, s kinyomtatván 20 p. xr. előfizetés mellett a felügyelői hivatalban mindenhol kapható.”

Am mielőtt tovább lépegetnénk választott témánk nyomában, felfedezendő, hogy mit is árulnak el forrásaink, méltánytalanság, sőt tán annál is több: stílusterés volna elfeledni, hogy a fürdőlistákról maga Krúdy is írt (*Fürdővendégek névsora*), bőséges és regényes tartalommal színesítve a száraz adatsort: „Reményteljesen hangzottak a névsorból a lányok nevei, mint megannyi fürdői andalgás, szerelmes éjjeli zene, a legközelebbi farsangon való gyűrűváltás. Az asszonyok nevei mellé kötötük csörgését és nyári délutánok édesded pletykáit képzeltük. Míg a férfiak neve oly komoran tűnt fel a névsorban, mint a nagybögő hangja a zenekarban. Voltak köztük nevek, amelyekhez csakis a savanyúvízzel kevert kerti bort lehetett elképzelni: más nevek a hosszadalmas ferbljátékot, mások ismét az esti táncot a társalgóban és a holdvilágos éjben való zenélést juttatták eszünkbe.”

3. KITEKINTÉS: A KÉTELKEDÉS JOGA

„Hol a tagadás lábát megveti, világotat meg fogja dönteni.”
(MADÁCH IMRE: *Az ember tragédiája*)

Érdemes még picinykét elidőzni a fürdőnévsoroknál: dőreség lenne ugyanis azt az elnagyolt és hamis állítást hangoztatni, hogy az irodalom pusztán fikció, a történeti forrás pedig szükségszerűen az abszolút igazság hordozója, amiből csak ki kell olvasni a „valóságot”. Mert mi is van a fürdőlistákban? Adatok sora, de nem kikezdzhetetlen tényeké, ami óvatos-

ságra int. A listák pontatlanok: gyakorta tévesen, elütésekkel terhelten jelentek meg a nevek, és nem lehet elfeledkezni a hiúság vásáráról sem: sokan azt adták meg a „character” rovatba, aminek látni akarták magukat nyomtatásban. Így nem feltétlen valós viszonyok tükröződnek ott, hanem néha a túlzás ördöge kacsint reánk innen-onnan. Így lesz pl. a szatócsból nagykereskedő, a kisiparosból magánzó stb. Az is bizonyos, hogy a nyári Füredet szép számmal felkereső prostituáltak között sem akadt olyan, aki a maga nyersességében jelölte volna meg, miből van a napi betevője...

Még inkább kételyt támaszt, hogy bizonyos, valamennyi fürdővendég neve nem lehető fel a listán, amit csupán egyetlen érzékletes példával szeretnék megvilágítani. Az 1841. év teljes vendégnévsora ránk maradt, de nem lehető fel a nyár talán legnagyobb füredi botrányának két főszereplője, Prodanovits Dániel és Román János, elvileg mindketten pesti ügyvédek. Ügyüket nem részletezném, a lényeg, hogy előző este kártyázván, Prodanovits az adósságot másnap a füredi sétányon be akarta hajtani Románon, aki ezt – hivatkozva arra, hogy ellenfele csalt –, megtagadta. Mire Prodanovits a korzózó fürdővendégek szeme láttára Románt – tisztességgel szólva – ágyékon rúgta. A dologból komoly bírósági ügy lett, már csak azért is, mert a sértett elpanaszolta, hogy az: „... ágyékban tett rúgások halálosak lehetnek volna, s hogy mindenesetre oly sérelmet ejtettek tetemen, melyet minden feleségi hívséggel boldogított férj egy láb- vagy kézelvágásnál nagyobbban tartand.” Amit aztán Prodanovits kellő cinizmussal kontrázott meg: „egy aszkóros küleményű, gyenge alkotású, idült jobb s bal ágyéksérvű individuumtól, minőnek ötlet a vizsgáló sebész leírja [...], kívánkozná-e neje a rendes elhálást, amidőn erre még azon sérvek nélkül szükölködő, de már 60. év felé ballagó férjek sem igen alkalmasak?” A vizsgálatok során, amelyekbe Zala vármegye Pest vármegyét is bevonta, mindkét félről kiderült, hogy nem ügyvédek, hanem többszörös per alatt álló csalók, hamiskártyások, sőt egyikük még házasságszédelő is. Ami itt és most fontos: nevük nem szerepel a fürdőlistán, noha jelenlétük megkérdőjelezhetetlen: ékes példája ez annak, hogy csínján kell bánni az elnagyolt ítéletekkel.

4. SZABOLCSBÓL FÜREDRE

„Egyik atyámfia, aki Szabolcs vármegyéből kelt útra, [...] késő ősszel került vissza a barátságos mulatságból.”
(KRÚDY GYULA: *A Bach-huszár*)

Füred legendáriumának szerves része, hogy az ország, sőt a föld minden részéről özönlöttek oda a vendégek. Olyan példákat is fel lehet hozni a vendégek lakhelyére, mint New York, Milánó, Lipcse, Olmütz, Vancouver, Tokió. Ám a fürdőlisták adatai alapján kiderül, hogy a külföldi látogatók száma szórványos, kivételt csak Bécs lakosai jelentenek. A számok alapján az is egyértelmű, hogy az 1880-as évekig Füred a Dunántúl néhány megyéjének (Zala, Fejér, Veszprém, Somogy) és Pest-Budának (Budapestnek) volt kedvelt fürdőhelye, az ország más tájairól nem volt tömeges látogatottsága: fentebb hangoztatott kéte-

lyeink dacára a tömeges adatsorok kijelölte „csapásirányok” valódiságát nincs okunk megkérdőjelezni.

Krúdy füredi témájú művei nyomán az olvasónak olyan benyomása támadhat, hogy Füreden egymásba ütköztek a Nyírségből érkezett bocskoros nemesek. Matskási és Mitskei mellett pl. a sokoldalú nyíregyházi zenetudós Szénf(f)y Gusztáv alakja tűnik fel a Balatoni Dalárda vezéréként (*Ál-Petőfi*). Ezzel szemben miről mesél az alábbi táblázat, ahol a szabolcsi illetőségű fürdővendégek számát tüntettük fel néhány olyan évből, amelyek teljes vendégnévsora fennmaradt?

A Szabolcs megye területéről Balatonfüredre érkező fürdővendégek száma (1840–1916)

Év	1840	1841	1852	1857	1863	1868	1869	1872	1884	1908	1906
Helység	A Füredre érkezett vendégek száma										
Nyíregyháza	1	-	-	1	1	-	3	6	7	11	19
Nagykálló	1	-	1	4	3	-	-	-	-	-	-
Székely	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-
Kisléta	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Gáva	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Kisvárd	-	-	-	-	-	2	2	1	3	1	-
Nyírbátor	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	2
Kállósején	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Sényő	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Tiszadada	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Újfehértó	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1
Órladány	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Vaja	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Nyíradony	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Balkány	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Ajak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Geszteréd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ibrány	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Petneháza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

A táblázat csalódást kelt: a 11 év során mindössze 19 szabolcsi helységből keresték fel Füredet. Csupán összehasonlításként: Somogyban 97, Veszprémben 83, Zalában pedig 100 helységre igaz ez. A táblázat azt is elárulja, hogy a szabolcsi vendégek száma folyamatos emelkedést mutat, ám lássuk be: volt honnan emelkedni, sőt, ha kiemelt figyelmet kap Nyíregyháza, egyértelművé válik, hogy a csekély mértékű növekedés csalóka képet nyújt a megye egészéről: a számok növekedése mögött a nyíregyháziak emelkedő száma rejlik. Nem kétséges: a város megyén belül játszott szerepének egy sajátos jelét látjuk itt, amint-hogy ez a tény szemléletesen példázza, hogy a polgári mentalitás milyen szorosan összefüggött a Monarchia virágzó fürdőéletével.

Figyelemreméltó, hogy csupán a vizsgált korszak végén jöttek 10-nél többen Füredre Szabolcsból: 1887-ben 13-an, 1908-ban 15-en, 1916-ban 31-en. A rohamos léptékben

fejlődő Nyíregyházáról ezen belül 7-en, 11-en, illetve 19-en. Ezek az adatok a két XX. századi év esetén már „felrajzolták” Nyíregyházát a füredi fürdővendégeket kibocsátó legjelentősebb helyiségek térképére. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy melyek azok a települések 1916-ban, ahonnan legalább 10 vendég érkezett Füredre: Nyíregyháza a 13. helyen található. A közlekedés gyorsabbá és egyszerűbbé válásának, azaz a vasút térhódításának köszönhetően szétszakadt a füredi fürdővendégek lakóhely szerinti összetételének a XIX. század derekáig létező szövete: az egyesített fővárosból továbbra is mesze a legtöbben keresték fel a Balatont, de a korábban az élbolyban található dunántúli városok (Veszprém, Zalaegerszeg, Székesfehérvár, Győr) hegemoniája megroppant. Melléjük az olyan, komoly városi múlttal rendelkező, ám Füredtől távolabb eső települések zárkóztak fel, mint Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa, valamint néhány, a XIX. században gyors ütemben fejlődésnek indult helyiség, amely épp Nyíregyházával állítható párhuzamba, pl. Békéscsaba. E viszonylag magasabb létszámot látva mondhatnánk: íme, tehát itt vannak Krúdy szabolcsi nemesei, de a lelkesedést derékba szege az időrend kikezdhetetlen könyörtelensége: az idézett Krúdy-novellák 1916 előtt keletkeztek.

Helység	Vendégek száma
Budapest	1741
Győr	63
Kolozsvár	50
Bécs	37
Kassa	37
Székesfehérvár	33
Veszprém	37
Szombathely	26
Miskolc	24
Pécs	22
Komárom	22
Nagykanizsa	20
Nyíregyháza	19
Kaposvár	19
Zalaegerszeg	18
Nagyvárad	17
Marosvásárhely	15
Békéscsaba	14
Debrecen	14
Arad	13

5. KIK VOLTAK A SZABOLCSI FÜRDŐVENDÉGEK?

„Hol papi fürdő, hol zsidó fürdő.”
(EÖTVÖS KÁROLY: *Utazás a Balaton körül*)

Nyíregyházán kívül a többi szabolcsi településről esetlegesen, szórványosan érkezek Füredre. Valójában itt kellene felkutatnunk Krúdy szabolcsi kurtanemeseit, ám ismét csalódnunk kell. Az 1840-ben Nagykállóról Füredre érkező vendég neve Zichermann Emánuel, foglalkozása kereskedő. 1852-ben már egy földbirtokos érkezett Kállóról, neve azonban nem ősi nemesi családot sejtet: Propper Mór. 1857-ben Mandl Róza kereskedőné két fiával, valamint Kohn Ábrahám kereskedő szemlélte a Balaton hullámain Kálló lakosai közül. Igen ékes szónoki tehetségre volna szüksége annak, aki az ellen akarna érvelni, hogy a kereskedelemmel foglalkozó zsidóság képviselőivel van dolgunk.

De tekintsünk távolabbra Kálló határánál: 1868-ban Gáváról Trinkl Ignácné kereskedőné nevét láthatjuk a fürdőlistán, 1869-ben Lichtblau Amália földbirtokosnéét Sényőről és Kartstein Hermin kereskedőnéét Tiszadadáról, 1872-ben Braun Háni kereskedőnéét Kisvárdáról, valamint Lang Mór fakereskedőét Örladányból, 1884-ben Weinberger B. kereskedőét Kisvárdából és Rosenfeld Adolf tanulóét Vajáról.

A zsidóság e nagyarányú jelenléte meglehetősen bizonyossággal mutatja a polgári–kereskedő elem térhódítását az elszegényedő, dzsentrisedő volt nemességgel szemben. Ezt a társadalmi jelenség lényegét Takács Péter így foglalta össze: „A volt középbirtokos nemesség pánikszzerű hanyatlása egy új társadalmi réteg látványosan gyors felemelkedésével járt együtt. A gazdasági hatalom Szabolcs megyében döbbenetes gyorsasággal került a szédületes ütemben polgárosodó zsidóság kezébe.”

Hogy a fürdők mindinkább polgáriasult intézménnyé válva döntően csakugyan a polgárságot vonzották, azt igazolja a kereskedőrétegen kívül értelmiségi elemek jelenléte is. 1868-ban ugyancsak Füreden időztek Rézler György és Szalay Alajos kisvárdai ügyvédek, 1869-ben pedig Posgay György újfehértói mérnök, 1884-ben Rosenblüth Bernát kisvárdai orvos.

A földbirtokos–dzsentri réteg sem szorult ki egészen a füredi fürdőről, ám számuk eleynésző. Közülük viszont állandó vendége volt Fürednek a földbirtokos Gencsy család: 1857-ben Gencsy Károly szolgájával és szobalányával Kislétáról, 1869-ben Gencsy Ferencné leányával, majd férje, Gencsy Ferenc Balkányról, 1908-ban özvegy Gencsy Béláné és Ella leánya ugyancsak Balkányról nyaralt a Balatonnál. Rajtuk kívül a reformkortól Szabolcs megye meghatározó nemesi családjai közé tartozó Elek família képviselői közül említést érdemel Elek Mihály földbirtokos, aki 1872-ben utazott Füredre Nyíregyházáról, a községi tisztviselők közül pedig 1906-ban Bartos László községi jegyző Ajakról.

Az 1872. évi fürdőlistán a fürdővendégek szállóhelyét is megtalálhatjuk. A nyíregyháziak főleg a fürdő patinás szállóhelyeit vették igénybe, csak a századelőn vált jellemzővé, hogy magánháznál vegyenek szállást. Legtöbbször az Anna-bálók helyszínén, a Horváth-házba (a Mangold-ház és a Stefánia elnevezés is a Horváth-házat takarja), az Új-házba (későbbi nevén Erzsébet-udvar, a mai Szívkörház) és a Nagyvendéglőbe (Grand Hotel) kvartélyozták be magukat. Erre e helyt azért kell figyelmet fordítani, mert a Krúdy által sokat emlegetett Esterházy

nem sok szabolcsi vendéget fogadott: 1884-ben Rosenblüth Bernát kisvárdai orvos és leánya, 1908-ban Széll Albert kisvárdai terménykereskedő, 1916-ban pedig Bartos László, Ajak községyi jegyzője és Mészáros János dohánybevételi hivatali főnök húzta meg magát ott.

A regényesség fogyatkozást szenvedett: a Szabolcsból Füredet felkeresők többsége a polgárság, döntően a kereskedést űző zsidóság soraiából került ki. Éppúgy, ahogy a füredi fürdővendégek egésze esetén is, hiszen az itt vázolt jelenség nem csupán a Szabolcsból érkező, de a teljes vendégsereget tekintve is világosan érzékelhető tendencia. S hogy Krúdytól se tagadjuk meg a maga igazságát, aligha kétséges, hogy tán épp ez, régi és kedves témája, a „rég Magyarországot” elmúlása ragadható meg a századelőn írt nosztalgikus hangvétellű, füredi témájú írásaiban (pl. *Nyári fény*): „Az Anna-bál deli táncosai messzi temetőben fekszenek [...] és a táncosnők gavallérok hiányában otthon maradtanak. [...] A régi magyar nyár figurái végleg elvonultak az emlékezésbe és az anekdotába.”

6. FLEGMANN ÉS GRÓSZ, BODNÁR ÉS MESKÓ

„Voltak köztük nevek, amelyekhez csak a savanyúvízzel kevert kerti bort lehetett elképzelni; más nevek a hosszadalmas ferblijátékot, mások ismét az esti táncot a társalgóban és a holdvilágos éjben való zenélést juttatták eszünkbe.”

(KRÚDY GYULA: *Füredővendégek névsora*)

Vegyünk hát búcsút Matskásitól és Mitskeitől és a többi ködlovagtól. Ne legyünk hűtlenek hozzájuk és őrizzük meg őket jó emlékezetünkben, ám fordítsuk figyelmünket immár azokra, akik jó egy évszázada bizonyosan felkerekedtek Nyíregyházáról, hogy láthassák a Balaton vizén az aranyhidat. A vendégek adatait az alábbi táblázatokon mutatjuk be (a neveket a fürdőlistákon feltüntetett alakban közölve).

1840

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Galánknó	asszonyosság	-

1857

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Czéntz Ignác	kereskedő	-

1863

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Flegman Miksa	orvos	-

1869

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Czintz Ignác	kereskedő	-
Cziner Samu nejével	kereskedő	-

1872

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Kralovánszky Lajosné	földbirtokosné	Fülöp-ház
Schak Mór	takarékpénztár-igazgató	Új-ház
Czincz Samu nejével	kereskedő	Horváth-ház
Groak Zsigmond	ker. ülnök	Nagyvendéglő
Elek Mihály	földbirtokos	Nagyvendéglő

1884

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Grósz L. H.	kereskedő	Horváth-ház
Horn Sámuel	kereskedő	Dr. Mangoldnál
Morgenstern Zsigmond	fakereskedő	Dr. Mangoldnál
Bodnár Gyula	mérnök	Új-ház
ifj. Bodnár István	magánzó	Új-ház
Bodnár István nejével	köz- és váltóügyvéd	Új-ház

1908

Név	Foglalkozás	Szállóhely
özvegy Czukor Mártonné Mariska leányával	magánzó	Herczegh-villa
özvegy Kemény Ferencné fiával, leányával	magánzó	Herczegh-villa
Zuckler Henrik nejével	gazdálkodó	Ipoly-udvar
Dr. Békessy Ignácné	főorvosné	Annácska-nyaraló
Reichmann Józsefné fiával	bérlőné	Erzsébet-udvar

1916

Név	Foglalkozás	Szállóhely
Reichmann Józsefné	földbirtokosné	Erzsébet-udvar
Reichmann Béla	főgimnáziumi tanuló	Erzsébet-udvar
Meskó Elekné leányával	takarékpénztári vezérigazgatóné	Erzsébet-udvar
Manó Istvánné és kísérelője	földbirtokosné	Erzsébet-udvar
Fried Sámuelné	kereskedőné	Erzsébet-udvar
Blum Jenőné leányával és cselédjével	földbirtokosné	Grand Hotel
Bleuer Sámuelné cselédjével	magánzóné	Grand Hotel
Mészáros János	dohánybevéltő hivatal főnöke	Esterházy
Péchy Gyula és fia	vármegyei tisztviselő	Erzsébet-udvar
Farkas Antal	kereskedő	Stefánia-udvar
Klein Peppi	magánzónő	Stefánia-udvar
Mészáros János	dohánybevéltő hivatal főnöke	Erzsébet-udvar
Steiner Miklós	tanuló	Grand Hotel
Rosenthal Ferenc	földbirtokos	Erzsébet-udvar
Friedmann Jenő	kereskedő	Grand Hotel

Czéntz Ignác 1857-ből (1869: Czintz Ignác) a nyíregyházi zsidó kereskedők jeles képviselője volt. Az 1863-ban Füreden időző Flegmann Miksa királyi törvényszéki orvos hasonlóképp a nyíregyházi izraelita közösség vezető személyiségei közé tartozott, 1868-ban a városi képviselőtestület tagja volt, 1874–1883 között neve a virilisek között olvasható. Szintén városi képviselő volt az 1872. év nyarának egy részét Füreden töltő Schack Mór takarékpénztár-igazgató is. 1872-ben egy bizonyos Czincz Samu is felkereste a Balatont, aki vélhetően Ignác rokona volt. Az 1884. évi nyár a jeles ügyvédet, Bodnár Istvánt találta Füreden: ő is évtizedeken át volt a városi közelet kiemelkedő személyisége (és szintén virilis képviselő). Ugyanebben az évben időzött a tóparton fia, ifjabb Bodnár István is, rokonával, Bodnár Gyula mérnökkel. Füreden nyaralt ekkor Nyíregyháza egyik legtehetősebb kereskedője, Grósz Lipót Hermann is (aki viszont, ellentétben másokkal, kereskedőként jelölte meg magát, bár neki is volt földbirtoka Bujon). Az 1916. évi listán annak a Rosenthal Ferencnek a nevét láthatjuk, aki 1912-ben Nyíregyháza legnagyobb adófizetője volt. Reichaman József, akinek felesége 1908-ban és 1916-ban is felbukkant Füreden, mint „orvos bérlő” szintén ott található a Szabolcs vármegyei virilisek listáján 1901-ben. Meskó Elek, akinek felesége nyaralt Füreden ugyanebben az évben, a Nyírvidéki Takarékpénztár vezérigazgatója volt több évtizeden át, testvére, Meskó László Szabolcs vármegye főispáni tisztségét is betöltötte.

A fent felsoroltak szinte mind Nyíregyháza társadalmi és társasági életének vezető alakjai voltak. Különösen érdekes e tekintetből a két XX. századi fürdőlistán szereplő nevek vizsgálata. Galambos Sándor több írásában is foglalkozott a Monarchia korszakának nyíregyházi alapítványaiival. A neveket áttekintve néhány szembeszökő átfedésre bukkanhatunk az alapítványtevők és a Füreden nyaralók között. Az alapítványozók közül 1908-ban Füreden időzött Zuckler Henrik gazdálkodó és Békessy Ignác főorvos neje, 1916-ban pedig Bleuer Sámuel magánzó felesége. Az alapítványok létrehozása egyfelől szilárd anyagi háttérrel, másfelől pedig mentális, gondolkodásbeli tényezőt feltételez. Nemigen nevezhetjük véletlennek, hogy a távoli és drága fürdőhelyre épp a nyíregyházi elit tagjai közül utaztak el a legtöbben Szabolcs megye területéről.

7. TÁRSASÁG, KAPCSOLATI HÁLÓK

„Fiatl hölgyek hosszan ábrándoztak az őszi esőbe merengve Kassán vagy Újhelyben, az elmúlt gyönyörű nyárról, egy éjjeli zenéről, egy szeles délutánról, midőn a Balatonnak hátán kidugták fehér lábukat a tihanyi tündérek.”

(KRÚDY GYULA: *Esti órák*)

Szűk, viszonylag jól körülhatárolható körből került tehát ki a szabolcsi fürdővendégek döntő hányada. Gyér számuk mellett a képet tovább árnyalja, hogy egyes személyek, esetenként családok hagyományosan keresték fel Füredet. A Gencsy és a Bodnár családról már megemlékeztünk, de a visszatérő vendég kiváló példája Reichmann Józsefné, aki 1908-ban mint bérlőné, 1916-ban pedig mint földbirtokosné tüntette fel magát a fürdő-

A Deák Ferenc-sétány. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

listán (ekkor Reichmann Béla főiskolai tanuló kíséretében). Arra is tudunk példát hozni, amikor nem rokon, hanem baráti alapon vállalkozott a távoli nyaralásra két özvegyasszony, Czukor Mártonné és Kemény Ferencné: 1908-ban, a Herczegh-villában szálltak meg és ugyanazon a napon érkeztek Füredre.

Más jellegű kapcsolatot sejt (bár korántsem igazol) az a tény, hogy 1916-ban Farkas Antal nyíregyházi kereskedő és Klein Peppi ugyancsak nyíregyházi magánzónő is egyazon napon érkezett Füredre és mindketten a Stefánia-udvarban vettek ki szobát. S mielőtt a kedves olvasó úgy vélné, hogy az én fantáziám túl élénk, hadd idézzem Kósa Lászlót, a Monarchia fürdőélete kutatóját: „Tagadhatatlan, hogy a szokás, mely szerint gyakran férj nélkül, legfeljebb kisgyermek társaságában utaztak fürdőre fiatalasszonyok, nem a házastársi hűség erősödésének irányába hatott.”

Ahogy pedig Krúdy fogalmazott (*Fürdővendégek névsora*): „Élvezetesebb volt az némely regénynél; különösen olyankor, ha az olvasó azt is sejtette, hogy miért tett már jó előre a fürdői levelező némely neveket egymás mellé a névsorban, mint valami titkos eljegyzési kártyára...” S hogy erre is hozzunk konkrét példát a hitelesség kedvéért: Csúzy Pál zalai birtokos, később honvédőrnagy 1841-ben egy napon, július 2-án érkezett Füredre bizonyos „Semsey Jósefnő Assz. született Keglevich Éva Grófnő, Kisasszonyaival.” Ők Semséről, Abaúj vármegyéből érkeztek, és a dolgot az teszi érdekessé, hogy az egyik kisasszony lett később Csúzy felesége: a fürdőnévsor pedig egymás mellett említi őket, holt sokan mások is e napon érkeztek meg a Balatonhoz...

8. ÖSSZEGLZÉS

„Bakkecske módjára mekeg az epekedés az elmúlt ifjúság, a régi szép idők után.
Úgy látszik, hogy már nem is lesznek Magyarországon boldog emberek.”
(KRÚDY GYULA: *Nyári fény*)

Szabolcs vármegyéből tehát kevés vendég járt Füreden a XIX. század második felében, de a kedvezőbbé váló közlekedési lehetőségek következtében Nyíregyháza lakói révén a századelőre megnőtt a szabolcsi vendégek száma. Ekkorra Szabolcsban is létrejött az a jómódú, mentalitásában polgári értékrendet valló, életvitelében pedig azt követő réteg, amelynek sorából törzsvendégek kerültek ki, és elvárássá, részint családi hagyománnyá vált Füred felkeresése. A fürdők döntően a polgári elemek szórakozását szolgálták és Szabolcs adatai e tekintetben egyeznek a fürdő vendégseregének egészét vizsgáló kutatás eredményeivel: a kereskedő, értelmiségi polgári elit kereste fel Füredet, akik között nagy számban képviseltette magát a zsidóság.

De vajon méltó-e, ha ez az írás tartalmában azzal zárul, hogy Krúdy bizony nem írt igazat, stílusában pedig a történetírótól megkövetelt, de legalábbis elvárt száraz mondatokkal? Kicsinyesség volna felelősségre vonni az írókat és igazságtalanok is volnánk vele. A fent felvázolt folyamatot, a régi dzsentrivilág hanyatlását vajon nem ragadta-e meg érzékletesen pl. ezekkel a mondatokkal (*Tivoli*)? „És Fruzsina, aki Füreden ez évben először tanította meg a gavallérokat a cilinderkalap viseletére, valamint a stumpflis nadrágra, választékos francia szavakra, bécsi valcerre és a finom köszönetésekre: »Kisztihand, bon szoár, madám«. [...] Az idegenszerű hölgy olyan románcokat és dalokat dúdolt, a Rajna vagy az Odera mellől, »Vergiss mich nicht«, mondta a férfiaknak, és Kisfaludy táblabíró úr (a Sándor rokona) naphosszat az angol szótárt böngészte, hogy estvére a csónakban vagy a tóparti vadgesztenyefák alatt, földbe ásott padokon, ahová még olyan fiatalurak véstek betűket és szíveket, akik azóta mamuzó nagyapák lettek, elmondhassa Fruzsínának, hogy: Love me! I Love you!, és a biztonság kedvéért magyarul is hozzáfűzte, hogy valóban komoly az érzelem, amely az idegen szavakban foglaltatik.”

Aki olvasta Krúdyt, az a soha nem létezett régi Magyarország iránti nosztalgián túl ismeri azt, a stílusában finom, tartalmában erőteljes cinizmust, ami fentebb is érzékelhető. Méltánytalanság lenne, ha számonkérőszék elé citálnánk az írókat: de célunk nem is ez volt, hanem az, hogy kicsivel többet tudjunk meg arról, vajon látogatták-e Szabolcs vármegye lakói a füredi fürdőt a XIX. század második felében?

A SZERENCSEJÁTÉKOS HASZONBÉRLŐ ÉS A „PROFESSIONATUS SPIELEREK” (EGY PILLANTÁS A REFORMKORI TÁRSADALOM PEREMVIDÉKÉRE)

„Hányan jönnek úri emberek Füredre, több ezer forintokkal kitömött tárcával, s [...], alig vagynak itt pár napokig, körülfogják őket a zuckerres zsebelők, és még ki sem mulatta s fűrdötte magát, hazamehet üres erszénnyel.”¹

Zala vármegye 1843. február 13-i közgyűlésén² egyebek mellett egy meglehetősen száraznak ható ügyet is tárgyalt: Román József táblabíró és ügyvéd panaszát Prodanovits Dániel ügyvéd ellen. Szokott jogi ügyletet, afféle tyúkpert, esetleg valami komolyabbat lehet gyanítani mögötte, azonban ezúttal korántsem ilyesméről, hanem egy sajátos jegyeket hordozó esetről van szó, amely betekintést enged a korabeli pesti (és balatonfüredi) félvilág homályos viszonyaiba.

Történt, hogy nevezett Román Józsefet 1840 egy nyári napján ugyancsak fent nevezett Prodanovits Dániel a balatonfüredi fürdőn sokak szeme láttára ágyékon (avagy farba) rúgta, válaszul azokra a sértésekre és vádakra, amiket annak fejében kapott, hogy, hiába követelte rajta pár nappal korábbi kártyaadósságát, miközben Kováts Ferenc nevű (szintén ügyvéd) társa szóban gyalázta a sértettet. A konkrét történet kuriozitásán túlmutatóan (ti., hogy már a romantikus XIX. század közepén is előfordulhatott, hogy valakit csak úgy – vulgo – becsülettel „tökön rúgtak”) azonban az ügyben indított vizsgálat az, ami komoly figyelmet érdemel. A jogi procedúra fényt vetett a füredi fürdővendégek³ egy kevés-

1 *Franciscs Károly visszaemlékezései*. S. a. r. HUDI József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3.). 121. p.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML), Zalaegerszeg IV. 1. a. (Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. 1843:463.) Mivel idézett forrásaim többsége innen származik, ezekre az egyszerűség kedvéért a továbbiakban külön megjelöléssel nem hivatkozom. Egyúttal itt mondok köszönetet kedves kollégámnak, Kapiller Imre főlevéltárosnak (MNL ZML), aki az érdekes esetre felhívta a figyelmemet és kezembe adta a forrásokat.

3 A fürdőkultúrára nézve (érintőleg Balatonfüredet is): PETNEKI ÁRON: *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*. In. *Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve* 1982. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Bp., 1982. 146–147. pp.; PETNEKI ÁRON: *Műzsák szabadságon. Az idő múltatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848)*. In. *Helikon*, XXXVII. évf. (1991) 1–2. sz. 240–249. pp.; KÓSA LÁSZLÓ: *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. szá-*

bé szem előtt levő, forrásokban dokumentáltan nehezen fellelhető, ám nagyon is karakteres rétege. Azokra, akik nem tartoztak a fürdőn előszeretettel időző főnemességhez, valamint a megyei közéletet meghatározó középnemességhez, sem pedig a tisztos polgári társasághoz, hanem a társadalom peremén élő, a törvényesség határát át-átlépő réteg alakjai, a korszak deklasszált vagy éppenséggel nagyon is letről induló, de egy bizonyos szinten megrekedt elemei voltak.

Három hősünk közül kettő ilyesféle figura, bár fent jelzett ügyvédi mivoltuk nem ezt sejteti. Eredjünk azonban a nyomukba és látni fogjuk, hogy a vizsgálat mi mindent tárt fel róluk. Elsőre tán furcsának hat a hasonlat, de szinte Rejtő Jenő-i történet bontakozik majd ki: házasságszédelgők, hamiskártyások, rossz hírű mulatóhelyek pincérei bukkannak fel,⁴ olyan kétes egzisztenciák társaságában, mint „Strausz, azelőtt kávé, mostanában pedig lókereskedő”, „Hatschek ácsmester” vagy „Goldburgnak a fia, ki most már Aranyvárának nevezeti magát”. Lehet-e egy „tökönrúgnak” társadalomtörténete? Úgy fest, lehet...

PROSTITUÁLTAK, LEDÉR NŐSZEMÉLYEK, KÁRTYÁSOK, SZERENCSEVADÁSZOK

Előjáróban le kell szögezni: korántsem arról van szó, hogy a nyári Füredet ritka kivétellel keresték fel e szerencselovagok. A fürdőhely nyári zaja, vidám élete vonzotta az éjszaka kalandorait — az más kérdés, hogy a fürdői propaganda, csakúgy, mint napjaink népszerű üdülőhelyeié, nem az ő jelenlétüket igyekezett sulykolni.⁵ A megszokott környezetből időlegesen kiszakadó tisztos polgárok is hajlamosabbak voltak a lazább életvitelre fürdőhelyen, ahol nem érte el őket a szomszéd figyelő tekintete és megrovó szava.

zad elejéig. In: *Európa híres kertje.* Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes–KÓSA László. Orpheus Kiadó, Bp., 1993; KÓSA László: *Füredélet a Monarchiában.* Holnap Kiadó, Bp., 1999. A füredi fürdőközönség egészére vagy egyes rétegeire nézve: HUDI József: *A balatoni fürdőkultúra a reformkorban.* In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiából,* 1988. Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 28.) 109–135. pp.; HUDI József: *Adatok a balatonfüredi fürdőtelep vendégforgalmához (1712–1838).* In: *Comitatus,* XVI. évf. (2006) 7–8. sz. 68–78. pp.; KATONA CSABA: *Füred és vendégei. Egy fürdőhely és társadalmá az 1840–60-as években.* In: *Korall,* III. évf. (2002) 7–8. sz. 56–77. pp.; KATONA Csaba: *Füred vonzásában. (Intézmények és vendégek Balatonfüreden 1834–1865 között.)* In: *Új Balaton,* I. évf. (2002) 2. sz. 56–61. pp.; KATONA Csaba: *Akiket a fürdőn ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben.* In: *Századok,* CXXXVII. évf. (2003) 5. sz. 1231–1251. pp.; LICHTNECKERT András: *Füred, a parasztok és szegények fürdője.* In: *Esély,* XVIII. évf. (2007) 2. sz. 77–93. pp. A Pápáról érkező füredi fürdővendégekre nézve: KATONA Csaba: *„Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek”. Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához.* Pápa, 2002 (Lapok Pápa történetéről 4–5. Panniculus ser. C. no. 149–150.) 333–374. pp. KATONA Csaba: *„Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek”. Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához.* In: *Két konferencia 2.* Szerk. HERMANN István–MEZEI László. Pápa, 2006. 63–87. pp.

4 Bőséges szakirodalmat hozva a kávéházi szerencsejátékokra nézve legújabbban: SZABÓ Márta: *Biliárd és szerencsejáték a kávéházban.* In: *Budapesti Negyed,* IV. évf. (1996) 2–3. sz. 261–278. pp.

5 Erre nézve: KATONA Csaba: *A szórakozás legális és illegális formái Balatonfüreden: éji zene, mulatság, szerencsejáték, prostitúció.* In: *Hedonizmus.* Szerk. BANA József. Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Győr, 2001. (Győri Tanulmányok 25.) 29–38. pp. A tivornyázó életvitelre nézve számos adalékot hoz: KATONA Csaba: *„Egyik csárdást a másik után kelle lerángatni a hegedűjokról.” Cigányzenészek a 19. századi Balatonfüreden.* In: *Cigánysors. A cigánység történeti múltja és jelene I.* Fel. szerk. MÁRFI Attila. Társzerk. KOSZTICS István. Szerk. biz. BANA József – CSURGAI HORVÁTH József – KATONA Csaba – PERGER Gyula – TÓTH Péter. Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs, 2005. 171–188. pp.

Krúdy Gyula irodalmi igényességgel utalt erre a mentális tényezőre: „Kártyánál, cigányánál, majálisnál mélyebben benyúlt a bugyellárisba a fürdővendég.”⁶ A Monarchia fürdőéletének jeles kutatója, Kósa László a kevésbé feszes életvitel más veszélyeire hívta fel a figyelmet: „Tagadhatatlan, hogy a szokás, mely szerint gyakran férj nélkül, legfeljebb kisgyermek társaságában utaztak fürdőre fiatalasszonyok, nem a házastársi hűség erősödésének irányába hatott.”⁷ Petneki Áron pedig így összegzett: „Tény, hogy a hamiskártázás mellett virágzott a titkos és kevésbé titkos prostitúció, amelynek folyamányaként a gyógyulást keresők nemegyszer betegebben távoztak, mint ahogy érkeztek.”⁸

1841-ben pl. a Füreden nyaraló soproni Slachta Etelka került veszedelmesen közel udvarlójával, Szekrényessy Józseffel (később férjével), hogy valami olyat tegyen, amit nagyon nem volt illendő úrilánynak. Éppenséggel már azt sem illett, amit viszont tényleg megtett: „Feszült várakozással nézék az esteledésnek elejébe. Ablakomon lestem jöttét. Végre látám a kút mellett lappangani – egy dalt énekelt felhangon. Kilopóztam – Resi felkíséré. Az ajtó kissé csikorgott, Szekrényessy csizmái, bár lábhegyen jött be, nyöszörögtek. »Jó estét!« – susogám. »Alszik?« »Igen! Adieu!« Ekkor kezemet fogá meg s ajkihoz húzá. »És más semmit?« – kérdé kétségbeeső pillantással. Nemet intettem fejemmel. De ekkor Resi be akará tenni az ajtót, mely eddig csak be vala húzva, s anyám a zörejre felébredt. »Az orvos van itt?« – kérde. »Nem!« – s ajtaja felé siettem, mely csak félig vala behúzva. »Adieu!« – sугám még Szekrényessynek. »Adieu!« – sóhajtá ez, még kezem szívére nyomá, s én besiettem. Resi ezalatt kiereszté, én anyám simítám, kérdém hogylétéről, s mondám, éppen Resi jött be.”⁹

További konkrét példákat is bőséggel lehet hozni: az ifjú, 15 éves Zichy Géza gróf, aki 1865-ben azért került Füredre, mert egy vadászbalesetben elvesztette fél kezét és szülei testi-lelki gyógyulását remélték a fürdőhely áldásos vizétől és levegőjétől, ez a méltatlanul elfeledett kiváló emlékiró így összegezte füredi nyaralásának emlékét: „Bohó, zajos élet kezdődött, bálók, csónakázások, szerenádok, színház stb. voltak napirenden. Szórakozásaim és mulatozásaim aggodalmas méreteket kezdtek öltetni, a kúra igen jól sikerült.”¹⁰

E feledhetetlen szórakozások része volt a nők utáni koslatás az ifjú gróf számára, akinek férfiúi vágyai – korából fakadóan – épp akkoriban kezdtek szárba szökkeni : „A Balaton egy kötéllel volt elkülönítve a nők és férfiak számára, én női fürdőruhába öltözve, a női fürdőközönség közé vegyültem, de nemsokára felismertek s a fürdőbiztos húsz forint pénz-bírságot rótt reám.”

Ugyancsak vele esett meg, hogy egy „félhivatalos” prostituálttal is hajszál híján közelebbi kapcsolatba került: „A színtársulatnál működött ekkor Sz. kisasszony, mint drámai szen-

6 KRÚDY Gyula: *Nyári fény*. In: Uő: *Balaton szívalászat (novellák)*. Vál. KRÚDY Zsuzsa. Szerk. PRAZNOVSZKY Mihály. Magyar Irodalomtörténeti Társaság Veszprém megyei Csoportja – Prospektus GM, Veszprém, 1991. (A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára) 24. p.

7 KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában...* i. m. 167. p.

8 PETNEKI Áron: *Múzsák szabadságon...* i. m. 245. p.

9 „... kacérokodni fogok vele.” *Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1840. december–1841. augusztus*. A bevezetőt írta, a naplót közreadta, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: KATONA Csaba. Mediawave Alapítvány, Győr, 2006.

10 ZICHY Géza: *Emlékeim I-II. köt.* Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt., Bp., 1912–1913. 120 p.

de. Az öreg Bizay egyre lovalt, hogy udvaroljak a kisasszonynak – bár erre teljes ártatlanságomban semmi hajlandóságot nem éreztem –, a vén korhely elhittette velem, hogy ez hozzátartozik a gavallérsághoz. Egy párszor meglátogattam Sz. kisasszonyt, ki kedvesen fecsegett velem s nagyon megkedvelt. Egy bizalmas órájában két keze közé fogta arcomat, s így szólt hozzám: »Valamit mondok kicsikém: kerülje az asszonyok társaságát, kár lenne a maga tiszta lelkéért! Ne fecsérleje el életét könnyelműen és óvakodjék a színésznőktől! «”

Nem volt hiány hivatásos kéjnőkből sem: jelenlétüket nyilván az indokolta, hogy szolgáltatásaikra igény volt, kínálat és kereslet a piac törvényei szerint a kiegyenlítés felé mozgott. Bártfay László azt örökítette meg, amikor Vörösmarty Mihály költővel és idősebb Lendvay Mártonnal, a korszak ünnepektől szívtipró színészével találkoztak néhány „hölggyel” a füredi kiserdőben: „A kanyargó árnyas utakon, több sétálóval találkozánk: két tisztességesen öltözött korosabb asszonnyal is, kik között egy gyönyörű arcú leányka lépdelt, virító színekkel a ragyogó szép szemmel, rózsaszín mantillában. Elhaladván mellettük, dicséretre fakadtam, mert valóban a lány hódító arcú volt. Lendvay megsúgta: hogy a két asszony kereskedik, s a leány portéka, s azt árul, amit megvásárolni nem lehet. Hallám később, hogy a postaház tele van kéjleányokkal: Pestről mindenféle színű, korú és szórú egy sereg jöve oda. Ezeknek a sétahelyen csak akkor szabad megjelenniük, amiddőn a becsületes dámák onnan eltakarodnak, azaz olyanok, kik nyilván nem ismeretesek arról, hogy a postaházba tartoznának.”¹¹

Francsics Károly veszprémi borbélymester meglehetősen keresetlen szavakkal vázolta a füredi helyzetet 1846-ban: „Mert amint balra az első szobába pillanték, abban nagyban szólt a muzsika, s Fürednek és Arácsnak talán minden kéjleányai benne lebegtek.”¹²

Az ember fia azonban nem csupán nőkre, de másra is elköltheti nehezen (avagy könnyen) szerzett keresményét. A mindennapi élet része volt a fürdőn a legális és illegális kártyajáték. Széchenyi István így ostorozta azokat, akik napestig a blattot verték: „Hiszen csak Füreden, egy nyaratszaka is több pénz vettetik ki és pazaroltatik el ész-, idő-, egészség- és erény-ölő legnemtelenebb szerencsejátéokra, mint a mennyi a kérdéses vállalat életbeléptetésére szükséges volna.”¹³

Slachta Etelka is találkozott a kártya iránti szenvedéllyel füredi nyaralása során. Történetesen első udvarlója, Csetke Mihály komáromi kereskedő töltött túl hosszú időt a kártyaasztalnál: „Kérdém, mért nem volt a sétán? »Igaz!« – mondá szemrehányó pillantással – »Korhelykedtem; csak igen későn feküdtem le – majdnem egész pénzemet elkártyáztam.« Kis leckét tartottam néki: »De hiszen, csak itt maradnék, majd visszanyerém pénzem!« Ezt ismét lecke követé. »De ne higgye ám, hogy oly roppant sokat vesztettem! Csak bosszankodom! De itt vannak is mindig oly rossz emberek, kik ellenállhatatlanul vonzzák az embert játékasztalhoz. Sehol sincs ez annyira, mint itt.«”¹⁴

11 VÖRÖS Károly: *Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében*. In: Uő: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon*. Vál., s. a. r. GLATZ Ferenc. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 22.) 122. p.

12 Francsics Károly *visszaemlékezései...* i. m. 123. p.

13 SZÉCHENYI István: *Balatoni gőzhajózás*. Trattner és Károlyi, Pest, 1846. 30–31. pp.

14 „... kacérkodni fogok veled.” *Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1840. december–1841. augusztus...* i. m.

Csetke utóbbi mondataira különösen érdemes figyelni, hisz egyértelműen célzott rá, hogy akadtak a fürdőn olyanok, akik hivatásszerűen játszottak és csalogattak másokat is játszani. Ehhez kapcsolódva kell megjegyezni, hogy a már idézett Francsics szintén bőszesen vall a kártyázás Füred-szerte elterjedt voltáról. Ő 1846-ban járt a fürdőn: „Míg rám jutott pohár boromat iddogáltam, kissé körültekinték a vendégszobában, melyben – ám-bár már 11 óra elmúlt volt – még mindig jókora zsbongás uralkodott. [...] Mert míg az arató, isten áldásából egy kévére valót learatott, vagy elarathatott ennyi idő alatt ez a kártyaasztal mellett 6 wisit is rakott. [...] Egyszóval, itt a munka oly iparral űzetett, hogy alig találkozik honunkban oly gyár, melyben a munka olya fáradhatatlan szorgalommal űzetnék, mint itt, e kártyaasztalok körül. A közhír azt mondja, hogy Füreden ez közönséges, mindennapias foglalatosság.”¹⁵

Szintén ő jegyezte fel az alábbi beszélgetését, amelyet egy általa megnevezni nem kívánt emberről folytatott, aki – Francsics számára meglepő módon – négylovas hintóval bukkant fel Füreden.

„– Hol az ördögbe jön ez az ember (nevét elhallgatom) négylovas hintóhoz és libériás kocsihoz?

– Hm! – mond ama ösmerősöm vállvonyítva –, hát nem látja barátom, hogy ezelőtt talán egy héttel Füreden egy fiatal uracsot kopasztott meg csúfas a makkan által.

– Ez az első, amit hallok.

– Persze, hogy úgy van, mégpedig azt beszéli felőle a rossz nyelvű világ, hogy vagy 8 ezer ezüst forintokat nyert egy éjjen át, hamisított kártyákkal, s hajnalban illanni kellett neki.”¹⁶ Francsics ezen felül megemlékezett még egy fiatal kerékgyártóról is, aki mesterré avatása és házassága előtt kártyán játszott a el szüleitől örökölt kétszáz forintját a füredi fürdőn egy bársonyosan meleg éjszakán.¹⁷

Egy másik konkrét eset Fiáth János Fejér megyei birtokos emlékezéseiben lelhető fel: az általa megidézett történet ugyancsak rejtői színeket idéz, hiszen gondoljunk csak Gorcsev Ivánra, aki makaón nyert fizikai Nobel-díjat! „Fehérvártt az íróasztalom mellett ültem, midőn betoppant Oszlányi, kit mint dandyt győri jurista koromból ismertem. Elbeszélte, hogy Bécsből ment Pestre, s Bicskén meghált, de magánszobát már nem kapván, kénytelen volt egy más utassal egy szobában hálgni, s hogy midőn felébredt, az utas már rég odább állott, de elvitte tárcáját is. Azért jött hát hozzám, hogy adjak neki 100 forintot kölcsön, hogy tovább utazhassék. Pár nap múlva Füredre mentem, kit látok a makaó asztalánál? – Oszlányi urat. Nem szóltam hozzá: később megtudtam, hogy hetek óta itt van s játszik.”¹⁸

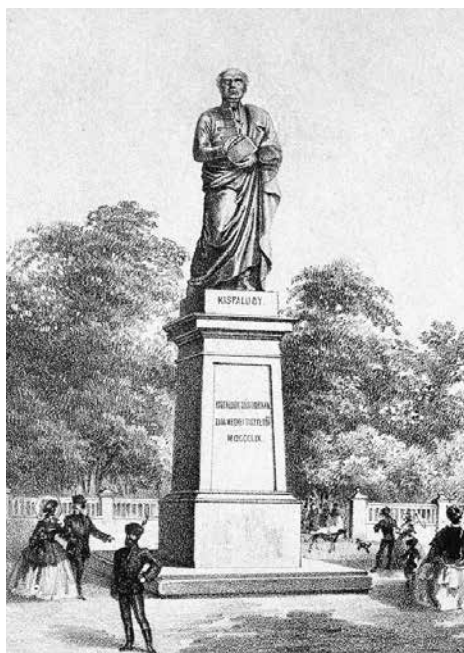
Fürednek tehát, pontosabban az ottani éjszakai életnek, megvolt a maga árnyoldala. Nem véletlen, hogy a tékozló és tivornyázó életmódot folytató ifjú Zichy Géza regeneráló kúrája is sajátos véget ért: „A szülők eközben hírt vettek szerencsétlen gyermekükről, mire anyám tizenhatodik születésnapomra a következő levelet írta: »Megdöbbenve értesültem a Te mulatozásaidról, melyek – úgy látom túlságos méreteket öltöttek. Még se hallgatha-

15 Francsics Károly visszaemlékezései... i. m. 121. p.

16 Francsics Károly visszaemlékezései... i. m. 121–122. pp.

17 Francsics Károly visszaemlékezései... i. m. 130–131. pp.

18 FIÁTH Ferenc: *Életem és élményeim*. Tettey Nándor és Társa, Bp., 1878.

*Kisfaludy Sándor első balatonfüredi szobra. Metszet.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)*

tom el, hogy az utóbbi időben rakoncátlanul viselkedtél.« [...] Fördőre küldenek, hogy gyógyuljak, vigasztalódjam és szórakozzam s a javulás sikeres beálltával rám parancsolnak, hogy újra komoly legyek. Gondolkodóba estem: az én jó anyám bánkódik, tárcám üresebb életemnél! Komolyan eltöprengtem, hogy jó útra térek, de legjobb szándékom erkölcsi értékétől megfosztott egy rövid sürgöny, mely így hangzott. »Hazajönni! Papa.« [...] Szomorúan búcsúztam, mint egy elcsapott, tárca nélküli miniszter. Fogadtatásom a szülői házban rövid volt, de nagyon kellemetlen.»¹⁹

„A TETT ELSŐ, A SZÓ MÁSODIK”²⁰

A konkrét esetre visszatérve: le kell szögezni, hogy itt és most alapvetően érdektelen a per és annak végeredménye. Ami figyelmet érdemel, az az, ami kiderül a peres felekről: mentalitásuk, cselekedeteik, társaságuk, környezetük. Ezekről viszont a peres iratokból nyerünk betekintést, így – a történeti hűség kedvéért – röviden kitérünk arra, hogy mi is lett Román József keresetének eredménye. Molnár Imre, Zala vármegye tiszti főügyésze az alábbiakat rögzítette az általa lefolytatott vizsgálattal kapcsolatban. Több tanú elmondása, valamint mindkét érintett írásos beadványa nyomán az világlott ki, hogy Román és Prodanovits egy bizonyos

¹⁹ ZICHY Géza: *Emlékeim...* i. m.

²⁰ Széchenyi István.

Nagy Ferenc (valójában Kováts Ferenc, Molnár elírta a nevet) társaságában több napig kártyázott Füreden. Román egy 1840. július 17-én lejátszott kör után előbbinek 11, utóbbinak 60 húszassal adósa maradt. Pár nappal később, július 22-én Prodanovits a sétatéren találkozva vele, felszólította, hogy rója le adósságát, amit Román megtagadott, sőt hamis játékra hivatkozva még azzal is megfenyegette Prodanovitsot, hogy a „savanyúvízi jegyzőkönyvbe”²¹ is rögzíteni fogja a csalás tényét. Prodanovits, miután hiába szólította fel Románt vádjai visszavonására és a fizetésre, úgy torolta meg a becsületén nyilvánosan esett csorbát, hogy „önön kinyilatkoztatásbéli megismerése szerint is Román József urat farba rúgta, Nagy Ferenc úr pedig ugyanazt az összesereglett számos vendégek előtt egyetlen szavakkal illette.”

Eddig tehát előtünk áll egy kifosztott és ráadásul fizikailag bántalmazott áldozat, ám a jelentésből kiderül még egy és más: Az például, hogy bár Román igyekezett bizonyítani, hogy a rúgás következtében (aminél vitatott, hogy ágyékon vagy farban történt-e) súlyos és maradandó sérüléseket szenvedett, több tanú bizonyította, hogy a következő napokban egészségesen látták Füreden, mi több, a kocka- és kártyaasztalnál tobzódva. Az is kiválgalni látszott, hogy Román „különb is heves és nyughatatlan természetű”, emellett Pest vármegye alispáni hivatala előtt 26 rendbeli „hatalmasságbeli” per folyik ellene. Mindezek figyelembe vételével, valamint azért, mert a sértett „maga ingerlette az alpereseket bosszúságra, s az indulat mérséklésének általágása a Tekintetes Királyi Tábla által még a megdorgálástól is” felmentette Prodanovitsot, Zala vármegye úgy ítélte, hogy Román indíton magánjogi pert, ha elégtételt akar. Az ügy ezzel a megyei közgyűlése előtt lezárult. Mi azonban figyelmünket fordítsuk arra, hogy a már említettek kivül miket vetett felszínre az eljárás?

TÉNYEK ÉS TANÚK?

Nem lehet ugyanis nem észrevenni, hogy az áldozat az indoklásban kevésbé jó színben tűnik fel: abban, hogy keresetét elutasították, korábbi viselt dolgai az indoklás szerint döntő súllyal estek latba. De miképp jutott a hivatalból eljáró Molnár erre az állásfoglalásra? Bárány András Zala vármegyei alszolgabíró az 1842. június 20-ig megyei kisgyűlésre gyűjtötte össze a tisztí vizsgálatról az iratokat. A vizsgálat dőcögösen indult, ami kiderül Bárány egy korábbi jelentéséből. Mivel a tanúk kihallgatásával őt bizta meg a vármegye, felszólította a sértettet, hogy ő és tanúi, a tett helyszínén, Balatonfüreden jelenjenek meg előtte május 1-jén. Ezt Román nem teljesítette, helyette egy levelet küldött, amiben megnevezte tanúit. Bárány július 26-án kiszállt Füredre és a megnevezett tanúk közül eredménytelenül beszélt Hollósy Ignác füredi jegyzővel és Glaser Lipót (Leopold) ven-

²¹ A füredi fürdő tulajdonosa, a bencés rend az 1830-as évek végén nyitotta meg vendégei számára az ún. *Panaszok, javítások, szépítések, javaslatok jegyzőkönyvét*. Ez nagyjából a ma is használatos panaszkönyveknek megfelelő füzet volt, ahova azonban a vendégek panaszai mellett jobbitó szándékú javaslataikat is bejegyezheték. Ez az értékes dokumentum az 1950-es évek során ismeretlen helyre került, tartalmának rekonstruálása a közelmúltig csupán a korábban készült tanulmányok révén volt lehetséges nemrég Sólmos Szilveszter atya révén a „panaszkönyv” előkerült a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárának anyagában! Erre nézve: KULCSÁR Adorján: *Százéves balatonfüredi panaszkönyv (Adatok a füredi játékszín történetéhez)*. In: Irodalomtörténeti Közlemények, L. évf. (1940) 183–185. pp.; SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben (1743–1949)*. Bencés Apátság, Tihany, 2003.

déglőssel, az Esterházy szálloda bérlőjével, akik azt vallották, hogy a konfliktust nem látták, így arról érdemi mondandójuk nincs. A többi megnevezett – Szigethy József, Lippay Sándor és Nagy József táblabírák, valamint Adler József, Füred tekintélyes fürdőorvosa és Némethy Pál gyógyszerész – hivatalos idézés hiányában megtagadta a tanúságtételt, így a vizsgálatot Bárány nem ejthette meg.

1842. július 2. ismét Füreden találta Bárányt Eörsy Imre esküdt társaságában és ekkor már sikerrel idézte meg a tanúkat. Szigethy gyógyszerész ugyan azt vallotta, hogy nem volt jelen az esetben (ezt éppenséggel hivatalos idézés nélkül is elmondhatta volna ...), ám Gyulay Antal füredi iskolamester már érdemi információkkal szolgált. Elmondása szerint hallotta, amint két férfi – mint kiderült Prodanovits és Kováts Ferenc – arról beszélgettek, hogy Románt, „ha kijön, megverjük vagy megrugdossuk.” Gyulay erre figyelmeztette Markovich Augusztot, a Füreden szolgálatot teljesítő megyei szolgabírárt („polgári rendtartót”), hogy rendbontás várható. Ám ő nem vette komolyan a figyelmeztetést, mondván: „A fene ott egye meg, akármit csinálnak.” Ezt követően látta a tanú, hogy „az emberek összefutottak”, illetve „Román József úrnak kalapja a földön hentergett, hallotta továbbá, hogy Kováts azt mondja: »Nem félek az egész promenádtól!«” De, hogy ki ütötte vagy rúgta meg Románt, azt nem látta.

Nagy József táblabíró hasonlóképp vallott: látta Román kalapját, de őt magát nem, az összesereglett tömeg között a kérdéses napon, és ugyancsak látta Románt whistezni pár nappal később és ekkor „éppen semmi baját nem tapasztalta”.

Szigethy József vallomása további részleteket tárt fel. Ő látta, hogy Prodanovits Románt „megtaszigálta.” Vallomását így folytatta: „A civódás okául azt értettem, hogy a feljebb írt három urak úgynevezett strómannal több napig együtt whistet játszván, utolsó alkalommal Román úr a játékot azon állítással hagyta abba, hogy Prodanovits és Kováts urak hamisan játszanak, s az azoknak nyereségképpen járó mintegy 90 húszasokat is ez okból ki nem fizetne.”

A leginkább terhelő vallomás Szokolay Istváné volt: „...káromolták, különösen Kováts Ferenc, ezen szitkokat ismételve mondotta: »Baszom a tót Krisztusát és istenét!«, megragadván a ruháját, Prodanovits kíméletlenül hasban rúgta és ha a helybéli csendbiztos úr ötet kezeikből ki nem ragadta volna, tovább is kegyetlenkedtek volna vele.”

Az eddigi vallomások tehát jobbra Román igazát erősítették: lumpen elemek hamiskártványzásra csábították, majd mikor csalásukat szemükre lobbantotta, fenyegették, káromolták és fizikailag bántalmazták. Ám mások nem mellette tették le a voksot. Jobaházy Döry Imre azt vallotta, hogy együtt szándékozott elutazni Prodanovits Dániellel a Balatonról. Ezért felszólította, hogy ha másnap vele akar menni a kocsiján, rendezze el a Füreden függőben lévő ügyeit. Prodanovits megemlítette, hogy Románon be akarja hajtani nemrég keletkezett adósságát. Döry Románt „gazdag embernek lenni” hallotta, így nem voltak kételeyei a szándék sikerességét illetően. Nem sokkal később Prodanovits elpanaszolta, hogy a sétatéren találkozva Románnal és az őt „húszasok helyett leggyalázatosabb rágalommal fizet ki.” Ezt követően Prodanovits, akit Döry „mindenkor becsületes és becsületére sokat tartó” embernek ismert, az elhangzottak visszavonására szólította fel Románt a jelen volt fürdővendégek füle hallatára, ám az „rágalmát vissza nem húzta, sőt még ezen felül

Prodanovits Dániel urat [...] több mocskos kifejezésekkel illette”. Prodanovits ekkor közölte, hogy kénytelen lesz maga elégtételt venni és „megfordítván Románt [...] farba rúgta.” A helyszínen rövidesen megjelenő Markovits Augustzt biztosnak elmondta tette okát, mire Markovits elvezette karon fogva – a sértettet. Románnak komoly baja Dőry szerint sem eshetett, mert napokkal később is Füreden időzött. (Markovich Augustz maga is igazolta, hogy a rúgást követően szobájába kísérte Románt, ám azért, hogy ezzel megóvja a további inzultálástól: „...oly botránkozató módon bántak vele [...], kezeik közül nekem kellett a tisztelt urat magammal szobámba elvinni”.)

Polimberger Lajos Fejér megyei táblabíró vallomása hasonlóképp hangzott: Dőrynek elmesélte Prodanovits, hogy Román tartozik neki, majd meglátva adóságát a sétatéren, hozzá fordult és kérte a tartozás megadását. Kisvártatva feldúlva tért vissza, elmesélve Román reakcióját, mire Dőry úgy nyilatkozott, hogy ha a vádak le nem mossza magáról, vele „nem csak egy kocsiiban, de még egy határban sem férhet meg”. Prodanovits tehát visszatért Románhoz, majd a már ismert párbeszédet követően „megkapta Román úr karját, és azt megfordítván, lábával farba rúgta”. Polimberger elmondta, hogy Prodanovits nyilatkozatát követően Markovits elvezette Románt, aki még napokig Füreden volt és kockát játszott.

Ugyanilyen vallomást tett Stahly Ignác, Fejér megye másik táblabírója (és főorvosa, 1843-tól országos főorvos) is, idézve Prodanovitsnak az öt cselekedete okán kérdőre vonó Markovitsnak mondott szavait: „Én ezen emberrel, ki a vendégeket ok nélkül sérteni nem átallja, magam dolgát már elvégezvén, csak arra kérem biztos urat, hogy ezen embert innen elvezettetné.”

Bizonyos Aggteleki Bujanovics Pál részben arról vallott, amiről mások is, ti., hogy Románt látta napokkal az eset után és „semminemű testi bajról panaszkodni” nem hallotta. Érdekesebb azonban vallomásának ez a része: „Román József urat reggeli ivás és sétálás után mindennap több óráig kártyaasztalnál ülni vagy kártyázó társak nem lévén, mindenféle dibdáb emberekkel sasszézni láttam, és ekképp őt nyereséget vadászó, szenvedélyes játékosnak lenni tapasztaltam.”

Ez utóbbi vallomások – fenti tanúkat természetesen Prodanovits hozta – némiképp árnyaltabbá teszik az esetet. Román elsöre tisztos polgára a hazának: a Pálffyak uradalmi jószágigazgatója, a Festetichek és a veszprémi káptalan kuriális ügyésze, Hont vármegye táblabírója. Ám a tanúk egy része szerint mint szenvedélyes szerencsejátékos tűnik fel, aki nem akarja adósságát rendezni, sőt sértésekkel válaszol, mikor ezt számon kérik rajta.

HOMO LUDENS?

Adjuk át most a szót magának a sértettnek. Zala vármegyéhez benyújtott panaszlevelét²² érdemes hosszabban idézni. Részben, mert megismerhetjük belőle álláspontját, részben pedig azért, mert fényt vet egyéniségére, mentalitására is. A kérdéses megtámadtatást pl. túlzásoktól egyáltalán nem mentes, modoroskodó szavakkal fogalmazta meg, eget-föl-

22 Az 1840. szeptember 28-ig közgyűléshez adta be.

det rengető, a betegeket a gyógyulásban akadályozó, a fürdő, sőt az ország jó hírére megkérdőjelező skandalumként, már-már az „országimázt” féltve. Ekképp: „Nem tekintve akár beteges állapotomat, akár ősz koromat, akár díszes polgári állásomat, annál kevesebbet tekintve ott jelen volt sok százakra menő, többnyire főrangú magyar és külszázági beteg és éppen akkor a sétateren orvosság vételével foglalatoskodó vendégeket, s azt, hogy az illetén, a közcsendet és személyes bátorságot sarkaiból fölforgató rögtöni kegyetlen megtámadás az egészségesben is irtózást és rettegést támasztani képes legyen, a betegeknel pedig még az útban levő gyógyulást is elrombolja, de azt sem tekintve, hogy éppen ezért a tekintetes karok és rendek bölcsessége ezen a Mindenhatótól szenvedő emberiség fölgyógyítására ajándékozott helyet és odagyülekező betegeket különösen biztosítani, és minden közbotránkozás, rendezavarás és személyes megtámadás eltávoztatására e helyre különös csendbiztosul egy szolgabírót rendelni méltóztatott, engem mellemnél ragadva lökdösni s kegyetlenül hasba s ágyékba rugdosni sem irtózott, s ha a körülállók és későbbben közbejött szolgabíró úr által nem akadályoztatott volna, rajtam tovább is kegyetlenkedett volna.”

Meglehetősen nehéz elképzelni, hogy egész Füred borzadva nézte volna az inkább nevetségesnek, mintsem rettenetesnek ható esetet, ami után egyébiránt két perc alatt egyedül rendet teremtett Markovich szolgabíró, de Román igyekezett minél inkább felfújni az ügyet és a hangsúlyt fizikai bántalmazására helyezni – korántsem mellékesen a kártyázás helyett. Panaszát azzal toldotta meg, hogy férfiúként is maradandó károkat szenvedett a rúgás(ok) következtében: „Hogy pedig ezen kegyetlen megtámadtatás és hasban, ágyékban tett rúgások halálosak lehetnek volna, s hogy mindenesetre oly sérelmet ejtettek tetemen, melyet minden feleségi hívséggel boldogított férj egy láb- vagy kézelvágásnál nagyobb tartand, az ide B. alatt eredetiben csatolt megyebeli orvos hasonlóképpen hiteles orvoseleti bizonyítványa által [...] kétségen kívül tétetik.”

Ahhoz azonban minden igyekezete kevés volt, hogy ne kelljen szóba hozni, miképp került kezébe az a pakli, amivel adósságát oly tetemesre hizlalta egyetlen estén. Ennek okát és kimenetelét így írta le: „A víznél menedékem nem lévén, ezen héti esős időben a közkávéházhoz vonulni s a vízívás utáni időt ebédig ott tölteni kénytelenítettem. Bizay úr, ki tudta tavalyról, hogy whistet játszani szoktam s kit én rossz részről nem ismertem, annál kevesebbet tudtam, hogy Prodanovits Dániel és Kováts Ferenc játékosoknak pajtása legyen, mondván, hogy nevezett urak, kiket fiscalisoknak nevezett, whistpartit keresnek, azokkal való játszásra fölszólított. S én azokat nem ismervén és annál inkább, mivel fiscalisoknak nevezették magukat, a legjobb hiszeműeknek lenni természetesen hívé, a hívést elfogadtam. [...] Ellenem mint strohmann ellen együtt játszottak. [...] Kovács megnyervén velem Prodanovits ellen egy partiet, nem hogy nyereségének örült volna, inkább nehezelt, és Prodanovitsnak, hogy rosszul játszott, szemrehányásokat tett. [...] Hogy ha egymástól nyertek, egymásnak a játék végén soha nem fizettek, csepmességüket gyanítottam, de önjólelkűségem érzete azt elhinni nem engedte. Míglen másnap hallom, hogy ők nem fiscalisok, hanem úgynevezett professionatus spielerek és a pesti Wurm kávéháznak²³

23 A Wurm-udvarra nézve: VÖRÖS Károly: *Egy pesti ház regénye. A Wurm család története.* In. Uő.: *Hétköznapok a polgári Magyarországon.* Vál., s. a. r. GLATZ FERENC. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1997. (Társadalom- és

szüntelen lakói legyenek. Különösen Grósz Károly bécsi optikustól, ki történetből mellettünk többször megállott és csinjukat kitanulta, azt az intést is, hogy velük ne játsszam, mivel egy kasszán játszanak és egymást a kezeikben levő kártyával jelekkel értesítik. Reájuk jobban vigyázni kezdtem, s csakhamar észben vettem, miként egymásnak föl, le, jobb és balra tett pillantásokkal jegyet adnak, ezután pedig a partnerem strohamnpajtása részére annyira regula ellen játszott, hogy a hibát egy kezdőnek sem lehetett volna megbocsátani.”

Román tehát – elmondása szerint – kényszerből, az unalom ellen küzdve, a fürdőn valószínű intézménynek számító Bizay szavára adva, afféle naiv polgárként ült le játszani két tisztességesnek látszó úriemberrel, majd döbbenetesen szembesült azzal, hogy valójában senki és semmi nem az, akinek és aminek látszik.

Állítása több sebből vérzik. Részben gondolhatunk itt azokra a vallomásokra, mely szerint a szerencsejátékok több nemét is rendszeresen űzte, részben pedig Bizay személyére.²⁴ Ez utóbbi, a „nemzet bárója” már inkább Krúdy Gyula irodalmi alakjaként ismert: évtizedeken át volt Füred kosztra és kvártélyra tartott mindenese, szórakoztatója, bohóca. Azonban ne legyenek kétségeink, tevékenysége nem merült ki az olcsó ripackkodással elegy mulattatásban és mulatságszervezésben, színházi közönségfogásban és szerenádok meg macskazenék rendezésében. A Békés megyei, pontosabban gyulai származású Bizayt, aki persze nem volt báró, 1825-ben Bécsben már csalásért körözték,²⁵ egyébként pedig buzgón foglalkozott kerítéssel, hamiskártyásoknak palimadár (pechvogel) fogásával stb. Mozgása követte a prostituáltakét: nyáron Füreden, az év más részeiben pedig a pesti Váci utcában lehetett fellelni. „Sokban hasonlított Falstaff Jankóhoz: épp oly hencegő, ha ellenállásra nem talált, épp oly gyáva, ha az ember keményen a szeme közé nézett. Hazug, léha, de ötletes.” – jellemezte őt Ágai Adolf (Porzó).

Tán ennél is szemléletesebb Zichy Géza leírása, azé a Zichyié, akit Bizay, mint fentebb láthattuk, megpróbált Sz. kisasszonnyal, a drámai szendével alkalmilag összebörölni: „Balaton-Füreden egy vén piperkőc csodabogár fogadott, fürtös parókával, festett bajusszal: kezében ezüstfogantyús botot hordott, melyre nagy B. két pont és Zay volt bevésve. Ez karon fogott engem, a nagy étterembe vezetett. Legalább húszféle ételt és pezsgőt hoztak s én a vén kalandorral a legvidámabb hangulatban fogyasztottam mindent. Ekkor Bizay dicsérni kezdett s felszólította a jelenlevőket, hogy hangosan éltesse nek. »Éljen!« hangzott minden asztalnál s a fürdővendégek egészségemre ittak. En kimondhatatlanul szégyelltem magamat s ügyetlenül hajlongtam jobbra-balra, aztán ki akartam egyenlíteni számlámat, de a vén szélhámos közbe vágott: »Ezt semmi esetre sem engedhetem meg!« s pénztárcámat kezébe véve pénzzel mindent kifizetett, királyi borralókat osztogatva végül még 10 forintot vett magához.”

Művelődéstörténeti Tanulmányok 22.) 75–87. pp.

24 Bizay személyére nézve: PORZÓ [Ágai Adolf]: *Utazás Pestről Budapestre, 1843–1907*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság–Révai Testvérek, Bp., 1908; KÓHN DÁVID: *A nemzet bárója (Visszaemlékezés Bizay Györgyre)*. In. Uő: *Az élet alkonyán. Visszaemlékezések*. Szerzői magánkiadás, Gyula, 1937; KATONA Csaba: *A nemzet bárója — aki már életében legenda lett*. In. *Homo ludens I. köt.* Szerk. BANA JÓZSEF. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2002. (Győri Tanulmányok 26.) 35–46. pp.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BÉML), Gyula IV. A. 1. b. (Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok.) 1825:1911.; 1825:1926.

Zichy története tipikus esete annak, amikor a kellő rutinnal felvérezett fürdői élőködő és kerítő éles szeme azonnal kinézte a potenciális áldozatot a zsenge korú fiatalember személyében. Elég nehezen hihető tehát, hogy Román ne tudta volna, miféle töről fakad Bizay működése: vélhetően csakugyan kártyapartneret keresett (és nem is feltétlen legálist), de nem unalmában, hanem, mert szenvedélyes játékos volt. Bizay meg alighanem az áldozatra váró két dörzsölt kártyás, Prodanovits és Kováts kezére játszotta Románt, aki kispályásnak bizonyult hozzájuk képest. A romantikus máz sajnos lehullik Bizay figurájáról...

Román beadványához visszatérve: abban inntől kezdve vádak sorakoznak meg-támadói ellen. Róluk immár tudni véli, hogy mindkettő „falschenspieler” volna: „Prodanovitsról is a tanúk azt vallják, hogy ő egy pesti, szegénységben élődő alkusznak fia legyen, és se, amint magát kiadja, nem fiscalis, sem más bizonyos életmódot nem követ, hanem sensaliskodni²⁶ szokott, többnyire pedig professzionátus játékos és csalásból él, s evégett nyáron a fürdőket járni szokta. [...] Egy ifjúságot nevelés és tanulás nélkül el-henyélt kalandor, egy adakozásból élődő alkusznak különben sem tisztos életmódot, sem hont mutatni nem tudó fia, ki, mivel dolgozni nem tanult, játékból s csalásból él.”

Kovátról azt írja, hogy „már két kriminális pert állott ki”, a vád „valóságos stellionatus”²⁷ volt, ezekben felmentése a „próbák elégtelenségéből” következett. Továbbá „Pozsonyban is egy kisasszonytól házasság ígérete alatt 4000 forintot kicsalt, s avval odábbállott.” Összességében pedig „nem, mint álarcáskodik, fiscalis, sem más valamely hivatalt nem visel, hanem, hogy csak úgynevezett professzionális játékos, hogy két év előtt is hamis játékról föladatott, s mint olyan bírói vizsgáldás alatt volt.”

Hogy honnan szedte ezeket az állításokat Román, volt-e azoknak valóságalapjuk, és ha igen, mi, erről később szólunk. Előbb azonban – sine ira et studio – hallgattassék meg a másik fél is!

AUDIATUR ET ALTERA PARS! — AVAGY PRODANOVITS SZERINT A VILÁG

Ami Prodanovitsot illeti, az ő nem éppen feddhetetlen hírnevű személyéről báró Putheány József írásban igazolta, hogy 1827-1831 között mint nevelő, 1831-1838 között pedig mint javainak kormányzója és ügyeiben teljes meghatalmazottja nála volt alkalmazásban, az ő Zala vármegyében fekvő szigligeti birtokán élt, és vele mindenkor elégedett volt. Ez két-séggkívvül mellette szóló érvként hathatott.

Lássuk ezután, hogy Prodanovits beadványa miket tartalmazott. Ahogy Román elé tükröt tartott cirkalmas stílusában megfogalmazott levele, úgy Prodanovitsról is árulkodik sa-ját írásműve. Nem éppen úriemberhez méltó cinizmust tükröz pl., ahogy a Román látle-letét kiállító orvosnak az eset után két nappal kelt szakvéleményét negligálni igyekezett. „Érvelésének” alapja, hogy Románra mint férfira már úgysem volt „igény”: „Miskoltzi Pál

26 Sensal: alkusz. Az alkusz meghatározott díj ellenében kereskedelmi ügyletek közvetítésével, lebonyolításával foglal-kozott.

27 Csalás.

sebész úr baleseti bizonyítványában ugyan azt állítja, hogy a folyamodónak már előbb is megvolt jobb és bal lágyéksérve, hasba rúgása által annyira nagyobbodott és felgyulladott, hogy ez által a folyamodónak rendes elhálásra tehetetlensége is okoztathatik. Úgy, de egy aszkóros küleményű, gyenge alkotású, idült jobb s bal ágyéksérvű individuumtól, minőnek ötöt a vizsgáló sebész leírja [...], kívánkozná-e neje a rendes elhálást, amidőn erre még azon sérvék nélkül szűkölködő, de már 60. év felé ballagó férjek sem igen alkalmasak?”

Egész más nála az ominózus whistparti leírása is, hiszen szerinte Román kezdeményezte a játékot: „Román úr füredi mulatása idejében engemet több ízben whistjátékra erőtétvén, vélem és Kováts Ferenc úrral három ízben is whistezett. Amidőn hol én, hol ő vala a nyertes, s ő ugyan a tőlem nyert pénzt örömmel elzsebelé, de harmadízbéli játékunk alkalmával a tőle részemre nyert 11 darab húszast, valamint Kováts úr részére majd 60 darab húszast megadni halogatván és ezóta a megadás elől szinte bujkálván, inkább azoknak Pesteni megadását ajánlotta.”

Tettét nem tagadta (mondjuk, azt nehéz is lett volna), a hamiskártyásságot viszont nagyon is: „Mivel sem mocskoskodásait vissza nem vonta, sem elégtételt adni nem akart, az engemet bosszúságra ingerlő Román urat megragadni és megfordítva farba rúgni kényteleníttem. De még ezután Román úr mindjárt másnap a sétatéren sétálgatni és whistezni tapasztaltatott.”

Végezetül így összegezte mondandóját, egy – mint fentebb már kiderült – eredményesnek bizonyuló oldalvágást téve Román felé: „Hogy pedig Román úr egy mindenkivel veszekedő és civakodó ember legyen, az ide mellélt irományokból és az ellene lefolyó temérdek hatalmaskodási pereknek [...] ide zárt lajstromából méltóztatik a Tekintetes Nemes Vármegye bölcsen általlátni.”

Prodanovits ugyanis, csakúgy, ahogy Román vele kapcsolatban, nem volt rest adatokat gyűjteni ellenlábásáról: terjedelmes lajstrom állt össze Román különféle ügyeiből. Román abból biztosította megélhetését, hogy Pest városától vámot vett ki haszonbérbe. Mint minden haszonbérelő, igyekezett minél nagyobb jövedelmet húzni bérleménye után, ez azonban még nem tette volna szükségserűvé, hogy helyzetével visszaélve, rendre törvénytelen sápot is szedjen. De Román szedett, és erre ráfizetett, mert ügyei zsinórban kerültek a panaszosok révén Pest vármegye elé. 1838-ban pl. a megyei közgyűlés több visszaélését tárgyalta.²⁸ A teljesség igénye nélkül: 1838. május 17-én herceg Grassalkovich Antal szekereit, amelyeken 94 akó pálinkát szállítottak a herceg pesti fundusán lévő házba, akarta megvámoltatni jogtalanul és fordította vissza a szekereket.²⁹ Május 22-én gróf Károlyi István Kókán lakó jobbágyait vámostatta meg erővel, akik gabonát szállítottak Pestre.³⁰ Május 26-án a gróf Károlyi Lajos megbízásából uradalmi pálinkát Pestre eladni hozó Adler Ádámmal járt el hasonlóképp, akitől – mivel fizetni nem mert – váltólevelet csikart ki.³¹ Május 23-án a váci káptalan Üllőn lakó jobbágyainak gabonás szekereit akarta

28 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML), Bp. IV. 3. a. (Pest vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek) 1839: 2751–2755.

29 MNL PML IV. 3. a. 1839:2751.

30 MNL PML IV. 3. a. 1839:2752.

31 MNL PML IV. 3. a. 1839:2753.

megvámoltatni Román, majd mikor ez nem sikerült, a Pestről Üllőre visszatérő szekereket feltartóztatta és az urasági hajdút lefogatta.³² Mindezen visszaélésekre május egyetlen bő hete alatt került sor nem csoda, ha végzés született Román perbe idézéséről.³³

Hogy szó sincs néhány kivételes esetekről, azt jelzi, hogy Románnak 1838 és 1840 között összesen 26 peres ügye volt folyamatban Pest vármegye alispáni hivatala előtt: gróf Károlyi István, gróf Károlyi Lajos, herceg Grassalkovich Antal és Mayerffyné Spechner Antónia egy, Gyürky Pál két, míg báró Bertsényi Pál húsz (!!!) alkalommal perelte.

A pereket – ez is fontos adalék – Román többnyire el is veszítette, ám anyagi helyzetét ez vélhetően nem rendítette meg. Jól példázza ezt, hogy 1839-ben almási Almay (Wurm) József³⁴ felperesként pert nyert vele szemben: a vád ekkor is erőszakoskodás és visszaélés volt. Simontsits János, Pest vármegye másodalispánja (apró érdekesség: később kétszer is a Nemzeti Színház igazgatója) 1840. január 17. napját szabta határnapul a perbeli költségek lefizetésére Románnak: az összeg 276 forintra és 38 2/5 krajcárra rúgott, amit Román még a határnap előtt saját kezűleg készpénzben kifizetett.

Egy másik, fent nem említett pere – ezt bizonyos Kiss László ellen viselte, „természetesen” alperesként – kapcsán árulkodik arról Pest vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve, hogy kevéssel előbb elvált feleségétől, Tóth Pápai Apollóniától. (Ilyetén módon Prodanovits cinikus állítása, mely szerint férjként nem kell teljesítenie, bizonyos értelemben igazat nyert...). Román a válás során is megrovásban részesült „némely általa ejtett rágalmozó és mocskolódo kifejezések” okán: ez ismételten indulatos, kötekedő, erőszakos természetet sejtet.³⁵

Az pedig gátlástalanságot, amit az arra irányuló vizsgálat tárt fel, hogy a Román utasítására Prodanovits és Kováts előéletéről adatokat gyűjtő megbízottja (erről ld. alább) miiket kérdezett a tanúkról. Ennek körülményeit és mikéntjét Czagányi János, Pest vármegye szolgabírája és Halász Imre esküdt járta körül. Az egyik kérdezett, bizonyos Pokuptsik Max (Miksa) szerint egy másik megkérdezett tanúnak, „Goldburgnak a fia, ki most már Aranyvárinak nevezeti magát”, figyelmeztette őt, hogy jó pénzt kereshetne azzal, ha hamiskártyásnak mondaná Prodanovitsot és Kováchot...

„JACUSSE!”³⁶

Prodanovits tehát levelében fejére olvasta Románnak korábbi ügyeit, de mint már kiderült, Román hasonló módon járt el. Nem is hiába, mert bőséges munícióra sikerült

32 MNL PML IV. 3. a. 1839:2754.

33 MNL PML IV. 3. a. 1839:2754.

34 Furcsa firtora a sorsnak, hogy Almay eredeti neve Wurm volt: abból a családból származott, amelyről nevét kapta a Prodanovits és Kováts törzshelyeként említett Wurm-udvar. Almay (Wurm) József Pest egyik legsikeresebb és leggazdagabb vaskereskedője volt. ΒΑΨΚΑΙ Verá: *Társadalmi változások Pesten az 1830–1840-es években*. In: Uő: *Városok és polgárok Magyarországon I. köt.* Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2007. 344. pp. Személyére nézve lásd még: VÖRÖS Károly: *Egy pesti ház regénye...* i. m.

35 MNL PML IV. 3. a. 1838:2058.

36 Émile Zola.

szert tennie, amikor alaposan utánajárt Prodanovits és Kováts múltjának: más kérdés, hogy ez végül kevesebbet nyomott a latban Zala vármegyénél, mint amit őellene gyűjtött Prodanovits. Megbízásából Marsovszky István, a királyi tábla hites jegyzője az alábbi vallomásokot gyűjtötte be az után érdeklődve, hogy a tanúk ismerik-e Prodanovitsot és Kovátsot, azok mivel foglalkoznak, milyen „életmódot követnek”, illetve jelen voltak-e Füreden 1840. július 22-én, „midőn Prodanovits Román József urat a közsétatéren megtámadta”? A vallomások meglehetősen egybecsengenek: ezek alapján nem tisztességes polgárok, jogvégeztek emberek, hanem Pest különféle, nem éppen előkelő mulatóhelyein életvitelszerűen tanyázó, szerencsejátékokat iparban (és hamisan) űző, a család legkülönfélébb nezeitől vissza nem riadó, kétes egzisztenciák képe rajzolódik ki meglehetősen éles kontúrokkal.

Gyuracskey János ügyvéd azt vallotta, hogy Prodanovitsot személyesen nem ismeri, de „köztudományból” tudja, hogy egy szegény alkusz fia, Kovátsról pedig, hogy azóta ismeri, hogy a Tápiószelén birtokos Nagy özvegyasszony kisasszonyát feleségül vette. Ami a foglalkozásukat illeti, arról Gyuracskey így vallott: „Hogy egyik sem prókátor, biztosan tudom. Mind a kettő kávéháznak szüntelen lakója. Kovácsról ezelőtt 13 évvel erős hír volt, hogy Pozsonyban egy öregebb kisasszonyt házasság ígérete alatt magához édesgetett, s e szín alatt tőle 4000 forintot kapott s ezen pénzen 4 lovat és kocsit vevén, Pesten Zrínyi vendégfogadóban megszállott, parádét csapott, és az első pontban említett kisasszonyt feleségül nyerte.” Elmondta az is, hogy az ügy végére nem emlékszik ugyan, de Kováts pozsonyi tettei napvilágra jöttek, a lovat és kocsikat zár alá vették. Később felesége tápiószelői jószágát eladta és „fiát csizmadiához adta”. Ezen felül pedig „két esztendeje egész városban közbeszéd volt, hogy a wurmhofi játékosok egy bécsinek több ezer forintját tiltott játékban elnyerték, s hogy azok között volt Kováts Ferenc is.”

Ujfalussy Neplomuk János doktor, hites ügyvéd, a pesti egyetem „törvényes karának tagja” Prodanovitsról azt vallotta, hogy atyja egy idős sensal, akivel tíz éve nem tartja a kapcsolatot, Kovátsról mint „híres játékosról” hallott: „A kérdéses urak egyedül kártyajátékkal és ugyan Pesten a Wurm udvarban, Pesten kívül pedig, főképpen nyáron a fürdőekben, úgy mint Füreden et cetera foglalatostkodnak, és egyedül abból élődjenek.”

Závody János, több vármegye táblabírája, kuriális ügyész így vallott Prodanovitsról: „prókátorostkodni őt soha nem tapasztaltam.” Kovátsot pedig úgy ismerte mint „hivatal nélkül való magányost”. Ezen felül emlékezett rá, hogy kb. két esztendeje „Strausz, azelőtt kávé, mostanában pedig lókereskedő, Hatschek ácsmester, Kováts Ferenc stb. iránt legfelsőbb parancsolat következtében hamis kártyákkal való s tilos játék végett investigatio történt.” S kiket nevezett meg további potenciális tanúkként? „Legjobb tanúknak lenni vélem [...] név szerint, akik a Wurm kávéházban többször megfordulnak.”

Jeszenyitzki Jankovits Vince, több vármegye táblabírája arra emlékezett, hogy néhány éve a városkapitány hamiskártyán kapott egy Wurm-béli társaságot és Kováts is köztük volt.

Hengelmüller Mihály hites ügyvéd, Pest tekintélyes polgára, a Nemzeti Kaszinó és a Kereskedelmi Kaszinó tagja, ellenben azt erősítette meg, hogy Prodanovits Putheány József báró meghatalmazottja volt Zala vármegyében, most pedig az ugyancsak za-

lai Rokolány haszonbérloje, míg Kováts „Pest megyében részjószággal bír.” Ő ott volt Füreden, de csak azt látta, ahogy Markovits elvezeti Románt, mást nem.

Csűrös Sándor hites ügyvéd viszont ugyancsak nem Prodanovitsék ázsióját emelte valomásával: „Mind Prodanovits Dániel úr, mind pedig Kováts Ferenc úr a kártyajátékból mint hamis keverők, igen ösmereteseek, továbbá ami Kováts Ferenc urat illeti, [...] még 1826. esztendő június eleje táján Pesten a Zrínyi vendégfogadóban beszállva lévén a többi vendégek közt ott kezdé Kovács Ferenc urat először megismerni, ki szintén ugyanazon vendégfogadóban volt megszállva mint egy gavallér.” Csűrös is megemlítette, hogy hallott Kováts Pozsonyban lábra kapott házasságzédelgő híréről.

Goldburg István pesti lakos ugyancsak azt erősítette meg, hogy Prodanovits egy leszegényedett alkusz fia, Kovátsról pedig azt vallotta, hogy nemes Nagy Leó testvére révén, akit feleségül vett, ingatlan jószága is volt Pest megyében, de azt időközben eladta. Tanúsította továbbá, hogy sem Prodanovits, sem Kováts nem ügyvéd, de „azt sem tapasztaltam, hogy valami más tisztséget viselnének, hanem mind a kettő játékkal foglalatoskodik, azért közönségesen Wurm kávéházban szoktak lenni.” Ő is megerősítette, hogy két éve a Wurmban egy bécsi férfitől sok pénzt nyertek: „Magam is a Wurm Kávéházban voltam, midőn a város kapitánya vizsgálódás végett odajött, de mivel akkor csak maguk között mégsem hamisított kártyával játsztak, nem jött ki a vizsgálódásból semmi. Prodanovitsról főképpen lehet mondani, hogy csak csalásból él.”

Hirsman János pesti kereskedő nem volt ennyire bőbeszédű, de azért elmondta, hogy Prodanovitsot neki jurátusként mutatták be, Kovátsról pedig az, hogy játékos, „csaknem mindenkinek tudva van”.

Mármost az eddigi tanúk jobbadán polgári elemeknek nevezhetőek. Akiket azonban alább idézünk, igencsak érdekes személyiségek. Aligha volt a korabeli Pestnek rosszabb hírű fogadója, mint a fent emlegetett Zrínyi, illetve a Két Pisztol. Márpedig a következő – és nem is annyira meglepően szűkszavú, szinte semmiről sem tudó (ez szolgálati ártalom lehetett) – tanúkat áldásos ténykedésük utóbbihoz kötötte. Konkrétumok itt nem hangzanak el.

Strausz József kocsmáros Pesten (a Két Pisztol bérloje egyébiránt): „Pénzt láttam náluk gyakran és játszani is sokszor láttam.” Litsauer Leopold, a Két Pisztol főpincére: „Többnyire csak játszani láttam és hallottam. [...] Mindenki, aki Wurm kávéházba jár, lehet tanú, hogy ott ülnek a játszóasztalnál.” Pokuptsik Max (Miksa) magánzó: „Wurm kávéházban szolgálatban lévén, őket mint mindennapi vendégeket, játszani láttam.”

A vallomások azt látszanak bizonyítani, hogy Román nem járt rossz nyomon, mikor támadói múltja és jelene iránt érdeklődni kezdett. Más források – legalábbis részben – igazolták is az állítások valóságát. Így pl. Nagy Ignác, Pozsony vármegye főszolgabírája írásban igazolta, hogy Kovátsot valóban távozásra szólították fel egy pozsonyi kártyás társaság (ezek egyike volt későbbi sógora, Nagy Leó) tagjaként, mivel „ők mint hamis játékosok feladva volnának, s inkább előbb, hogy sem valamely kellemetlenségre kellesen fakadni, jó módjával távoznának el Pozsonyból. [...] A nevezett Nagy Leó azt felelte, hogy úgyis minden szándékuk [...] elmenni. [...] Harmadnap múlva már többé Pozsonyban nem tapasztaltattak lenni.” (Nem teljesen ide tartozó, ám érdekes kérdés, hogy vajon a Slachta Etelka füredi naplójában említett, pesti illetőségű Nagy Leó azo-

nos-e ezzel a Nagy Leóval. Talán véletlen, talán nem, hogy nevét Bizay mellett említi: „Alig kocsizánk ki, jött Hugonnay gróf, Bizay, Nagy Leó, Pintér, Goth. Bizay mindjárt zongorához ült s kezdte egy barcarole-t danolni, de rekedt volt.”³⁷

Pest megye közgyűlésének irataiban annak volt nyoma, hogy Kováts valóban részt vett egy elfajult mulatozásban a Hét Választóban: 1831-ben a közgyűlés bizonyos nemes Puky Miklóst és Kováts Ferencet az ott „tartott táncos multság alkalmatosságával elkövetett rendetlen cselekedeteik miatt” megdorgáltatásra ítélte. Az elítéltek elfogadták a megrovást és a „közgyűlés színe előtt ez alkalmatossággal megjelenván, az ítéletnek következtében [...] első alispán úr álta. hathatósan megfeddettek, és jövődöre nézve a rendes életnek követésre utasítottak.”³⁸

Néhány évvel később Pest vármegye 1839. április 3-i fenyítőtörvényszéke előtt is ügye volt Kovátsnak. Ennek során elismerte, hogy egy bizonyos pénzváltó levelet ő írt alá mint kezes. „Ugyanezért nemes Kováts Ferenc Ignácnak mint aki Koblicska posztós kereskedőnek reászedésében ennél fogva részes, ezen perben folytatólag leendő beidéztetése [...] elrendeltetett,” ám a „próbák elégtelenségéből” fakadóan feloldozták a vád alól.

SUMMÁZAT

Összességében mi is történt? Amennyire rekonstruálható az eseménysor, ez: Román, ez a nem éppen könnyű természetű, de biztos anyagi lábakon álló, haszonbérliként a törvényesség határát súroló tevékenységeket is folytató szenvedélyes szerencsejátékos rossz döntést hozott Füreden, amikor a palimadár-fogó Bizayra hallgatva leült kártyázni két dörzsölt „professionatus spílerrel”, Prodanovitscsal és Kovátscsal. Ezek hamisan kártyázva kiforgatták pénzből, majd tetteleg is erőszakkal léptek fel ellene, amikor – immár ráébredve hibájára – nem akart fizetni, majd a szerencse továbbra sem szegődött mellé, hiszen az ügyben megindult eljárás meglepő módon rá nézve ütött ki balul.

A feltárt adatok révén tekintélyes bűnlajstrom gyűlt mindhárom érintett neve mellé. Míg azonban Román pénzes vállalkozóként hágtá át esetenként a törvényt (visszaélések, megvesztegetés), addig Prodanovits és Kováts a törvényes és törvénytelen élet határán élő (sködő) sötét figuráknak tűnnek, olyanoknak, akiket teljes életvitelük az alvilághoz kötött. A konkrét eseten túlmutatóan azért volt különösen érdekes az ügy, mert betekintést nyújtott – ha szűkös résen is – a korabeli pesti alvilágra, annak balatonfüredi kapcsolataira, működésére, kapcsolatrendszerére, arra, hogy a hivatásos bűnözők miként helyezték ki magukat nyaranta a zsbongó életet élő fürdőhelyre és fosztották ki áldozataikat helyi kapcsolataik hathatós segítségével.

Ugyanakkor kérdések sora maradt még nyitva. Miként eshetett meg, hogy Zala vármegye elutasította Román keresetét? Annyiban hagyta-e a dolgot Román vagy további jogi útra terelte sérelmét, és ha igen, kapott-e elégtételt?

37 „... kacérkodni fogok vele.” *Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1840. december–1841. augusztus...* i. m.

38 MNL PML IV. 3. a. 1831:944.

Nem kétséges továbbá, hogy a főszereplők személyéről gondos kutatással többet is meg lehet tudni. Lehetséges-e, hogy a sértett annak a nemes Román családnak volt lezármazottja, amelyet Nagy Iván szerint Bereg és Máramaros vármegye nemességének sorában említenek?³⁹ Elképzelhető, hiszen Hont megye táblabírája volt, és ez felföldi gyökereket sejtet.

Őse vagy rokona-e Prodanovits Dánielnek az a Prodanovits Sándor újvidéki lakos, aki 1792. július 6-án I. Ferenc királytól kapott nemeslevelet, amit 1803-ban Krassó vármegyében hirdettek ki, de e megyében a család férfiágon kihalt?⁴⁰ A délszláv hangzású név szintén magában rejti ennek lehetőségét.

Utána lehet járnai annak is, volt-e birtoka csakugyan Tápiószelén házassága révén Kovátsnak? Tápiószőlőn az ún. Sűrű majorban (Sűrű puszta) egy kúriát építtetett bizonyos Kovács Ferenc birtokos 1848 előtt.⁴¹ A Kováts/Kovács név gyakorisága ugyan óvatosságra int, de nem lehetetlen, hogy ugyanarról a férfiről van szó: Szelét és Sülyt könnyen összekeverhette az emlékezet.

Lehetséges-e, hogy az a Roman nevű pesti ügyvéd, akit Széchenyi István említ 1838. évi naplójában annak kapcsán, hogy kizárták a Nemzeti Kaszinóból, a füredi inzultus áldozata?⁴²

Még érdekesebb kérdés, hogy azonos-e a rugdosó Prodanovits azzal a Prodanovits Dániellel, aki 1848-ban a magyar pénzügyminisztérium megbízásából a Bács megyei kincstári birtokok felülvizsgálatára kiküldött miniszteri biztosi posztot töltötte be,⁴³ aki ugyanebben az évben egy bizonyos Pásztory társaságában Horvátországba ment, tolmácsolandó a magyarok „testvéri érzelmeit”, de ott lecsukták és több óráig fogva tartották,⁴⁴ és akihez utolsó leveleinek egyikét intézte kevéssel halála előtt Csány László volt kormánybiztos és miniszter.⁴⁵ A Románt bántalmazó Prodanovits sokáig Zalában élt, Csány pedig köztudottan zalai volt, ez tehát az azonosság lehetőségét erősíti, de legalábbis nem cáfolja. Ha a két személy egyezik, akkor Prodanovits még inkább érdeklődésre tarthat számot, hiszen nem akármilyen kalandos életutat és „karriert” mondhat magáénak.

Kérdések, amelyek válaszokra várnak – mindazonáltal tán nem volt hiábavaló e csonka eredményeket hozó kutatás erejéig lemerülni a XIX. század '40-es éveit alvilágának sűrűjébe.

39 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IX. köt. P–R.* 1862. 761. p.

40 NAGY Iván: i. m. 486. p.

41 *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések.* Közreadja: BOGNÁR András. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1984. (Pest Megyei Téka 6.) 393. p.

42 SZÉCHENYI István: *Napló.* Vál., szerk., a jegyzeteket és a szerzői utószót írta: OLTVÁNYI Ambrus. Előszó: SÖTÉR István. Ford. JÉKELY Zoltán, GYÖRFFY Miklós. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1982. 856. p.

43 SZÓCS Sebestyén: *Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig.* In: *Kossuth kormánybiztosai, Csány László, 1790–1849.* Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 30.) 95. p.

44 MOLNÁR András: *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere.* Szerk.: MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 275. p.

45 MOLNÁR András: *Csány utolsó levelei.* In: *Kossuth kormánybiztosai, Csány László...* i. m. 284. p.

CIGÁNYZENEKAROK A XIX. SZÁZAD DEREKÁN BALATONFÜREDEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A GYÓRI ZENÉSZEKRE

Ismert tény, hogy Balatonfüred (pontosabban a gyógyforrása után Savanyúvíznek nevezett fürdő) Magyarország egyik legnépszerűbb nyaralóhelyeként működött a XIX. században. Ez így volt már a reformkorban is, de a fürdő népszerűsége töretlen maradt az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc,¹ az azt követő abszolutista rendszer, majd pedig az Osztrák–Magyar Monarchia idején is.² Az eközben kialakult és sajátosan intézményesült fürdőkultúra bemutatására e helyt – a terjedelem szabta korlátok okán – nincs lehetőség. Az alábbiakban – elsősorban szintén terjedelmi okokból – e fürdőhelyi kultúra egyetlen szegmensével szeretnék röviden foglalkozni, ez pedig nem más, mint a füredi nyári szezonra szerződöttest cigányzenészek kérdésköre, pontosabban, mint alább kiderül majd, annak is csak egy része.³

Előljáróban le kell szögezni, hogy a cigányzenészek nem csak jellegzetes magyar darabokat vagy autentikus cigányzenét játszottak, hanem – a kor divatjának megfelelően – keringőt, polkát stb. is. Idézzük pl. Pap Gábort 1822-ből: „Azonnal megszólamlott egy cigánybanda, amely úgy látszott, az istentisztelet végét már békétlenkedve várta. Lengyelen⁴ kezdték szokás szerint a muzsikát és utána mindjárt a mi Lavottánknak⁵ egy szomorkodó magyarját.^{6,7} Természetesen ezek mellett magyar darabokat is játszottak, ahogy az kiderül Slachta Etelka⁸ soproni leány – aki 1841-ben töltötte a nyarat Füreden betegeskedő édes-

1 Erre nézve: KATONA Csaba: *Akiket a fürdön ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben.* In: Századok, CXXXVII, évf. (2003) 5. sz. 1231–1251. pp.

2 A téma alapmunkája: KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában.* Holnap Kiadó, Bp., 1999.

3 A XIX. századi balatonfüredi cigányzenére nézve jóval részletesebben lásd: KATONA Csaba: *„Egyik csárdást a másik után kelle lerángatni a hegedűjokról.” Cigányzenészek a 19. századi Balatonfüreden.* In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I.* Fel. szerk. MÁRFI Attila. Társszerk. KOSZTICS István. Szerk. biz. BANA József – CSURGAI HORVÁTH József – KATONA Csaba – PERGER Gyula – TÓTH Péter. Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs, 2005. 171–188. pp.

4 Azaz polkán.

5 Lavotta János (1764–1820) zeneszerző, a magyar verbunkos zene neves képviselője.

6 Azaz csárdását.

7 *Történetek a mai időkben I. köt.* Összeszedte: PAP Gábor. Számmer Pál, Székesfehérvár, 1822. 87. p. A korabeli idézeteket a mai magyar helyesírásnak és központozásnak megfelelően közlöm a könnyebb érthetőség kedvéért. K. Cs.

8 Slachta Etelka személyére nézve: *Zadjeji Slachtha Etelka soproni naplója, 1838–1842.* S. a. r. és jegyz. CSATKAI Endre. In: *Soproni Szemle, VII. évf. (1943) 4. sz. 1–155. pp.*; KATONA Csaba: *Napló és írója. Egy lány balatoni „szerelmei” 1841-ben.* In: *Női sorsok a történelemben.* Fel. szerk. MÓZER Ibolya. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelem Tanszék,

anyjával – naplójából is (amint az is, hogy ezt viszont külön kérni kellett). Az idézet így szól: „Most a champagnerozó⁹ urak magyart kívánnának.”¹⁰ Mindezt azért fontos kiemelni, mert az alábbiakban gyakorta szó esik majd arról, hogy a cigányok zenéje iránt igen jelentős volt az igény a fürdőközönség részéről: ez azonban tehát nem feltétlen cigányzenét vagy magyar zenét jelentett „csupán”.

A cigányok zenéje iránti effajta erőteljes vonzódás nemcsak a fürdőkre volt jellemző, hanem általánosságban igaz volt a XIX. század Magyarországra. Ugyanakkor természetes, hogy épp a kikapcsolódás, a mulatság, a nyaralás színhelyévé vált fürdőkön mutatkozó különösen erős igény iránta. Hogy mennyire igaz volt általánosságban is a cigányzene hazai népszerűsége, azt számos olyan eset is hitelesen igazolja, amely külföldi szerző tollából ismert. Így pl. Pulszky Ferenc felesége, az osztrák származású Walter Teréz (Pulszky Terézia) a következőképp írt a cigányzenéről: „Nincs Magyarországon olyan ünnepség, amelyen ne húznák a cigányok. Éppen úgy nélkülözhetetlenek a parasztlakodalomban, mint a megyeházán tartott fényes összejöveteleken.”¹¹

Az 1864 és 1869 között a gróf Andrássy családhoz nevelőnőnek szegődő, angol Mary Elisabeth Stevens 1865-ben Tiszadobról keltezett levelében az alábbiakat írta haza családjának, miután a faluban egy cigánybanda muzsikájára csárdást táncoló leányokat és legényeket látott: „A grófné, ha Tiszadobon van, mindig táncol a paraszttal, akik erre nagyon büszkék. Én pedig meglepődtem önmagamon, mert korábban sohasem táncoltam csárdást, és semmit sem tudtam róla azon kívül, amit Pesten láttam, amikor a tánctanárra a gyermekeket oktatta. Ennek ellenére derekasan megálltam a helyemet, és szép, cikornyás köszönetet is kaptam táncosomtól. Négy csárdást táncoltam, és még táncoltam volna tovább is, de haza kellett érni vacsorára.”¹²

Végül egy másik angol hölgyet is érdemes idézni. Rachel Harriette Busk az 1860-as évek végén járt Magyarországon. Útja során egy balatoni komp fedélzetén egy cigányemberrel elegyedett beszédbe, aki – legalábbis Busk szerint – az alábbiakról vallott: „Ódzkodva adott igazat, amikor én kuruzslással, babonás ráolvasások ismeretével és szerencsejóslással vádoltam meg őket, ám bizonyos büszkeséggel áradozott a nemzeti zene előadásában megnyilvánuló egyedülálló tehetségükről. A magyar nép e téren tehetségtelen, de örömmel hallgatnak zenét. Valóságos szenvedélyük ez és mindaddig, amíg játszik, a cigányzenész játéka szinte rabul ejti őket. Kísérőm elismerte, hogy a mu-

Szombathely, 2002. (Partes Populorum Minores Alienigenae 7.) 201–230. pp. Füredi időzésére: „Füreden az idén először nekem hozatik szerenád...” *Slachta Etelka balatonfüredi naplója*, 1841. Szerk., a bev. írta és jegyzetekkel ellátta: KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.) A család neve hol Slachta, hol Schlachta formában fordul elő a szakirodalomban, a hivatkozásoknál e helyt – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért – a később rögzült Slachta formát használom, de az idézett munkák címében természetesen mindig meghagyom a bibliográfia szabályainak megfelelően az ott használt névalakot. K. Cs.

⁹ Pezsgőző (francia).

¹⁰ KATONA Csaba: *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)*. In: Soproni Szemle, LVI. évf. (2002) 2. sz. 145. p.

¹¹ 1986 PULSZKY Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. S. a. r. EGYED Ilona. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. (Magyar Hírmondó) 53. p.

¹² É. n. *Levelek az Andrássy-házból (1864–1869). Egy angol nevelő levelei*. S. a. r. és a bev. tanulmányt írta: CIEGER András. Ford. BÁNKI Vera. H. h., é. n. [Bp., 2007] 138. p.

lattatást busásan megfizetik és elmondta, hogy elképzelhetetlen bármiféle ünnepi alkalom, akár alsóbb, akár felsőbb körökben, csakúgy mint a szabadidő eltöltése, beleértve a mindennapos élvezetnek számító étkezést vagy pipázást is, a cimbalom és a citera¹³ kísérete nélkül.”¹⁴

A fürdői zenét a fürdőigazgatóság által az idényre vagy legalábbis az idény egy részére szerződtetett zenekarok szolgáltatták. A XIX. századi Füreden több híres cigányzenész, így például Bihari Mihály (1764–1827)¹⁵ vagy ennek unokája, Farkas Mihály (1829–1890) is rendszeresen megfordult. Biharit – az egyébként erős forráskritikával kezelendő – Eötvös Károly így jellemezte: „Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzikus s a legnagyobb magyar zeneszerző. Még máig is a legnagyobb. Se Czinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg sem közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban, magyarságában.”¹⁶

Bihari győri lókereskedő család sarja volt.¹⁷ Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert – nem véletlen e dolgozat címválasztása! – a győri zenészek közül igen sokan játszottak nyaranta Füreden, és ennek oka nem pusztán a viszonylagos földrajzi közelségben rejlik, hanem a győri cigányzenészek iránt a korban erőteljesen megmutatkozó széles körben tapasztalható keresletben is.¹⁸ A rendelkezésemre álló keret szűkössége miatt itt csupán egyetlen példát citálnék a győri zenészek nem balatoni vendégtájkára; igaz, olyat, ahol nem éppen dicsérőleg esik róluk szó. A már említett Slachta Etelka 1841. május 1-jén a soproniak kedvelt majorjába, a Neuhoftba¹⁹ ment megszokott társaságával, ahol „a turnerok²⁰ nyoszörögtették avult hangszereiket, távol egy társaság a másodrendű győri cigányok által mulattatá magát.”²¹

A győri zenészek nyári füredi játéka nemzedékeken átívelő hagyomány volt, amit ékeesen példáz, hogy a már említett Bihari unokája, a szintén győri Farkas Mihály (Miska) az 1850-es évek elejétől/derekától bizonyosan állandó nyári zenésze volt Fürednek. Az Eötvös Károlyhoz hasonlóan igencsak ékeesen anekdotázó Darnay Kálmánt idézve: „A levendulaillatos Biedermeier-kor dunántúli koronázatlan zeneszerző cigánykirálya Farkas

13 Citerára.

14 2000 *Rachel Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról*. Ford. és közléteszi: KATONA Csaba. In: Fons, VII. évf. (2000) 2. sz. 301. p.

15 Bihari Mihálynak emléktáblája is áll Füreden, ahol őt, valamint Pálóczi Horváth Ádám költőt (1760–1820), Csermák Antal zeneszerző, hegedűművészt (1774–1822) és Ruzitska Ignác zeneszerző, karmestert (1777–1833) mint a magyar verbunkos zene jeles képviselőit tüntetik fel. *Balatonfüred emlékjelei*. Szerk. BÁNDI László. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred. 2004. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 13.) 124. p.

16 EÖTVÖS Károly: *Balatoni utazás I. köt.* Magvető Kiadó, Bp., 1982. (Magyar hírmondó). 94. p.

17 NÉMETH Ákosné: *Kassai Vidor színész füredi élményei az 1860-as években*. In: Füredi História, V. évf. (2005) 2. sz. 5. p.

18 Említi őket pl.: MANGOLD, Heinrich: *Der Kurort Füred am Plattensee*. 2007. In: *Párhuzamos történetek Európában. Parallele Geschichten in Europa*. Ford. HERNÁDINÉ HOMOKI Ildikó. Szerk. LICHTNECKERT András. Szerzői kiadás, Balatonfüred, 2007. (Lichtneckert András Könyvtár 4.) [Eredeti megjelenése: Balatonfüred, 1863] 75. p.

19 A Neuhoft/Újudvar nevű major (későbbi nevén Erzsébet-kert(et)) 1740 körül jött létre. A város 1763-ban vásárolta meg tulajdonosától, Preysing tábornoktól.

20 A turnerok a tűztoronyban lakó örök voltak, egyben Sopron város zenészei is. Karmesterüket ekkor Jachimek Ferencnek hívták (+ 1851).

21 „... kacérkodni fogok vele.” *Slachta Etelka soproni úrilány naplója. 1840. december–1841. augusztus*. A bev. írta, a naplót közreadja, jegyz. ellátta és a mutatót készítette: KATONA Csaba. Mediawave Alapítvány, Győr, 2006. 97. p.

Miska volt. [...] Nem is kíváncsoztak addig a kúriák nemes kisasszonyai főkötő alá, míg legalább egyszer az »Ida-csárdás«-tól kihevült arcukat meg nem csillogtathatták a Balaton tükreben.”²² A virtuóz primás tudását egyébiránt az is példázza, hogy zenekarával Amerikába is eljutott.²³

Amikor Farkas Füredre jött Győrből, hogy a főidényben a fürdőn muzsikáljon, az magában eseménynek számított. Így például a *Hazánk s a Külföld* pl. tudósított is erről: „A sétányon Farkas Miska győri zenekara [...] játszik.”²⁴ Francsics Károly, a naplóiíró veszprémi borbélymester – Füred visszatérő vendége – is megemlékezett róla és játékaról: „A többség közt mi is a sétatéren fel s alá sétálva hallgattuk a dicső zenét, melynek első hegedűse jelenleg a zeneösmerősök előtt messze vidéken kedvelt egyén. Neve közönségesen csak a Miska cigány, különben pedig Farkas Mihály.”²⁵

Farkas az 1850-es évek első felében a megrendült egészségű költőnek, Vörösmarty Mihálynak is kedves zenésze volt, sőt húzta neki a nótákat Füreden még 1855-ben, vagyis a költő halálának évében is.²⁶ Eötvös Károly „nyalka úri cigányprimás”-ként jellemezte Farkas Miskát.²⁷

A *Pesti Napló* – némi dagályos túlzással – 1853-ban azt írta róla és zenésztársairól, hogy „a magyar ember felvillanyozására a föld kerekességén első társulat, a magyar bandák elsejének is méltán neveztetetik.”²⁸ S ha már ennyi szó esett Farkas Miskáról, talán egy újságban napvilágot látott nekrológot sem érdektelen röviden idézni. A *Fővárosi Lapok* így emlékezett meg róla: „Amerre járt, diadallal fogadták és különösen Balatonfüreden, az úri világ akkori gyűlöhelyén sok aranynapot látott.”²⁹

A fentebb már említett, nemzedékeken átívelő kötődés jele, hogy az 1900-as évek elején a Farkas család egy újabb tagja, a szintén győri Vince volt a fürdőtelepi kávéház zenekarának vezetője. Ő játszott ekkor a fürdő központjának számító Gyógy téren is.³⁰

A híres győri zenészek tehát főszerepet kaptak a XIX. századi Füreden, ez azonban nem jelenti azt, kizárólag ők szórakoztatták az összegyűlt fürdővendégeket. 1842-ből maradt fent a már említett veszprémi Francsics borbélymesternek az a feljegyzése, amely szilbalhási cigányok füredi jelenlétét tanúsítja: „Midőn a fürdőből kijövénk, a szilasi cigányok éppen azon pillanatban kezdtek a sétatéren muzsikálni, s pompás magyar nótákkal kedveskedének.”³¹

22 DARNAY Kálmán: *Kaszinózó táblabírák*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1928. 89. p.

23 ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*. Balatonfüredi Városi Tanács, Veszprém, 1988. 788. p.

24 *Újdonságok*. In: *Hazánk s a Külföld*, II. évf. (1866) 28. sz. 432. p.

25 FRANCICS Károly: *Kis kamorámban gyertyát gyújték*. Vál. VÖRÖS Károly. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1973. 392. p.

26 *Kassai Vidor emlékezései*. S. a. r. KOZOCSA Sándor. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, h. n., é. n. 200–201. pp.

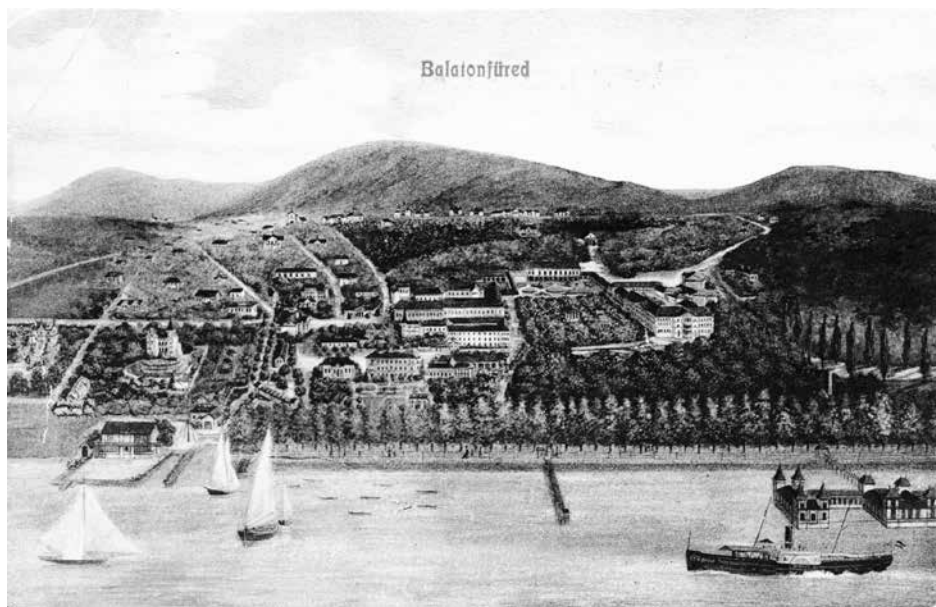
27 EÖTVÖS Károly: i. m. 193. p.

28 Idézi: NÉMETH Ákosné: i. m. 5. p.

29 Idézi: NÉMETH Ákosné: i. m. 7. p.

30 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 241. p.

31 *Francsics Károly visszaemlékezései*. S. a. r. és szerk. HUDI József. Pápai Református Egyházkerület Levéltára, Pápa, 2001 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3.) 133. p.

Balatonfüred fürdőtelepe. Képeslap.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

Écsy László füredi fürdőigazgató 1851. évi, példás pontossággal vezetett naplója³² alapján az a tapasztalat is leszűrhető, hogy egy időnyen belül több zenekar is játszott, ezek javadalmazása pedig különböző volt (mégpedig a zenekar „minősége” szerint). Azt pedig, hogy mikor melyik (milyen) banda játszott, az határozta meg, hogy a főidényben jobb (ergo drágább), míg az elő- és utóidényben gyengébb (tehát olcsóbb) bandákat szerződtek. Écsy naplója azért kiváló forrás e témára nézve, mert a rendkívül alapos, sőt valójában az aprólékosságig kicsinyes férfi 1835-től 1889-ig, tehát bő fél évszázadon át volt Füreden fürdőigazgató, aki naplóiban minden apró, a fürdőt érintő rezdülést szorgosan rögzített.

1851. április 28-án például arról írt, hogy a „kanizsai hangászoktól kaptam levelet, egyszersmind Hegedűs ügyvéd³³ úrtól, ki felkér, hogy a régi zenészeket Kanizsáról fogadjam fel.”³⁴ Ez a fent citált feljegyzés tehát egy nagykanizsai zenekar régebbi, sőt állandónak nevezhető füredi fellépésére utal. Ez a kanizsai zenekar azonban csupán az előidény zenekara volt, a főidényben a győriek jutottak „szerephez”, amint azt Écsy naplójának június 16-i

32 Écsy László 1850–1852., valamint 1856. évi (részben töredékes) naplóit a Városi Helytörténeti Gyűjtemény (Balatonfüred) őrzi. Megjelent: *Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856.* Szerk., a bev. tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat készítette: KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. [Balatonfüred, 2009] (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.). Écsy 1863 és 1892. közötti (részben szintén töredékes) naplóit a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárában találta meg és adta ki Lichtneckert András: *LICHTNECKERT András: Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892.* Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008 (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.)

33 Hegedűs József, a XIX. század derekán ismert nagykanizsai ügyvéd.

34 Écsy napló, 1851. Városi Helytörténeti Gyűjtemény (Balatonfüred). Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató 1851. évi naplója.

bejegyzése is igazolja. Itt szerencsére a zenészek kötelezettségeiről és javadalmazásáról is részletesen szó esik: „Tekintetes Szakonyi biztos úr³⁵ itt a hivatalba lételekor határozatott, hogy a győri zenészek 12 egyénből álljanak, 7 napra szoba szállás ágyi ruha nélkül kapnak 125 forintot. Tartoznak reggeli 6 órától 9-ig, délután 5 órától 7-ig a sétaterén játszani, délen fél 1-től fél 2-ig a terembe s este 7 órától 9-ig a színházban, 2/4 10-től 2/4 11-ig a nagyteremben. Éjjeli zene³⁶ satöbbi a mellékes jövedelmük lészen – ezt mai nap tekintetes fürdőbiztos úr meg is írta.”³⁷

Egy hónappal később már arról írt Écsy, hogy a „zenészek mostanság háromszor fizetnek hetenként 120 forint, s így összesen mai napig 360 forint fizettetett – a nyugta általam mint bizonyosság aláíratott.”³⁸ Július 27-én a zenekar 12 icce bort is kapott az egyébként meglehetősen zsugori fürdőigazgatótól: vélhetően a jól sikerült Anna-bál után jutalom gyanánt jutottak hozzá az italhoz.³⁹

Az Anna-bál azonban – ma már kétségekívül szokatlannak tetsző módon – lényegében a főidényt záró esemény volt a XIX. század derekán Füreden. Egy nappal később, július 28-án Écsy naplójában eredményként könyvelte el, hogy a győri zenészeket még rábírta, hogy augusztus 14-ig még maradjanak a fürdőn; igaz, immár nem 120, hanem hetenként 100 forintért csupán. Az előrelátó fürdőigazgató ugyanakkor arról is gondoskodott, hogy a győrieket egy Keszthelyről érkező banda váltsa fel már másnap, nehogy egy napig is zene nélkül maradjon a fürdőközönség.⁴⁰

Ezek az adatok két dolgot világosan mutatnak: részben azt, hogy a győriek képviselték a minőségi zenét, részben pedig azt, hogy a nyári főszezon csakugyan július végéig, konkrétan az Anna-bálig tartott.

Écsy naplóját tovább lapozgatva kiderül, hogy a győriek állták a szavukat, ahogy Écsy is: a fürdőigazgató augusztus 13-án jegyezte fel, hogy a győri zenészek távoztak, ő pedig kifizette nekik utolsó heti járandóságukat, a korábbi megállapodás szerint járó 100 forintot.⁴¹

Másnap, azaz augusztus 14-én Écsy viszont már ezt jegyezte fel naplójába: „Keszthelyi zenészek tegnap érkezvén, e naptól is kezdettek zenélni. Fizetésük hetenként 80 forint, vannak 8-an.”⁴² Azaz: a Keszthelyről az utóidényre szerződött cigányok már messze nem azt a jövedelmet (120 forint) kapták, mint a győriek a főidényben, sőt javadalmazásuk a győriek utóidénybeli pénzét (100 forint) sem érte el!⁴³

35 Szakonyi József soproni császári–királyi rendőrbiztos.

36 A füredi szerenádokra nézve: KATONA Csaba: *A szerenád a 19. századi Balatonfüreden*. In: Füredi História, V. évf. (2005) 3. sz. 2–5. pp.

37 Écsy napló, 1851.

38 Écsy napló, 1851.

39 Écsy napló, 1851.

40 Écsy napló, 1851.

41 Écsy napló, 1851.

42 Écsy napló, 1851.

43 Egy évvel később, 1852-ben is az volt a gyakorlat, hogy az előidényben nem rúgott akkorára a zenészek bére, mint a főidényben. Megint Écsy naplóját idézve: „A zenészekkel a szerződés megkötött, június 18-tól július 18-áig hetenként 100 forint, július 18-ától augusztus végéig 120 forint.” Écsy napló, 1852. Városi Helytörténeti Gyűjtemény (Balatonfüred). Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató 1852. évi naplója.

A keszthelyiek augusztus 26-ig maradtak, amit szintén Écsy naplója rögzített: „Keszthelyi zenészeknek 70 forint heti járandóságuk kifizetett, melyet mint bizonyosság aláírtam, mely alá a két zeneigazgató mint általvevő, Oberhauser János úr mint bizonyosság, aláírtak.”⁴⁴ Ez a naplórészlet árulkodik az újabb fizetéscsökkenésről: immár nem 80, hanem 70 forint volt az utolsó heti fizetség.

Egyébiránt a minőségi fürdői zene iránti komoly igényt mutatja, hogy kevéssel az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte után bevezették a fürdőkön az úgynevezett zenedíjat. Ennek bevezetését az ette indokolta, hogy többször is volt példa arra, hogy az idényre szerződött zenekarok – megfelelő fizetés híján – idő előtt elhagyták a fürdőt: „A muzikusok az idén is megszöktek, mivel már több napokig semmit sem kaptak.”⁴⁵ Sőt – és ez megint csak a fürdői zene iránti erős igényt jelzi – még az is előfordult (konkrétan 1859-ben), hogy a vendégekből jött létre alkalmi zenekar. Aminek oka pedig nem más volt, mint az, hogy épp Farkas Miskát és győri bandáját nem tudták kellő összeggel Füreden marasztalni: „Ma reggel mentek el a zenészek, tudniillik. a Farkas Miska bandája, s jöttek a veszp-rémiek. De ezek oly annyira szegények, hogy hangjegyekből játszani sem tudnak, vagy legalább igen nehezen. Van itt egy pápai református főiskolai növendék, Kálmán Farkas, ki már itt mint a dalárda vezetője egy tanulókból álló bandát alakított s meglehetősen sikerrel húzták, ő a maga bandája számára különféle darabokat is szerzett – meglehetősen ügyességgel – 3-4 hangra s azt játszták.”⁴⁶

Hogy mennyire fontosnak tartották a megfelelő zenét a fürdőn, azt alátámasztja az is, hogy az 1839-ben Füreden megalakult úgynevezett Fürdőhelyi Bizottság egyik feladata volt többek között, hogy gondoskodjon az adott idényre felfogadott zenekarról.⁴⁷ A bizottság e téren vélhetően nem mindig járt sikerrel, mert 1844-ben a vendégek magukhoz próbálták ragadni a kezdeményezést a fürdőhelyi zene ügyében. A füredi törzsvendégek egy csoportja ebben az évben kidolgozta az ún. *Balaton-Füredi Vendégeket illető alapszabályokat*. Ebben már ekkor javasolták – a zenével kapcsolatos problémákat orvosolandó – a zenedíj bevezetését: „...e pénz összegnek összeszerezhetési módjai közül legcélszerűbbnek találtattott egy fürdő díjnak megalapítása, mely ezennel öt pengő forintokban oly formán határozottatik, hogy minden egyes vendégnek állásához s jövedelmeihez képest nagyobb díjnak megajánlása tetszésétől függ.”⁴⁸ A Zala vármegyéhez – Füred Zalához tartozott – felterjesztett alapszabályokat azonban a vármegye visszavetette: „Miután a bemutatott alapszabályok törvényben gyökerezve nem lévén, azok azért kötelező erővel nem is bírnának, ennél fogva a megye azok elfogadásába vagy jóváhagyásába nem bocsájtkozik.”⁴⁹

44 Écsy napló, 1851.

45 DADAY András: *A régi Balatonfüredről I.* In. *Gyógyászat*, LXXXI. évf. (1941) 15. sz. 215. p.

46 SZABADI: *Levezetés*. In. Győri Közlöny, III. évf. (1859) 68. sz. 271. p. Közli: GERENCSÉR Miklós: *Újdonászi ódonságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1997. 68–69. pp.

47 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 352. p.

48 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML). 1844:2931. (Közgyűlési iratok. A balatonfüredi vendégek alapszabályai). Az iratot Molnár András kollégám, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának igazgatója bocsátotta rendelkezésemre. Szívességéért ezúton is köszönetet mondok. K. Cs.

49 MNL ZML 1844:2931

Az 1861. évi füredi fürdőidényről,⁵⁰ köszönhetően az akkor először megjelenő első füredi újság, a *Balaton-Füredi Napló* írásainak, különösen sok részletet tudhat meg az érdeklődő. Ebben az évben az előidényre a közeli Veszprémből szerződttetett zenekart a fürdőigazgatóság. Kiválasztásukban egyszerűen a földrajzi közelség játszhatott döntő szerepet, ugyanis mire igazán pezsegni kezdett a fürdőélet, már mások húzták a talpalávalót a vendégek számára. Június 24-én ugyanis megérkezett Füredre az a szegedi zenekar, amellyel az egész főidényre szerződött az igazgatóság, és „a sétatéren jelen volt s fegyelmezett része által a közönségnek megtapsoltatott s megéjeneztetett.”⁵¹ Az aligha véletlen, hogy ez a banda a Tisza mellől, a cigányzenéről (is) híres Szegedről költözött egy nyári idény erejéig a Balatonhoz: nemigen van ok kételkedni abban, hogy ezúttal a minőség volt a mérvadó.

Sajátos adaléka még a zenészek javadalmazásának, hogy ez a Szegedről szegődttetett zenekar augusztus 2-án (tehát az Anna-bál után kevéssel) táncvigalmat hirdetett meg azal a céllal, hogy a bevételből fedezze hazautazásának költségeit.⁵² A helyükre pedig ismét Veszprémből érkezett egy másik banda az utóidény vendégeit szórakoztatandó.

Összegezve elmondható, hogy a XIX. század derekán a füredi fürdői időtöltésnek fontos és meghatározó jelentőségű eleme volt a cigányzenészek széles körben népszerű játéka. A fürdő vezetősége ezt pontosan átlátta, így a főidényre lehetőség szerint minőségi zenekarokat szerződttetek, magasabb javadalmazással. E törekvés sikerét erősítette idővel a zenedíj bevezetése. A főidényre szegődttetett zenekarok között különösen fontos szerepet játszottak a győri cigányzenészek bandái, köztük olyan országos, sőt nemzetközi híré primásoké, mint pl. az ebben az írásban is oly sűrűn megidézett Farkas Miska. Ugyanakkor az elő- és utóidény idején ez az igényesség már korántsem esett latba olyan súllyal, mint a főidény során. Ekkor kevesebb pénzért játszó zenészeket fogadtak fel Füredre, akik jellemző módon közelebbi településekről érkeztek (Veszprém, Nagykanizsa, Keszthely). Azaz: ezekben a hetekben nem a kiemelkedően jó vagy ismert zenekarok szerződttetése volt a cél, hanem az, hogy kevesebb költséggel ugyan, de valamilyen szinten mégis biztosítsák a kisebb létszámban jelenlévő fürdővendégek által elvárt muzsikát.

50 Az az évi fürdőidény eseményeire nézve: KATONA Csaba: *A balatonfüredi nyár – anno 1861*. In: Pannon Tükör, VI. évf. (2001) 2. sz. 12–23. pp.

51 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 2. sz. 13. p.

52 *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, I. évf. (1861) 11. sz. 86. p.

ADATOK A FÜREDI ANNA-BÁLOK TÖRTÉNETÉHEZ

A balatonfüredi nyarak legismertebbnek mondható eseménye az Anna-bál, amellyel kapcsolatban az egészen friss történeti irodalomban is helyet kapnak az unalomig ismételt sablonos megállapítások. A XIX. századi füredi Anna-bál emléke a köztudatban is úgy él, mint hazafias szellemtől áthatott rendezvény, ahol a magyar ruha és a magyar tánc kizárólagossága dívik: „Így ment évről évre az elnyomatás első esztendeiben, a Bach-korszakban, és később is. Tüntető bálók voltak ezek, hangos sírva-vigadó nótázásokkal.”

Bárhogy nézzük is, igencsak ordas közhelynek fest a fenti mondat. Nem véletlenül. Ha szemezgetünk az Anna-bálok 1825-től datálható múltjában, sokkal színesebb és árnyaltabb kép bontakozik ki előttünk. A legenda szerint a nemrég felújított füredi Horváthházban Szentgyörgyi Horváth Anna (vagy Anna Krisztina) névnapi bálja volt az első Anna-bál. Jól hangzó történet ez, csupán ott sántít, de ott aztán nagyon, hogy a leányzó neve egyszerűen „csak” Krisztina volt. Az ellenben tény, hogy a későbbi aradi vértanú, eleméri és ittebei Kiss Ernő altábornagy feleségül vette Krisztinát, akit állítólag ezen a bálon ismert meg.

Ha viszont a később altábornagyné nem Anna volt, hanem Krisztina, akkor miért Anna-bál és miért nem Krisztina-bál? Azért, mert a bál az Anna-naphoz kötődött, de nem a házi kisasszony tiszteletére, hanem egész más okból. Anna-bálok ugyanis nem csak Füreden voltak (bár idővel kétségkívül ez lett a leghíresebb), hanem más fürdőhelyeken is. Az Anna-bál valójában – bármilyen meglepően hangzik ma már – a főidény záró bálja volt, az augusztus a XIX. század elején, derekán már utóidénynek számított.

De mi a helyzet a magyar zenével, a magyar ruhával és a sírva vigadó, hazájukért tűntető hazafiakkal? Szerencsére 1841-ből az akkor Füreden édesanyjával nyaraló Slachta Etelka soproni leányzó igen részletesen leírta az azévi Anna-bálon történeteket. Nem csoda, hogy így tett, Etelka a fürdőn akkor megismert későbbi férjével, Szekrényessy Józseffel igen élénk flörtbe bocsátkozva kokettált. Lássunk egy párbeszédet pár nappal a bál előtt: „Szerdán Szekrényessy mondá, Annára nem marad, kell néki engem kerülni. Éppen tánc után sétáltunk, Szekrényessy fel vala hevülve, s egy déclaration követé a másikat. Használám a pillanatot: »Annára hogyan állunk?« »Hogyan állunk? Hát úgy, hogy én Önt szívem mélyéből imádom!« – mond ő. »De én azt kérdem« – mondám mosolyogva, kitérve – »hogyan állunk *Annára?*« »Hja, Annára?! Én azt nem hallottam volt – s így e tévedésből Önnek azt mondám, mit érzek, mi szívemet nyomá, e tévedésből Ön mindent tud!« Szekrényessy ma mondá: »Anyja sokkal inkább kedvez nékem; annak inkább ke-

gyében állok, mint Önében.« »Csak azt ne higgye!« – mondám belevágva. »Akkor igen csalatkozok; bizonyossá tehetem Önt, hogy igen téved. Csakhogy én nem mutatok többet, mintsem érzek!«»

Ezek után Etelkát – akit pedig igazán nem lehet hazafiatlansággal vádolni, hiszen minden nemzeti kezdeményezést buzgón pártolt, főleg, ha Széchenyi István grófnak is köze volt hozzá, írt irodalmi lapokba stb. – mi izgatta? Nem valamiféle hazafias tüntetés, hanem ez: „Ki lesz Anna-báli cotillontáncosom?”

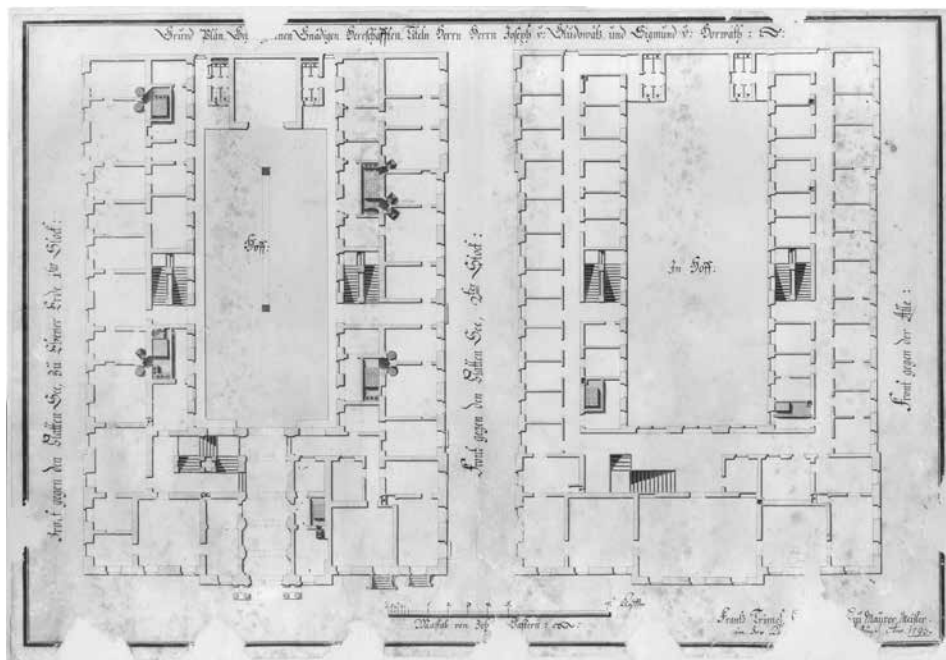
Cotillon, tehát nem csárdás! A táncok leírására pedig igencsak érdemes figyelmet fordítani: „Első keringő vala. Valóban, ülésre sem jutottam. Derra majdnem kizárólag velem; Kupricz rendesen minden második tourt. Polkában sokat két ulánusunkkal s Schmerzinggel – azonban a két Rónayt egy atyjukról tudósító, vagy inkább haldoklását hírelő sürgöny hívá el már délelőtt. Hogy roppant és roppant sokat táncoltam, nem is említtem. [...] Első francaise-t Szekrényessyvel előtáncoltam. [...] Ma már sok kosarat osztottam, mind két francaise-ba, s cotillonban is. [...] Végre megérkezett a cotillon.”

Etelka leírásából tehát az derül ki, hogy a korszak divatos táncai, zenéi határozták meg az Anna-bált, meg az is, hogy a leányzó igencsak szeretett a társaság középpontja lenni, aféle alfanőstényként uralni a teret. Nem érzékelhető ugyanakkor a magyaros identitás keresése, aminek hiányát szintén igazolni látszik pl. olyanok jelenléte, mint báró Schmerzing.

Némi adalékot a báli viselethez is nyújt Etelka naplója: „Egy asztalon nagy virágbokrétaikkal s szalagbokrokkal ékesített ág vala felállítva. Én szalagomat Gludovác frakkjába tűzém, s nolens-volens kelle neki velem táncolni. Mondá, élte végéig őrzendi emlékül. Azonban engem annyi úr választott, hogy végül öt bokréta vala kezemben. [...] Két ulánusunk parádében vala, természetes, hogy az is feltűnt, hogy ők legtöbbet velem táncoltak.”

Frakk tehát és nem dolmány, díszmagyar, illetve a katonákon egyenruha. Van-e ebben bármi elítélendő egyébiránt? Meglátásom szerint nincs: az Anna-bál vendégei, tetszik a sablonokban gondolkodó utókornak vagy nem, egész egyszerűen szórakozni akartak, a kor divatjának megfelelő körülmények között. A bált az azon részt vevők nem tekintették olyan eseménynek, ahol „demonstrálniuk” kellett volna bármit, hanem egyszerűen csak annak, ami valójában volt: szórakozási alkalomnak, jeles társasági eseménynek. Annál is inkább, mivel az Anna-bál meglehetősen szűk körű rendezvényként nem volt alkalmas arra, hogy az ott szórakozók öltözékükkel, viselkedésükkel, egyáltalán bármi más módon tüntessenek politikai – vagy egyéb – nézeteik mellett.

Visszatérve Slachta Etelkához: számára a legnagyobb fájdalom az volt, hogy a bál korán véget ért: „Azonban cotillon után nyugóra következett s ebben távoztak Semsey, Meskó, Csúzyék; Zichyék nem is voltak. Borzadásomra hallám, hogy Vojnitsné is már kocsiért küldött, Tercsinek lába fáj: nem táncolhatott többé. Ugyan megjártuk! Kezdetén azon hír szállongott, becsukják a kaput, egy óra előtt nem szabad senkinek távozni – s íme most vége mindennek. Fiáthék is már hűteni kezdék maguk. A mellékerembe ültünk; fagylatot ettünk. Schmerzing és Derra mellém ültek. Szekrényessy, Gludovác, Balla előttem állottak. Végre megzendült új keringő, Vojnitsné nem állhata ellen az ostromnak – s én ismét körben repültem. Druszámnak is néhány tour megengedtetvén. Mindenki betódult e kis terembe, s a táncosok egész, hosszú sora fűzött egymásután karjára. Az udvar-

A Horváth-ház alaprajza.

(Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Szentgyörgyi Horváth család iratai. Tervrajzok. Domus Fürediensis)

lókra kétszer, háromszor is került a sor. Jött az öreg báró Schmerzing. »De!« – mondtam, »Már a kocsiért küldetett.« »Csak egy tourt még! Csak nem engedem Önt előtte távozni, míg ez ünnepély kecses királynéjával még egy búcsú tourt lejték!« Ezt még fia, Babory, Szekrényessy, Derra követé! Végre bejelentették a kocsit, s én, amúgy felmelegülve csak magamra terítém köpenyem – s nehéz szívvel váltam meg az örömhelytől, melynek örömeinek ily korán kelle búcsút mondanom.”

Lehetne persze azzal érvelni, hogy ez csupán egyetlen bál, s arra vonatkozóan is egyetlen forrás. Lássuk tehát, hogy az *Életképek* tudósítója, Tanárky György pár évvel később, 1847-ben, mit ír az akkori Anna-bálról. A bál általa feszültnek érzett légkörét érzékeltető, árnyalt iróniával fűszerezett sorai igen tanulságosak: „Társalgási tónja: előkelő, azaz német, itt-ott francia és magyar: tánca: német, kevés francia ‘s még kevesebb magyar, ‘s egyetlen árva mazur.”

Ez a rövid tudósítás egyfelől jól példázza, hogy Etelka sorai hitelesek a zenét stb. illetően. Másfelől Tanárky már számon kéri a nem elég magyaros szellemiséget – pontosabban annak látványos megnyilvánulásait, demonstrálását. Ráadásul említést tesz két fiatalemberről, akik megunva a polkát és keringőt, hajnali öt óra tájban lementek a táncterem ablakai alatt levő teraszra, s az ott talált keszthelyi zenekarával húzatni kezdték a „*Hejh, hejh magyar ember össze úti bokáját*” kezdetű nótát. Az már megítélés kérdése, hogy ez a jogosan felháborodott hazafiak figyelemfelkeltő cselekedete volt-e, avagy csupán két pityókás

fiatalember otrombasága? Akciójuk azonban annyiban sikeresnek mondható, hogy a bálterem ablaka alatt játszott magyar zene lecsalogatta a báli vendégek egy részét, akik maguk is a szabad ég alatt táncoltak tovább.

Hasonló volt a helyzet az Anna-bálokkal az 1849 és 1867 közötti időszakban is, így például 1861-ben. 1861 a politikai erjedés éve volt, először hívta össze az uralkodó a magyar országgyűlést 1848–1849 után. Ez Zala vármegyében s így Füreden is érezte hatását, hiszen a megyei tisztikar tekintélyes része, többek között a két alispán is, Füreden töltötte nyári napjai többségét. Ebben az évben a következő sorok olvashatóak a *Balaton-Füredi Napló*-ban: „Julius 28-án volt az ugynevezett elhírhedt füredi Annabál. Több év óta a díszes vendégkoszoru a bálig tart, aztán már elhagyják Füredet. 01 óratájban már összegyűltek, s szép számmal lejtették a egyes táncokat. Képviselve volt a magasb aristocratia, a szabadabb elvű magas kör, a középosztály szintén. [...] Nekem sehogysem volt inyemre, azt a cotillont két egész órahosszat járták, aztán az a sok polka, zepperl, s Isten tudja mi még, magyar ruhásokhoz csárdás illik csak gyönyörűn, más oly kirívó s majd nem nevetéses.”

A tudósító tehát ismét szinte számon kéri a hazafias érzelmek kimutatását a bálozókon. Vajon miért? Ha választ keresünk, ismét vissza kell térnünk előző teóriánkhöz: az Annabál nem volt egyéb, mint egy szórakozási alkalom, legalábbis a legtöbb hölgy és úr számára. 1861 esete ezt különösen ékesen példázza, mert ebben az évben a füredi nyár jószerivel minden nap terhelt volt valamiféle politikai demonstrációval (Teleki László-emlékünnap, Ghyczy Kálmán, a képviselőház elnöke füredi látogatása stb.), a bálon azonban az ilyesmi nem volt jellemző, bár kivételként azért felbukkant. Hisz végső soron a *Balaton-Füredi Napló* tudósítója észlelt neki is tetsző dolgokat: „Férfiaink szépen viselték magukat, köztük volt egy dániai és francia mágnás, egyszer láttam, hogy kis darabig csárdást táncoltak, a mi nem vált szégyenükre.”

Aki pedig ennél is jobban elnyerte tetszését, az 1861 nyarának egyik legnagyobb füredi „sztárja” (Zichy Manó gróf volt a másik), Lo-Presty Lajos báró, aki számos alkalommal mutatta ki hazafiúi érzelmeit. Ő magyaros öltözködésével szinte egész nyáron tüngett a fürdővendégek között, cselekedeteiről a *Balaton-Füredi Napló* oly részletességgel számolt be rendszeresen, mint napjaink celebjeinek viselt dolgairól a bulvársajtó. A báró az Anna-bálon sem engedett a 48-ból, hiszen ő, „ki egész családjával, nevezetesen nejével, született Esterházy Seraphin grófnő asszonysággal, s a fürdő csillagaival, Eugénia és Seraphin b[áró] kisasszonyokkal, úgy Esterházy Sarolta grófnővel már június 16-a óta szerencsétlenni és ékesíti a fürdőt s annak összes vendégeit, június 28-án sötétkék posztóból készült fehérre uriasan és fényesen kizsinorozott pitykés dolmányban és mellényben, bőuju ingben, hosszú rojtós bő gatyában, sarkanytus csizmákban jelent meg perge kalappal nagyjaink közt a sétatéren. [...] Lo-Presty báró úr az egész tánczvigalmat fennebbi öltönyében lejté a legmeghatóbban s oly kellemmel, köztetszéssel végig, hogy mindenki dicseretekkel halmozá el.”

Végül ne hagyjuk említés nélkül, hogy megtörtént a bálkirálynő megválasztása is: „Általában Huszár Etelka [...] szende bájos és kellemdus honleányt emelték ki.” Aranyalmát ő még nem kapott: ez a díj csak egy évvel később, 1862-től gazdagította az Anna-bál ceremóniájának repertoárját. Huszár kisasszony elsőségéhez egyébiránt a tudó-

sító rögvest hozzáfűzte, hogy bizonyosan gróf Somssich Riza lett volna a bálkirálynő, ha el nem utazik pár nappal előbb. Szóvá tette még, hogy a díszítéseknél túl sok volt a virág és kevés a fény, de egyebekben Mayer úr, a Nagyvendéglő (1849 után itt volt a bál, nem a Horváth-házban) bérlője csak dicséretet érdemel a rendezésért. Hajnali 5-ig tartott a mulatság, ami a *Rákóczi-indulóval* zárult.

Fenti néhány példa talán elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy felhívjuk a figyelmet, mennyire megtévesztők tudnak lenni a felszínes és elnagyolt megközelítések egy olyan eseménnyel kapcsolatosan is, amelynek legendája része a Balaton-kultusznak, de tán a nemzeti mitológiának is. Az Anna-bálok története további kutatásokat igényel, hiszen igen érdekes folyamat az, ahogy idényzáró bálból presztízseseménnyé fejlődött. Végezetül hadd idézzünk meg egy egészen más látásmódot, Écsy Lászlóét konkrétan, aki Füreden volt fürdőigazgató a XIX. században több mint fél évszázadig. A derék hivatalnok – akinek a bál munkát jelentett, nem szórakozást – 1851. évi naplójában csupán ennyi áll a jeles eseményről: „Anna-bál mai nap megtartatván, igen jelesen ment végbe – 248 jegy 1 forintra számítván s így a vendéglő 248 forintot vett be a bemeneti díjból.” Azaz: siker, hiszen bevétel, ennyi és nem több. Azt már csak csendben teszem hozzá: az évszám 1851. Két évvel vagyunk a forradalom és szabadságharc leverése után. Az Anna-bálon pedig szólt a zene. Vajon sírva-vigadva tüntettek?

HÓMAN BÁLINT ÉS BALATONFÜRED¹

A cím némiképp csalóka és magyarázatra szorul, hiszen nem derül(het) ki elsőre, hogy mire is gondolok, amikor azt igyekszem feltárni, hogy mi fűzi össze Hóman Bálintot és Balatonfüredet. Egy személyiség és egy település kapcsolata természetesen többféle és sokrétű lehet. A leggyakoribb, amikor valaki személyes okok miatt kötődik adott helyiséghez: ott született, ott nevelkedett, ott élte le élete nagyobbik részét stb. Klasszikusan példázza ezt Márai Sándor és Kassa vagy Krúdy Gyula és Nyíregyháza esete, de említhető – külföldről – Theodor Fontane és Berlin is. A másik, amit sűrűn előforduló példaként lehet említeni, hogy az illető egy bizonyos település életében jelentős szerepet játszott valamilyen formában: ilyenként említhetem Éhen Gyula polgármesteri működését Szombathelyen² vagy Zechmeister Károlyét Győrött.³

Kézenfekvő lenne tehát azt gondolni, hogy Hóman Bálint és Balatonfüred között is valami ilyenfajta nexus létezett, ám ez a feltételezés nem helytálló. Mégis van, méghozzá igen fontos, ám sajátos színezetű kapcsolat az egykori kultuszminiszter és „a Balaton fővárosa” között. Olyan, ami azt mutatja, hogy egy nagyformátumú kultúrpolitikus keze nyomaként őrződött meg és hagyományozódik immár nemzedékről nemzedékre évtizedek óta, anélkül azonban, hogy ez beleivódott volna a köztudatba. Érthető persze, hogy nem így történt, hiszen az, amiről lentebb szó esik, és ami igazolja azt, hogy Hóman Bálint miniszteri működésének⁴ egy apró ecsetvonása is jelentős mértékben formálta Balatonfüred arculatát, az az ő szemzőgéből – akár mint ember, akár mint miniszter – tényleg csak picinyke, a többi között megbúvó mozzanat volt. Lokális szinten azonban mégis – kiállva az idő próbáját – meghatározónak bizonyult.

1 A dolgozat megírását a K 78051. sz. OTKA-pályázat támogatta.

2 BAUER Jenő: *Éhen Gyula és kora*. Szombathelyi Faludy Ferenc Irodalmi Társaság, Szombathely, 1934 (reprint: Szombathelyi Megyei Jogú Város, Szombathely, 2010); MELEGA Miklós: *Éhen Gyula, a legendák övezte szombathelyi polgármester*. In: *Előadások Vas megye történetéről V*. Szerk. MAYER László – TILCSIK György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2010. (Archivum Comitatus Castriferrei 4.) 367–386. pp.

3 Működésére nézve legújabbban: *Zechmeister Károly emlékszáma I*. Felelős szerk.: BANA József. Szerk.: DOMINKOVITS Péter – HORVÁTH József. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2010 (Győri Tanulmányok 30.); *Zechmeister Károly emlékszáma II*. Fel. szerk.: BANA József. Szerk. DOMINKOVITS Péter – HORVÁTH József – CSIK Tamás. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2010 (Győri Tanulmányok 31.).

4 A talán legújabb, Hóman személyét is tárgyaló írás GLATZ Ferenc: *Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos életrajzai*. In: *Történelmi Szemle*, LII. évf. (2010) 4. sz. 467–500. pp. Pályájára nézve ugyancsak az elmúlt évben – ismét – megjelent kiváló összefoglalás UJVÁRY Gábor: *A politikai Hóman Bálint*. In: *Uő.: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó Kft., Bp., 2010. 59–97. pp.

Miről is van szó? Leszögezem, hogy nem fogom az olvasót azzal untatni, hogy felsorolom, Hóman Bálint mikor és hányszor járt Balatonfüreden, milyen versek hangzottak el a tiszteletére a köszöntésekor, mit énekelt a dalárda az ünnepélyes alkalmakkor stb. Az ilyen és hasonló adatokat legfeljebb érintőleg említem meg, mert ezek nem lényegi elemei egy kapcsolatnak, nem többek formaságoknál. Viszont ha manapság valaki felkeresi Balatonfüredet, akkor – ahogy szinte minden más (üdülő)település esetében – találkozik bizonyos elemekkel, amelyekkel előzőleg és/vagy utólag mintegy ikon gyanánt jelképezik a helységet. Afféle szimbólumokra gondolok, mint amilyen Budapesten a Szabadság-szobor vagy a Hősök tere, Párizsban az Eiffel-torony, Berlinben a Brandenburgi kapu. Ilyen Füreden például Jókai Mór egykori villája vagy a Kerektemplom, de teljes mértékig ide sorolható az a két szobor is, melyek a balatoni kikötőnél állnak, a Révész és a Halász szobra.⁵ E két képzőművészeti alkotást jószerivel mindenki ismeri, aki csak egyszer is járt Füreden, ám az ismeretek sora a szobrok létének pusztá tényénél többnyire megreked, ennél több információ nemigen rögzül. E meglehetősen felületes ismérveket igyekszem most gyarapítani, megvilágítva Hóman Bálint szerepét e szobrok (továbbá egy harmadik füredi szobor) felállítására, ugyanakkor némi kultúrtörténeti kalandozást is téve néhány, a témához – erősebb vagy lazább szállal kötődő – adalék mentén.

A Balatonfüredhez jelentős mértékben kötődő gróf Széchenyi István születésének 150. évfordulója miatt számos ünnepség volt szervezve Magyarországon 1941-ben. Ennek jegyében az év szeptember 1-jén avatták fel Balatonfüreden az új kikötőt: a kapcsolatot nyílvánvaló volt, a tő első gőzhajójának, a Kisfaludynak 1846. évi vízre bocsátásában kulcsszerepet játszott a „legnagyobb magyar”. Az ünnepélyes átadás kapcsán került sor az említett két szobor felállítására is. A Halász és a Révész a két ősi balatoni foglalkozást jelenítette meg, megrendelőjük pedig vallás- és közoktatásügyi miniszterként Hóman Bálint volt, ő adományozta ezeket az alkotásokat Fürednek. A Halász mintája állítólag Kun József balatonkenesei halász nagygazda – akinek képe Herman Ottó egyik munkájában található meg⁶ –, a Révész modellje pedig egy név szerint nem ismert tihanyi révészlegény volt.⁷ (Hogy ez aztán igaz-e, annak e helyt, úgy érzem, nincs jelentősége.)

A szobrokat a kikötő előtti akkori háromszögletű rózsaliget sarkában állították fel.⁸ Az 1944-ben Auschwitz poklában elpusztított Tábori Kornél így számolt be a *Balatoni Kurir* hasábjain a szobrokról: „a Széchenyi-féle szoborpályázat ügye még nem intéződött el. De itt van már Pásztor János két markáns, magyar tárgyú bronzszobra: a Halász és a Hajós. Ezeket alkalmasint az új kikötő bejáratánál állítják föl Hóman Bálint kultuszminiszter döntése után.”⁹

Mint látható, a „beharangozóban” a szobrok egyikének címe téves, de ez nem volt egyedi eset, a *Balaton* című lap 1941 januárjában még a Halászlegény és a Halászleány szobrát

5 *Balatonfüred emlékjelei*. Szerk. BÁNDI László. Balatonfüred Város Önkormányzat, Veszprém, 2005.

6 HERMAN Ottó: *A magyar halászat könyve*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1887.

7 Ld. a www.szoborlap.hu/191_a_halasz_es_a_revesz_szobra_balatonfured_pasztor_janos_1941.html honlapot.

8 ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred*. Városi Tanács Balatonfüred, Veszprém, 1988, 278. p.

9 TÁBORI Kornél: *Jelentős reformok Balatonfüreden*. In. *Balatoni Kurir*, VIII. évf. (1940. május 30.) 4. p.

„jövendölte”.¹⁰ De ki volt a Halász és a Révész alkotója? Nem más, mint az 1881-ben a Békés vármegyei Gyomán (ma: Gyomaendrőd) született Pásztor János, korának egyik leg-sikeresebb szobrásza, aki alapvetően az akadémizmus képviselője volt, ám a századelőtől egy ideig Hódmezővásárhelyen élő művész a népies tárgyú zsánerszobrászat jegyében is alkotott.¹¹ Pásztor, akinek két ilyen jellegű szobra olyannyira népszerűvé lett Balatonfüreden, a maga korában elsősorban nem ezekről a műveiről volt ismert, hanem főleg a budapesti Kossuth téren máig álló, II. Rákóczi Ferencet ábrázoló lovasszoborról (1937) és az 1944. október 6-án felrobbantott, egykor a Döbrentei téren állt Gömbös Gyula-szoborról (1942). Utóbbi 1942. június 21-i átadásáról filmfelvétel is maradt fenn, jelen írás szempontjából sem mellékes tényező, hogy az avatáson jelen volt miniszterként Hóman Bálint is.¹² Pásztor korábbi alkotásai közül feltétlenül említésre méltó még, a teljesség igénye nélkül, a Szabadság téren álló irredenta emlékművek közül a Kelet szobra – főalakja Csaba vezér, aki az Erdély címerét tartó szimbolikus alakot szabadítja fel¹³ – (1921) és a Csendőrvértanúk emlékszobra (1928).

Ezek az adalékok világosan jelzi, hogy a művésznek jelentős mértékű hivatalos/állami elismertségben volt része. Nem szűkölködött a megrendelésekben, sőt a kitüntetésekben sem, hiszen például Corvin-koszorút (1930) és Corvin-láncot (1941) is kapott: előbbi összesen tizenketten, utóbbit hatvanan viselhették egy időben.¹⁴ De Pásztor tagja volt például annak a szoborbizottságnak is, amely az első magyar uralkodó halának millenniumán a székesfehérvári Szent István-szobor ügyét volt hivatott kezben tartani. Ennek elnöke Hóman Bálint volt, másik szobrász tagja pedig Kisfaludi Strobl Zsigmond (a tagok között találjuk például gróf Széchényi Viktort, Fejér vármegye főispánját és Csitáry G. Emilt, Székesfehérvár polgármesterét is).¹⁵

Vagyis az az alkotó, aki Balatonfüred két ismert szobrát népies stílusban elkészítette, nyilván nem véletlenül kapott Hómantól megrendelést a balatoni munkára sem. A két füredi szobor megalkotása így nem kivétel, hanem nagyon is jellemző „sorozat” részének tekinthető, a korszak neves művésze kapott felkérést, a népies stílust pedig a szobrok tematikája magyarázza. Nem kétséges, hogy Pásztor művészete időtállóan bizonyult, amit nem „csupán” két füredi szobra igazol, hanem a Kossuth téri – merőben más művészeti elképzelések jegyében fogant – Rákóczi-szobor. Ez utóbbiról írta egyik értékelője: „a neobarokk egyik legjellegzetesebb példája a két világháború közötti magyar művészetben”.¹⁶ Maga a szobrász viszont sajnos nem bizonyult sérthetetlennek: 1945-ben egy Budapestre

10 Pásztor János szobrai. In. Balaton, XXXIV. évf. (1941. január 1.) 1. p.

11 Életére nézve lásd HEITLER László: *Pásztor János*. Corvina Kiadó, Bp., 1981.

12 Ld. <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=4693>

13 ZEIDLER Miklós: *Irredenta kultusz Magyarországon a két háború között*. In. „... ahol a határ elvázolt.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk. PÁSZTOR Cecília – NAGY Iván. Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 73. p.

14 *Magyar művészet, 1919–1945. I. köt.* Főszerk. ARADI Nóra. Szerk. KONTHA Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985. 95. p.

15 KOVÁCS Péter: *Székesfehérvár és Szent István király*. In. *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott*. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1989. (Fejér Megyei Levéltár közleményei 7.) 53 p.

16 *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott...* i. m. 299. p.

hulló bomba áldozata lett. Özvegyének, Hidasi Amáliának előbb Nagy Ferenc kormánya biztosított kegydíjat, majd megemelt összeggel ezt élete végéig jóváhagyta a minisztertanács Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára.¹⁷

Érdemes azonban visszatérni a már többször említett Széchenyi-évfordulóhoz. Ez mindenképp indokolt, már csak azért is, mert Tábori Kornél fent citált írásából kiderült, hogy eredendően egy Széchenyi-szobor megalkotásáról volt szó az évforduló idejére. Ennél az említésnél persze jóval többet nyom a latban, hogy ez a szobor valóban elkészült, sőt előbb adták át – egy nappal –, mint a Halász és a Révész szobrát, és ez a munka is a mai napig látható Balatonfüreden.

A kezdetek pár évvel korábbra nyúlnak vissza. A Balatoni Szövetség már 1937. évi, Keszthelyen megrendezett közgyűlésén felvetette egy füredi Széchenyi-szobor felállítását.¹⁸ Bár eredendően országos gyűjtést terveztek a szobor ügyében, végül a Hóman Bálint által biztosított minisztériumi keretből készült el¹⁹ a „gondolkodó Széchenyit ábrázoló remek művészi alkotás”.²⁰

A hivatalos átadásra – egyúttal a VII. Balatoni Nemzetközi Sporthét megnyitására²¹ – 1941. augusztus 31-én került sor,²² a miniszter megbízásából Zala vármegye (ekkor még oda tartozott Füred, nem Veszprémhez) főispánja, gróf Teleki Béla mondott ünnepi beszédet.²³ A főispán szónoklatában Hómant rögtön mondandója elején megemlégtette: „Külön megtisztelő megbízás számomra, amidőn az ünnepélyes alkalommal a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter úr, Hóman Bálint Eexcellentiájának nagylelkű és maradandó emléket jelentő adományát, Széchenyi István szobrát az ő felkérésére és megbízásából adhatom át itt Balatonfüreden az ősi Szent Benedek rendnek az utókor számára leendő megőrzés végett”.²⁴ A rend nevében Gidró Bonifác tihanyi apát vette át az alkotást jelképesen.²⁵ Hóman ezt követően a kormány, az általa vezetett tárca, a Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat nevében koszorút helyezett el a szobornál.²⁶

Rajta kívül is jeles vendégek tisztelték meg az eseményt, így például Radocsay László, Reményi-Schneller Lajos, báró Bánffy Dániel, Mesterházy Ferenc stb.,²⁷ de ott volt az a

17 Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. B. kötet Szerk. Szűcs László – G. Vass István. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 46.) 1051. p.

18 GÁSPÁRDY Aladár: *Gróf Széchenyi István jubileumi ünnepségek Balatonfüreden 1941.* Bev. HÓMAN Bálint. Balatoni Szövetség, Veszprém, 1942. 5. p.

19 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 576. p.

20 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) XIV. 23. Gróf Teleki Béla főispáni iratai (XIV 23.) 6. doboz. 15 pallium. No. 2. Balatoni ünnepi hét megnyitóján az új Széchenyi-szobor ünnepélyes átadásakor elmondott beszéd. 1941. augusztus 31. 2. p.

21 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 6. p.

22 Az aznapi események részletes ismertetése GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 10–17. pp.

23 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 578. p.

24 MNL ZML XIV. 23. 6. doboz. 15 pallium. No. 2. Balatoni ünnepi hét megnyitóján az új Széchenyi-szobor ünnepélyes átadásakor elmondott beszéd, 1941. augusztus 31. 1. p.

25 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 17. p.

26 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 11. p.

27 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 6. p.

Szobor és valóság. Talabér Gyula fotója.
(Talabér Gyula fotóhagyatéka, magántulajdon)

Czapik Gyula veszprémi püspök, későbbi egri érsek is, aki főleg 1945 utáni, máig vitatott ellentmondásos szerepvállalása révén vált ismertté.²⁸

Teleki főispán személyének kiválasztásában szerepet játszott az általa betöltött tisztségen kívül az is, hogy Széchenyi István dédunokája volt; édesanyja (Alice) Széchenyi Béla leányaként látta meg a napvilágot. Az eseményeket a korabeli filmhíradó is megörökítette, ám sajnálatos módon ez a felvétel nem maradt fenn, témája rekonstruálható csupán: „Ünnepélyes keretek között nyílt meg Balatonfüreden az őszi idény nagy eseménye, a VII. Nemzetközi Sporthét. A megnyitó ünnepségek keretében Albrecht királyi herceg, valamint Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében avatták fel Széchenyi István gróf szobrát. A sporthéttel egyidőben rendezik meg a borhetet.”²⁹

Arról az eseménysorozatról, amelynek része volt a szobor felavatása is, egy, már többször idézett kiadvány is megjelent. Az előszót a 3–4. oldalon Hóman jegyezte: „Balatonfüred ősi fáinak árnyékában szobrot emeltünk Széchenyi Istvánnak, a balatoni kultúra nagy apostolának és kőbevésett alakja előtt áhítattal hódolunk szellemének.”³⁰ A kul-

28 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 9. p.

29 Ld. <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=4341>

30 HÓMAN Bálint: *Előszó*. In. GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 4. p.

tuszminiszter egyebek mellett azzal méltatta a szobrot, hogy „egész Balatonfüred lelke benne van”.³¹

Természetesen érdekes a szobrász személye is, aki a kissé furcsa nevű, nagyon hosszú életet élt (1911–2008) Andrassy Kurta János volt (az idézett kiadvány szerint: „Andrási-Kurta János”).³² A fehér mészkőből készült füredi Széchenyi-szobor első köztéri megrendelése volt a fiatal művésznak.³³ Sikerét utólagosan is jelzi, hogy Menekülő anya című, Nyíregyházán 1942-ben felállított szobrát a város szintén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával rendelte meg.³⁴ A szobrász az erdélyi Kiskohon (Chișcău, Románia) született, elárulván pedig kétéves korában Andrási (Andrassy?) József fogadta örökbe. Akárcsak (részben) Pásztor János, ő is a magyar népművészetet akarta megjelelni műveiben, ő maga főleg Bartók és Kodály hatását emelte ki e tekintetben. Eszmisége azért is jól megragadható, mert nemcsak a szobrászvésőt, de a tollat is előszeretettel forgatta.

Andrassy Kurta (vezetéknevének első elemét nevelőapja után vette fel, de egyes állítások szerint vér szerinti gróf Andrassy fiú volt, míg más forrás alapján Szabó Dezső javasolta neki az Andrassy név felvételét³⁵) művészetében, de írásaiban is a korban német földről eredő és mind inkább teret nyerő népiség eszméit³⁶ propagálta. Ez nem feltétlen azonos a népiességgel, hiszen egy, a Harmadik Birodalom Németországában erőre kapó irányzatról volt szó, amelynek hatása igen jelentős volt a szellemi élet minden terén Magyarországon is, és amelyről akkor is, azóta is sok vita folyt. Talán nem érdektelen ezzel kapcsolatosan Romsics Gergely gondolatait idézni: „Amennyiben Volk és Volkstum az olvasóban reflexként hívja elő a nemzetiszocializmus asszociációját, úgy éppen értelmétől fosztja meg az újraolvasás kísérletét, hiszen csak a hazai közbeszédből ismert viták leegyszerűsítő struktúráit termeli újra. Egyszerre szükséges ezért a német forrás hatásáról való beszédet detabuizálni, rámutatni arra, hogy a kor szellemi erjedése nem szinonim a nemzetiszocializmussal, ugyanakkor tartózkodni a kétségtelen német kulturális hatás völksch jellegének eljelentéktelenítéséről, elhallgatásáról.”³⁷

A „népiség” szót az 1940-es években maga a művész is használta, de a népiség és népiesség között csak elmosódó kontúrokkal rajzolható meg a határ, nem meglepő hát, hogy

31 Idézi maga a szobrász: *Az ember kirekeszthető – a mű viszont nem*. Andrassy Kurta Jánossal Lovass Ildikó beszélget. In *Szabad Föld*, LIX. évf. (2003. január 17.) (ld. még www.varmegyegaleria.hu/?p=115).

32 GÁSPÁRDY Aladár: i. m. 10. p.

33 Ld. www.sztaki.hu/providers/andrassykurtajanos

34 SZABÓ Lilla: *Andrassy Kurta János szobrászművész*. Püski Kiadó, Bp., 1996. 23. p.

35 BORDÁS István: *Andrassy Kurta János szobrászata*. In: *Zempléni Múzsza*, III. évf. (2003) 10. sz. 53. p.

36 Természetesen a teljesség igénye nélkül, hiszen ezen írás célja nem a népiség hazai eszmetörténetének áttekintése vagy akár felvázolása, felhívnam a figyelmet Mályusz Elemér alapvetésére: *MÁLYUSZ Elemér: A népiség története*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1931. 237–268. pp. A korban nagy érdeklődésre számot tartó Mályusz – Szekfű – vita összefoglalása: ERŐS Vilmos: *A Szekfű–Mályusz-vita*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. A két történész kapcsolatára ld. még: PAPP István: *A Mályusz Elemér elleni politikai rendőrségi vizsgálat 1945-ben*. In: *Kommentár*, I. évf. (2006) 4. sz. 70–79. pp.

37 ROMSICS Gergely: *Variációk a magyar nemzet és népiség történetére a harmincas években – a német történeti és politikai gondolkodás kontextusában*. Századvég, XI. évf. (2007) 44. sz. 101. p.

egy kései értékelője e szót nem is említette: „A harmincas évek közepétől, végétől az eszmei motiváció is egyre határozottabban nyomon követhető Andrassy Kurta János szobrászatában. A XIX. század elejétől a magyar kultúrtörténetben folyamatosan – hol irányadó eszmei áramlatként, hol búvópataként – jelen van a magyar nemzeti eszme. Nincs ez másképpen a művészetben, így a szobrászatban sem. A XIX. és XX. század fordulóján egyre erőteljesebben jelentkezik az igény, hogy az akadémikus kifejezőmód formavilágát és gondolatait hátrahagyva új irányt adjanak a művészeti formanyelvnek. [...] Az elméleti munka alapját a XX. század első felének legjelentősebb szellemi irányzata, a népiesség, a népi irodalom adta. Egészen ifjú korától kitűnő kapcsolatokat ápolt Szabó Dezsővel és a köré csoportosuló írói társasággal.”³⁸ Szabó Dezsőnél a fiatal Andrassy Kurta Szabó Lőrincsel, Erdélyi Józseffel, Féja Gézával ismerkedett meg, de kapcsolatban állt olyan baloldali gondolkodókkal is, mint Veres Péter.³⁹

Gondolhatnánk, Andrassy Kurta irányultsága döntő szerepet játszott abban, hogy hozzá érkezett a Széchenyi-szobor megrendelése, ám néhány tényező óvatosságra int. Az egyik az a szikár tény, hogy a gróf szobra egyáltalán nem tükrözte – nem tükrözhetett – már csak témájából adódóan sem a népiség/népiesség látásmódját. Másfelől legalább ilyen súllyal esik latba az, hogy Hóman – értelemszerűen elsősorban történészként – korántsem volt a népiség elkötelezett híve.⁴⁰ 1943-ban például a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén erős kritikával illette a népiségtörténetet (is), rámutatva, hogy a politikának nem szabad keverednie a történetírással (mondta mindezt a gyakorló politikus): „a fennen hangoztatott tudományos szempont mögött minduntalan kiütközik a politikai tendencia. [...] Különösen szembeszökő itt is, ott is a politikai célzat, mikor fajról, népről, nemzetről, lélettérről, államról és más hasonló fogalmakról esik szó. [...] Ha a német és olasz tudomány a népiség történetének előtérbe állításával látókörét kibővítette és tágabb horizontot nyitott meg, a magyar történetben ez a szemlélet nagyon könnyen a látókör szűküléséhez és a horizont összezsugorodásához vezethetne.”⁴¹

E kritikai él meglehetősen egybevág Szekfű Gyula 1934-ben a *Magyar Szemlében* megjelent írásának végkövetkeztetésével: „Mi itt a Duna völgyében, az ősi magyar birodalom örököséiként mérhetetlen hanyatlásunkról tennénk tanúságot, ha csatlakoznánk ehhez a felfogáshoz: elárulnók múltunkat, eladnók rossz kufárokként jövőnket, ha lemondanánk arról a történeti magyar államfogalomról, mely békén, védőleg fogott össze egy évezreden át a magyarral együtt annyi más nem magyar nemzetiséget! A népiségfogalom mint államalkotó és határozó tényező alkalmatlan e térségekben, földrajzi, gazdasági, kulturális tények százai és ezrei mondanak neki ellent.”⁴²

38 BORDÁS István: i. m. 52–53. pp.

39 BORDÁS István: i. m. 53. p.

40 Mályusz vitába került Hómannal is, erre nézve ld. például OROSZ László: *Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. A két világháború közötti tudománypolitika Fritz Valjavec és Mályusz Elemér kapcsolatában*. 185 lj. www.balkancenter.hu/pdf/elemzes/orosz02.pdf

41 Idézi: UJVÁRY Gábor: i. m. 82. p.

42 SZEKFŰ Gyula: *Népiség, nemzet és állam*. In. *Magyar Szemle, XXII.* (1934) 5–13. pp.

Hómanra az sem volt jellemző, hogy a művészeti alkotásokban irányt szabott volna: „Művészeti kérdésekbe – Klebelsberghez hasonlóan, sőt nála még kevésbé – alig-alig szólt bele. E tekintetben liberális volt: nem kívánta szabályozni, túrt, tiltott és támogatott kategóriákba szorítani az egyes művészeti ágakat. Megvolt a maga határozott ízlése, ám ezt nem akarta ráerőltetni a nagyközönségre.”⁴³ Mindezek alapján aligha feltételezhető, hogy Andrásy Kurta népiség iránti vonzódása lett volna a meghatározó: alighanem vitathatatlan tehetsége okán nyerte el a megbízatást. Ugyanakkor, különösen annak fényében, hogy Andrásy Kurta hosszú élete során végül milyen utakra is tévedt gondolkodásában, tán nem érdektelen kis időt szánni az ő népiségről alkotott elképzelésére, további életútjára, munkáira.

Andrásy Kurta János az 1940-es évek elején határozottan lándzsát tört a népiség mellett. A magyar fővárosról például így írt 1940-ben: „Budapestet a stílustalanság fővárosának szokták nevezni és nem minden ok nélkül. Ennek viszont nem Budapest és főként nem a magyarság az oka. Budapestet nem a magyar népi erők építették, hanem a kiegyezéssel hirtelen virágzásba szökkenett polgári társadalom. Ez építette Budapestet a saját képére és hasonlatosságára, pénzzel, de szív nélkül. Pedig ha figyelembe vesszük Budapest természeti, illetve táji adottságait, Európa legszebb városa lehetett volna.”⁴⁴

Jellemző sorok: az a fajta népiség tükröződik itt, amely elveti a modernséget szinte egészében, mert azt a polgári csökevény részének tekinti. Ám a népiségfogalma túl a háborún, 1947-ben is megjelent Andrásy Kurta egyik írásában: „Mindenekelőtt le kell szögezni azt, hogy a népiség nem lehet művészi cél, csupán eszköz, kiindulási alap. Tehát téves úton járnak azok – és ez főképpen a fiatalokra vonatkozik –, akik abban látják a magyar művészet kiteljesedését, hogy a pásztor, vagy paraszt fafaragásokat utánozzák. Nem annak utánzásából, hanem az abban megnyilvánuló szellemből alkothatunk sajátos magyar szellemű művészetet.”⁴⁵

Nyilvánvaló, hogy a népiség – túl a világháborún – már semmiképpen sem azonosítható a német eredetű Volkstumból fakadóval: „Így parasztságunk, melynek a forradalom mindössze annyit hozott, hogy a jobbágyság kötöttségéből kiszabadult, de terheit más formákban tovább viselte, nagy visszamaradottságban élt, sőt viszonylag abban él ma is. Nálunk e helyzetre súlyosbítólag hatott a Habsburg-uralom által ránk telepített idegen uralkodó osztály és az azt kiszolgáló, főleg idegen származású és szellemű városi polgárság, melyből a kiegyezés után középosztályunk alapeleme és szelleme adódott. Az a körülmény, hogy a kelet-európai országok népe, szemben a Nyugattal, túlnyomórészt paraszt, illetve földművelő nép, így nemcsak visszamaradottsága, de ősfoglalkozásából adódva, a nyugati népi elemekkel szemben, külön sajátos lelkiséggel rendelkezik. Ezek a népi tömegek most érkeznek el ahhoz a fordulóponthoz, hogy végre ők is történelmi

43 UJVÁRY Gábor: i. m. 94. p.

44 ANDRÁSSY KURTA János: *Az újjáépülő Budapest építészete*. In: Magyar Nemzet, III. évf. (1940. november 23.) 9. p.

45 ANDRÁSSY KURTA János: *Korszerű művészet és népiség*. Magyar Népi Művelődési Intézet, Bp., 1947. 10. p. (A „Magyar Népi Művelődési Intézet” Kis Tanulmányai X.).

tényezőkké legyenek, vagy legalább is saját sorsukat, életformájukat és kultúrájukat maguk határozzák meg.”⁴⁶

Ezek az 1947-ben kelt sorok olykor meglepő módon egybecsengenek Szekfű Gyula 1934-ben megjelent, már idézett tanulmányában olvasható szavaival: „Nemzeti fejlődésünkben nagy tovahaladást jelentene, ha a népiség értelme szerint sikerülne széthúzó, egymást nem is ismerő társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni, semmint ez eddigi nemzet és állam fogalmaink, s azok derivátumai (hazafi, állampolgár s hasonló) által lehetséges volt. A német népiséggfogalomhoz tartozik – némi logikai szabálytalansággal – a tudatosítás is (ezen a ponton árulja el magát a racionalizmus, ellentétben a folyvást hangoztatott miszticizmussal), s erre a tudatosításra nekünk szintén sürgető szükségünk lenne. Nem csak a nemzetegység érdekében, hanem a vezető réteg kialakításában is, hiszen ma már nyílt titok, hogy a múlt században vezető, ún. úri rétegünk egyrészt kimerült, másrészt vérkeveredés folytán ősi tulajdonai más eredetű elemek előtt háttérbe szorultak anélkül, hogy e más, alacsonyabb: polgári és paraszt elemek a saját energiáikat át tudták volna önteni a tényleges vezetők rétegébe.”⁴⁷

Maga Andrassy Kurta több évtizeddel később (1994-ben) így nyilatkozott az 1940-es években aratott sikereiről: „Nemzeti jellegű szobrászat kialakítása volt az én programom, s ezt becsületesen és szépen meg is valósítottam. Ennek következménye volt a megkülönböztetett kritikai figyelem. Ma arra, amit akkor én csináltam, egyesek biztosan ráfognak, hogy szélsőséges irányzat, talán még azt is, hogy fasiszta, holott – s ezt ne feledjük – én a legliberálisabb sajtó segítségével⁴⁸ futottam be.”⁴⁹

A már idős művész ezen interjújában azonban rá kell mutatni válaszainak egynéhány igencsak furcsa elemére is. 1945 utáni személyes sorsát így idézte fel: „1945-ben végképp félretaszított szobrász lettem. Pátzay [Pál] egyenesen fel akart akasztani. Két héttel az ostrom előtt megjelent *A magyar nép szobrászata* című könyvem a zúzdába küldette, tíz teljes évig nem állíthattam ki. Gyári munkásként, tervezőként, építészként kerestem meg a kenyérré és azért néha a gipszre valót. Kevesen tudják: én építettem újjá a Halászbástyát, mint főművezető. Évtizedek után első önálló kiállításomat 1961-ben engedélyezték, a Múcsarnokban, mondván, Medgyessy [Ferenc]-epigon, s már úgysem ismeri a nevét sem senki. Óriási siker volt, még a letiltott sajtó is méltatta.”⁵⁰

Nem nehéz rámutatni az ellentmondásokra: miképp lehetne modellezni, hogy valaki elnyomatva rekonstruálja a Halászbástyát? Az is igen érdekes, hogy e nehéz helyzet ellenére a művész 1949-ben költözött be a tisztviselőtelepi műteremházba (Budapest, VIII. kerület), ahol élete végéig élt és alkotott.⁵¹ Aligha kell tehát további óvatosságra inteni

46 ANDRÁSSY KURTA János: *Korszerű művészet és népiség...* i. m. 12. p.

47 SZEKFŰ Gyula: i. m. 13. p.

48 Vö. „A kritika örömmel fedezte fel Andrassy Kurtában a magyaros szobrászat jelesét.” In. *Magyar művészet, 1919–1945...* i. m. 597. p.

49 <http://www.onestudio.hu/irasjelek/korona.htm>

50 <http://www.onestudio.hu/irasjelek/korona.htm>

51 Ld. www.sztaki.hu/providers/andrassykurtajanos/Eletrajz.php

az olvasót Andrassy Kurta írott életműve kapcsán; e néhány példa is kellően érzékelteti, hogy a forráskritika igencsak indokolt.

Mindennek pedig azért van némi jelentősége, mert – színes kultúrtörténeti adalék – afféle sajátos utójátékaként a füredi Széchenyi-szobor történetének a rég halott Hóman és a még élő Andrassy Kurta gondolatisága egy ponton ismét metszette egymást, ha csak „virtuálisan” is. Ez a metszéspont pedig nem más, mint a szobrászművésznek a Pilist érintő „kutatásai” során kikristályosodott, Hómannak ellentmondó „eredménye”. Nem cél és feladat e helyt belemenni a Pilis környékén a föld dobogó szívét stb. kereső kutatások bírálatába, az azonban tény, hogy a már idős szobrász érdeklődése idővel, élete alkonyán ebbe az irányba mozdult el. A 2000-es évek elején több kötetet jelentetett meg e témában.⁵²

Ezekről szól igen elismerően – egyebek mellett épp Hóman ellenében – Pap Gábor *A Pilis-szindróma* című munkájában: „Ha például Hóman azt olvasta ki forrásaiból, hogy királyaink koronázó és temetkező helye a mai Székesfehérvárral azonosítandó, akkor fel kellett tudnia ott mutatni egy koronázásra és temetkezésre alkalmas létesítményt, továbbá a kétféle szertartással óhatatlanul együttjáró, általuk megkövetelt – ugyanazokban a forrásokban emlegetett – egyéb épületeket, illetve természeti formációkat, például koronázási dombot; egy másik, kellő távolságra lévő templomot, ahová a koronázási menet az egykorú leírások szerint átvonult; királyi palotát, ahol a szertartások főbb szereplőit fogadhatták stb. Nos, Hóman is, elődei is, utódai is megpróbálták azonosítani ezeket a helyszíneket a mai Fehérváron. Eredményeik ismereteseek. Királyi palotának nyoma sincs, a két szóba jöheto templom egymástól mért távolsága pedig olyan csekély, hogy nem koronázási menetnek, de egy rokkant nyugdíjas vasárnap délutáni egészségügyi sétájának is túlon túl kurta lenne. Nem a kutatás módszere szorul felülvizsgálatra, hanem az eredményei. Triviális példával élve: ha megpöccintem a bal fületem, és erre a jobb fületem kiteredek egy telex-szalag, rajta a felirattal, hogy 10.000,- Ft lapul a dolgozóasztalom fiókjában, akkor erre nem úgy fogok reagálni, hogy megvetéssel nyilatkozom az ilyen »tudománytalan« eljárásokról, hanem úgy, hogy kihúzom az íróasztal fiókját, és megnézem, mi van benne?»⁵³

Szükségtelen itt például azt felvetni, hogy mekkora is pontosan a Székesfehérváron hiányzó „kellő távolság”. Az idős Andrassy Kurta világlátásáról elég idézni a kötetéről szóló összefoglalót: „Andrassy Kurta János évekig töprengett azon, miért lett egy történelmi jelentőséggel nem bíró hegy neve Dobogó-kő. Egyik sétája során egy ökörszarv alakú jellet pillantott meg egy járda mellett heverő kövön, ami »megszólt«: »Akkor rabokká lett vaskunok urait, úrasszonykáit sionnak rabbi ura vaskék elé forgatta, így szántotta le velük ősi házaink összeczúzott köveit.« Ezzel egy olyan kutatás vette kezdetét, melynek meghökentő eredményei a jelen kötetben kerülnek összegzésre. Megtudhatjuk, hogy »sionnak

52 ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek*. Bíró Family Kft., Bp., 2003; Uő. *Holtak völgye: Holdvilágárok*. Bíró Family Kft., Bp., 2003.

53 PAP Gábor: *A Pilis-szindróma*. In. Országépítő, I. évf. (1990) 2. sz. (a hálózati verziót idézem: www.orszagepito.hu/szamok/90-2/90-2_Pap.pdf).

rabbi ura« valójában a »véres« jelzővel illetett IV. Béla,⁵⁴ de volt egy másik is, Gyula, »a véreskezű tömeggyilkos, aki a mai Holdvilág-árok területén egy alkalommal sok tízezer családot gyilkolt le.« Gyula rabbi emellett valójában IV. Béla dédunokája (és V. László fia) volt, aki Fugger Mózes⁵⁵ néven Kolozsvárott született, és később ő lett a híres reneszánsz, humanista II. Gyula pápa. Az ő nevükhöz kötődik a Dobogó-kő régi szakrális emlékek és azok őrzőinek elpusztítása⁵⁶ – mint azt a hegyekben elszórt kövek jeleinek gondos tanulmányozásából kiderül. S hogy miként kapcsolódik mindehhez az az eset, amikor »Korvin Levente,⁵⁷ vaskunok erősbán ura vejjével Toldi Bencével repülőgéppel [...] próbarepülést végzett«, vagy a tengeren túlra hajózó Kelemen rabbinak⁵⁸ – azaz Kolumbusznak⁵⁹ –, azt is megtudhatják, akik képesek végigolvasni a rossz minőségű fekete-fehér képekkel illusztrált kötetet.”

A kötet valóban meseszerű történetek tárháza, így például idézi úgymond Anonymus krónikája első sorának titkos szövegét: „Vaskunok létezését Gyulátok krónikájából ki ne olvassátok. Helyettük kóborló nomád kunokat hazudjatok. De Gyulátokat ne említsetek. [...] Ismeretlen szerzőt, latinul Anonymust magyarázzátok. Találgassátok valamilyik Béla király jegyzőjét, kancellárját, budai prépostot [...], de mindegyiket cáfoljátok.”⁶⁰ A könyv állítása szerint a Pilis sziklái is tartalmazzak titkos utasításokat: „Késő korban sion történész, ki ezeket a köveket megleled itt, el ne áruld eredetüket. Állítsátok, hogy itt a Holdvilágárokban építkezés sohasem volt, ezek a kövek a vulkánokból erednek.”⁶¹

Fölösleges tovább sorolni az olyan történeteket, amely szerint például Sátán rabbi a holdon már mindenkít leölt, csak „állatokkal kevert korcs” élt már ott, ezért repülőgéppel a földre szállt, ahol akkor még csak a vaskunok éltek stb. Ennyi is elég, hogy egyértelmű legyen, voltaképp méltatlan a középkorkutató Hóman Bálintot egy lapon emlegetni az „amatőr Pilis-kutató”⁶² Andrassy Kurta Jánossal. Ami miatt mégis szóba hoztam, az csupán az, hogy miniszterként Hóman valaha tőle rendelt szobrot.

Végezetül még egy érdekesség. Írásom elején felvettem, hogy a szobrok– írásom „főszereplői” – az elmúlt évtizedek során szerves részeivé lettek Balatonfürednek, általuk is kódolható a település, ekképp Hóman életművének kicsiny részleteként ugyan, de mégis meghatározói a helységről alkotott képnek. Hogy mennyire részévé lettek mára Fürednek a szobrok, azt jól példázza, hogy mindkettőhöz kötődik egy-egy történet, melyek a helyi

54 Vö. ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 13. p.

55 Gyula pápa (Giuliano della Rovere) családi neve Andrassy Kurta szerint a rabbi úrból eredt: RePülö = RaBBiuR = RoVeRe. ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 8. p.; Uő. *Holtak völgye...* i. m. 26. p.

56 Mi több: az egykori vaskun palota köveiből épültek meg aztán II. Gyula vatikáni épületei: ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 15. p.

57 ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 18. p.

58 Kelemen rabbi „repülőgéperől urán lángokkal” pusztította a vaskunokat: ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 16. p.

59 ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 18. p.

60 ANDRÁSSY KURTA János: *Pilisi vádló kövek...* i. m. 8. p.

61 ANDRÁSSY KURTA János: *Holtak völgye...* 18. p.

62 <http://mariaorszaga.hu/forum/viewtopic.php?t=1224>

„folklor” részévé lettek idővel. A Széchenyi-szobor körül az a legenda alakult ki, hogy még a vihar is tisztelte Széchenyi szellemét, hiszen 1972-ben, az alighanem legnagyobb balatoni vihar, amelyről tudomásunk van, és amely kidöntötte a Tagore-sétány évszázados fáit, a szobrot sértetlenül kímélte meg.⁶³ A Pásztor és a Révész szobra mellé egy kissé pajzánabb történet kerekedett: „Azt hallottam, hogy ha egy hölgy egyedül nyaral a Balatonnál, és ez idő alatt nem akad neki kalandja, akkor ez a révész megemeli neki a kalapját.”⁶⁴ Ilyesmire pedig még nem volt példa...

Ezek a kis történetek a szobrok füredi beágyazottságának tanúbizonyságai, ám csupán árnyalják a lényegi tartalmat. Ugyanakkor sajátos ellentmondások hordozója a Hóman Bálint által megrendelt három füredi szobor története. Az igazi „főszereplő” az 1941. évi átadáskor Széchenyi István szobra volt, ám ma már csak egy a füredi szobrok közül (amiben szerepe van persze annak is, hogy az országban számos, Széchenyit ábrázoló alkotás található). Az akkor mintegy mellékesen átadott Halász és a Révész ellenben igazi füredi unikummá nemesedett. Az 1941-ben leginkább figyelmet kapó Széchenyi szobrát fiatal, kezdő művész készítette el, akinek ez volt első köztéri alkotása, míg a két másikat nagynevű, állami megrendeléseket bőséggel elnyerő, többszörösen kitüntetett szobrász. Végül: a „legnagyobb” magyar”-t ábrázoló szobrot az a művész alkotta meg, aki írásban is hirdette a népiség gondolatiságát, amely hitvallásának táptalaja volt, de e szobra egyáltalán nem mutatja a népiség jellemző vonásait. Ugyanakkor a Halász és a Révész népies zsánerét az a művész formázta, aki a népi motívumokat mindinkább elhagyva az akadémikus, neobarokk irányzat felé mozdult el, és e stílusban alkotta legsikeresebb munkáit.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy Hóman Bálint miniszteri működésének balatonfüredi vonatkozásai olyan értékekkel gyarapították a települést, amelyek máig meghatározói a helység arculatának. Ami önmagában akár érdektelen is lehetne a Balaton partjától távolodva, ám joggal veti fel a kérdést: ha Füred esetére igaz az, hogy egy komoly formátumú kultúrpolitikus miniszteriális időszaka ilyen mértékben alakította egyetlen település képét, akkor feltehető, sőt bizonyos, hogy ez máshol is így volt. Ekképp pedig aligha túlzás azt állítani (amit persze e nélkül is tudni lehet), hogy Hóman meghatározó figurája volt minden téren a két háború közötti Magyarország kulturális életének – máig hatóan.

63 ZÁKONYI Ferenc: i. m. 576–577. pp.

64 www.szoborlap.hu/191_a_halasz_es_a_revesz_szobra_balatonfured_pasztor_janos_1941.html

„HÍRESSÉGÉT AZ TETTE, HOGY MINDENKI ISMERTE, MINDEN VALÓDI OK NÉLKÜL.” ADATOK BIZAY MIHÁLY ÉLETÉHEZ

1884. december 28-án jelent meg a korszak Magyarország egyik legolvasottabb lapjának, a *Vasárnapi Ujságnak* az évi 52. száma, amelynek halálozási rovata számos elhunyt nevét sorolta fel. Egyvalakiről azonban külön bekezdésben emlékezett meg a lap: „Bizay Mihály, a főváros, de tán az egész országnak egyik ismert alakja, meghalt e hó 22-én. Csak a koporsójáról lehetett megtudni, hogy 93 évet élt. Ő maga soha sem árulta el, s fekete parókájával, fekete fértett bajuszával is gondosan leplezte korát. Különben nem e nagy kor volt nevezetessége. Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül. Már évtizedek óta mint a múlt idők emlékét tekintették, a múlt időkben pedig gazdag urak megbízható embere volt, kivel tréfákat lehetett elkövetni és kényesebb dolgokat is rábízni. Megrendelt nagy ebédeket, rendezett éji zenét és gondoskodott, hogy művésznők illő fogadtatásban részesüljenek a színpadon. Türelmes, alkalmazkodó és élelmes ember volt. Öregségére gondtalanul élhetett, fiatalabb korában sem igen törte a fejét. Budapesten mindenki ismerte, ő szintén ismert mindenkit. A nagy kor nemigen látszott rajta egész az utolsó évig. A könnyű élet meg nem görnyesztette. A magyar ruha, a darutollas kalap állandó viselete maradt. A korábbi évtizedekben a Nemzeti Színház majd minden előadásán ott volt s ő kezdte a tapsot; buzdított is rá. Aki Balaton-Füreden megfordult, az bizonyára ismeri is. Minden nyarat ott töltött, ki tudja, mióta. A füredi zöld asztalok vonzották oda hajdan, aztán a fürdőigazgatóság szívesége, mely ellátta őt mindennel, mert jókedvű ember volt, aki a fürdőnek specialitásává lett. Rendes neve a »nemzet bárója« volt. Ezt a címet azzal érdemelte ki, mert nevét úgy írta, hogy B. Zaynak lehetett olvasni. Az egész ember egy régi világ maradványa volt, aki azonban szeretett divat szerint haladni. Régi úri világ után maradt, amelyhez egyébiránt nem tartozott, csak kedvét kereste annak. Akik ismerték fiatalkorát, azok már régen meghaltak. A nemzet báróját csak mint parókás és fértett képű öregembert ismerte mindenki. Békésgyuláról való volt, s akik azt állították róla, hogy olasz származású, azokat megcáfolta a temetés, mert a végtisztességben az ó-hitűek vallása szerint részesült.”¹

A nekrológ egyértelműen fogalmaz: a ma már inkább irodalmi alakként számon tartott Bizay túlélte önmagát. Legendává lett még életében, e legenda pedig jótékonyan elfedte személyisége árnyoldalait, ugyanakkor feledésbe borította az életút részleteit és a nem akár-

1 Vasárnapi Ujság, XXXI. évf. (1884) 52. sz. 845. p.

milyen egyéniség valós jellemzőit. Bizay Mihály még élt, amikor már „legyőzte” őt saját – önnön maga által is buzgón táplált – legendája. A *Vasárnapi Ujság* nekrológírója, akinek személyét nem ismerjük, érezte ugyan olvasóival, hogy nem valamiféle makulátlan úriemberről van szó, ám nem kívánta a kegyeletet sérteni nyers tények adagolásával. De e fent már idézett mondat igencsak velősen adja vissza a „Bizay-jelenség” lényegét: „Hirességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.” E rövid írásban arra teszek kísérletet, hogy a történeti alakot, a XIX. századi Magyarország e jellemző figuráját mutassam be. Az utóbbi években – tudomásom szerint – három olyan írás (az egyik reprint) jelent meg,² ami kifejezetten vele foglalkozott, ezekhez mérten lehetőség szerint újabb adalékokkal szeretném gazdagítani a sajátos életrajzot.

Hogy mitől volt (azaz: nem volt) báró Bizay Mihály, az alábbiakból kiderül. S hogy honnan a „nemzet bárója” cím? Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály találó magyarázata szerint: „Mert a nemzet tartotta el.”³ Ennél irodalmibb ihletésű Eötvös Károly jellemzése: „Nem jött olyan fiatal menyecske Balatonfüredre, akinek a nagymamájával el ne járta volna a ballagót és a ropogóst, mikor az még lány volt. Több mint ötven éven át volt állandó vendége Balatonfürednek. Tíz apátúr, tizenkét perjel dőlt ki mellőle. Három nemzedéknek látta támadását enyészését. Őt megváltozni nem látta soha senki. [...] Birtoka, foglalkozása, ipara, kenyérkeresete semmi nem volt.”⁴

Ki is volt tehát ez a kétségkívül színes alak? Szinte meglepő, hogy a *Vasárnapi Ujság* nekrológ mennyi valós adatot foglal magába. Abban a források megegyeznek, hogy Bizay Békés vármegyei, nevezetesen gyulai születésű volt, aki valamikor 1800 körül látta meg a napvilágot, ortodox, román (cincár) eredetű kereskedőcsalád sarjaként.⁵ A Bizayt övező „legendárium” szerint a fiatal Mihály borbélynak tanult, és az akkor aljegyzőként szolgáló Wenckheim Béla bárót követte szűkebb pátriájából Pozsonyba, amikor abból országgyűlési követ lett. Innen került aztán Pestre, de itt már nem tanult mesterségéből tartotta fenn magát, hanem abból, amiből aztán évtizedekig.⁶

E romantikus történet valóság-magvát ma már jószerivel lehetetlen megragadni, Bizay ifjabb koráról keveset tudunk, gazdagon adatolva a szoborszerű legenda van csupán. Az bizonyos, hogy a fiatal Bizay már az 1820-as évek közepén bárónak adta ki magát, különféle pénzes emberek társaságát kereste, azok ilyen-olyan szórakozásaiban aktívan részt vett, főleg, ha az „ördög bibliája” került kézbe. Tóth Béla egy válogatáskötetében idéz egy leve-

2 KÓHN Dávid: *A nemzet bárója – visszaemlékezés Bizay Györgyre*. In: *Válogatás Kóhn Dávid írásaiból. Cikkek, krónikák, legendák*. Összeáll. ERDÉSZ ÁDÁM. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2004. 231–233. pp. (eredeti megjelenése: KÓHN Dávid: *A nemzet bárója – visszaemlékezés Bizay Györgyre*. In: KÓHN DÁVID: *Az élet alkonyán. Visszaemlékezések*. Szerzői magánkiadás, Gyula, 1937. 219–224. pp.); KATONA Csaba: *A nemzet bárója – aki már életében legenda lett*. In: *Homo ludens I. köt.* Szerk. BANA JÓZSEF. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2002. (Győri Tanulmányok 26.) 35–46. pp.; NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: *Bizay Mihály, a „kedély mágnása”, „a füredi élet érzékeny villánya”*. In: *Füredi História*, VIII. évf. (2008) 3. sz. 2–4. pp.

3 ZOLNAY Vilmos – GEDÉNYI Mihály: *Budapest a fattyúnyelven*. Szerk. FAZEKAS István–KIS Tamás. Fekete Sas Kiadó, Bp., 1996. 73. p.

4 EÖTVÖS Károly: *Balaton utazás I. köt.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982. (Magyar Hírmondó) 185. p.

5 Pl. KÓHN Dávid: *A nemzet bárója – visszaemlékezés Bizay Györgyre...* i. m. 231. p. Kóhn még a házukat is azonosítja eredetileg 1937-ben megjelent írásában: „Házuk a mostani csendőrtiszt lak volt”

6 KÓHN Dávid: *A nemzet bárója – visszaemlékezés Bizay Györgyre...* i. m. 232. p.

let, amely Parád fürdőjében kelt 1824. június 15-én nagybátyja, Kállay Gusztáv tollából (aki nem győzte hangsúlyozni édesanyjának, hogy „én nem kártyázok, édes jó Asszony Anyám, aztat méltóztatik tudni, csak nézni mentem”. E levél szerint Bizay a hírhedt tiszafüredi földbirtokos, Józsa Gyuri „udvartartásához” tartozott ekkor: „Ezen Józsa György Úr engemet mint jó Család béli Iffiút igen megkedvele már az első naptól fogva és szárnyai alá fogada. Meg is kíméle egynémely kemény tréfáitól, mellyeknek pedig alája vet mindenkit. [...] Józsa Gyuri Bátyámnak az illyes imposztorságokban Helfershelferje bizonyos Bizay Mihály nevű fiatal legény, ‘a ki ugyan se jurátus, se jó Családbéli, de nagyobb Gavallér mindenkinél, Bárónak tituláltatja magát és Párizsban mosott ingeket visel.’”⁷

A jellemzés fedi a Bizayról később tudottakat, a forrás értékét jelen esetben elsősorban az adja, hogy életének korai szakaszára vonatozik. Innen tudjuk azt is, hogy – mint sejtethető volt – Bizay nem tartozott épp a bátor emberek közé. A Parádon mulatozó urakon ugyanis rajtaütött egy betyárcsapat, amely támadás során Bizay bizony nem túl hősiiesen viselte magát, a többiekkel egyetemben: „Nem dicsőség a’ megvallása, de bizony minnyáján rúttul meg valánk szeptenve: ama Bizay az ágy alá bújt, mint a’ gyík és alig lehetett onnan kiszedni, úgy rázta a’ hideg.”⁸

Tóth egy regényesnek ható elbeszélése szerint Bizay később Kállay Gusztávhoz csatlakozott, „vele ment, négylovas hintón, Párizsba is; és a fiatal úr a fejére borított egy bödön mézet, aztán egy szakajtó pelyhet. Így robogtak végig a Faubourg Saint-Honorén. Ezen a tréfán Párizs álmétkodott. A Miska meg kapott érte tízezer forintot. A hazautazásra ő kölcsönzött a gazdájának hatszáz pengőt.”⁹

E történet meglehetősen mesészerű. 1825-ből azonban hivatalos adatok maradtak fenn az ifjú Bizay viselt dolgairól: Bécs város magisztrátusa mint büntetőtörvényszék fordult Békés vármegyéhez. A megkeresés tárgya Bizay (az iratban: Bizey) Mihály állítólagos mérnök volt, aki a következőket állította magáról vallomásaiban: édesapja bizonyos Marcus Bizay (azaz Bizay Márkus), aki egykoron kereskedő volt szülőhelyén, Gyulán, ahol most is lakik. Elemi iskoláit Gyulán végezte, tanulmányait Nagyváradon fejezte be, majd ezután fél évig ugyanott a megyei kancellárián, ezt követően ugyanennyi ideig a megyei mérnök mellett dolgozott. Idővel utóbbi javaslatára és ajánlására az akkori Vízzabályozó Bizottságnál kapott állást. Itt azonban csak egy évet töltött el, mert a bizottságot feloszlatták. Ezt követően Pestre ment, hogy ott magasabb tanulmányokat folytasson, de végül pár hónap múltán, mivel fivére Bizay Sándor épp Rómában volt, hozzá utazott. Az út tetemes költségeit az édesapjától kapott 2000 forintból fedezte.

A vallomással ellentétben Bécs város magisztrátusa szerint Bizay mind Bécsben, mind később Itáliában, közelebbről Milánóban különféle csalásokat követett el, amelynek során hol Bizay, hol Bizey báró, hol Zichy gróf néven tévesztett meg embereket, azt állítva magáról, hogy Magyarországon igen gazdag birtokos apjától pénzt vár. E hazugság révén külön-

7 TÓTH Béla: *Boldogasszony dervise és egyéb elbeszélések*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp., 1914. http://www.intratext.com/IXT/HUN0267/_PX.HTM

8 TÓTH Béla: *Boldogasszony dervise és egyéb elbeszélések...* i. m.

9 TÓTH Béla: *100 esti levél*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés, Bp., 1904. <http://mek.oszk.hu/09000/09062/09062.htm> <http://mek.oszk.hu/09000/09062/09062.htm>

A Klotild-udvar. Képeslap.

(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

féle előnyöket csikart ki magának. A nyomozás feltárta, hogy Bizay sehol sem rendelkezik önálló egzisztenciához szükséges javakkal, és a hazugsággal kicsalt adományokból tartotta fenn magát. Ezért Bécs kérte Békés vármegyét, hogy Bizay személyéről tájékoztassák, illetve keressék fel apját, Bizay Márkust, mit tud fiáról.¹⁰

Békés vármegye válasza a következőkben összegezhető. Bizay Mihály valóban gyulai születésű, görög nem egyesült vallású, Bizay Márkus gyulai kereskedő fia, két fivére van. (Érdekes, hogy egy helyen Mitrus Szofi nevű mostoha nőtestvéréről szól egyik életírója, más testvért nem említ.¹¹) A kereskedést űző apa jelentős vagyonából semmi nem maradt, tönkrement, miután hitelezői eljárásokat indítottak ellene. A fiatal Mihály valóban Nagyváradon tanult, majd a Körösnél dolgozott. 1823 körül Pestre ment, ahol azonban tanulmányokat nem folytatott, hanem egy (meg nem nevezett) nagyobb vétség miatti büntetés elől menekült oda. Emiatt helyben nem sokat tudnak róla, még az apja sem kapott tőle hírt. Így alighanem koholmány, hogy tőle kapott volna 2000 forintot, hogy abból induljon Itáliába.¹²

Hogy mi lett az ügy folytatása, sajnos rejtély. Ugyanakkor e három citált forrás legfontosabb adatai egybecsengenek, és világosan igazolni látszanak, hogy Bizay életvitele már egészen fiatalon olyan volt, mint fénykorában: csalás, szélhámoskodás, kártyaasztalok körüli legyeskedés jellemezték a bizonyonyal jó eszű fiatalember megélhetési stratégiáját.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BéML), Gyula. IV. A. 1. b. (Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok) 1825:1911. A forrásra Erdész Ádám kollégám és barátom, a levéltár igazgatója hívta el a figyelmem és bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. Ugyancsak itt köszönöm meg Mihalik Béla kollégámnak és barátomnak, a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára igazgatójának a német nyelvű forrás elolvasásához nyújtott segítségét.

11 KÖHN Dávid: *A nemzet bárója – visszaemlékezés Bizay Györgyre...* i. m. 233. p.

12 MNL BéML IV. A. 1. b. 1825:1926.

Viszonylag korán felbukkant a neve kedvenc fürdőhelyén, Balatonfüreden is. 1840-ből arra van adatunk, hogy két „profi” hamiskártyásnak, Prodanovits Dánielnek és Kováts Ferencnek „pechvogel”-t fogott Román Károly pesti vámhaszonbérelő személyében, akit Prodanovits és Kováts meg is kopasztott a kártyaasztalnál. A vesztes fél másnap – megtudván, hogy partnerei hamisan játszottak ellene – nem akart fizetni, sőt Prodanovitsot súlyos sértésekkel illette, mire az ágyékon rúgta Románt. Az ügyből¹³ per lett, amelynek során mindkét érintett félről terhelő dolgok kerültek napvilágra, számunkra azonban nem ez az érdekes, hanem Bizay szerepe, mert ez mutatja, miféle körökben mozgott otthonosan.

Román, az ágyékon rúgott áldozat így írta le annak körülményeit, hogy miképp került kezébe a kártya: „A víznél menedékem nem lévén, ezen héti esős időben a közkávéházhoz vonulni s a vízivás utáni időt ebédig ott tölteni kénytelenítettem. Bizay úr, ki tudta tavalyról, hogy whistet játszani szoktam s kit én rossz részről nem ismertem, annál kevesebbet tudtam, hogy Prodanovits Dániel és Kováts Ferenc játékosoknak pajtása legyen, mondván, hogy nevezett urak, kiket fiscalisoknak¹⁴ nevezett, whistpartit keresnek, azokkal való játszásra fölszólított. [...] Ellenem mint strohmann ellen együtt játszottak. [...] Míglen másnap hallom, hogy ők nem fiscalisok, hanem úgynevezett professionatus spielerek és a pesti Wurm kávéháznak¹⁵ szüntelen lakói legyenek.”¹⁶

Igazság szerint nehezen hihető, hogy Román ne tudta volna, miféle töről fakad Bizay működése. Csakugyan kártyapartneret keresett, de nem unalmában, hanem mert szenvedélyes játékos volt, Bizay meg az áldozatra váró két dörzsölt kártyás, Prodanovits és Kováts kezére játszotta őt.

A romantikus máz tehát lefoszlik Bizayról. Bizonyos, hogy legalábbis a '40-es évektől, de meglehetősen régebről a nyári Füred szórakoztatója, bohóca, színházi tapsonca volt. Tevékenysége aligha merült ki az olcsó ripackkodással elegy mulattatásban, színházi közönségfogásban és szerenádok meg macskazenék rendezésében: a kártyaasztal körül settenkedve alighanem buzgón foglalkozott kerítéssel is. Mozgása is követte a prostituáltakét: nyáron Füreden, az év más részeiben pedig a pesti Váci utcában lehetett fellelni.

Az 1865-ben súlyos sérülése (egy vadászbaleset során a felrobbanó lőfegyver letépte a jobb kezét) miatt Füredre utazó ifjú Zichy Géza, később az Operaház intendánsa, esete jól példázza Bizay kerítői működését: „A szintársulatnál működött ekkor Sz. kisasszony, mind drámai szende, az öreg Bizay egyre lovalt, hogy udvaroljak a kisasszonynak – bár erre teljes ártatlanságomban semmi hajlandóságot nem éreztem, – a vén korhely elhitette velem, hogy ez hozzátartozik a gavallérsághoz. Egy párszor meglátogattam Sz. kisasszonyt, ki kedvesen fecsegett velem s nagyon megkedvelt. Egy bizalmas órájában két keze közé fogta arcomat, s így szólt hozzám: »Valamit mondok kicsikém: kerülje az asszonyok

13 Az estről részletesen szól: KATONA Csaba: *A szerencsejátékos haszonbérelő és a „professionatus spielerek”. Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére.* In: Acta Papensia, VIII. évf. (2008) 1–2. sz. 27–50. pp.

14 Ügyvédeknek (latin).

15 A Wurm-udvarra nézve: VÖRÖS Károly: *Egy pesti ház regénye. A Wurm család története.* In: VÖRÖS Károly: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon.* Vál., s. a. r. GLATZ Ferenc. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 22.) 75–87. pp.

16 Az 1840. szeptember 28-ig közgyűléshez adta be. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML), Zalaegerszeg. IV. 1. a. (Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek.) 1843:463.

társaságát, kár lenne a maga tiszta lelkéért! Ne fecsérelje el életét könnyelműen és óvakodjék a színésznőktől!«¹⁷

Ennek ellenére (vagy éppen ezért?) Bizay a finomabb körökbe is bejáratos volt. Slachta Etelka soproni úrilány édesanyjával időzött Füreden 1841 nyarán,¹⁸ ennek során jegyzte fel naplójába, hogy Bizay, aki gyakorta forgott színészek társaságában, vele is szót ejtett: „Mindjárt ebéd után Schodelnéről vala szó. Mély részvéttel szólottam róla. »Nem írt Nagysád néki egyszer?« – mond Bizay. »Én-e? nem, miért?« »Kapott ő Sopronból levelet.« »Tán Horváth Nina!« »Hisz ez nagy patrióta: én Schodelnét nem is ismerem személyesen!« »S miért nem?« – mond Bizay fürkésző pillantással. Könnyűden felelék: »Hisz csak rövid ideig mulattunk Pesten – de miért kérdett Ön?« »Csak úgy hívém, mivel Ön oly nagy tisztelője – a levél persuadálás¹⁹ vala, maradna Pesten.«»

Az 1850-es, 1860-as évekre már bizonyosan törzsvendégnek, sőt afféle nevezetességnek számított Füreden is, kosztot és kvártélyt (állítólag) fizetnie nem kellett. A fürdői idény elején jött és a végén ment el: érkezése és távozása egyaránt eseményné vált az évek során. 1851-ben rögzítette Bizay Füredről való elmenetelét Écsy László, aki több mint fél évszázadig volt fürdőigazgató a fürdőn („Mai nap Oberhauser János úr Bizay Mihály úrral elment, elégséget tett mindeneknél.”²⁰), 1861-ben pedig a *Balaton-Füredi Napló*, az első füredi újság, amely nyaranta jelent meg.²¹ Mindezt úgy tálalta a lap, mintha éppen Bizay távozása indított volna el a mindent elsöprő lavinát: a báró elutazott, tehát bezárt a fürdő, távozott az orvos és a fürdőigazgató, vége a nyárnak: „A főorvos és Huray alorvos urak téli szállásukra utaztak. A fürdőszolgák és lányok mind eltávoztak. Elutazott Pestre Drexler Máté fürdői borbély és köpürakó alsebéz ur is.”²²

Bizay Füreden kivívott rangját érzékelteti, hogy 1861-ben²³ a kor és a hely hangulatát igencsak tükröző rejtvény-megfejtések sorjázta egymás után a *Balaton-Füredi Napló* hasábjain: Füred, szabadság, haza, Balaton, hullám, szerelem, Deák Ferenc. Akadt azonban egy olyan, amelynek megfejtése sem a tóhoz, sem a szerelemhez, sem a hazához nem kötődött. Ez így hangzott:

„Rangom a magam dicső fénye, / Ábécénknek közepe, –
De mellem a betűk között / Legegyszerűbb betű neve, –
Derekam minden zeg zugban, / Ha bánod is, de benne van,
A térdemet bár mint nézed, / Mindig görbe feje lehet,

17 ZICHY Géza: *Emlékeim I–II. köt.* Franklin-Társulat, Bp., 1912–1913. 118–119. pp.

18 Erre nézve: „Füreden az idén először nékem hozatik szerenádn...” *Slachta Etelka balatonfüredi naplója, 1841.* Szerk., a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.)

19 Gyözködés (latin).

20 Écsy László *fürdőigazgató naplója, 1850–1852, 1856.* Szerk., a bev. tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat készítette: KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008 [2009] (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.) 99. p. (1851. szeptember 16-i bejegyzés).

21 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 17. sz. 137. p.

22 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 17. sz. 137. p.

23 Az 1861. évi füredi nyárra nézve: KATONA Csaba: *A balatoni nyár – anno 1861.* In: *Zalai Történeti Tanulmányok, 2009.* Szerk. PAKSY Zoltán. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2009. (Zalai Gyűjtemény 67.) 191–231. pp.

A lábfejem egy ipszilon, / Ugy, mintha lógna két ponton.
Ebből látszik, hogy hat betű / Az egész mit most elrejtünk,
S olyas, ki az, ha már tudjuk, / Kit sokszor emleget eszünk.”²⁴

A megfejtés „B[áró] Bizay” volt. Jellemző adalék az is, hogy a fürdőigazgatóság által évente kiadott fürdővendégek névsorában hogyan bukkant fel idővel Bizay neve. Esetében a „character” rovatban rendre vagy a privatier vagy a magánzó szó szerepelt eleinte, ám az 1872. évi fürdőlistán már ez: a „nemzet bárója”.²⁵ A fürdőigazgatóság által kinyomtatva ...

* * *

A már idős Bizay 1884. december 5-én kereste fel Steinbach István budapesti királyi közjegyzőt, hogy végrendeletét letétbe helyezze nála. Innen tudjuk címét: a Budapest, IV. kerület, Deák Ferenc utca 13. szám alatt álló házban lakott. A hajlott korú „báró” érezhette, hogy közel a vég: mint esett róla szó, alig pár hét múlva, december 22-én örökre lehunyta szemét. A végrendeletet, amelynek tartamát nem ismerjük, 1884. december 30-án hirdették ki a budapesti királyi törvényszéknél.²⁶ Nem volt tehát igaza Kóhn Dávidnak, amikor azt írta: Bizay nem végrendekezett. Legendák élnek máig arról, hogy dúsgazdag ember volt, ez azonban vélhetően nem igaz. Nem komoly bűnöző, sokkal inkább pitiáner szélhámos volt a nemzet bárója, inkább jól megformált imázsához, semmint valós személyéhez illett az elképzelés a felhalmozott vagyonról, valószínű, hogy amit begyűjtött, azt el is tékozolta. Végrendelete tisztázná e kérdést, ám az – legjobb esetben – lappang. Búcsúzzunk Bizay Mihálytól Tóth Béla szavaival: „Most tizenöt esztendeje még élt és uralkodott ez a figura. [...] És állandóan olyan volt, amilyenek fél század ismerte. Négy tagba szakadt, peckes lépkedésű gavallér. Minden áldott nap vérig borotvált piros arc. (Azt rebesgették, hogy éjszakánként nyers rostélyost kötöz rá.) Nagy Napoléon-orra alatt fiatalosra nyírott, kemény, fekete, festett bajusz. Hollószerű, pomádétól fényes, göndör paróka. Harminckét vagy negyven villogó fehér fog (hamis mind az ötven). Sarkantyús lakkcsizma. Vadgalambszínű, bő magyar nadrág. Karneolgombos kék selyem mellény. Fekete bársony, sujtásos zeke. Télen-nyáron vastag török cache-nez. Darutollas Kossuth-kalap. Ezüst bunkójú, rövid nád bot; mely valóságos meghosszabbított kéz, mert tulajdonosa vele veregeti meg mindenkinek a vállát: »Éjjen, éjjen!« Bizony a magyar együgyűség egy igen különös korszakának képviselője volt. Azé az időé, mikor az emberek azt mondták: imhol egy figura, aki maga sem titkolja, hogy ingyenélő; hát kötelességünk őt eltartani. És megvetették, de tejbenvajban fürdették.”²⁷

24 Balaton-Füredi Napló, I. évf. (1861) 5. sz. 40. p.

25 Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Bp. P. 28.124 (Balatonfüredi fürdőlisták)/1872.

26 Budapest Főváros Levéltára (BFL) Bp. VII. 175. (Steinbach István közjegyző iratai) A forrás feltéréséhez nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet Ráczi Attila kollégámnak és barátomnak, a BFL fősztályvezető-helyettesének.

27 TÓTH Béla: *100 esti levél...* i. m.

FÁRA JÓZSEF ÉS BALATONFÜRED

Fára József, egykori Zala, majd Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei főlevéltáros máig egyik legismertebb, ezen felül pedig legtöbbet idézett írása az, amelyiket a Kisfaludy Sándor (1772–1844) által életre hívott első balatonfüredi színház, a Dunántúl első kőszínháza működéséről írt 1925-ben.¹ Lényegében 2008-ig, amíg meg nem jelent Hudi Józsefnek, a pápai Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára igazgatójának az az alapvető kötete,² amely a balatonfüredi színházak történetét három évtizedre kitekintve, 1831–1861 között foglalja össze, ez volt a legteljesebb munka e tárgyban. Hudi igen gazdagon adatolt, hosszú bevezető tanulmánnyal és számos (összesen 110) dokumentumot magába foglaló kötetével új kutatási eredmények sorát tudta felhozni a Kisfaludy kezdeményezésére életre hívott színházat illetően, jelentős részben éppen a Fára-féle munka különféle hiányosságait pótolva.

Aligha pusztán a véletlen műve, hogy Mészáros Sándor László (1889–1972) korábbi színész, akkor a Színháztudományi Intézet munkatársa Beér Gyulához³ (akinek személynéről és munkásságáról később hosszabban szót ejtünk) írt levelében 1958-ban, tehát a Fára-kötet megjelenése után több mint három évtizeddel, így fogalmazott: „Egyelőre az a helyzet, hogy Fára könyve ma kútfőnek szolgál. Mi is ráhagyatkozunk a balatonfüredi színház ügyében.”⁴

Mindez persze mit sem von le Fára József évtizedekkel korábbi művének komoly értékeiből, amely azonban, mint már fentebb utaltunk rá, számos megválaszolatlan kérdést nyitva hagyott, vélhetően, sőt majdnem bizonyosan írója kutatási érdeklődésének megfelelően. Ugyancsak Mészáros Sándor Lászlót idézve: „... abból az anyagból, ami ismeretes volt, Fára József már megírta a színház keletkezésének történetét. Elég jó könyv. Természetesen nem minden igényt kielégítő. De ilyen könyvet ma már alig is lehet írni, mert fájdalom, a reá vonatkozó okmányok vagy elvesztek vagy egyelőre hozzáférhetetlenek.”⁵

1 FÁRA József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei*. Zrínyi Nyomdaipari R. T., Zalaegerszeg, 1925.

2 HUDI József: *A balatonfüredi színházak és színészet története (1931–1861)*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 42.).

3 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) IV. 404 c. Vármegyei alkalmazottak törzskönyvi adatai. 1. doboz.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 2259. Fára József levéltáros, történész hagyatéka, 1559–1956 (P 2259). 2. doboz. 5. tétel. Tudományos tevékenységre vonatkozó iratok (2. d. 5. t.) 461. Mészáros László Sándor levele Beér Gyulához. Bp., 1958. május 12. Az MNL OL-ben folyó kutatáshoz nyújtott segítségükért köszönet illeti Fenyvesi Andrea, Kalmár János, Laczlavik György és Ólmosi Zoltán kollégáimat.

5 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 465. Mészáros Sándor László levele Haász Aladárhoz. Bp., dátum nélkül (véltetően

Szerencsére az, hogy nem lehet továbblépni, nem bizonyult helyes meglátásnak, részben a téma iránt már a Fárával egy időben, azaz a két háború közötti időszakban is érdeklődő Beér Gyula munkái (ld. alább), részben Hudi fent említett dokumentumkötelete okán. Hudi József kötete előszavában ekképp értékelte jeles elődje és kollégája munkáját: „A füredi színházról az első világháború után Fára József (1884–1958), Zala vármegye levéltárosa készített egy rövid összefoglalást, 1925-ben. A kis példányszámban megjelent, 48 oldalas füzet érdeme, hogy a Zala megyei levéltári források alapján kívánt meghatározó képet adni a füredi színház korai történetéről. [...] Érdeklődésének középpontjában a Kisfaludy Sándor kezdeményezésére épült állandó színház építésének, megnyitásának és reformkori működésének megismerése állt. Mivel főleg Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűlésének jegyzőkönyveit és iratait használta föl, a színházban játszott darabokról semmit sem tudunk meg. [...] Fára a reformkor utáni időszakot teljesen homályban hagyta. [...] A magánkiadásban megjelent kötet Függelékében egyetlen levéltári forrást tett közzé: Kisfaludy Sándor 1836. március 11-én kelt és a megyegyűlésnek beadott nyilatkozatát,⁶ amelyben művészi hitvallását is megfogalmazza.”⁷

Hudi részletekbe menő értékeléséből világosan leszűrhető, hogy Fára meglehetősen egysíkúan, jószerivel egyetlen szemszögből közelítve ragadta meg választott témáját: mintha figyelme nem lett volna többretű, ahogyan az általa feltárt források köre sem nevezhető teljesnek. A hangsúlyos elemek Fáránál részben kifejezetten Zala vármegye szerepére esnek a színház kapcsán, részben pedig az általa igencsak nagyra tartott Kisfaludy Sándor személyes szerepvállalására. Ezt tükrözi az is, hogy forrásbázisa jelentős mértékben, szinte teljes egészében Zala vármegye levéltárára épül (ami persze abból is fakadhatott, hogy ezekhez a forrásokhoz fért hozzá a legkönnyebben, ott dolgozván).

Fára vékony kötete ráadásul, mint Hudi József is rámutatott, nem követi végig a színház történetét egészen 1861-ig, amikor is új színház, az ún. Aréna kezdte meg működését Füreden, lényegében véget vetve az egyébként sokat kritizált Kisfaludy-féle színház működésének. Az utolsó évtizedet a munka lényegileg nem érinti: „Az 1848–49-iki szabadságharc, majd az elnyomatás kora nem voltak alkalmasak arra, hogy a közvéleményt egy ilyen kulturális intézménnyel foglalkoztassák, s így további sorsáról levéltári adatok 1860-ig teljesen hiányoznak, illetőleg olyan iratok, mik a színházzal foglalkozhatnak, a Bach korszak levéltári anyagának hozzáférhetetlensége miatt, fel nem találhatók.”⁸

Vagyis Fára is, mint oly sokan mások, egy alapvetően kisebb léptékű téma vizsgálatánál is (egyébiránt igen helytelenül) a különben országos jelentőségű köztörténeti cezúrát – az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot – vette figyelembe időbeli felső határként, amiben persze csakugyan lényeges gyakorlati szerepet játszhatott a témára vonatkozó iratok hiánya, legalábbis munkahelyén, Zala vármegye levéltárában, ahol, mint már utaltunk arra, a legkönnyebben férhetett hozzá ezekhez. Ezzel a periodizációval persze Fára nincs egyedül,

1958 májusa).

6 Újraközli: HUDI József: i. m. 215–225. pp. Eredetije: MNL ZML IV. 1. b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 870/1836.

7 HUDI József: i. m. 8–9. pp.

8 FÁRA József: i. m. 39. p.

maig élő hagyomány ez a magyar történetírásban. Az 1849–1867 közötti – különösen pedig az 1849–1861 közötti – időszak igen sajátos helyet foglal el a hazai historiográfiában napjainkig. Mintha kevésbé irányítaná magára a történettudomány figyelmét, mint a XIX. század más évtizedei, aminek több oka is lehet. Az egyik a valóban kedvezőtlenként értékelhető forrásadottság. A Bach-korszak idején keletkezett hivatalos iratok túlnyomó része kifejezetten nehezen olvasható, német nyelvű, ráadásul az alkotmányosság visszaállítását követően (majd később is) gyakorta volt szomorú példa arra, hogy az ekkor keletkezett, egyébiránt fontos dokumentumokat, a köztörténet szempontjából valóban roppant szomorú évek emlékeit, túlzott nemzeti buzgalomtól áthatva megsemmisítették vagy kiselejtezték a levéltárakból, mondván, hogy nem a magyar történelem szerves része ezen időszak, megszakadván az alkotmányosság.⁹ Fára is erre utalt: Zala vármegyében is hasonló dolgokra került sor, megnehezítve a későbbi kutatók dolgát, csorbítva a történelmi múlt feltárását.

A másik fontos ok a Bach-rendszer, majd pedig az azt követő ún. Schmerling-provizórium egyértelműen negatív, egyoldalú megítélése, amely csak lassan oldódik, és amelynek tárgyilagos megközelítése még várat magára. Nem lehet vita tárgya, hogy a politikatörténet, a magyar államiság szempontjából ez az időszak Magyarország XIX. századi történetének mélypontja. Az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás, a magyar törvényesség és alkotmányosság felfüggesztése, az országgyűlés összehívásának hosszú ideig tartó szüneteltetése stb. mind-mind joggal támasztják alá ezt az álláspontot. 1848–1849 legendája a köztudatban (ha úgy tetszik: a kollektív emlékezetben) része a nemzeti mitológiának, érzelmi alapon érthető is a forradalom és szabadságharc leverését követő időszak iránti nem éppen pozitív elfogultság.

A történésznek azonban nem az érzelmek uszályába kerülve, hanem kizárólag a tények mentén szabad véleményt alkotnia. Így a fent felsoroltak dacára sem szabad elfeledkezni arról, hogy az 1867. évben tető alá vitt kiegyezés révén létrejött Osztrák–Magyar Monarchia keretei között megvalósuló gyors tempójú polgári fejlődés alapjait ezekben az években, éppen a legsötétebb elnyomás idején vetették meg, sőt 1848–1849 számos vívmánya – így a jobbágyfelszabadítás, a nemesség mint jogi kategória megszüntetése – is ekkor rendeződött végleg.

Ráadásul a fent felsoroltak az országos politika- és jogtörténet jelentős eseményei. A hétköznapi élet egyes területein, apróbb léptékű vizsgálatok esetén viszont – és ide sorolhatjuk egy színház történetét, amely mindezeket túl átível 1848–1849 eseményein, folytonosságát épp az jelzi, hogy előtte is, utána is működött – korántsem ilyen éles a köztörténeti cezúra. Más példákkal élve: Budapest (Pest-Buda) fejlődése szempontjából sokkalta inkább meghatározó évszám a város egyesítésének éve, 1873, mint a kiegyezésé. Éppen ezért némiképp meglepő, hogy milyen szilárd határként szolgál az 1848. (esetenként az 1849.) év a nem kifejezetten köz-, vagy politikatörténettel foglalkozó munkák esetében

9 Így pl. már 1867–1868-ban kiselejtezték Heves vármegye levéltárából a Bach-korszak népszerű-összeírásait és birtokfelváltásait, Szabolcsban pedig a Bach-korszak során keletkezett iratok rendezése-selejtezése okán kiküldött bizottság kezdte meg működését már 1868 januárjában. *A magyar levéltártörténet kronológiája, 1000–2000.* Szerk. DÓKA Klára – MÜLLER Veronika – RÉFI OSZKÓ Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2000. 170. p.

is.¹⁰ Fára füredi színházzal foglalkozó írása e vonulatot követte, legalábbis a nyomtatott munka, amint arról később még szó esik.

Az alábbiakban e rövid írásban azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet foglal el Fára életművében ez a munkája, tágabban pedig balatonfüredi tematikájú kutatásai, azaz: volt-e Fárának kifejezetten füredi érdeklődése, vagy más, így például a színház alapításának közlegő centenáriuma (1931) dobta felszínre a témát az 1920-as évek derekán. Igen kézenfekvőnek és logikusnak tűnik ugyanis a feltevés, hogy e munka megírását valamiféle sajátos füredi kötődés is indokolta Fára részéről, ennek esetleges nyomait azonban az általunk ismert és használt írott forrásokban nem sikerült tetten érni. Annál is inkább indokolt a téma vizsgálata, illetve a fent vázolt kérdés, mert Fára Péccset e témából doktorált,¹¹ azaz tudományos előmenetelében is meghatározó szerepet játszott a Balatonfüred színházára vonatkozó kutatás. Ő maga ekképp indokolta meg témaválasztását munkája nyomtatott verziójában: „Az utóbbi évtizedekben virágzó fürdőélet fejlődött ki a Balaton mentén. A Balaton hatalmas kultusza ráterelte az érdeklődést oly intézmények felé is, amelyek évtizedekkel ezelőtt országos hírűek voltak. Így vetődött fel a rég szünetelő balatonfüredi színház felújításának kérdése is. Ezeknek az eseményeknek a hatása alatt kutattam fel Zala vármegye levéltárában Balatonfüred fürdőjére vonatkozó adatokat, s többek között annak szép intézményéről, a színházról szóló iratokat is. Ezekben a levéltári iratokban található adatokat dolgoztam fel ebben a kis könyvben. Ennek a kis műnek tehát egyedüli célja, hogy ezeket az eddig – úgy hiszem – ismeretlen adatokat napfényre hozza. Forrásul kíván szolgálni azoknak, akiket csak valamennyire is érdekel a Balaton kultusza és a magyar színház szép múltja. Ennyit akartam és nem többet.”¹²–

Tehát a szerző arra utal egyrészt, hogy a közlegő centenárium hívta fel figyelmét témájára, másfelől pedig erőteljesen hangsúlyozza Zala vármegye szerepét, a vármegyei levéltárban levő adatok feltárását. A százéves évforduló mint meghatározó tényező mellett szól Fára doktori dolgozatának egyik bírálója, Holub József (1885–1962)¹³ bírálatának néhány mondata is: „Idestova száz esztendeje lesz annak, hogy a Királyhágón innen a magyar Thália első állandó otthona létrejött. A füredi teátrum, a füredi magyar játékszín volt az, amelyet Kisfaludy Sándor teremtetett meg a »nemzeti lélek« megmentésére, mert –

10 A teljesség igénye nélkül néhány példa: EPERJESSY Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967; MÉREI Gyula: *A magyar ipar fejlődése, 1790–1848*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1951; RÁCZ István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1988; TILCSIK György: *Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége a reformkorban*. In. Korall, III. évf. (2002) 11–12. sz. 111–134. pp. stb. Ugyancsak e szemléltre jellemző, hogy pl. KISS Mária: *Szombathely kereskedelme a 18–19. században*. In. *Vas megye múltjából*, '76. Szerk. HORVÁTH Ferenc. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 1976. (Levéltári Évkönyv 1.) című munkája – címe ellenére – gyakorlatilag „csak” 1848-ig tárgyalja a témát.

11 A témára vonatkozó iratok megtalálásában nyújtott segítségükért Lengvári Istvánnak, a Pécsi Tudományegyetem Levéltára igazgatójának, valamint munkatársának, Kovács Adriennek vagyok hálás, köszönetemet ezúton írásban is szeretném kifejezni.

12 Fára József: i. m. 5. p.

13 Holub József történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyik legismertebb munkája: HOLUB József: *Zala megye története*. Unicus Kiadó, Pécs, 1929. 1923-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen tanított.

mint a N[emzeti] Múzeumban őrzött *Prologus*ában írta – »az idegen lélek a magyart zselérnek meri tekinteni önnön hazájában.«¹⁴

Valószínű, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről is volt valamiféle szándék a századik évforduló megünneplésére, sőt egy új füredi színház építésére is, amint arra utal Mészáros Sándor László levele „Ami a VKM balatonfüredi színház tevékenységére vonatkozó építését illeti, – fájdalom –, én erről vajmi keveset tudok. Egy ilyen ügydarab se ment keresztül a kezemen! Sőt! Nem is igen hallottam erről. Valószínű, hogy ez még 1935 előtt tárgyalatott.”¹⁵ Az tény, hogy Medgyaszay István (1877–1959), a jeles építész és szakíró még 1927 elején készített egy jelentést a Műemlékek Országos Bizottságának a füredi színházról. Ebben jelzi, hogy a századik évforduló 1931. július 3-án lenne (e ponton hivatkozva Fára munkáját), majd a színház fennmaradt romjairól, a tulajdonjogról írt, itt ismét meghivatkozva Fárát.¹⁶ Ezt követően javaslatot tett a maradványokra nézve. Ennek lényege abban összegezhető, hogy a megmaradt oszlopok felhasználásával egy gloriétte-et lehetne építeni, ám egy új színház építésének ötletét Medgyaszay elvetette. Indoklásul kifejtette, hogy Brinzey Aurél füredi fürdőigazgató határozottan rámutatott; Füreden nem tartható fenn gazdaságosan színház, mivel a község és a fürdőtelep mindösszesen kb. 1600 lakójából legfeljebb 400 mehetne színházba, a mozi színpada sokkalta inkább vonzerővel bír.¹⁷

Mindebből inkább az következik, hogy a balatonfüredi színház újjáépítésének terve komolyabban mégsem merült fel a századik évforduló közeledtén, inkább csak kósza felvetésként tárgyasult, a részletek kidolgozásáig nem jutott el.

Az viszont kétségtelen, hogy Fárát még 1931-ben, tehát már a centenárium idején felkérte a rádió, hogy állítson össze egy előadást a színházról. A felkérést egyenesen a Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Részvénytársaság üzemvezető igazgatójától, Szöts Ernőtől (1884–1932) kapta: „Kozma Miklós öméltsága útján hozzám juttatott *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei* c[ímű] könyveddel kapcsolatosan tisztelettel arra kérlek, szíveskedj a rádió részére egy 25-30 perces előadást összeállítani és annak anyagát hozzánk beküldeni. Amennyiben az előadást hamarosan megkapnám, igyekezni fogok a centenárium körüli időben feltenni a rádió műsorába.”¹⁸

Hogy ennek ellenére nem volt erőteljesebb Füred iránti kutatói érdeklődés a zalai főlevéltárnok részéről, azt igazolni látszik az is, hogy Fára a továbbiakban mindössze egyetlen írást publikált kifejezetten füredi témából, azt is sok évvel később, 1938-ban, a balatonfüredi két Kisfaludy Sándor-szoborról.¹⁹ Lássuk fentiek tükrében tehát azt, hogy mi-

14 Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem (Pécs) iratai (PTE EL ETE) VIII. 107. b. Bölcsészettudományi Kar. Iktatott iratok. 144/1925–1926. (BTK 144/1925–1926). Holub József bírála. Pécs, 1921. április 19. (HOLUB, 1926).

15 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 465. Mészáros Sándor László levele Haász Aladárhoz. Bp., dátum nélkül (véltetően 1958 májusa).

16 MNL OL P 2259. 2. d. 945. Medgyaszay István jelentése a Műemlékek Országos Bizottságának a balatonfüredi régi Kisfaludy Sándor-féle színház maradványai ügyében. Balatonfüred, 1927. január 24.

17 MNL OL P 2259. 2. d. 946.

18 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 591. Szöts Ernő levele Fára Józsefhez. Bp., 1931. május 1.

19 FÁRA József: *Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra*. Zrínyi Nyomdaipari R. T., Zalaegerszeg, é. n. [1938]. A szob-

A Kisfaludy Sándor-féle színház. Alt Rudolf litográfiája Libay Károly rajza után.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

képp doktorált le e témában Fára, mit árulnak el nekünk ennek az eseménynek a fennmaradt dokumentumai.

Fára József életrajzát e helyt nem részletezem aprólékosan, az jelen kötet más írásai révén részletesen tanulmányozható, bőségesen adatolt. Legyen itt elég annyi az alapvető tényekből, hogy 1884-ben született Erdélyben, Alsó-Fehér megyében, ahonnan még az első világháború éveiben, 1917-ben áttelepült, és lett Zala vármegye főlevéltárnoka. Zalaegerszegről évtizedekkel később, 1938-ban távozott, azontúl Pest-Pist-Solt-Kiskun vármegyében töltötte be ugyanazt a posztot, mint korábban Zalában, 1950–1953 között pedig a Levéltárak Országos Központja (LOK) munkatársaként működött, 1958-ban hunyt el.

Ami a doktori fokozat megszerzésének tényét illeti, az annak alapját képező (de azzal, mint látni fogjuk később, nem egészen azonos), már többször említett írás először folytatásokban látott napvilágot a *Zalamegyei Újság* hasábjain 1925 májusában, számos, néhány oldalas részletben: ezek közül az első közlés, amely 1925. május 1-jén jelent meg, összesen a harmadik publikációja volt csupán Fárának,²⁰ aki pedig ekkor már elmúlt negyvenéves. A doktori eljárás aktája a Pécsi Tudományegyetem Levéltárában fennmaradt vonatkozó iratok adatai szerint 1926. január 6-án került a kiváló történészhez, a Zala megye történetének feldolgozásában is főszerepet játszó Holub Józsefhez, aki mint egyik bíráló március 6-án kapta meg a dolgozatot a másik bírálóval, Tolnai Vilmostal együtt. Ezt köve-

rokról újabban: PRAZNOVSZKY Mihály: Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1994. 519–534. pp.

20 Fára József bibliográfiája. <http://www.zml.hu/hirek/fara.125/fara.jozsef.bibliografia.pdf>

tően Fára József a doktori szigorlatot június 1-jén tette le, majd pár nappal később, június 4-én már doktorrá is avatták.²¹

A Pécsen őrzött szigorlati jegyzőkönyv szerint Fára a pécsi Történelmi Intézetben tette le vonatkozó szigorlati vizsgáit. Ebben természetesen írásban rögzítették, hogy doktori értekezését cum laude minősítéssel elfogadták, azaz nem summa cum laude, a legmagasabb minősítéssel vizsgázott. Szigorlatának főtárgya (két melléktárgy mellett) természetesen a magyar történelem volt, e témában pedig Holubnál kellett helytállnia, éspedig a következő témakörökben: a királyi és nemesi vármegye kialakulása és fejlődése; a vármegye története a XVIII–XIX. században; központi és vidéki ispánságok; Széchenyi István *Hitel* című munkája; a pristaldusok (azaz poroszlók). Látnivaló, voltaképpen egyik téma sem kötődik szorosan a balatonfüredi színházhoz, tágabb értelemben véve talán még a XIX. századi vármegye igen, hiszen döntően ennek szerepét vizsgálta a füredi színház kapcsán munkájában Fára. Másik bírálója Tolna Vilmos (1870–1937)²² volt. Az ő szerepvállalása nyilván a téma irodalomtörténelmi vonatkozásaiból fakadt. Nála Fára az egyik melléktárgyból, a magyar irodalomtörténetből vizsgázott, közelebről az alábbiakat kellett kifejtenie szigorlóként: a magyar színház és dráma fejlődése, a kolozsvári pályázat, továbbá Katona József *Bánk bánja*. A másik melléktárgy vizsgáit pedig ismét Holubnál abszolválta Fára, nevezetesen az oklevelek fajtáiról, a hiteleshelyek és közjegyzők működéséről.

Fára végső soron sikerrel helytállt két tudós tanára előtt (akik közül egyébként Holub, ha csak egy évvel is, de fiatalabb volt nála!), minden téren cum laude minősítéssel, aminek tényét a jegyzőkönyv az alábbi szavakkal rögzítette: „A vizsgálat eredménye alapján alulírottak Fára József urat cum laude fokozattal képesítettnek minősítvén, őt a bölcsészettudori fok elnyerésére érdemesnek találjuk.”²³

Túl azon, hogy nem summa cum laude minősítették Fárát, további számos érdekességet vet felszínre, ha a két bírálat egyes meglátásait összevetjük és értékeljük. Ezek alapján ugyanis meglehetősen határozott kontúrokkal megrajzolható Fára írásának (tágabban értelmezve: kutatási érdeklődésének) valódi csapásiránya, művének erényei, valamint korlátai, továbbá arra is fény derül, hogy nem pusztán a nyomtatott 48 oldalt nyújtotta be védésre, hanem azt továbbiak kutatási eredményekkel és okmánytárral egészítette ki a védelmi eljárás idejére.

Mindkét bíráló maximálisan egyetértett abban, hogy Fára munkája a témát illetően számos nívóval szolgált. Holub így fogalmazott: „E füredi színház létrejöttének és megnyitásának történetét sokan elbeszéltek, megírták (Jókai [Mór], Eötvös [Károly]), de nem tudtunk úgyszólván semmit további sorsáról. Ezért nemcsak színház- és irodalomtörténelmi szempontból, hanem általában művelődéstörténetünk szempontjából is igen szerencsés volt értekező tárgyválasztása. Dolgozata első részében ugyan *A színházépítés előzményei* c[ímű] fejezetben a játékszín létrejöttének történetét mondja el, amelyről – mint fentebb említettük – elég sokan írtak már, de ismeretünket számos új s igen érdekes adatok-

21 PTE EL ETE VIII. 107. b. Bölcsészettudományi Kar doktori könyvei. Pécs, 1926. június 4.

22 Tolnai Vilmos nyelvész, irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1925-től tanított Pécsen.

23 PTE EL ETE BTK 144/1925–1926. Fára József szigorlati jegyzőkönyve a kapott tételekkel. Pécs, 1926. június 1.

kal gyarapítja; a további fejezetekben azonban, amelyet Kisfaludy Sándor színházi főkörmányzóságáról s utódainak működéséről, valamint a színház utolsó éveiről szólnak, teljesen új anyagot nyújt.”²⁴

Bár nyilvánvaló, hogy Jókai Mór és Eötvös Károly anekdotázó írásai nem vethetőek össze egy komoly történeti munkával, Fára szempontjából szerencsés volt ez az összehasonlítás, hiszen egyértelmű volt, hogy pozitívan jön ki ebből a „versenyből”. Érdemes azonban felfigyelni arra, amiről később még szó esik: Holub a színház utolsó éveit is említi. Emlékezzünk arra, hogy Hudi József Fára munkájának értékelésénél jelezte, hogy maga a szerző említette; 1848–1849 után nem tárta, nem tárhatta fel a színház utolsó évtizedének történéseit. Itt tehát egy sajátos ellentmondás látszik körvonalazódni, amelynek azonban, mint ki fog derülni, van megoldása. A másik bíráló, Tolnai az alábbiakban röviden összegezte véleményét: „A dolgozat legfőbb érdeme, hogy önálló levéltári kutatások alapján tárja fel a balatonfüredi színháznak eddig kevésbé ismert életét. Az anyag legnagyobb részében teljesen új, s az Angyal-féle Kisfaludy-kiadásban²⁵ sincsen meg.”²⁶

Mindkét bíráló kiemelkedően fontosnak tartotta tehát az önálló levéltári kutatásokat. Közülük Holub erre még konkrétan rámutatott: „Dolgozatához nagy szorgalommal búvárolta át Zala megye levéltárát s a sok apró adatból szépen és világosan építi fel tanulmányát.”²⁷ Tehát összegezve: mindketten kiemelték a sok újdonságot felszínre hozó, aprólékos, szorgos levéltári kutatást, ám feltűnő, hogy nagyívű megállapításokra, gondolatokra, komolyabb értékelő, analízáló textusra egyik bíráló sem utalt az elbírált dolgozat kapcsán.

Mindkettejük számára feltűnő volt azonban Fára kutatásának féloldalas, szinte szárnyaszegett volta. Ezt meglehetősen enyhe hangütésű bírálat keretében ugyan, de mégis mindketten felrötták neki. Holub ekképp fogalmazta meg észrevételeit: „Színház történeti szempontból az volna még kívánatos, hogy az első állandó magyar színház működésére vonatkozó adatok is felkutattassanak. Hisz’ azt sem tudjuk pl., hogy milyen darabban nyílt meg a Füredi Színház 1831. július 2-án. Szerző értekezéséből azonban az a benyomásom, hogy Zala vármegye levéltárában erre vonatkozólag nem maradt fenn semmi, mert különben felhasználta volna ezeket is. Mellékesen megemlítem – szerzőt bizonyára érdekelni fogja –, hogy Kisfaludy Sándornak a megnyitáskor elhangzott prózai prológusa²⁸ is megvan (a verses ismeretes²⁹) a N[emzeti] Múzeum kéziratárában.”

Azaz Holub lényegében véve kiemelte, hogy más, már ismert forrásokat sem vont be kutatásába a szigorló, aki lényegében Zala vármegye levéltárára korlátozta forrásfel-táró tevékenységét. Igaz, ezt ő maga is egyértelműen hangoztatta, amint arra Tolnai is utalt: „Mínthogy a dolgozat világos célja csupán a színház történet [...], jól tenné a szer-

24 HOLUB, 1926.

25 *Kisfaludy Sándor minden munkái*. Kiadja: ANGYAL Dávid. Franklin-Társulat, Bp., 1892–1893.

26 PTE EL ETE BTK 144/1925–1926. Tolnai Vilmos bírálat. Pécs, 1921. március 10. (TOLNAI, 1926).

27 HOLUB, 1926.

28 Közli: HUDI József: i. m. 177–179. pp. Eredetije: Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára, Kézirattár. Hungarica 606. 10/a. E. 2/12.

29 Legújabb közli: Hudi József: i. m. 178–176. pp.

ző, ha egy következő dolgozatban, ugyancsak a levéltári s egyéb adatok alapján, megír-
ná a b[alaton]füredi színház belső, színművészeti történetét is.”³⁰ Mint ismert, Fára ebbe
az irányba a későbbiekben tett ugyan lépéseket, konkrétan az 1850-es évek sajtóját vizs-
gálta,³¹ de már a közlésig nem jutott el. Munkájának eredményeit lényegében Beér Gyula
hasznosította³² (az ő többször említett személyéről később még szó esik). Ez viszont – lás-
suk be – nem túl lelkes érdeklődést mutat Fára részéről, ami még inkább abba az irány-
ba tereli a figyelmet, hogy Fára figyelme ezekre a kérdésekre nem igazán terjedt ki. Holub
egyébiránt többször is célzott olyan konkrét forrásokra, amiket Fárának szerinte fel kellett
volna felhasználnia munkája során, sőt volt, hogy bírálatát utólag ceruzával egészítette ki,
így pl. Rédey Tivadar vonatkozó írásának³³ nem ismeretét jelezte ilyen módon.

Holub Fára szorgalmát, valamint az olvasmányos írói stílust ellenben ugyancsak mind-
két bíráló fontosnak tartotta hangoztatni. Holub ekképp fogalmazott: „A szorgos levéltá-
ri kutatások alapján készült, írói tehetségről tanúskodó érdemes értekezést »cum laude«
fokozattal elfogadom.”³⁴ Tolnai más szempontból hívta fel a figyelmet Fára pontosságá-
ra: „A nyomtatott szöveg nem idézi mindenütt a levéltári számokat, de a közbekötött la-
pokon a szerző ezt lelkiismeretesen pótolja, s a mellékletben betű szerint közli Kisfaludy
Sándornak az ügy érdekében írt felterjesztéseit és nyilatkozatait.”³⁵

Mint fenti sorokból látható tehát, és amire már utaltunk, a doktori dolgozat semmi-
képp sem lehetett azonos a Zalaegerszegen 1925-ben nyomtatásban megjelent kis kö-
tettel. Ez tényszerűen kiderül Tolnai fent idézett mondataiból is, amelyben a bíráló utal
arra, hogy Fára több mellékletet adott be, nem pedig csupán egyet, azt, amelyik nyom-
tatott munkájában is meglelhető. Még egyértelműbb a helyzet, ha tovább citáljuk Tolnai
(Holubénál egyébként részletesebb) bírálatát. Ebből ugyanis az is kiviláglik, hogy a ki-
nyomtatott munkát Fára nem csak egy kibővített okmánytárral gazdagította, hanem tar-
talmilag is többet tett le az asztalra, a színház történetét nem csupán 1848–1849-ig gön-
gyölytette fel, hanem egészen annak működéséig, 1861-ig, amint azt már Holub idézett bí-
rálata alapján erősen sejteni lehetett: „A négy részből és több mellékletből álló dolgozat-
nak hármasság van: 1. az első színház-történeti, a balatonfüredi színház alapításának,
működésének és megszűnésének előadása 1830–1868-ig; 2. a második irodalomtörténe-
ti, Kisfaludy Sándornak a színház körül tett fáradozásai; 3. Zala vármegye történetéhez
szállított becses adatokat. Így lépésről lépésre ismerhetjük a színház fejlődését, egészen
megszűnésének pillanatáig, azt a fontos szerepet, melyet a b[alaton]füredi színház három
évtizedig Dunántúl művelődéstörténetében viselt.” Összességében az is kiderül, hogy 16

30 TOLNAI, 1926.

31 HUDI József: i. m. 9. p.

32 BEÉR Gyula: *A balatonfüredi színházak*. In: *Zalai Évkönyv, 1928. évre (Zalamegyei almanach)*. Szerk. N. SZABÓ Gyula. Kultúra Nyomda Zalaegerszeg, 1928. 138–144. pp.; illetve BEÉR Gyula: *A balatonfüredi két színház*. In: *Göcseji Helikon. Honismereti Közlemények 4.* Zala Megyei Tanács Járási Hivatala, Zala Megyei Könyvtár, Pacsai Községi Tanács, Hazafias Népfront Zalaegerszegi Szakbizottsága, Zalaegerszeg, 1972. 17–82. pp.

33 RÉDEY Tivadar: *A füredi magyar játékszín*. In: *Balaton évkönyv 1921*. Szerk. CHOLNOKY Jenő – SEBESTYÉN Gyula – WLAŠSICS Tibor. Balaton Társaság, Bp., 1921. 103–109. pp.

34 HOLUB, 1926.

35 TOLNAI, 1926.

gépelt oldallal toldotta meg nyomtatott dolgozatát Fára: „(48 lap, a nyomtatott lapok közé kötött betétlapokkal, gépírással 16 lap melléklettel).”³⁶

Mi derül hát ki összességében a fentiekből, továbbá abból, hogy, mint esett róla szó, Fára a *későbbiekben* már csupán egyszer, évekkel később foglalkozott kifejezetten Balatonfüreddel írásban? Az, hogy Fára Józsefet nem elsősorban Füred érdekelte, hanem egy Füreden működő intézmény kapcsán ugyan, de alapvetően Zala vármegye tevékenysége, ezen felül pedig az általa igencsak tisztelt Kisfaludy Sándoré. Ilyetén módon Füred csupán fizikai tér, helyszín, de nem a kutatás fő csapásiránya volt Fára doktori dolgozatában. Abban a dolgozatban, amelyet cum laude fokozattal védett meg, és amely, mint kiderült, nemcsak a 48 oldalas, nyomtatásban is megjelent írásából állt, hanem ahhoz még 16 gépelt oldal kiegészítést toldott hozzá, ebben a színház történetét működése végéig, 1861-ig bemutatta, továbbá több forrás közlésével tette teljesebbé. Ugyanakkor Fára írása döntően egyetlen levéltár, Zala vármegye levéltára alapján készült el; közvetve ez is példázta, hogy igazán a megyei tevékenység állt érdeklődése homlokterében a füredi színház kapcsán. Ezt látszik igazolni továbbá, hogy a későbbiekben ugyan belekezdett színház-történeti gyűjtésbe is (talán épp bírálói intése nyomán), ennél tovább azonban nem jutott.

Igencsak túlzás tehát azt állítani: „Kedvenc témája azonban kétségtelenül Kisfaludy Sándor és a balatonfüredi színházak voltak.”³⁷ Munkája afféle pozitivistá, aprólékos kutatásokon, adatfeltáráson alapuló írás: számos adat szorgos összehordását követően sok apró újdonsággal gyarapította a témára vonatkozó ismereteket, mindezt olvasmányos, kellemes stílusban, de összegzés, értékelő elemzés nem lelhető fel lényegében egyoldalú megközelítés szerint felvázolt munkájában. A két bíráló által hiányolt további szempontokat előtérbe helyező munkát a füredi színház kapcsán több mint háromnegyed évszázaddal később végső soron Hudi József végezte el már említett kötetében.

Van azonban mindezek mellett még egy érdekes hozadéka Fára Füreddel kapcsolatos működésének. Beér Gyula személyét már többször említette jelen írás, az is kiderült, hogy ő részben még a két háború között, nevezetesen 1928-ban, részben pedig az 1972-ben publikált is a füredi színház kapcsán. Beér meglehetősen változatos életútját e helyt csak részlegesen tudjuk adatolni: Csáktornyán (ma: Čakovec, Horvátország) született 1894. április 10-én.³⁸ Az bizonyos, hogy Keszthelyen diákoskodott, majd később Zala vármegye tisztikarában bukkant fel a neve: 1920–1927 között szolgabíró és jegyző volt a balatonfüredi járásban,³⁹ 1927-ben a tapolcai járásban,⁴⁰ majd 1927–1928 között szintén ugyanezt a posztot töltötte be immár a novai járásban.⁴¹ Ezt követően eltűnik a neve a zalai tisztviselők közül, majd 1943. március 23-án már mint Esztergom vármegye alispánját

36 TOLNAI, 1926.

37 ERŐS Krisztina: *Fára József főlevéltárnok emlékezete – tudományos ülés a Zala Megyei Levéltárban. Zalaegerszeg, 2011. szeptember 28.* In: *Levéltári Szemle*, LXI. évf. (2011) 4. sz. 65. p.

38 Jászkesiérre kitelepítettek névsora. <http://baratiegyesulet.civilkiser.hu/pdf/kitelepitettek.pdf> (Jászkesiéri névsor).

39 *Zala megye archontológiája, 1138–2000.* Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 337. p.

40 *Zala megye archontológiája, 1138–2000...* i. m. 348. p.

41 *Zala megye archontológiája, 1138–2000...* i. m. 343. p.

nevezték ki miniszteri osztálytanácsossá a közellátásügyi tárca nélküli miniszter mellé.⁴² 1945 után kitelepítéssel sújtották, ennek során Jászkisérre került feleségével, Kaldrovits Edithtel együtt. A kitelepítés alól 1953. október 10-én oldották fel, Balatonfüredre tért vissza a Jászságból,⁴³ de később Budapesten élt. Halálának évét nem tudtuk felderíteni.

Beér érdeklődése igencsak sokrétű lehetett, ezt igazolja a füredi színház iránti fokozott figyelme, de egyébként is örömmel forgatta a tollat, pl. versei is jelentek meg.⁴⁴ Tagja volt a Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István társaságának,⁴⁵ Esztergomban pedig elnöke volt – Budapestre történő áthelyezéséig – az Esztergomi Hajós Egyletnek.⁴⁶ Az nem lehet vitás, hogy a háború, majd az ezt követő események, így a jászkiséri kitelepítés, megtörték Beér füredi tárgyú kutatásainak ívét, de az is tény, hogy régi érdeklődése már az 1950-es években második felében, a kitelepítés okozta sokkból ocsúdva feleledt a téma iránt, amint az kiviláglik Mészáros Sándor László már idézett leveléből: „Ami Beér Gyula kedves barátod dolgát illeti, csak legnagyobb örömmel lehet tudomásul venni, hogy valaki színház történeti tanulmányokat óhajt folytatni. Érdekes és szép téma megírni a Balatonfüredi Kisfaludy Színház történetét.”⁴⁷

Fenti idézet egyértelműen jelzi, hogy Beér elszántan vágott bele a munkába, széleskörű kutatásba és levelezésbe kezdett, nem csupán a színház, de az Anna-bálok története és más füredi témák nyomába is eredve. Hogy milyen alaposan utánajárt ezeknek a dolgoknak, azt jelzi, hogy levélben fordult pl. Kerékgyártó Lászlóhoz, a Miskolci Nemzeti Színház gazdasági igazgatójához is, aki – másokhoz hasonlóan – készséggel válaszolt levelére, bár érdemi segítséget nyújtani nem igazán tudott.⁴⁸ Hogy ne csupán egy példával éljek: Beér levelet írt, miközben betegsége okán Szentesen ápolták, Medgyaszay Vilma (1885–1972) egykor ünnepelt színésznőnek is, akitől szintén adatokat kért kutatómunkájához. Levelét az alábbiakkal nyitotta: „Alulírott mint színház történeti kutató már több mint 30 éve foglalkozom az egykori balatonfüredi színház történetével. Az első ilyen tárgyú írásom – a Kisfaludy Sándor által életre hívott és 1831-ben megnyílt első dunántúli kőszínházról – még 1927-ben jelent meg a *Nemzeti Újságban*. Később – Zala megye levéltárában folytatott kutatások alapján – feldolgoztam a színház Bach-korszakbeli történetét.”⁴⁹

A Magyar Országos Levéltárnak a leszármazottak által átadott, négy dobozba rendezett Fára-hagyatékban számos XIX. századi füredi irat átirata, másolata lelhető fel, ezen felül Beér kutatásainak egyes eredményei, sőt jó néhány, két háború közötti, a füredi színház

42 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (1943.03.23.) 2R/3. 2. 1943. március 23-i ülés jegyzőkönyve. 23. pont.

43 Jászkiséri névsor.

44 BEÉR Gyula: *Az Asszony. Verseik*. Fővárosi Nyomda Rt., Bp., 1935.

45 JANKOVICS József: *Az irodalmi társaságok mint a Gyöngyösi-kultusz ápolói*. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Reciti Kiadó, Bp., 2010. 630. p.

46 MAGYAR György: *A sportmozgalom kibontakozása Esztergomban a felszabadulást követő években (1945–1950)*. In: *Esztergom évlapjai/Annales Strigonienses* 1988. Főszerk. BÁRDOS István. Balassa Bálint Társaság, Esztergom, 1988. 341. p.

47 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 465. Mészáros Sándor László levele Haász Aladárhoz. Bp., dátum nélkül (véltetően 1958 májusa).

48 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 916. Kerékgyártó László levele Beér Gyulához. Miskolc, 1960. február 6.

49 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 603. Beér Gyula levele Medgyaszay Vilmához. Szentes, 1958 márciusa.

centenáriumára vonatkozó dokumentum is. Ami igazán meglepő az az, hogy ezek nyilvánvalóan nem Fára József iratai, hanem, mint azt sejteni lehetett, Beér Gyuláé. Nagy kérdés, hogyan és miként kerültek pl. Beér azon levelei, amelyek többsége már Fára halála utána keletkezett, az egykori zalai levéltáros irathagyatékába? Valamiféle kapcsolatnak kétségkívül lenni kellett, talán Beér halála után színháztörténeti levelezése valamiféle módon Fára utódaihoz került vagy esetleg maga Beér adta át? Erre aligha kapunk választ.

Nem kérdés viszont, hogy személyesen ismerték egymást: az akkor Füreden megyei hivatal viselő Beér volt kutatni az 1920-as évek derekán Zalaegerszegen, a levéltárban. Az szintén nem lehet kétséges, hogy Beér Fára munkája folytatójának vallotta magát. Ezt látszik igazolni az is, hogy a Fára-hagyatékban fellelhető Beér-féle anyag tartalmazza a Kisfaludy-szobrokról írt Fára József-munka egyik példányát is, címlapján az alábbi felirattal: „Egykorú tudósításokkal kiegészítette és jegyzetekkel ellátta Dr. Beér Gyula.”⁵⁰ A Zala Megyei Levéltár is őrzi Beér két munkáját: *A balatonfüredi kőszínház a Bach-korban* című összeállítását⁵¹ (erre célozhatott Beér Medgyaszay Vilmának írt levelében) és az *A balatonfüredi Anna-bálok története* című kéziratát.⁵² Hogy ezek mögött érdemi munka rejlik, mutatja, hogy Degré Alajos mindkettőre hivatkozott egyik, Kisfaludy Sándorral foglalkozó írásában.⁵³

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a Fára-hagyaték megerősíti: a füredi színház igazi, elhivatott kutatója nem annyira Fára József, hanem sokkalta inkább Beér Gyula volt. Ugyanakkor az úttörő szerep elvitathatatlanul Fáraé, akinek kis kötetét Beér is alapvetésnek tekintette. Ekképp ismét hangsúlyozzuk, Fára munkájának érdemei kikezdetlenek. Egyet kell értenünk Tolnai Sándor szavaival: „A szerző továbbá világosan kifejti azokat az elveket, melyek Kisfaludyt a kérdésben vezették, azt a nagy nemzeti és erkölcsi hatást, melyet a színház a közönségre tett. A »Nemzeti játékszín történetében« (Beyer József)⁵⁴ a b[alaton]füredi színház meglehetősen alárendelt jelentőségű, mellékes eseménynek tűnik fel, a szerző meggyőzi az olvasót arról, hogy annak nemcsak helyi, hanem országos jelentősége is volt. Én még hozzátenném, hogy fényes sikere valószínűleg biztató példaként hatott a Pest megyei, később a Nemzeti Színház alapítására is. A dolgozat világosan van megírva és kellemesen olvasható. Minthogy egész új fejezettel járul hozzá a magyar színháztörténethez, a dolgozatnak tudományos értéke van.”⁵⁵

50 MNL OL P 2259. 2. d. 5. t. 751.

51 MNL ZML IV. 433. Egyedi iratok gyűjteménye (IV. 433) 5684.

52 MNL ZML IV. 433. 5694.

53 DEGRÉ Alajos: *Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében*. In. Irodalomtörténeti Közlemények, LXXVIII. évf. (1974) 3. sz. 345.; 346. pp.

54 BAYER József: *A nemzeti játékszín története*. MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Bp., 1887.

55 TOLNAI, 1926.

A FÜREDI SAVANYÚVÍZ AZ 1850-ES ÉVEKBEN – EGY SZÜRKE HIVATALNOK IZGALMAS NAPLÓJA A BACH-KORSZAKBÓL (1850–1852, 1856)

Rómer Flóris (1815–1889) bencés szerzetes, a kiváló régész és természettudós az alábbiakat vetette papírra a XIX. századi Balatonfüred egyik legismertebb, mára azonban elfeledett személyiségéről, Écsy Lászlóról: „...ki nélkül Savanyúvizet nem is képzelhetem magamnak.”¹ Kossuth Lajos (1802–1894) pedig a *Pesti Hírlap*ban 1842-ben megjelent fürdői levelében, ahol egyébként nem sok jót írt a reformkori Balatonfüredről, épp Écsy esetében tett kivételt: „A földesuraság [...] az igazgatást oly tisztre bízta (Écsy László úrra), ki megelőző figyelmével minden vendéget lekötelez.”²

A férfi, akit Rómer és Kossuth így jellemezett, tehát nem volt más, mint a fürdőtelep igazgatója, Écsy László (1807–1895) ügyvéd, aki egészen fiatal korától, 1835-től töltötte be felelősségteljes posztját³ a bencés rend birtokában lévő,⁴ elsősorban Savanyúvízként emlegetett fürdőn, és csak 1889-ben vonult nyugdíjba.⁵ Vagyis több mint fél évszázadig látta el ugyanazt a munkakört.

Aligha szükséges tehát külön hangsúlyozni, hogy a XIX. századi füredi fürdő életének meghatározó alakjáról van szó. Ezért is jelentenek rendkívül becses forrást naplói, amelyek részben 1850–1852-ből és 1856-ból, részben pedig az 1863–1892 közötti évtizedek-

1 RÓMER Flóris: *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Sauerwein Géza, Győr, 1860. 186. p.

2 KOSSUTH Lajos: *Caleidoscop*. In: *Oh Füred, drága Helikon...* Balatonfüred a magyar irodalomban (1777–2006). Szerk. MATYIKÓ Sebestyén József. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2006. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 26.) 79. p. (Eredeti megjelenése: *Pesti Hírlap*, II. évf. [1842. augusztus 7.]

3 Écsy gyakorlatilag csak a következő évtől foghatott munkához, mivel ekkor járt le a fürdő korábban megkötött bérleti szerződése. „Écsy [...] azonban hivatalos működését csak a bérlet idejének lefolyása után, [...] 1836-ik évi április hó 12-én kezdhetette meg.” ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés, Pest, 1863. 58. p.

4 A bencés rendre mint fürdőtulajdonosra nézve: SÖRÖS Pongrác: *Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., Bp., 1911 (*A tihanyi apátság története II.*); KATONA Csaba: *A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860-as, 70-es években. (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései)*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, I. évf. (2000) 2. sz. 53-74. pp.; SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben (1749–1949)*. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 2003. Balatonfüredre nézve: ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred*. Balatonfüredi Városi Tanács, Veszprém, 1988. Füred és Arács falvakra nézve: *Balatonfüred és Balatonarács története*. Szerk. LICHTNECKERT András. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltári kiadványai 14.)

5 Nyugdíjba vonulásáról naplójában is megemlékezik: LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.) 258. pp.

ből több évre kiterjedően maradtak fent. Utóbbiakat Lichtneckert András fedezte fel és tette közzé a közelmúltban,⁶ előbbieket e sorok írója.⁷ E helyt a korábban keletkezett naplók, vagyis az 1850. és 1856. évi töredékes (előbbinek a végéről, utóbbinak az elejéről néhány hónapot felölelő) és az 1851. és 1852. évi teljes naplókkal foglalkozom.

Ha részletesebben akarjuk áttekinteni, miért érdekesek ezek a naplók akkor három meghatározó tényezőt kell kiemelni. Az első az, hogy megismerhetjük általa egy olyan ember személyiségét, jellemrajzát, életének jelentősebb és kevésbé fontos mozzanatait, aki fél évszázadon át dolgozott erejét megfeszítve Balatonfüredért.

A második az, hogy – bár hosszan sorolhatjuk a XIX. századi Füredhez kötődő naplókat valamint ezek feldolgozásait (Bártfay Lászlóé 1838-ból,⁸ Slachta Etelkaé 1841-ből,⁹ Tánicsics Eszteré és Csorba Gézáé 1873-ból¹⁰ stb.) –, ezúttal nem egy fürdővendég, hanem egy olyan ember naplóját olvashatja az érdeklődő, aki belülről látta a Savanyúvíz életét, aki nem vendége, hanem egyik legfontosabb dolgozója volt a létesítménynek. Ráadásul épp azokban az években írta ezeket, amelyekről a bencés rend történetével és azon belül főleg gazdálkodásával foglalkozó szakirodalom – finoman fogalmazva – nem éppen pozitív képet fest. Ugyanis Bresztyenszky Béla apát 1850-ben bekövetkezett halálát követően 1865-ig üresedés volt a tihanyi apáti székben és egészen 1863-ig (tragikus haláláig)¹¹ Krisztián Pius (1801–1863) jószágkormányzó¹² (adminisztrátor) volt a gazdálkodás fő felelőse. Ő pedig, mint utóbb kiderült, nem volt alkalmas erre a súlyos felelősséggel járó feladatra.

Végül nyomatékot kell helyezni az itt közzétett naplók keletkezésének éveire politikatörténeti szempontból is. Az 1850-es évek a közgondolkodásban a heroizáló magyar történeti hagyomány okán a leginkább torz tükörben láttatott korszakok közé tartozik. Eszerint 1848–1849 után a szabadságharc bukását követően a nemzet letargiában szenved, csak a passzív ellenállás nyújt reményt, miközben néhány hős szabadságharcos fegyverrel is megpróbál szembeszállni az elnyomó Habsburgokkal és kiszolgálóikkal szemben.¹³

6 LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892...* i. m.

7 *Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856.* Szerk., a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat készítette: KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008 [2009]. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.)

8 VÖRÖS Károly: *Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében.* In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 3. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1965. 113–123. pp.

9 „*Füred az idén először nekem hozatik szerenád...*” *Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841).* Szerk. KATONA Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 1998. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.)

10 *Tánicsics Eszter és Csorba Géza naplója.* Szerk. BUZA Péter. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994.

11 Krisztiánnal a tihanyi kolostorban füstmérgezés végzett. Écsy naplójában részletesen írt a szomorú eseményről: LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892...* i. m. 63–64. pp. Sörös Pongrác szintén említést tett róla: SÖRÖS Pongrác: *Tihany mint fiókapátság...* i. m. 290. p.

12 Életére nézve: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai 1802–1940.* Összeáll. SCHERMANN Egyed. Pannonhalmi Szent Benedek Rend, Pannonhalma, 1940. 36. p.

13 Vö.: „A modernkori magyar történetírás hosszú évtizedeken át hagyományosan a magyar történelem egyik legsötétebb korszakaként értékelte a szabadságharc leverése és a kiegyezés között eltelt időszakot. Ennek az egyöntetűnek nevezhető sommás véleménynek a hatására a korszakkal részletesen foglalkozó kisszámú monográfia nem érintette az axiómaként kezelt toposzokat (a birodalmi kormányzat ún. retrográd, nemzetellenes, a haladást gátló jellegét, a »magyar nemzet« mitikus ellenállását, az emigráció valós politikai súlyát stb.).” PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In: *Aetas*, XVIII. évf (2003) 3–4. sz.

Ez az érzelmekre ható, ám elnagyoltan hamis kép erős finomításra szorul. A sommás megállapítással való „leszámoláshoz” pedig kiváló alapanyag Écsy László naplója is, amely világosan mutatja, hogy korántsem beszélhetünk olyan sötét időkről és véres elnyomásról, legjobbait gyászoló nemzetről, mint amit a romantikus történetírás oly előszeretettel hangoztatott, és amelyre olyannyira fogékony volt a hősi nemzettudat ideájával „ferőzőtt” gondolkodás.¹⁴ Vegyük tehát sorba e három tényezőt, próbáljuk meg számba venni, mit tudunk meg magáról Écsy Lászlóról, a fürdőnek az adott évekbeli belső életéről, illetve az Alexander Bach¹⁵ nevével fémjelzett korszak e néhány évről a napló alapján! Ám előtte nem haszontalan néhány szót ejteni Écsy családjának eredetéről, illetve életének korai éveiről, amikor még nem Füreden élt.

RÖVIDEN AZ ÉCSY (ÉTSY)¹⁶ CSALÁDRÓL

Écsy László családjáról a szakirodalom eddig jószerivel nem értekezett, ideje legalább vázlatosan pótolni e hiányosságot (ami korántsem azt jelenti, hogy ne lenne szükség további kutatásokra).

A család Pozsony vármegyei gyökerekkel rendelkezett Alistál és Tőnye helységeiben.¹⁷ 1839-ben több Écsy-családtag számára hitelesen bizonyította Vermes Vince, Pozsony vármegye főszolgabírája és Deák Géza, ugyanazon vármegye esküdtje, hogy „valóságos Magyarországbeli nemesek a nemesi szabadság gyakorlásával éltek és mai napon is élnek”.¹⁸ Az irat a következő családtagokat sorolja fel: Écsy László, Péter és Pál alistáli, Écsy András, Miklós, Péter és János tőnyei, valamint Écsy Gábor, János és Dávid ugyancsak tőnyei lakosokat.¹⁹

Az Écsyek tehát utánajártak nemességüknek. Az ezzel kapcsolatos iratok közül érdemes megemlíteni azt a családfát, ami Écsy Istvánig (aki 1753-ban született) vezet vissza a leszármazást. Ezen szerepelnek a fent említett folyamodók is,²⁰ az ekkor már fürdőigazgató Écsy László neve azonban nem. 1843. november 7-én viszont kifejezetten az ő kérelmével foglalkozott Győr vármegye közgyűlése: „Écsy László előttünk azért esedezett,

14 Félreértések elkerülése végett itt szeretném leszögezni: ezzel nem azt kívánom állítani, hogy nem tartozott a magyar történelem legsötétebb epizódjai közé a forradalom és szabadságharc leverését követő, báró Julius von Haynau tábornagy (1786–1853) és herceg Felix zu Schwarzenberg (1800–1852) osztrák miniszterelnök nevével fémjelzett példátlanul brutális, Európa-szerte közfelháborodást kiváltó megtorlás, így pl. a vértanú tábornokok aradi vagy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök (1807–1849) és mártír politikustársai pesti kivégzése.

15 Alexander Bach (1813–1893) osztrák ügyvéd, politikus, 1850–1859 között osztrák belügyminiszter.

16 A család e formában is írta nevét: Étsy. A nevek ez időben még nem rögzültek pontosan, én a továbbiakban következetesen az Écsy formát használom.

17 Alistál ma Szlovákia területén található, hivatalos neve *Dolný Štál*, Tőnye 1940-től – Felistállal együtt – közigazgatásilag Alistál része lett.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Győri Levéltára (MNL GyMSM GyL) Győr. IV. a. 1. a. (Acta Nobilitaria) Écsy család iratai. Vermes Vince, Pozsony vármegye főszolgabírája és Deák Géza Pozsony vármegye esküdtje biznyságlevele az Écsy család nemességéről. Nagybudafa, 1839. február 14.

19 MNL GyMSM GyL IV. a. 1. a. Écsy család iratai.

20 MNL GyMSM GyL IV. a. 1. a. Écsy család iratai. Az Écsy család családfája.

hogy nemessége tárgyában oldalag kihallgatott tanúi bizonyítványainak meghitelesítésére küldöttséget rendelni méltóztatnánk.”²¹ A bizottság, amely Sibrik Bálint táblabíróból, Kovács Márton főbíróból és Pintér Pál esküdtből állt, pár nappal korábban, október 30-án elvégezte a tanúkihallgatásokat és annak eredményét írásban rögzítette Zmekál Sándor, Győr vármegye tiszti alügyésze. Mivel az irat azt is tartalmazza, hogy Écsy László balatonfüredi lakos, így nem lehet kétséges, hogy kiről van szó. A tanúk három kérdést kaptak: ismerik-e Écsy Lászlót, ismerték-e édesapját, végül pedig, hogy tudják-e, hogy „nemesi jogokkal éltek-e?”

Szintén egyértelművé teszik a személyazonosságot a tanúk: nemes Kovács András 54 éves, római katolikus, győri deszkakereskedő és Malomsoki János 44 éves, református, győri polgár és lakatosmester. Előbbi tanú elmondta, hogy Écsy László édesapját Péternek hívták, akit Zámolyban egy esküvőn ismert meg és akkor tudta meg tőle, hogy Tőnyén lakik, valamint azt is, hogy családja nemes. Malomsoki pedig arról vallott, hogy Győrött ismerte meg Écsy Pétert, akitől megtudta, hogy Tőnyén él, Pozsony vármegyében és ő is úgy értesült tőle, hogy nemesember.

Écsy László tehát külön úton járva, de utánament családja nemességének, aminek következtében Győr vármegye kiadta számára az erről szóló bizonyítványt, amit Zala vármegye (hiszen állandó lakhelye, Füred ahhoz tartozott) 1844. január 15-i közgyűlésén kihirdettek,²² majd a vármegye 1847. augusztus 30-i közgyűlésének határozata alapján november 18-án bejegyezte Écsyt a kétségtelen zalai nemesek sorába.²³

ÉLETÚT PÉRTŐL BALATONFÜREDIG

Écsy László nem véletlen Győr vármegyétől kérte nemessége igazolását, hiszen Péren született, 1807. december 1-jén.²⁴ Ifjú- és fiatalkoráról nem sokat tudott az eddigi kutatás, jószerivel csupán azt, hogy mielőtt Balatonfüreden munkába állt volna, előtte Szentmártonban (azaz Pannonhalmán) már a bencés rend alkalmazásában állt. Nos, a fenti tanúvallomások segítségével felvázolható Écsy gyermek- és ifjúkorának néhány mozzanata, ami egyben magyarázatot is ad személyisége egyik fő jellemvonására, a Szent Benedek (azaz bencés) rendhez való oldhatatlan kötődésére.

Kovács András elmondta, hogy Écsy Lászlót gyerekkorától ismeri, mert „Győrbe járt iskolába, s végezvén azt, szentmártoni főapátságához jött uradalmi tisztnek, előbb mint írnok volt, ezt onnét is tudja, mert Szentmártonban látta őt”.²⁵ A másik tanú, Malomsoki János ezt kiegészítette azzal, hogy Szentmártonba kerülése előtt Écsy rövid ideig Győr

21 MNL GyMSM GyL IV. a. 1. a. 1843:2692.

22 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML), Zalaegerszeg. IV. a. 1. a. (Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek) 1844:491.

23 MNL ZML IV. a. 1. a. 1847:3360. Mindkét adatra hivatkozik: *Kataszterek*, 1845.

24 LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató és naplója*. In. Uő: *Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.) 9. p.

25 MNL GyMSM GyL IV. a. 1. a. 1843:2692.

szabad királyi városánál írkokoskodott. Szintén tőle tudjuk, hogy a fiatal Écsy László Győrben bizonyos Benkő lakatossal egy házban lakó Triml nevű vargánál volt kosztos és kvártélyon mint diák.²⁶

Győrött ebben az időben egyetlen gimnázium működött, a mai Czuczor Ferenc Bencés Gimnázium és Kollégium jogelődje. A vallomások alapján bizonyosnak tűnt, hogy Écsy ennek a patinás intézménynek volt a hallgatója, amit az iskola 1824–1825. évi tanulóinak összeírása megerősít.²⁷ Ebben a tanévben mint a Győr vármegyében fekvő Pér lakosát említik őt, édesapját azonban, aki a forrás szerint mészáros (*lanio*) volt, itt László néven említik, lakhelyeként pedig Nagybarátot.²⁸ A második osztályba járó ifjú Écsy László eminens tanuló volt.²⁹

Écsy a gimnázium elvégzését követően Győrött maradt, mert tanulmányait a helyi, jó hírű jogakadémián folytatta,³⁰ ahol pl. Deák Ferenc (1803–1876) is végzett. Ezt követően helyezkedett el írkokként előbb Győr városánál, majd Szentmártonban, ahonnan Füredre vezetett útja. Munkája ettől fogva a Balaton partjához kötötte.

Mit árulnak el nekünk e fenti adatok? Azt, hogy a két tanú sok év távlatából tévedett az édesapa nevét illetően (akinek László keresztnévét megerősíti fia naplójának azon részlete, ahol az apa sírfeliratát idézi³¹), illetve azt is, hogy az idősebb Écsy László egy Pozsony vármegyei eredetű, de Győr vármegyébe átszármazott, birtoktalan nemesi család sarja volt. Az ő ágán a megélhetést immár az iparűzés biztosította: az apai mesterséget folytatta ifjabb László fiútestvére, József is, míg lánytestvére, Rozália, szintén iparoscsaládba házasodott, a férje kőművesmester volt. E környezetből emelkedett ki gimnáziumi, majd jogi akadémiai végzettsége révén a szorgalmas, pontos, jó eszű fiú és lett fiatalon – rövid győri, majd szentmártoni kitérőt követően – a füredi Savanyúvíz fürdőigazgatója.

A SZEMÉLYISÉG: A NAPLÓ ÉS ÍRÓJA

Écsy László meghatározó jellemvonásait tekintve mindenekelőtt megemlíteném, amire Lichtneckert András is felhívta a figyelmet az általa gondozott naplók bevezetőjében. Azaz arra, hogy Écsy személyiségét, munkásságát, hétköznapijait három dolog szabta meg: erős katolikus vallásossága (és ezen belül a fürdőfenntartó bencés rend iránti maradéktalan lojalitása), személyes tragédiái (első feleségét, Nagy Ludovikát fiatalon veszítette el, második felesége, Alfonsó Jozefa megtévelyodött), végül magasfokú hivatástu-

26 MNL GyMSM GyL IV. a. 1. a. 1843:2692.

27 Czuczor Gerely Bencés Gimnázium és Kollégium (CzGBGK), Győr. Cons. (Conscriptio Iuventutis R. Archi-Gymnasii Iauriensis, facta pro 1824/5.).

28 CZGBGK Cons.; Inf. 1. sem. (Informatio De Iuventute Archi-Gymnasii Jauriensis pro 1° Semestri. 1824/5.); Inf. 2. sem. (Informatio de Iuventute R. Archi-Gymnasii Januriensis O. St. Ben. pro Semestri 2° 1825.) Nagybarátot 1969-ben egyesítették Kisbaráttal, neve azóta Győrújbarát.

29 CzGBGK Cons.; Inf. 1. sem.; Inf. 2. sem.; *Iuventus Regii Archigymnasii Iavriensis Ord. S. Benedicti e facto in studiiis progressu in classes redacta semestri II.* Győr, 1825. 21. p.

30 MNL GyMSM GyL VI. 501. b. (Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai).

31 Idézi: LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató és naplója...* i. m. 9. p.

data. Lichtneckert András rámutatott arra is, hogy e három tényező erősítette egymást és ily módon formálta szilárdá, határozott kontúrokkal megrajzolhatóvá Écsy sajtáságos jellemét.³²

Magam tovább vinném ezt a gondolatot, és árnyalnám a jellemrajzot, sötétebb tónusokat is használva. Écsy valószínűleg eleve a rendet és rendszerességet kultiváló személyiséget döntő módon formálta, sőt torzította a magánéletében őt ért személyes csapások sora, első, majd második feleségének drámája. Valószínű, hogy nagyon erős szerepet játszott kiérleltté vált személyisége merevségében a boldogtalan magánélet és ezért temetkezett olyan lendülettel, a kicsinyesség határát súrolva, sőt esetenként azt át is lépve a fürdővel kapcsolatos munkálatokba. Fürdőigazgatói tevékenységének már-már kínos precizitását jellemzi pl. az a szerződés, amelyet Schwarz Zsigmond pápai „portékással” kötött a fürdő. E szerint Schwarz „A savanyúvízi házbútorokhoz megkívántató kilencszázhetvenkét lepedőknek” szállítását vállalta megfelelő ár ellenében úgy, hogy „folyó március hónap 30-ig okvetlen személyesen Tihanyba szállítsa”, továbbá azt is, hogy bizonyos „vánkos cihákat is a fent kitett időre” eljuttat a fürdőbe.³³ Ez a – szándékosan nem a naplóból vett – példa jól érzékelteti, hogy Écsy mennyire részletesen folyt bele a különféle beszerzésekbe.

A fürdőigazgató az évek során merev, szürke, statikusan gondolkodó személyiséggé vált. Táncsics Mihály leánya, Eszter, aki férjével, Csorba Gézával és édesanyjával 1873 nyarán kereste fel Füredet, ugyan szívélyes úriemberként írja le őt, aki azonban a költségek kérdésében hajthatatlannak bizonyult: „Benéztünk az igazgatói irodába, az igazgató Dr. Écsy úrnak esze ágában sincs, hogy a szobák árából valamit is leengedne! Azt mondta a mamának: »Lelkem! az nem lehet!«”³⁴

Nem lenne méltányos azonban azt állítani, hogy nem voltak mély érzelmei és érzései, ám ezek szinte csak családjá kapcsán kaptak szerepet (és néhány barátja esetében: pl. Pachl Nepomuk János orvos). Meleg szeretettel ír özvegy édesanyjáról és két testvéréről, a Bakonypéterden élő József mészáros mesterről és a közeli Tihanyban lakó Rigler Lajosné Écsy Rozáliáról, akikkel intenzív és bensőséges kapcsolatot ápolt. Utóbbi gyermekeiről; Máriáról (Mari), Antóniáról (Toncsi), Lászlóról (Laci) és ifjabb Józsefről (Peppi) hasonló szeretettel jegyez le mindent. Őket 1868-ban saját nevére is vette, de már testvére megözvegyülését követően (1851 márciusa) döntő szerepet vállalt erkölcsileg és anyagilag is a félárvak felnevelésében.

A kör azonban itt bezárul: érzelmek másfelől nem bukkannak fel naplójában, de nem csak, hogy érzelmek nem, hanem még a szórakozás iránti vágy vagy bármiféle szenvedély, vonzalom jelei sem. Talán egy esetben tesz kivételt, 1856 elején, mikor egy szántódi vidám vadászatról részletesebben számol be, illetve néhányszor megemlíti egy-egy jól sikerült társas vacsorát, valamint kiderül, hogy kedveli a színházat, de pl. az általa látott előadásokat is csak egy-egy mondattal, a cím említésével „méltatja”. Néhány szóval „intézi el” I. Ferenc

32 LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató és naplója...* i. m. 9. p.

33 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML), Veszprém. XII. 4. h. Üdülőhelyi (Balatonfüred–Savanyúvízi) iratok (XII. 4. h.). I. d. Szerződések.

34 *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója...* i. m. 58. p.

József császár és király 1852. évi füredi látogatását is: „Őfelsége reggeli 5 órakor tarackdörgegek között búcsút vett”. Naplójának következő mondata már ez: „Ferdinándnak általadtam 10 darab 2 forintot, 2 darab 3 forintot, 2 darab 4 forintot.”

Az uralkodó fogadása és az, hogy elégedetten távozzon, számára éppúgy feladat volt, mint az, hogy időben megjelenjenek a nyomtatott vendégnévsorok. De szemléletes példája hozzáállásának az is, amikor az előző este megdorgált szakácsnője felmondás nélkül távozott. „Reggel szakácsnémat a konyhában nem találván, ezt mint szolgálata felmondását tekintem, így tehát, hogy délben ebéd nélkül ne maradjak, Szakács Pálnét hívtam le, s Németh urat, ki éppen Veszprémbe ment, megkértem, fogadna egy szakácsnét.” Vagyis nem gondolkodik el az emberi tényezőkön, nem vacillál, nem ítél: a helyzetet problémaként kezeli. Délben ebéd kell, tehát először alkalmi, majd hosszabb távra szóló megoldást keres és talál. Egy feladat ez is, semmi több.

Szenvedélynek tehát nincs nyoma naplójában, a kötelesség, a munka mindent meghatároz – és ez egyúttal választ is ad arra a kérdésre, hogy miképp volt képes több mint fél évszázadon át ugyanazt a munkát óramű pontossággal végezni. Döbbenetes adat, amikor nyugdíjazásakor leírja, hogy átadja a hivatalos dokumentumokat: „Átadtam az 1835. évben kezdett főkönyvet egész az 1887. évig, úgy az iratokat is, melyek a fürdő érdekét felvilágosítják”.³⁵ Écsy László kiegyensúlyozott (vagy inkább egyhangú), szenvedélyektől mentes, hivatásába zárkózott életet élt, munkája jószereivel satuba szorította őt, de legalább részben bizonyára pótolta kárpótolta azért, amit a sors elvett tőle.

Écsy végletekig pontos és szigorú hivatalnok volt, az a típus, aki feletteseivel szemben teljes mértékig tiszteletadó és lojális, sőt kifejezetten szervilis, ellenben beosztottjaival szemben következetes, kemény, számonkérő és maximalista. Nem rendelkezett széles látókörrrel, úgymond „nagy dolgok” naplói szerint nem történtek vele élete során, nem ír az országos vagy a világpolitika eseményeiről stb., nála csak a már többször említett feladatok sorakoznak, amiket végre kell hajtani, és amikkel el kell számolnia.

Francois Villon versének címe, az *Apró képek balladája* juthat az olvasó eszébe Écsy naplójának lapjait forgatva: elképesztő, miket volt képes rögzíteni konok következetességgel, így pl. azt, hogy Veszprémbe utazva mit és mennyiért vett magának vagy az uradalomnak – ami egy elszámolásban teljesen rendjén való, de egy magánnaplóban meglepő. Summázva: Écsy „tökéletes” hivatalnokká vált. A felettesei döntéseit mindig elfogadó, azokat maximális odaadással végrehajtó, a rendszeres beszámolási kötelezettségét természetesen tekintő ember. A közepszerűség igazi megtestesítője.

Ezt azonban ne tekintsük pusztán bírálatnak. Nem kétséges, hogy ezen jellemvonása révén rengeteget profitált Füred, amit a fentiekből következően olyan hivatástudattal szolgált, ahogy bizonyosan senki más. A fürdő sokat köszönhet erős munkatempójának – más kérdés, hogy milyen ára, pontosabban előzménye volt ennek a magánéletében. Csak egy példa elhivatottságára: 1854 őszén tanulmányútra indulva kereste fel Vöslau, Helenthal, Teplic, Bilin, Karlsbad, Franzensbad és Marienbad fürdőit – lelkiismeretességéről pedig

35 LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892...* i. m. 256. p.

az is árulkodik, hogy Prágában és Bécsben nem mulasztotta el felkeresni az ott lakó füredi törzsvendégeket.³⁶

De vajon lehet-e érdekes – áttérve a másik két, fent felvázolt pontra – egy ilyen szürke hivatalnok naplója? Lehet, ha kellően értő szemmel tekintünk rá, és képesek vagyunk eligazodni a sok apró, elszórt, mozaikszerű információ között. Ezek türelmes „összerendezgetése” révén ugyanis plasztikus és színes képet kapunk a füredi fürdő hétköznapjairól, arról a számos összetevőből felépülő óriási háttérmunkáról, amelyet a fürdő dolgozói végeztek azért, hogy vendégeik maradéktalanul elégedettek legyenek a Savanyúvíz nyújtotta szolgáltatásokkal. Écsy rendkívüli munkabírása sokféle feladatot ölelt fel, csoda, hogy nem forgácsolódott szét egészen: gőzkazán építtetése, a színházzal kapcsolatos ügyintézés, az ispánokkal és kasznárokkal való kapcsolattartás, a füredi posta létrehozása, a szobák kiadása³⁷ stb. Mindezeknek nyoma van naplóiban.

AZ IDŐ ELŐSZÖR: A PAZARLÓ GAZDÁLKODÁS ÉVEI

Még érdekesebb azonban, ahogy a napló alapján képet alkothatunk a korabeli Füred meghatározó alakjainak személyi viszonyrendszeréről, kapcsolati hálójáról. Mint már esett róla szó, Tihanyban Bresztyenszky Béla apát 1850-ben bekövetkezett halálát követően egészen 1865-ig üresedés volt az apáti székhelyben, az apátot a perjel (*prior*) helyettesítette, gazdasági ügyekben pedig a jószágkormányzó (adminisztrátor) szava volt a döntő, így Écsy neki volt alárendelve. Ezt a posztot ebben az időben a már említett Krisztián Pius töltötte be, ráadásul 1850-től ő vette át a tihanyi apátság két jószágkerületének – a Zala és Veszprém vármegyében, illetve Somogy vármegyében lévők – irányítását is. Előbbihez tartozott Tihany, Aszófő, Révfülöp, Szőlös, Örvényes és a füredi Savanyúvíz, utóbbihoz Szántód, Tóköz, Kapoly és Jaba puszták, továbbá Zamárdi és Endréd.³⁸ Krisztián Pius működése – akinek Écsy havonta számolt el – gazdaságilag katasztrofálisnak bizonyult. A tihanyi apátság történetét megíró Sörös Pongrác szerint „hosszú időn át pazarolta a rendi vagyont”, aminek következtében 100 000 forint adósságot halmozott fel.³⁹ Fülöp Éva Mária, a bencés rend gazdálkodásának kutatója az 1863-ig tartó korszakot pedig így értékelte: „személyi mulasztásokkal súlyosan terhelt”.⁴⁰

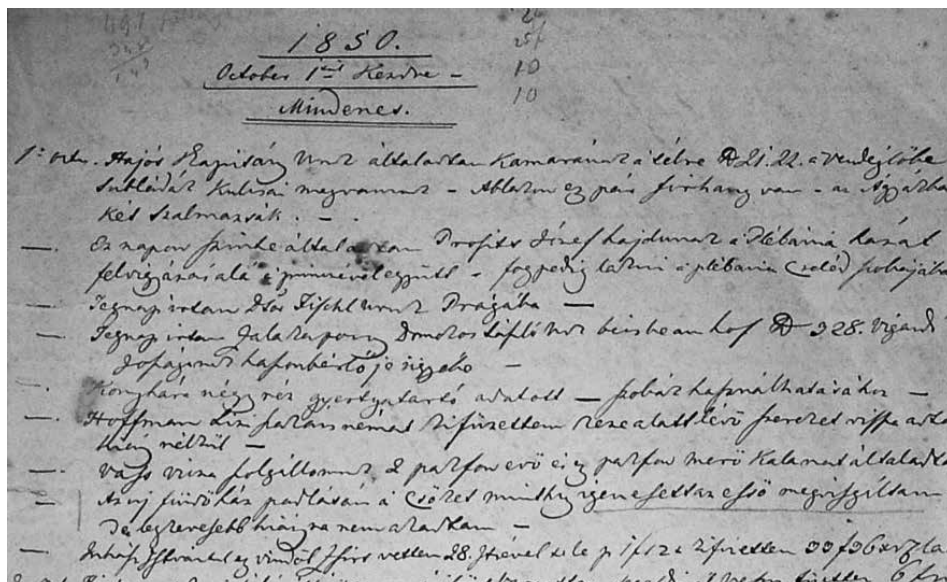
36 DADAY András: *Az első magyar fürdőügyi tanulmányút*. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1956. A Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Bp., 1956. 107. p.

37 A fürdő Dezső Dániel nevű vendége elégedetten írt Körmenten élő szüleinek elszállásolása körülményeiről: „...mi itt az első vendéglőben vagyunk tekintetes Écsy László a füredi fürdőnek főfelügyelője (inspector) ád, amit csak szükségünk. [...] Külön szobánk volt két ágygal – jó hely.” Városi Helytörténeti Gyűjtemény (VHGy), Balatonfüred. Dezső Dániel levele szüleihez. Balatonfüred, 1859. augusztus 26.

38 HUDI József: *A balatoni fürdőskultúra a reformkorban*. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásai* 1988. Szerk. BILKEI Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 28.) 117–118. pp.; FÜLÖP Éva Mária: *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1995. (METEM-Könyvek 8.) 35–36. pp.

39 SÖRÖS Pongrác: *Tihany mint fiókapátság...* i. m. 290. p.

40 FÜLÖP Éva Mária: *A magyarországi bencés kongregáció...* i. m. 38. p. Erre nézve még: FÜLÖP Éva Mária: *A magyarországi bencés kongregáció...* i. m. 37. p.; SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben...* i. m. 54–55. pp.

Écsy László 1850. évi naplójának részlete.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

A napló igazi főszereplője éppen Krisztián Pius, akit Écsy – jellemző módon, mintegy „földig hajolva” az általa betöltött poszt méltósága előtt – naplójában szinte kivétel nélkül csak főtitisztelendő adminisztrátor úrként emleget. Nem kétséges: tényleg korlátlan úr volt. Écsy számára teljességgel elképzelhetetlen, hogy valamelyik döntését megkérdőjelezze, egyáltalán, hogy elgondolkodjon rajta: ő nem dönt, nem mérlegel, nem filozofál, hanem végrehajt. Ily módon akár az ő bizonyos mértékű felelőssége is felvethető a gazdasági nehézségekben. De ha a maradéktalan szervilizmus erényként tárgyiasul egy hozzáértő gazdasági vezető regnálásakor, akkor – merevségéből adódóan – törvényszerű, hogy egy hozzá nem értő irányítása alatt fokozza a válságot kérelmelhetetlen automatizmusával.

Krisztián adminisztrátor tehát magabiztosan határozta meg a fő csapásirányokat. Hogy személyisége milyen súllyal nyomta rá a bélyeget mindenre, azt kiválóan példázza, hogy – a későbbi értékelésekkel ellentétben – Orzovenszky Károly⁴¹ fürdőorvos épp Krisztián halálának évében kiadott kötetében ekképp fogalmazott: „Krisztián Pius mint a tihanyi uradalom kormányzója vette át a fürdőhely igazgatását, ki is a gyógyfürdő ügyeinek kezelésében oly erélyt fejtett ki, hogy joggal el lehet mondani, miszerint a fürdő csak ő alatta kezdé egy valódi gyógyhely jellegét magára öltetni”⁴²

A füstmérgezésben elhunyt Krisztián utódja 1863-ban Kopeczky Vidor (1814–1885)⁴³ lett, aki e posztot 1866-ig töltötte be és igyekezett az elődje tékozlása nyomán kialakult

41 Orzovenszky Károly (1815–1876) 1863-tól fürdőorvos Füreden. Életére nézve: Sörös Pongrác: *Tihany mint főkapitány... i. m. 416–417. pp.*; SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben... i. m. 77–78. pp.* Füredről írt munkája: ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása... i. m.*

42 ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása... i. m. 63–64. pp.*

43 Életére nézve: *A pannonthalmi Szent Benedek-rend tagjai... i. m. 46. p.*

gazdasági válságból kiutat lelteni. A helyzet súlyos voltát szemlélteti, hogy Kopeczky milyen érces hangon fogalmazott 1865-ben: az apátság „ezen megerhélt állapotában magát fönn nem tarthatja”.⁴⁴ A napló az ehhez a helyzethez vezető pazarló gazdálkodás kezdeti éveinek is értékes forrása.

AZ IDŐ MÁSODSZOR: AZ ÖNKÉNYURALOM ÉVEI

Végezetül ejtsünk szót a napló harmadik fontos eleméről, arról, hogy megvilágítja, miképp teltek egy országos hírű fürdőhely mindennapjai 1848–1849-et követően, vagyis közvetlenül a forradalom és a szabadságharc leverése után. Előljáróban: Écsy pl. szót sem ejt 1848. március 15. évfordulóján valamiféle nemzeti érzésről (más érzésekről sem szokott, mint már utaltunk rá). Az pedig fájdalmas érzéketlenséget takar, hogy épp 1851. augusztus 13-án, a világosi fegyverletétel kerek évfordulóján jegyzi be naplójába a Franz Kempen von Fichtenstammnak,⁴⁵ a gróf Batthyány Lajos (1807–1849) miniszterelnök kivégzésében döntő szerepet játszó férfinak szóló levél címzését németül. Mindez teljes érdektelenséget jelez a forradalom iránt, sőt gyanítható, hogy számára, a precíz hivatalnokember számára 1848–1849 nem a szabadság kivívásáért vívott heroikus küzdelmet jelentette, hanem azt, hogy tort ült a zabolátlan káosz a kiszámítható rend felett.⁴⁶

1848–1849-ben jóval több vendége volt Fürednek, mint az azt megelőző vagy az azt követő években: e fürdővendégek többsége vélhetően azért húzódott a fürdőhelyre, hogy átvészelje a harci eseményeket.⁴⁷ Ám 1849 augusztusában Noszlopy Gáspár (1820–1853) somogyi kormánybiztos, az elhivatott szabadságharcos véget vetett a fürdői nyugalomnak, amikor csapataival partra szállt Füreden. Mit jelentett mindez Écsy számára? Nehézséget, amit kiválóan érzékeltet, hogy levélben fordult a kormánybiztoshoz, mert a tihanyi apátság négy lova már negyedik napja ágyúkat szállított Veszprémbe, márpedig azokra az apátságnak is szüksége lett volna: „Könyörgésem megújítom, s esedezem az apátság nevében ne terheltekké rendelkezni hogy minél előbb a kérdésben lévő négy ló, két kocsi megjöjjön.”⁴⁸

Ugyancsak jellemző példa, hogy Noszlopy, miután értesült a világosi fegyverletételről, Füreden rejtette el kormánybiztosi iratait, amelyet a Horváth-ház „Alfonsó nevű alkalma-

44 Sörös Pongrác: *Tihany mint fiókapátság...* i. m. 290. p.

45 Johann Franz Kempen von Fichtenstamm báró (1793–1863) 1849-től Bécsben a csendőrség főfelügyelője, 1851-ben Bécs katonai kormányzója, 1855-től 1859-ig rendőrminiszter. Életére nézve: *A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolútizmus (Bach) korából I–II. köt.* Szerk. Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985 (Magyar Századok) I. köt. 363. p.

46 Ugyanakkor tény, hogy amikor a forradalom idején a Zala megyében felállított bizottmány bírakat választott a Sümegei Törvényszékre és melléjük esküdtszéki képességgel bíró egyéneket is, Écsy László ez utóbbiak egyike volt. *Balatonfüred és Balatonarács története...* i. m. 287. p.

47 Erre nézve: KATONA Csaba: *Akiket a fürdőn ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben.* In. Századok, CXXXVII. évf. (2003) 5. sz. 1231–1251. pp.

48 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Bp. H 108. (Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai) 2. d. 156. Écsy László fürdőigazgató levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Balatonfüred, 1849. augusztus 12.

zottja⁴⁹ 1850 júliusában habozás nélkül átadott Bogyay Miklós szolgabírónak, majd az iratokat Csorba Edvárd császári királyi főbíró még abban a hónapban átvette Bogyaytól.⁵⁰

Miért hoztam fel a fenti két, konkrétan Écsyhez és családjához kötődő példát? Azért, hogy érzékeltessem, sokaknak nem okozott problémát vagy lelkiismereti válságot, hogy lojális legyen a Habsburg-uralomhoz és az azt helyben megtestesítő, újonnan kiépülő közigazgatáshoz. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc bukása után, az abszolutizmus uralma idején külön igazgatás alá helyezték Erdélyt, a Vajdaságot, Horvát-Szláviát a Muraközzel és Fiumével együtt. Magyarország további területét öt polgári kerületre (*districtus*) osztották fel, székhelyeik Pest-Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad voltak. Élükre 1850-ben kerületi főnököket, más néven főispánokat neveztek ki. A megyék élén császári királyi kormánybiztosok, másképp megyefőnökök álltak.

Zalában utóbbi posztot várbogyai Bogyay Lajos (1803–1875) töltötte be.⁵¹ Az olyan személyiségek, mint ő vagy Varga Lajos⁵² (1800–1864) tapolcai főszolgabíró maximálisan elfogadottak voltak 1848–1849-et követően. Lichtneckert Andrást idézve: „Varga Lajos főszolgabírót [...] sokan Habsburg-pártinak tartják, ami olyan téves közléseken is alapul, mint hogy a szabadságharc leverése után lépett volna elő főszolgabíróvá. Varga Lajos egyáltalán nem volt Habsburg-párti, de megyei tisztviselőként a helyén maradt mindenkor, szervezte a nemzetőrséget, a Jallačić seregével szembeni ellenállást. Igaz, a helyén maradt akkor is, amikor leverték a szabadságharcot. Ebben a megyei tisztviselői magatartásban azonban nem volt semmi különleges a megyei tisztikarok többi tagjához képest. Varga Lajos a folytonosságot képviselő tisztviselő volt, nem pedig forradalmár.”⁵³

Kifejezetten érdekes az is, hogy az újonnan kiépülő abszolutista közigazgatás által 1850-ben (igaz, nem 1840-es évekbeli előzmények nélkül) létrehozott füredi polgári biztos posztját Balatonfüreden az a Vértessy Iván (1825–1898) töltötte be, aki 1848–1849-ben honvédtisztként harcolt és komáromi kapitulánsként kapott menlevelet.⁵⁴ Talán nem érdektelen itt idézni Halász Imre gondolatait Zala megye járások szerinti átszervezéséről sem: „A területi beosztás sokkal kedvezőbb volt, mint a feudális kori járásoké. [...]

49 Alfonsó Ferenc inspector, Écsy László apósa.

50 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. IV. 152 b. Somogy Vármegye Császári–Királyi Megyehatóságának Iratai. Megyefőnöki közigazgatási iratok. Einreichungs Protokoll. 1850. No. 1824.

51 Életére nézve: *Zalai Életrajzi Kislexikon* <http://zalai.dmfk.hu/zalaiak?p=114>; HALÁSZ Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében, 1849–1854*. In. Levéltári Közlemények, LVII. évf. (1986) 1. sz. 102–104. pp. Az 1849–1861 közötti közigazgatásra nézve általánosságban is, de különösen Zala vármegyére nézve: HALÁSZ Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése...* i. m.; FOKI Ibolya: *A felülről kinevezett „képviselet”*. In. *Zalai Millennium. Szemelvények Zala megye múltjából*. Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. 89–91. pp.; HALÁSZ Imre: *A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása*. In. *Zala megye ezer éve*. Főszerk. VÁNDOR László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2001. 161–166. pp.; HALÁSZ Imre: *Zala megye közigazgatása, 1849–1860*. In. *Zala megye archontológiája, 1138–2000*. Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) A neoabszolutizmus rendszerére nézve: SASHEGYI Oszkár: *A neoabszolutizmus rendszere, 1849–1867*. In. *A magyarországi polgári államrendszerek*. Szerk. PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 81–139. pp.

52 Varga Lajos füredi főbíró, a tapolcai járás főszolgabírája és császári királyi biztos 1849–1860 között. Rá nézve még: TÓTH Attila: *A szentlászlói és balatonfüredi Varga-család*. In. *Füredi História*, II. évf. (2002) 1–2. sz. 4. p. Haláláról Écsy is tudósított naplójában: LICHTNECKERT András: *Écsy László fürdőigazgató naplója, 1863–1892...* i. m. 83–84. pp.

53 *Balatonfüred és Balatonarács története...* i. m. 290. p.

54 HALÁSZ Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében...* i. m. 107–108. pp.

Az átszervezés eredményei egyértelműen pozitívak voltak. [...] Ezeknek a járásoknak a kialakításával, s nem utolsósorban a hivataloknak és alkalmazottaknak állandó helyhez kötésével, kötött ügyintézési idejével és rendjével áttekinthetőbb, jobban funkcionáló alsófokú közigazgatási szervezetet hoztak létre. Pozitívumait [...] mutatja, hogy (az 1861–1868-ig terjedő időszak kivételével) ezek a járások az 1950-es közigazgatási változásokig megmaradtak.”⁵⁵

A legújabb magyar rendszerváltás előtt, amikor 1848. március 15. ünneplése fokozottan „átpolitizált” volt, a közvélemény is hajlott rá, hogy fekete és fehér színekben lássa a múltat (talán egy szűk történelmi réteget leszámítva). Vagyis: aki nem fogott fegyvert a hazáért, az csak áruló lehetett. A történéseket meghatározó, illetve az azokra „válaszoló” emberi döntések, magatartásformák mögött rejlő egyéni okok megértésének árnyaltabb feltárása nem volt jellemző. Ezt az „egyirányú” gondolkodást erősítette a Monarchia idejég viszonyuló magyar szépirodalmi hagyomány is.

Érzékletes példát szolgáltat erre annak megítélése, hogy 1848–1849 során kik keresték fel Füredet. Zákonyi Ferenc pl. az alábbi értékelést adta 1988-ban: „Már itt is mindenki a kitört forradalomról beszélt. Nem mintha Füreden akkor különösebben lelkesedtek volna érte. Itt is megváltozott a vendégek köre. Akik érezték, hogy a nemzet életére nézve fontos események kezdődtek, már visszahúzódtak és készültek a későbbiekre, hiszen a józanabbak tudták, hogy a kamarilla nem nézi tétlenül a magyar eseményeket. Viszont a »gutgesinnt« császárhű elemek nagyon jól érezték magukat a fenyegető vihar előszelében is.”⁵⁶

Továbbá: „Éppen 1849-ben, amikor nemzetünk élethalálharcát vívta, emelkedett legmagasabbra a fürdővendégek létszáma. Akkor is voltak olyanok – mint minden nagy nemzeti megmozdulásunk idején –, akik az önző saját céljaikat fontosabbnak tartották a nemzeténél. Azoknak elődei, akik később, 1919-ben ugyancsak Füred kényelmes szállodáiban, penzióiban megbújva várták a Tanácsköztársaság végét [...] Tehát amikor a nemzet nagy része fájdmában visszahúzódva siratta kivégzett vezéreit, rabságra, börtönre, akasztófára küldött fiait, voltak, akik jól érezték magukat a fürdőn. Sőt 1852-ben hálaadó lelkendezések között fogadták Füreden a szabadságharcot leverő I. Ferenc Józsefet.”⁵⁷

A korábbiakban már esett szó arról, hogy van összefüggés a két rendkívüli év magas vendéglétszáma és a szabadságharc eseményei között, így Zákonyi gondolatai tartalmaznak részgazságokat. Ám térjünk vissza arra: kik voltak azok, akik Füreden időztek e két év nyarán? Döntően valóban mások, mint akik korábban? Lehetséges-e, hogy 1847-tel bezárólag jobbára hazafiak látogatták Füredet, 1848–1849-ben a nemzeti ügy árulói lapultak meg a tóparton, majd ezt követően a császárhű „schwarzgelbek” mülatták idejüket a Balatonnál? Nem kétséges, hősei és árulói minden rendkívüli történelmi helyzetnek vannak, így tehát 1848–1849-nek is. A két év nyarán Füreden időző vendégsereg tagjait azonban nem illethetjük a jelzők egyikével sem pusztán annak alapján, hogy megfordultak a Balatonnál.

55 HALÁSZ Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében...* i. m. 98–99. pp.

56 ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez...* i. m. 196. p.

57 ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez...* i. m. 198. p.

Ha megvizsgáljuk a legnagyobb füredi szálló, a Horváth-ház Alfonsó Ferenc által készített számadásait, és ezeken belül a vendégek névsorát az 1848., 1849., 1850. és 1851. évből,⁵⁸ akkor egyértelművé válik, hogy nem fedezhető fel lényeges eltérés sem a vendégek társadalmi státusában, sem pedig eltolódás a különféle rétegeket képviselők arányában. Sőt, törzsvendégek is szép számmal előfordulnak. Csak a közeli Pápa⁵⁹ lakosai közül hozva néhány példát: 1846-ban Füreden járt Spitzer Jakab kereskedő, aki 1848-ban a Horváth-ház vendége volt. Szauer József kereskedő 1844 után 1849-ben is felbukkant Füreden, majd 1851-ben ismét. Krausz Regina kereskedőné pedig 1850-ben szállt meg a Horváth-házban, majd 1863-ban is élvezte Füred vendégszeretetét. Ugyanúgy kedvelték a fürdőt az 1848–1849-et követően aulikusnak mutatkozó Pápay Miklós⁶⁰ és Gyalókey Ferenc,⁶¹ mint a jeles tanár, Tarczy Lajos⁶² vagy az 1848-ban – egyebek mellett – a pápai nemzetőrök parancsnokaként fellépő Vermes Illés,⁶³ aki a forradalom és szabadságharc bukását követően is több ízben látogatott el Füredre.

Hogy a politika egyébként sem szakította szét egy adott település elitjét, azt világosan mutatják – fenti példánknál maradva – olyan személyiségek szerepvállalásai Pápa város és Veszprém vármegye hivatali posztjain az 1850-es évek első felében, mint Vermes Illés, idősebb Martonfalvy Elek⁶⁴ vagy Mikovinyi Ignác.⁶⁵ Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy az 1852. évi füredi fürdőlistán – tehát épp a Ferenc József látogatása által fémjelzett évben – ott olvashatóak az 1848-ban igencsak aktív szerepet vállalt személyiségek nevei is: Bezerédy Mihály,⁶⁶ Vermes Illés, idősebb Martonfalvy Elek stb.

Összességében az, hogy az említett emberek szűk három évvel az 1848–1849. évi szabadságharc leverése után a nem éppen olcsó áraitól nevezetes Füreden időztek, egyértelműen cáfolja, hogy ezekben az években az ország egésze a teljes elnyomatás és keserűség igáját nyögte. A rendkívül kényes politikai helyzetben a maga medrében folyt tovább a min-

58 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (Szombathely) (MNL VAML) XIII. 18/25. (Szentgyörgyi Horváth család iratai.) A Horváth-ház számadásai, 1848, 1849; 1850; 1851.

59 A pápai fürdővendégek nézve: KATONA Csaba: „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek”. *Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához*. In: *Lapok Pápa történetéről*, 4–5. sz. Panniculus ser. C. no. 149–150. 333–374. pp.; KATONA Csaba: „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek”. *Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához*. In: *Két konferencia 2*. Szerk. HERMANN István – MEZEI László. Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa, 2006. 63–87. pp.

60 Pápay Miklós 1849 végén a megyehatóság pápai járásának császári királyi főbírája.

61 Gyalókey Ferenc 1849-ben lett a város aljegyzője.

62 Tarczy Lajos (1807–1881) tanulmányait a pápai református főiskolán végezte teológiából és filozófiából, Bécsben és Berlinben pedig matematikát és fizikát tanult, majd ezt követően a pápai kollégium matematika–fizika–filozófia tanára lett.

63 Vermes Illés (1807–1875) uradalmi ügyész, akit 1848-ban Pápa követévé választott az első népképviselői országgyűlésbe, emellett tagja lett a Pápai Kerületi Választmánynak is, sőt ő töltötte be a pápai nemzetőrök kapitányi posztját is. Ennek ellenére 1849. október 22-től ő volt a pápai járás főszołgabírája, majd 1851. szeptember 20-ától a városvezetésben is helyet kapott.

64 Martonfalvy Elek (1821–1904) hírlapíró, ügyvéd, 1849-ben helyettes főszołgabíró, majd 1852. március 20-án Pápa város ügyvédje.

65 Mikovinyi Ignác 1848-ban Pápa város főbírájává választottak, majd 1856-ban városbíró (addig helyettes polgármester volt).

66 Bezerédy Mihály uradalmi jószágigazgató azzal tűnt ki Pápán a szabadságharc idején, hogy a nemesfémgyűjtés idején 26 font és 1 egész 1/16 lat súlyú ezüstöt adományozott egymaga.

dennapi élet, láthatóan a forradalmi eseményekben erőteljesen „kompromittálódott” személyek tekintélyes hányada számára is.

Ez volt a helyzet Zala megyében is, ahol a „szabadságharc után 1849-ben továbbra is a szabadságharc alatti tisztikar intézte a megye ügyeit.”⁶⁷ Általánosabb megközelítésben Pap Józsefet idézve: „A hivatalvállalás okait valószínűleg elsősorban nem a politikai nézetek érvényesülésével kell magyarázni, hanem inkább a gazdasági és életmódbeli kényszerítő tényezőknek kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. [...] A hivatalnokokat kinevező felsőbb vezetés részéről sem abszolút érvényűek az általuk megfogalmazott irányelvek, őket is az objektív kényszerhelyzet téríthette el eredetei szándékuktól. Ha fenn akarták tartani a közigazgatási munka folyamatosságát, akkor szükségük volt a megfelelő szakértelemmel és a nélkülözhetetlen helyi tapasztalatokkal rendelkező, politikailag gyakran megbízhatatlannak tartott emberekre. Véleményünk szerint az állami adminisztráció erre a korszakra már olyan fejlődési fázisba jutott, amikor a szolgálatvállalás függetlenné vált a politikai állásfoglalástól. Fő cél az államapparátus oldaláról a szakszerű munka folyamatossága volt, s ezt nem lehetett alkalmi tisztviselőkkel biztosítani. A több politikai átalakulást megélt hivatalnokok így tudtak munkát vállalni mind az abszolutista, mind az alkotmányos időszakban. Kialakulhatott egy olyan társadalmi réteg, amelynek a vármegyei igazgatásban való részvétel már elsősorban nem politikai tett, hanem szolgálati munka, foglalkozás.”⁶⁸

Kissé talán hosszan időztem fentiek ecsetelésénél, de Écsy naplói alapján hasonló tapasztalat szűrhető le. Écsy László éppúgy, ahogy oly sokan mások, tette a dolgát, amikor az uralkodó látogatott el Füredre, ahogy akkor is, amikor csak hétköznapi gondok terheltek meg szabályos napjait. Kiemelt vendégként fogadták a már említett Kempen von Fichtenstammot is: „Reggeli 9 órakor Kempen öexcellenciája érkezett, 1 óráig mulattatott.”

A magasztos jelszavak tehát nem határozták meg a hétköznapiakat, az 1850-es évek elején a megszokott mederben folyt tovább az élet. Aminek fő tapasztalata, hogy a nagy köztörténeti cezurák (pl. 1848–1849) egy-egy kisebb léptékű vizsgálat esetén korántsem jelentenek mérföldkövet. Így Füred fürdő történetét tekintve a forradalomnál jóval élesebb határvonalat jelent pl. a déli vasút 1861. évi átadása vagy a vendégek által sokat hiányolt Gyógyterem (Kurszalón) 1878. évi felépítése. Ugyanakkor a fent vázoltak óvatosságra intenek: illik csínján bánni az elnagyolt ítéletekkel. A történész feladata a múlt lehetőség szerinti megismerése, és nem valamiféle ítélet hozatala – ami azonban nem a saját és karakteres vélemény mellőzését jelenti.

67 HALÁSZ Imre: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében...* i. m. 102. p. Az 1847 előtt vagy után, illetve 1850-ben Zala vármegyében hivatalalt viselt, magasabb posztot betöltő személyek táblázatát (17 személy, köztük Bogay Lajos, Varga Lajos) ld.: HALÁSZ Imre.: *Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében...* i. m. 108. p.

68 PAP József: *A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. Heves és Külső-Szolnok vármegye politikai elitjének története 1844–1853.* In. *Aetas*, XIII. évf. (1998) 2–3. sz. 176. p.

METSZÉSPONT: EGY ÍRÓ ÉS EGY FOTÓS ÉLETÚTJÁNAK RÖVID TALÁLKOZÁSA

Az 1960-as évek elejének sajátos magyarországi világát egy rövid esettanulmány révén szeretném megközelíteni, ami voltaképpen lehetne hagyományos értelemben vett helytörténet is, de mégsem az, sokkal inkább művészettörténeti jelentősége lehet, társadalomtörténeti adalékokkal. Az 1950-es évek második felében, az 1960-as évek elején rövid ideig egyszerre élt Balatonfüreden két elhivatott, alkotó művész, akiknek életútja egy bizonyos ponton metszette egymást. Jó barátságba kerültek, sőt néhány-szor együtt is dolgoztak, ám ez a kontakt a fennmaradt írott források nyomán jószerivel már nem érhető tetten, ugyanakkor helyben számosan emlékeznek még rá. Ez a tény rámutat a jelenkortörténetben mostanában mindinkább teret nyerő oral history fontosságára.¹

Az emberi és művészi kapcsolat azonban sajnálatosan rövidnek bizonyult. A két ember közül az egyik élete, a fiatalabbé, aki civil munkája mellett fotózással is foglalkozott és ez irányú tehetsége épp kibontakozóban volt az 1960-as évek legelején, 40. születésnapja előtt véget ért, így életműve is lezárult, és szükségszerűen csonka maradt. A másiké, a bő évtizeddel idősebb íróé, szintúgy az 1960-as évek elején nyert igazán teret, de az ő tehetsége kiteljesedhetett és lényegében haláláig alkothatott. Otthona igazi művészi találkozóhellyé lett, amit gyakori vendége, Keresztury Dezső „füredi Helikon”-ként emlegetett.² Sőt egykori lakóháza ma is az irodalmat szolgálja mint Magyar Fordítóház.

Mi fűzte össze őket? A közös találkozási pont kettejük között – az emberi szimpátián túl – a Balaton szeretete volt, fizikai tere pedig Balatonfüred. Az alábbiakban Talabér Gyula fotósról és – érintőlegesen – Lipták Gábor íróról emlékezem meg röviden.

1 Nem véletlenül rendezett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az Informatikai és e-levéltári osztály Mark Pittaway Oral History Gyűjteménye *Híd Kelet és Nyugat között. Integráció és módszerek: írott források és interjúzás kapcsolata levéltárainkban* címmel szakmai napot 2013. május 24-én az oral history fontosságáról. Részletek: http://mnl.gov.hu/rendezvenyek/szakmai_nap_a_magyar_nemzeti_leveltarban.html

2 http://www.ekmk.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=340%3A100-nap-100-kerdes-liptak-gaborrol&Itemid=232

EGY ÉLETÚT VÁZLATA

Elsőként az alig ismert fotósról, Talabér Gyuláról ejtek szót, feledésbe merültsége okán, valamivel részletesebben.³ Apai ágon dunántúli középnemes családból származott, előnevük kisgeresdi és felsőszopori volt. Kisgeresd valaha Sopron vármegyéhez tartozott, ma Vas megye területén fekszik, 1928 óta Nagygeresd része. Felsőport/Felsőszoport (Győr-Moson-Sopron megye) 1950-ben egyesítették Újkérrel. Az 1819-ben itt elhunyt Talabér Lászlónak birtokai voltak itt, továbbá a ma szintén Újkérhez tartozó Makkoshetyén,⁴ ez kétségtelenné teszi a nemesi előnév eredetét.

A Talabér család tagjai a XVII. századtól jelennek meg mind sűrűbben a nyugat-dunántúli vármegyékre vonatkozó forrásokban, hivatalviselőkként, birtokos nemesekként, honoráciorokként. Csupán néhány további példát említve: Talabér Ignác Sopron vármegye levéltárosa⁵ volt 1830–1838 között, majd tiszteletbeli főjegyzője⁶ 1840-ben, Püspökladányban bekövetkezett haláláig.⁷ Talabér János (1825–1899) papköltőként volt ismert a maga idején,⁸ míg az ő szintén egyházi karriert befutó nagybátyja, Talabér György (1811–1882) íróként is aratott babérokat.⁹ 1842-ben a zálogba vevők listáján találjuk nemes Talabér István nevét Zalaegerszegen.¹⁰

Talabér Gyula Balatonfüreden született 1924. április 3-án,¹¹ édesapja, az idősebb Gyula (1890–1951) a család birtokán gazdálkodott a Zala vármegyei Sárszegen, de Füredre nősült, az egyik igen ismert és tekintélyes helybéli család lányát, Kenyeres Máriát (1898–1963) vette el. A családnak volt már korábból is füredi kötődése, mert az idősebb Gyula apja, Talabér Lajos, aki Zalaegerszegen született 1860-ban, középiskoláit Balatonfüreden végezte.¹² Az ifjabb Gyula elemi iskolába Füreden járt 1930–1934-ben, majd a helybéli polgári fiúiskolába 1935–1939 között. Ezt követően Székesfehérvárra került, az 1938-ban alapított Székesfehérvári Magyar Királyi Szent István Középfokú Gazdasági Tanintézet

3 Eddigi legrészletesebb életrajza a közelmúltban jelent meg: KATONA Csaba: „Távolban egy fehér vitorla” – Talabér Gyula balatonfüredi fotói az 1950-es, 1960-as évek fordulóján. In: *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története. A 2011. október 20-án Várpalotán és 2012. május 9-én Pápán rendezett konferenciák előadásai*. Szerk. KATONA Csaba – KOLTAI Gábor – RÁCZ Attila – SZÜTS István Gergely. Bp. – Veszprém, 2012. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 29.) 161–186. pp.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) E 156. (Urbaria et conscriptiones) Fasc. 85. No. 7.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML) IV. 79. (Pest Megyei Levéltár történetére vonatkozó iratok gyűjteménye) Fol. 74–75. pp.

6 NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, XI. köt. *Taafé–Török*. Ráth Mór, Pest, 1865. 125. p.

7 <http://www.radixforum.com/surnames/talaber>

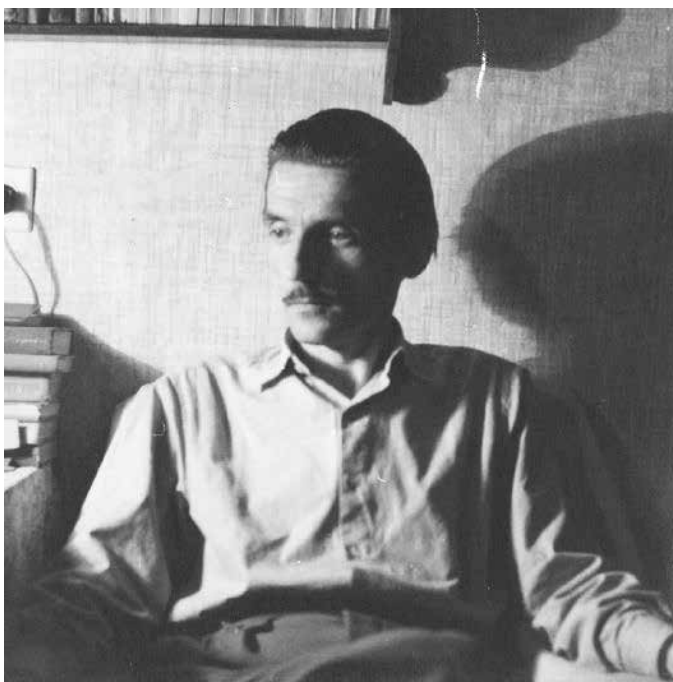
8 *Keszthelyi Életrajzi Lexikon*. Főszerk. PAPPNÉ BEKE Judit. Keszthely Város Önkormányzata, Keszthely, 2010. 350–351. pp.

9 <http://lexikon.katolikus.hu/T/Talabér.html>

10 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML) V. 1601. (Zalaegerszeg város régi levéltára.) 52. d. No. 709.

11 Életrajzi adatainak elsődleges forrása Balatonfüreden 1951 februárjában papírra vetett önéletrajza. Az idézett források zöme Talabér Gyula magánkézen levő hagyatékából származnak, így a citált leveleket stb. csupán dátummal, illetve a címzett és feladó nevével jelzem, kivéve, ha nem e forráscsoportból származik a hivatkozott dokumentum (K. Cs.).

12 BÉKÁSSY Jenő: *Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek*. Hungária Hirlapnyomda Részvénytársaság, Bp., 1930. 276. p.

Talabér Gyula önarcképe. Talabér Gyula fotója.
(Talabér Gyula fotóhagyatéka, magántulajdon)

és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Állomáshoz, ahol 1943-ban végzett, majd a Magyar Agrártudományi Egyetemre járt 1948-ig. Ebben az évben házasodott meg, felesége Borbáth Ilona volt (1928–1967). Két évvel később, 1950-ben megszületett első gyermekük, Tamás (akinek keresztapja Lipták Gábor lett, mint erről később még esik szó), öt pedig idővel két másik gyermek követte: Judit, majd András.

A második világháborút követően – végzettsége révén – az ifjabb Gyula nagyobb részt vállalt édesapja sárszegi birtokainak irányításában. De a távolból, Füredről inkább haszonbérleti szerződések nyélbe ütése révén tudott megromlott egészségű apja segítségére lenni. 1945-ben ilyen szerződést kötött Mühlleitner Kálmán sárszegi lakossal,¹³ míg 1949 végéről arra nézve van adatunk, hogy 18 katasztrális hold 1118 négyszögöl szántót és rétet két istállóval, egy magtárral, három pajtával és mezőgazdasági felszerelésekkel, gépekkel együtt a Nagyrécei Termelőszövetkezet keretében működő Dózsa György Termelőcsoport nevében vette bérbe Farkas Lajos gáspárhegyri lakos 1955-ig.¹⁴

Az 1945 utáni időszak nem kedvezett a dzsentrí családoknak. Ezekben a nehéz időkben az ifjabb Gyula és családja többször kényszerült arra, hogy a füredi Csók utcában álló házukban, az Ágnes-villában szállást adjon másoknak. Hirmann István „szerszámkészítő” és

13 Mühlleitner Károly felülvizsgálati kérelme a nagykanizsai járásbírósághoz a Talabér Gyulával kötött haszonbérleti szerződése tárgyában. Zalasárszeg, 1947. december 29.

14 Haszonbérleti szerződés Haspel Pálné, Talabér Gyula és Marton József, valamint Farkas Lajos között. Zalasárszeg, 1949. december 8.

felesége így élt náluk egy rövid ideig:¹⁵ a tolnai sváb eredetű, de 1877-ben már Vácott született Hirmann jeles szerszámgyáros volt szülővárosában.¹⁶

A mind gyakrabban jelentkező nehézségeket súlyosbította a sárszegi birtok államosítása. Az ifjabb Gyula viszont igyekezett igazodni az új rendhez. Életrajzában édesapját például munkaképtelen földművelőként tüntette fel, noha neki meg kellett jelennie az Igazoló Bizottság előtt is.¹⁷ Belépett – alapításakor – a FÉKOSZ-ba és a DÉFOSZ-ba is, a Magyar Szabadságharcos Szövetségnek pedig 1950-től tagja lett, annak ellenére, hogy édesapja (Drozdy Győző mögött) a Kisgazdapárt listáján és színeiben indult az 1939. évi választásokon Zalában.¹⁸

Rövidesen kenyérkereső munkát is talált: 1951-től állattenyésztési előadóként dolgozott az Állami Gazdaságok Veszprém Megyei Központjában, Veszprémben. E munkakört azonban nem sokáig látta el, július 30-án távozott a cégtől,¹⁹ amint átadta a munkája mellett addig betöltött sajtófelelősi munkakört is július 31-én.²⁰ Rövidesen ismét állást szerzett, immár végzettségének megfelelően kertészeti kutatóként dolgozott tovább – haláláig – a Balatonakali Kísérleti Telepen.

A FÉNYKÉPEZÉS SZERELMESE: AZ ELSŐ SIKEREK

Sikerült tehát tartósan elhelyezkednie, de érdeklődése a műszaki dolgok felé terelte, leginkább a fényképészet irányába, amelyet már egészen ifjú korától űzött, hamarosan pedig legkedveltebb időtöltésévé vált. Hogy mikor kezdett komolyabban fotózni, a források nem árulják el, de az 1950-es évek végétől országos szinten kapcsolódott be az amatőr fotózásba, 1958-ban nem véletlenül kérte felvételét – sikerrel – a Magyar Dolgozók Országos Művészfényképező Egyesülete (MADOME) soraiba.²¹

A Talabér Gyula irat- és fotóhagyatékában²² fennmaradt sporadikus források adatai között szemegetve kibontakozik a folyamat, ahogy a fotóst fényképész szakmai berkeken belül mindinkább szakmai elismerés kezdi övezni. 1958-ban Talabér a Balatoni Intéző Bizottság és a Magyar Fotóművészek Szövetsége *Négy évszak a Balatonon* című pályázatán szerepelt sikerrel: IV. díjat nyert *Szellő se lebben* című fotójával.²³ Ugyanitt egy V. díjjal is

15 Hirmann István és Hirmann Istvánné kijelentkező szelvénye ideiglenes lakóhelyükről. Balatonfüred, 1949. augusztus 2.

16 Vác Város Levéltára (VVL) V. 93. c. (Vác város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok) 1908/7566.

17 MNL ZML XVII. 404. (Nagykanizsa II. sz. Igazoló Bizottság iratai.) 4. doboz. 1664/a/1945.

18 PAKSY Zoltán: *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között*. Pécs, 2007 [doktori értekezés] 233. p.

19 Jegyzőkönyv a baromfitenyésztési előadói munkakör átadásáról. H. n. [Veszprém], 1951. július 30.

20 Jegyzőkönyv a sajtófelelősi munkakör átadásáról. H. n. [Veszprém], 1951. július 31.

21 A budapesti Belgrád rakpart 17. szám alatti székhelyen működő MADOME 1960-tól viselte ezt a nevet, 1899. évi alapításakor még Photo Club Budapest volt.

22 Az, hogy Talabér Gyula korábban ismeretlen életműve feltárható, voltaképpen kizárólag a leszármazottaknak köszönhető. Ők őrizték meg a már említett Ágnes-villa padlásán a fotós töredékes levelezését, fekete–fehér fényképeit, üveg-negatívjait, amit aztán a villa 1993. évi eladását követően a család nem hagyott sorsára, hanem továbbra is megtartott és máig nagy becsben tart.

23 Derényi Károlyné képfelölő levele Talabér Gyulához. Budapest, 1958. december 17.

jutalmazták, a *Vontatókötélen* című képéért. 1959-ben a Magyar Fotóművészek Szövetsége által jegyzett *Magyar Fotóművészet* az évi számában jelent meg *Hullám és Szurkolók* címmel két fotója.²⁴

További gyors sikerek követték egymást: az I. díjat nyerte el egyik képével (címét sajnos nem ismerjük) a MADOME „Sopron és környéke csoportban”.²⁵ 1958. április 27. és május 9. között Budapesten részt vehetett volna a MADOME Belgrád rakparti székhelyén rendezett tanfolyamon,²⁶ ám nem nyílt mód arra, hogy éljen a felkínált lehetőséggel: „... foglalkozásomat tekintve kertészeti kutató vagyok, és a fotóiskola időpontja egybeesik a kutatómunkám egyik évi munkacsúcsával, sajnos semmi körülmények között sem tudok elszabadulni a kérdéses két hétre”.²⁷

1959-ben a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata értesítette őt, hogy a Balatoni Intéző Bizottság átadta nekik a „Sellő” jeligéjű *Őszi fények* című fotóját azzal a céllal, hogy abból képes levelezőlapot készítsenek. A nem éppen fényes anyagi körülmények között élő Talabér életében ez sokat jelentett: a negatívval együtt 300, negatív nélkül 200 forintot ajánlottak számára képe fejében.²⁸ A nyertes képet az Intéző Bizottság főtitkára, Déry Tibor író a készülő *Balatoni Útikönyv* számára közlésre javasolta.

Hasonló anyagi, ugyanakkor szakmai siker volt 1959-ben, hogy a *Hungarian Foreign Trade* szerkesztősége a *Nyári reggel* című képe közléséhez kérte beleegyezését.²⁹ Ugyanezen évben a Mezőgazdasági Könyv- és Folyóirat-kiadó Vállalat kérte fel a *Rózsák* című kötet fotóinak elkészítésére, darabját 50 forinttal, összesen 600 forinttal honorálva.³⁰ A MADOME pedig ugyanekkor ezüstjelvénnnyel tüntette ki őt „a hazai és nemzetközi kiállításokon elért kimagasló eredményeiért, valamint az Egyesület érdekében kifejtett áldozatkész munkájáért”. Látható, hogy a fotózás lassan kezdett hobbiból komoly kereset-kiegészítéssé válni. Ugyanakkor fontos megjegyezni: az, hogy hódolhatott szenvedélyének, hogy sikereket aratott, mutatja mozgásterét is. Dzsentrí származása ellenére látványosan nem sújtotta hátrány, stabil munkája volt, ezen felül pedig semmi nem akadályozta mind aktívabb részvételét a művészi élet porondján.

VIRÁGZÁS ÉS HERVADÁS: AZ 1960-AS ÉVEK ELEJE

Talabér számára a fotózás az 1960-as évek legelején egyre inkább komoly kitörési pontot jelentett. A fokozatosan enyhülő, lassan konszolidálódni kezdő Kádár-rendszer légkörében mind foglalkoztatottabbá és elismertebbé vált. Izmosodó ambícióit jól példázza, hogy a Magyar Fotóművészek Szövetsége 1960 tavaszán arról értesítette, hogy az álta-

24 Derényi Károlyné képfelelős levele Talabér Gyulához. Budapest, 1958. december 4.

25 Finta Béla titkár levele Talabér Gyulához. Sopron, 1958. március 24.

26 Fenyő Imre gazdasági vezető levele Talabér Gyulához. Budapest, 1958. március 26.

27 Talabér Gyula levele a Magyar Fotóművészek Szövetségéhez. Balatonfüred, 1958. március 29.

28 Nemes Béla igazgató levele Talabér Gyulához. Budapest, 1959. október 30.

29 Vécsey György főszerkesztő levele Talabér Gyulához. Budapest, 1959. szeptember 30.

30 Lányi Ottó igazgató levele Talabér Gyulához. Budapest, 1959. február 13.

la beküldött fotói közül 12 kép esetében engedélyezte a Művészeti Bizottság, hogy azokat külföldi kiállításokra vigyék. Az eljárás (ti. az engedélyezési procedúra) viszont korjelzőnek nevezhető, szinte kijelöli a rendszer szabta relatív szabadság határait. Az engedélyeztetést ugyanis a Nemzeti Banknál (!!!) akkor tudják elintézni, ha a fotók 30x40 cm-es verzióját is mellékeli, egyúttal egy tanúsítványt is, hogy azok egyeznek az általa eredetileg beküldött, kisebb méretű fotókkal.

A 12 kép, amelyet elfogadtak tőle, az alábbi címetek kaptak: 1. *Balaton reggel*; 2. *Szélcsend*; 3. *Szobor és valóság*; 4. *Vasmacska*; 5. *Hula-hopp*; 6. *Szurkolók*; 7. *Érdeklődők*; 8. *Távolban egy fehér vitorla*; 9. *Terefere*; 10. *Munka után*; 11. *Vízi csendélet*; 12. *Anyu lekésik!?* Apró adalék a korabeli hivatalossághoz: a levél végén derül ki, hogy valójában Talabér valamennyi beküldött fotóját elfogadták. Ezt a tényt explicit ugyan nem tartalmazza így a neki küldött értesítés, az „El nem fogadott képek” listája épp csak ennyiből állt: –.³¹

Érdeemes külön szót ejteni a Valentyin Katajev szovjet író ismert ifjúsági regénye után *Távolban egy fehér vitorla* címet kapó fényképről. Talabérnak gépével egy olyan mozzanatot sikerült rögzítenie, amikor a Balaton vize fölött repülő két sirály és egy, a vízben úszó, azon vissza is tükröződő vitorlás szinte megkülönböztethetetlenek egymástól, eltelik némi idő, amíg az eltérés (ti., hogy az egyik „sirály” egy tükröződő vitorlás) érzékelhetővé válik az emberi szem számára. Ahogy Kállai László – aki Talabér képeinek kidolgozását végezte a negatívok alapján – fogalmazott: „Kíváncsi vagyok, hogy a prágai kiállításon lesz-e sikere, hiszen nem »feltűnő« kép és így csak a »Feinschmeckerek«-nek³² nyújt igazi élvezetet.”³³

Ez a fotó nemcsak egyik legjobban eltalált, de legsikeresebb alkotása is volt Talabér Gyulának, ami már – természetesen a béketábor országain belül – nemzetközi sikereket is hozott számára, amint arra utalt Kállai levelének Prágát emlegető része. Még 1959-ben ezzel a fotójával Talabér a Fotóklubok II. Szalonján a Miskolci Fotóklub plakettjét is elnyerte,³⁴ egy évvel korábban, 1958-ban Pécsen, a Mecseki Fotóklub révén is díjat nyert: „A sirályos képem, háttérben a hajóval, Pécsen első díjas lett, és most kivitték Prágába.”³⁵ Ezt a prágai kiállítást az 1958. évi Prágai Ünnepi Hetek alkalmával rendezték meg, erre hívták meg a Magyar Fotóművészek Szövetségét is, ők állítottak össze ekkora egy fotókiállítást.³⁶

Az 1960-as évek elejére Talabér ténylegesen nemzetközileg jegyzett fotóssá érett. Jelzi ezt, hogy 1961. december 6-i keltezéssel levelet kapott az NDK-beli Halléból. A fejléces papír elárulja, hogy a feladó a Fotokinoverlag Halle volt, amelynek levele azt tartalmazta, hogy „Herr Talabér Gyula” 40 NDK-s márkával gazdagodott egy általa készített fénykép fejében („für die Mitarbeit am unserer Zeitschrift »Fotografie« Hef 12/61”), amelyet egyébként az idézetben jelzett hallei lap le is közölt.³⁷

31 Derényi Károlyné képfelölős levele Talabér Gyulához. Budapest, 1960. május 13.

32 „Ínyencek”-nek (német).

33 Kállai László levele Talabér Gyulához. H. n., é. n. [1958 körül].

34 Tarcai Béla titkár levele Talabér Gyulához. Miskolc, 1959. április 25.

35 Talabér Gyula levele Kállai Lászlóhoz. Balatonfüred, 1959. január 12.

36 A Mecseki Fotóklub levele Talabér Gyulához. Pécs, 1958. október 25.

37 Fotokinoverlag Halle értesítése Talabér Gyulának. Halle, 1961. december 6.

Ezt a hallei honoráriumot is a *Távolban egy fehér vitorla* után fizették ki neki, mégpedig nemcsak azért, mert megjelent a megnevezett szaklapban, hanem azért is, mert Halléban egy kiállításon is szerepelt több más magyar fotós műveivel egyetemben, sőt a fénykép egy albumban is napvilágot látott.³⁸ Ezt az albumot a hallei Fotokinoverlag kifejezetten azzal a szándékkal adta ki, hogy keresztmetszetet adjon a kortárs magyar fotóművészetről, összeállítója Bence Pál (1931–1989) volt, hosszú ideig, konkrétan 1954–1980 között a *FOTO* című újság szerkesztője. A fénykép átütő sikerét jelzi, hogy a Talabér által közlésre szánt fotók közül Halléban is ezt választották ki (egy szerző egy képpel kerülhetett be az albumba).³⁹

A lassan nemzetközivé szélesedő (de láthatóan szigorúan a szocialista táboron belüli) elismertség mellett a további anyagi gyarapodás is tetten érhető. Ezt bizonyítja például a Petőfi Irodalmi Múzeum szelvénye, amely arról tanúskodik, hogy a múzeum 75 forintot fizetett Talabér Gyulának ugyanezen év decemberében „3 db. korabeli, a Jókai-villát ábrázoló fényképért”.⁴⁰ A példákat még hosszan lehetne sorolni.

E szakmai sikerek, amelyeket 1958–1960 között aratott Talabér Gyula, azt látszanak alátámasztani, hogy az 1960-as évek viszonylag szabadabb légkörében komolyabb, nemzetközi szintű fotós karrier várhatott volna rá. Szívbetegsége azonban ekkor már hosszabb ideje kínozza a még mindig fiatal férfit, ami szakmai berkekben is tudott volt. Egy évvel halála előtt, 1961 elején a MADOME küldött neki egy levelet, amelyben biztosították arról, hogy tekintettel súlyos állapotára, határidőn túl is elfogadják jelentkezését egy fotóversenyre képeivel, egyúttal jobbulást kívántak neki.⁴¹ Talabér szakmai (el)ismertségét jelzi az ugyanekkor kelt távirat is, amelyben az elnökség és a tagság kívánt mielőbbi gyógyulást – a táviratot már nem Balatonfüredre, hanem a budapesti István Kórházba címezték a komoly betegségben szenvedő tagtársnak.⁴² A jókívánások sajnos nem bizonyultak hatékonyak, ahogy az orvosi kezelés sem: Talabér egészsége folyamatosan és gyorsan hanyatlott, 1962-ben, 38 évesen elhunyt. Rövidesen követte őt háromgyermekes özvegye is, aki szintén csak 39. életévében járt halálakor. Gyermekük közül a két idősebbet a nagyszülők, illetve a rokonság nevelték fel Füreden, a legkisebbet a Fejér megyei Mezőszilasdon (Szilasbalháson). Talabér Gyula sírja a balatonfüredi katolikus temetőben található. Életműve torzóban maradt, bár kétségtelen, fennmaradt képei hitelesen tanúskodnak főleg a korabeli Balatonfüred és a Balaton mindennapjairól.

LIPTÁK GÁBORRÓL RÖVIDEN

Lipták Gábor (1913–1985) írói pályája, mint már utaltam rá, az 1960-as évek elejétől teljessé vált ki, akkor, amikor Talabéré is szárba szökkenni látszott, ám, mint láthattuk, saj-

38 Ungarische Maisterfoto sim Fotos Kabinett. Aus Halle Bericht (újságkivágás).

39 Bence Pál, a *FOTO* szerkesztőjének levele Talabér Gyulához. Budapest, 1958. november 12.

40 A Petőfi Irodalmi Múzeum szelvénye. 1961. december 23.

41 A Budapesti Fotóklub (Barna Nándorné aláírással, tisztség feltüntetése nélkül) levele Talabér Gyulához. Budapest, 1961. január 11.

42 A Budapesti Fotóklub távirata Talabér Gyulához. H. n. [Budapest], é. n. [1961].

Az Ágnes-villa. Fotó.
(Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

nos csak rövid időre. Lipták születésének századik évfordulóját épp ez évben ünnepeljük.⁴³ Egykori lakóhelye, Balatonfüred méltó módon, kiadvánnyal emlékezett meg róla,⁴⁴ de emlékét egyébként is gondosan őrzik. Halála után ugyanis gazdag könyvgyűjteménye és más gyűjteményei is, valamint vendégekönyvei részben a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumba, részben pedig a balatonfüredi Városi Könyvtárba kerültek: utóbbiak idővel a Helytörténeti Gyűjteményben leltek otthonra. Az író egykori házát a Magyar Alkotóművészeti Közalapítványra hagyta oly módon, hogy végrendelete értelmében csak alkotóházként működtethetik. Ma – 1998-tól – a Magyar Fordítóház Alapítvány műhelyeként működik és szolgálja a magyar irodalom minél jobb külföldi megismerését.⁴⁵

Lipták életrajzát, e helyt, mivel az feldolgozott, csak vázlatosan kívánom bemutatni, de személyiségéről sokat elmond Topolánszky Ádám jellemzése (egyébként írásának címe is árulkodó: *A nyitottság háza*): „A ház és házigazdája mindig a párbeszédről, nyitottságról és vendégszeretetről tanúskodtak. Gabus⁴⁶ mindenkivel párbeszéd képes volt. Nem csak az

43 Jó példa erre az Eötvös Károly Megyei Könyvtár (Veszprém) kezdeményezése, amely a centenárium alkalmával 100 kérdésből álló vetélkedőt indított az író emlékére. Ezúton szeretném megköszönni Végsőné Papp Tünde kedves segítségét, aki figyelmemet felhívta erre. http://www.ekmk.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=340%3A100-nap-100-kerdes-liptak-gaborrol&Itemid=232

44 *A ház és gazdája. 100 éve született Lipták Gábor*. Szerk. Praznovszky Mihály. Balatonfüredi Városi Könyvtár, Balatonfüred, 2013.

45 <http://www.historia-bfured.hu/lipt%C3%A1k-g%C3%A1bor-%C3%A9letrajz,22.html>

46 Lipták Gábor közismert beceneve (K. Cs.).

úgynevezett sikeres és vagyonos emberekkel, de a szőlősgazdával, a fodrásszal, az asztalossal vagy a Kedves cukrászdában dolgozó felszolgálókkal is.⁴⁷

Pedig Lipták Gábor számos hírességgel állt az 1960-as években alkotói és/vagy emberi kapcsolatban. Már az 1950-es években összejártak példának okáért Illyés Gyulával, akinek Tihanyban volt háza, de például Németh Lászlóval is, akinek pedig Sajkodon, stb. Lipták nem volt tősgyökeres füredi, a ház is felesége családja révén lett az övék,⁴⁸ de nagyon megszerette a Balatont, nem véletlenül jellemezte őt Cséby Géza így: „a pannon ember”.⁴⁹

Budapesten született, ott járt középiskolába, majd ugyanitt végzett a közgazdaságtudományi egyetemen. Sokáig a kereskedelemben és a mezőgazdaságban dolgozott, majd az 1950-es évek elejétől újságíróskodott, írt például a *Pesti Napló*ba, a *Magyar Nemzet*be és a *Népszavába*. 1957-től aztán a *Veszprémi Szemle* szerkesztője lett. Ekkor már Füreden élt és mindinkább bekapcsolódott a helytörténetbe, amelynek első jele az az írása volt, amely 1960-ban jött ki a nyomda alól: *Jókai Balatonfüreden*. 1954-ben lett emlékmúzeum-má Jókai Mór egykori füredi villája, ehhez kötődően készült el ez a kötet: „Részben a múzeumot, részben Jókai füredi tartózkodását ismerteti Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden* c. munkája, mely a múzeumban kapható.”⁵⁰ E ponton pedig érdemes visszagondolni arra, hogy Talabér Gyulának a Jókai-villát ábrázoló fotókért fizetett a Petőfi Irodalmi Múzeum. Aligha véletlen az egybeesés. Lipták és Talabér életútja ugyanis, ha nem is hosszú időre, de metszette egymást.

METSZÉSPONT: A FOTÓS ÉS AZ ÍRÓ TALÁLKOZÁSA

1944 őszétől Lipták Füreden élt.⁵¹ Hogy pontosan hol és mikor ismerkedett meg Talabér Gyulával, nincs rá adat, de ismerve Lipták nyitott személyiségét, könnyű elgondolni, hogy nem okozott nehézséget megismerkedniük. Kapcsolatuk rövid időn belül barátság-gá formálódott, hiszen nem lehet a véletlen számlájára írni, hogy Talabér elsőszülött fiának, Tamásnak Lipták Gábor lett a keresztapja (neki és feleségének nem volt gyermeke). Abban pedig, hogy Talabér fotós tehetségére az 1950-es évek derekán helyben már felfigyeltek, alighanem fontos szerepet játszott idősebb író barátja.

Vélhetően Lipták révén Talabér 1954-ben Zákonyi Ferencsel (1909–1991), az 1945 utáni Balaton-kultusz egyik meghatározó alakjával, Balatonfüred talán legjobb ismerőjével dolgozhatott fotósként. Együttműködésük eredményeként jelent meg ez évben az a kis diafilm, ami – Eötvös Károly munkájára visszautalva - az *Utazás a Balaton körül Kenesétől Keszthelyig* címet viselte és 105 színes kockából állt. Ezt a filmet a Magyar Diafilmgyártó Vállalat készítette, kiadója a Veszprém Megyei Tanács VB volt. Ami itt és most hangsúlyos: a szövegét Zákonyi Ferenc mellett Lipták Gábor írta. A fényképeket pedig részben maga

47 TOPLÁNSZKY Ádám: *A nyitottság háza*. In. *A ház és gazdája...* i. m. 12. p.

48 TOPLÁNSZKY Éva: *Szeretet és megbecsülés*. In. *A ház és gazdája...* i. m. 9. p.

49 CSÉBY Géza: *Noteszlapok*. In. *A ház és gazdája...* i. m. 45. p.

50 ÉRI István – VAJKAY Aurél: *Veszprém megye múzeumai*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1970. 19. p.

51 TOPLÁNSZKY Éva: *Szeretet és megbecsülés*. In. *A ház és gazdája...* i. m. 9. p.

Zákonyi, részben azonban Talabér Gyula készítette, ami nem kis elismerésnek számított.⁵² Egy évvel később, 1955-ben a közös munka folytatódott, mégpedig hasonló felállásban. Annak eredménye pedig, a 80 színes kockából álló film a *Tihanyi félsziget* címet kapta.⁵³

A szoros együttműködés tehát létezett, bár folytatásáról nem tudunk, csak arról, hogy Talabér hagyatékában fennmaradt egy harmadik, a füredi hajógyárról szóló diafilm terveze, amihez a fotókat már el is készítette. Lipták és a fényképész barátsága töretlen maradt, de a további szakmai együttműködés terepe immár nem a diafilmek világa lett volna, hanem komolyabb munkák, így például a Jókai-villa kapcsán, legalábbis ezt sejtetik Talabér ilyen tárgyú fotói. Ám, mint már láthattuk, ilyesmire a fényképész korai halála miatt nem kerülhetett sor. Emberi és művészi találkozásuk sajnos csak rövid időt fogott át.

ÖSSZEZGÉS

Ha összegezni szeretnénk kettejük életútjának rövid közös metszéspontját, az mondható el, hogy az 1960-as évek eleje mindkettőjük számára elhozta a művészi alkotás szabadságának lehetőségét. Munkásságuk már korábban találkozott, még korábbra datálható személyes ismeretségük, barátságuk. Ugyanakkor a lehetőséggel csak egyikük tudott élni: míg Talabér Gyula tehetségének kibontakoztatására nem adott lehetőséget a sors, Lipták Gábor íróként az 1960-as években teljesedett ki. Első írását követően – *Jókai Balatonfüreden* (Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Bp., 1960) – ebben az évtizedben sorra jelentek meg később nagyrészt több kiadást megért népszerű kötetei: *Aranyhíd. Balatoni regék, mondák, történetek* (Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1961); *Regélő Dunántúl* (Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1964); *Zirc és Csesznek* (Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Bp., 1964); *Délibáb* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1966); *Tapolca* (Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Bp., 1967); *Vallomások a Balatonról* (Jelenkor–Magvető Könyvkiadó, Bp., 1969). Később, az 1970-es években sem tört meg lendülete: *Amiről a kövek beszélnek. Regék, mondák, történetek* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1972); *Amiről a vizek beszélnek. Regék, mondák, történetek* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1975); *Ezüsthíd. Mesék, mondák, történetek*. (Móra Könyvkiadó, Bp., 1977); *Hogyan gondozzuk gyémántjainkat? Úti jegyzetek*, (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979). Haláláig alkotott, utolsó munkája már posztumusz jelent meg: *A sümegi fazekas* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1981); *Nyitott kapu. Visszaemlékezések*. (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982); *A soproni ötvös. Elbeszélések* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1984); *A hajómalom kísértete. Elbeszélések* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1985). Kettejük közös tevékenysége ugyan még az 1950-es évek derekára esett, a felemelkedés lehetőségét azonban az 1960-as évek hozták meg számukra. Az, hogy ez egyiküknek mégsem sikerülhetett, a balsors számlájára írható, de másikuknak – szerencsére – megadatott mindaz, amire írói alkata, emberi karaktere szinte predestinálta.

52 <http://dia.osaarchivum.org/public/index.php?fs=2261>

53 <http://www.irodalmikepek.hu/public/index.php?fs=2119>

A KÖTETBEN SZEREPLŐ ÍRÁSOK ELSŐ MEGJELENÉSEI

A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860–70-es években (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései). In. Egyháztörténeti Szemle, I. évf. (2000) 2. sz. 53–74. pp.

A nemzet bárója – aki már életében legenda lett. In. *Homo ludens I.* Szerk. BANA József. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2002. 35–46. pp. (Győri Tanulmányok 26.)

Cseh- és morvaországi fürdővendégek Balatonfüreden. In. Prágai Tükör, XI. évf. (2003) 5. sz. 36–40. pp.

Akiket a fürdön ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben. In. Századok, CXXXVII. évf. (2003) 5. sz. 1231–1252. pp.

„Egyik csárdást a másik után kelle lerángatni a hegedűjokról.” Cigányzenészek a 19. századi Balatonfüreden. In. *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I.* Fel. szerk. MÁRFI Attila. Társszerk. KOSZTICS István. Szerk.biz. BANA József – CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF – KATONA Csaba – PERGER Gyula–Tóth Péter. Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs, 2005. 171–188. pp.

Vendéglátás Balatonfüreden a 19. században. In. *ACTA Tanulmányok II.* Szerk. CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF – KOVÁCS ELEONÓRA. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2007. 171–193. pp.

Jókai Mór a Sváb-hegyen és Balatonfüreden: hasonlóságok és különbségek. Jókai Mór és a Sváb-hegy. In. *II. Hegytörténeti konferencia.* Szerk. BALÁZS Attila – KOLLEGA TARSOLY István. Tarsoly Kiadó, Bp., 2007. 43–50. pp.

Matskási és Mitskei vagy Flegman és Grósz? Szabolcs megyei fürdővendégek Balatonfüreden. In. *A Vörös Postakocsi II.* évf. (2008) 2. sz. 132–144. pp.

A szerencsejátékos haszonbélő és a „professionatus spielerek”. Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére. In. *Acta Papensia*, VIII. évf. (2008) 1–2. sz. 27–50. pp.

Cigányzenekarok a 19. század derekán Balatonfüreden, különös tekintettel a győri zenészekre. In. *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében.* Szerk. DEÁKY Zita – NAGY Pál. Magyar Néprajzi Társaság, Szent István Egyetem gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Bp.–Gödöllő, 2010. 67–76. pp.

Adatok a füredi Anna-bálok történetéhez. In. *Tanulmányok a 60 éves Fodor István tiszteletére.* Szerk. Á. Varga László – KATONA Csaba. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2011. 63–67. pp.

Hóman Bálint és Balatonfüred. In. *Történeti áttértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Szerk. UJVÁRY Gábor. A szerk. munkatársa CSURGAI HORVÁTH József. Ráció Kiadó Kft., Bp., 2011. 149–161. pp.

»Hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül.« *Adatok Bizay Mihály életéhez.* In. *Bárka*, XX. évf. (2012) 2. sz. 88–92. pp.

Fára József és Balatonfüred. In. *Fára József főlevéltárnok emlékezete.* Szerk. ERŐS Krisztina. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2013. 56–68. pp. (Zalai Gyűjtemény 73.)

A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856). In. *Turul*, LXXXVII. évf. (2014) 2. sz. 55–62. pp.

Metszéspont: egy író és egy fotós életútjának rövid találkozása. In. *Amikor «fellazult tételben fogalmazódott meg a világ».* Magyarország a hatvanas években. Szerk. ÓLMOSI Zoltán – SZABÓ Csaba. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2013. 286–298.